

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN 1990 – 2000 YILLARINDA
TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE
KÜLTÜREL, SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ**

**Tezi Hazırlayan
Fatma TOMBAK**

**Tezi Yöneten
Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI**

**Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi**

**Ocak 2013
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN 1990 – 2000 YILLARINDA
TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE
KÜLTÜREL, SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ**

**Tezi Hazırlayan
Fatma TOMBAK**

**Tezi Yöneten
Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI**

Doktora Tezi

**Ocak 2013
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Fatma TOMBAK

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Türkiye’nin 1990 – 2000 Yıllarında Türk Cumhuriyetleri İle Kültürel, Siyasî ve Ekonomik İlişkileri” adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Fatma TOMBAK

Danışman

Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI

Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI

ABD Başkanı

Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI danışmanlığında **Fatma TOMBAK** tarafından hazırlanan “**Türkiye’nin 1990 – 2000 Yıllarında Türk Cumhuriyetleri İle Kültürel, Siyasi ve Ekonomik İlişkileri**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

..... /...../ 2013

(Tez savunma sınav tarihi yazılacaktır.)

JÜRİ:

Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI

Üye : Doç Dr. Gülbadi ALAN

Üye :Doç. Dr. Özen TOK

Üye :Doç. Dr. A. Aslıhan ÇELENK

Üye :Doç. Dr. Fırat PURTAŞ (Gazi Üniversitesi)

Uluslararası İlişkiler)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun .....08.03.....2013
tarih ve .....04..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...08../03./2013

Prof. Dr. Ramazan ERTÜRK

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri (Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan), diğer dünya ülkeleri tarafından tanınarak uluslararası ilişkilerini sürdürmeye başlamışlardır. Dünya güçleri Orta Asya'ya hâkim olabilme niyetiyle dış politikalarını, diğer bir ifadeyle Avrasya üzerinde küresel öncelik mücadelelerini sürdürme amacıyla adeta satranç oyununu andıran stratejik bir oyun oynamaya başlamışlardır. Bu oyunun temel aktörleri olarak, bölgede ABD ile birlikte, ABD hegemonyası karşılığı üzerine hareket eden Çin, Rusya, Hindistan, İran ve Pakistan ön plana çıkmaktadır. *Heartland* olarak tanımlanan bu bölge, dünyaya hâkim olmanın esas noktalarından biridir. Zira Z. Brzezinski bölgeyi “*Avrasya Balkanları*” olarak nitelendirmişti. “*Avrasya Balkanları*” terimi ile ifade edilmek istenen, bölgedeki enerji kaynaklarına tek başına sahip olmak isteyen güç ile bu güce karşı olanların bölgede etnik ve dinî sorunlar gündeme getirerek, bölgeyi bir cadı kazanı hâline getirme olasılıklarını ifade etmektedir. Bundan dolayı, Z. Brezezinski, ABD'nin güvenlik ve ekonomik çıkarları için dünyaya egemen olması gerektiğini, dünya egemenliğinin ise Avrasya egemenliği ile sağlanabileceğini belirtmişti.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan panik atlatıldıktan sonra SSCB'nin ardılı olarak nitelenen Rusya Federasyonu'nun bölgeye olan ilgisi devam etmişti. Bölgenin, Afganistan, Hindistan ve Çin'den gelebilecek radikal islam, terörizm ve aşırı milliyetçilik gibi tehditlere karşı tampon bölge olabilecek jeopolitik konuma sahip olması Rusya'nın güvenliği açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, bölgenin yer altı zenginlikleri ve doğal kaynakları da ayrı bir önem teşkil etmektedir. Doğal kaynakların kontrolünün stratejik avantaj sağladığı günümüzde, ABD'yi bölgeden uzak tutmak isteyen Rusya, bölgede üstünlük kurma çabasıdadır. Nitekim bölgedeki zengin enerji kaynaklarını pazarlara ulaştıracak boru hatlarının güzergâhı ve inşası, bölgedeki petrol şirketleri ve güç odakları arasında yer alan ABD'nin de bu bölgeye olan ilgisini artırmıştı.

Bu durumun ardından oluşan yeni uluslararası düzen, Amerikan dış politikasının Orta Asya'ya olan ilgisinin yıllar içinde artmasına yol açtı. Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara açılması Amerikan çokuluslu şirketlerinin dikkatini Orta Asya ve Kafkasya'ya yoğunlaştırmıştı. Bundan dolayı, Amerikan petrol ve doğalgaz şirketleri bölgede çeşitli konsorsiyumlar oluşturarak bölgenin enerji kaynaklarının kullanımında söz sahibi olmaya başladılar.

ABD, Hazar Havzası enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara Rus denetiminde olmayan yeni yollarla ulaştırılabilmesi için girişimlerde bulunmuştu. Hazar Havzasının, sahip olduğu kanıtlanmış toplam iki milyar varilden fazla petrol ve doğalgaz rezervine sahip olması ve bu sahip olunan rezervlerin henüz dünyaya açılımının gerçekleşmemesi bu bölgeyi cazip hale getiren unsurların başındaydı.

Bu süreçte Rusya'ya baktığımız zaman, Rusya, ülkesindeki tüm dinamikleri kapsayan yeniden yapılanma sürecini yaşamaktadır. Bölgesel güç kimliğini, belirsizliğin ve istikrarsızlığın süre geldiği bir ortamda yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllarda, Rusya'nın ciddi ekonomik bunalımlarla karşı karşıya kalması ve 1998 yılında Asya'da baş gösteren ekonomik krizin petrol ve doğalgaz fiyatlarında önemli düşüşe sebep olması bu süreçte Rusya ekonomisini oldukça derinden sarsmıştı.

Rusya ekonomisinin petrol ve doğalgaz ihracatına büyük oranda bağımlı olmasından dolayı, Rusya özellikle Avrupa enerji piyasasındaki etkin rolünü korumak için çalışmaktadır. Rusya enerji stratejisini, kendisine alternatif olabilecek enerji projelerini engelleme ve yeni enerji projeleri oluşturma olarak düzenlemiştir. Böylece, enerji kartını kullanarak kendi politik hedeflerine ulaşmaya çalışmakta özellikle eski Sovyet Cumhuriyetlerini kendi nüfuzu altında tutmaya çalışmaktadır. Rusya bu politikasında enerji politikasını dört temel ilke üzerinde değerlendirmektedir. Devletin stratejik kaynakları kontrolü, stratejik kaynakların üretimi, stratejik kaynakların ihracatı ve stratejik enerji altyapısının denetimidir.

Ancak Rusya ile birlikte Orta Asya'daki diğer önemli aktörler ABD ve Çin'dir. ABD günümüzün hem tek süper gücü, hem de en büyük enerji tüketicisidir. Dolayısıyla Ortadoğu - Orta Asya eksenindeki kaynakları kontrol etmenin kendisi için sağlayacağı avantajların farkında olup bu bölgelerde savaşa varan önemli riskler almaktadır. Bu kaynakların kontrolü, ABD'nin süper güç olma koşullarının devamını sağlayacağı gibi, diğer ülkeleri de ABD'nin bu kontrolüne bağımlı kılacak yeni süper güçlerin ortaya çıkışlarını engelleyebilecekti. Dolayısıyla, ABD Ortadoğu'dan sonra önemli bir yere sahip olan Orta Asya'daki enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamak için burada baskın olma girişimindedir. Orta Asya'yı, Çin ve Rusya arasında, bağımsızlığına sahip ülkelerden oluşan bir tampon bölge olarak muhafaza etmek yararına olabilir

Bu aktörler içinde Çin hızla büyüyen bir dev olup, en hızlı sanayileşen ülkelerin başında gelmektedir. 1996 Mayıs'ında Mashad-Tejen demiryolu bağlantısının açılmasıyla Sincan - Orta Asya köprüsünün kurulması, Çin'i Türkmenistan üzerinden İran'a

bağladığı gibi aynı zamanda Çin'in bölgeyle hem siyasî, hem de ekonomik ilgisine katkı sağlamıştı. Çin kendi güvenlik çemberinin Orta Asya'dan başladığına inanırken aynı zamanda bu bölgenin enerji kaynakları da Çin'in geleceği için büyük önem taşımaktadır. Yine Çin tarihine baktığımız zaman Çin'in batıya açılımı da tarih boyunca Orta Asya üzerinden olmuştur. Ancak bu bölgenin Sovyetler Birliği'nin egemenliğinde oluşu ve doğusunda bulunan ABD'nin Çin'i çevrelemesi Çin'i sürekli kısıtlamıştı.

Bu konjonktürde Çin'in politikası Amerikan yönetimine karşı Rusya'yı kendi tarafına çekme politikasına dayanmaktadır. Bu üç gücün arasındaki çekişme Çin ve Rusya'nın bölgesel işbirliğiyle bu bölgede etkin olma çabası içinde olduğunu göstermektedir.

Bugünkü Rusya Federasyonu, Avrasya'nın doğusundaki güç Japonya, Güney Kore, Çin ile batısındaki AB ve ABD güç arasında denge sağlayabilecek bir politika uygulamaya çalışmaktadır.

Gerçekte, Rusya'nın bu denge stratejisinde ne kadar başarılı olacağı bilinmemektedir. Dağılma sonrasında, Türk Cumhuriyetlerinde yaşanan kimlik problemi ve bunun yanında ekonomilerinin zayıflığı özellikle, Türkistan'da istikrarı tehdit eden unsurlar olmuştur.

Uluslararası siyaset arenasına baktığımızda devletler arasındaki menfaat ve denge unsurları sürekli ve hızla değişmekte olup tarih, bu değişimi doğru değerlendirip, gereğini yapan devletlerin güce kavuştuğunu, diğerlerinin ise uluslararası platformda yok olduğunu göstermektedir. Nitekim Avrasya'ya hâkim olabilmek veya kontrol gücünü elinde bulundurmamak, dünya hâkimiyeti için oldukça önemlidir. İki kutuplu dünya bu mücadelenin tek bir tarafın hâkimiyeti ile son bulmasını engellemesine rağmen bugün için oluşan tek kutuplu ortam, aynı mücadelenin devam edeceğini göstermektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Doğu Avrupa'dan başlayıp Merkezi Asya'yı içine alan bölgede yaşanan değişim sürecinde, bölge ülkeleri, coğrafi sınırları açısından bir değişiklik yaşamamıştı. Ancak bu coğrafya üzerinde bulunan mevcut siyasî ve idari yapıda ise değişimler meydana gelmişti. Bu süreçte, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk dünyası arasındaki ekonomik, siyasî ve kültürel ilişkilerin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi çerçevesinde bölgenin jeoekonomik ve jeokültürel unsurları da değerlendirildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgeleri ihmal etmemesi gerekmektedir. Nitekim Avrasya'nın potansiyel bölgesel jeopolitiğinin temelinde, bölgede var olan enerji kaynaklarının dünya geleceği açısından arz ettiği önem

düşünüldüğünde, Heartland olarak nitelendirilen Orta Asya ve Hazar Denizi'nde var olan enerji kaynakları, enerji güzergâhında yer alan Türkiye için de önem taşımaktadır. Nitekim Orta Asya enerji kaynakları ve bunların güzergâhlarının belirlenmesi Türkiye'nin ekonomisini, enerji güvenliğini ve ulusal güvenliğini yakından ilgilendirmektedir. İşte bu nedenlerle, Türkiye açısından Asya'nın önemi, başta ekonomik ve ticari nedenlere dayanmaktadır. Bunun yanında Türkiye'nin bu bölgeye kültürel olarak da yakın olması Türkiye'nin nazarında Türk dünyasını özel bir yere koymaktadır.

Bundan dolayı, Türkiye dağılmanın hemen ardından Türk Cumhuriyetleriyle siyasal ve diplomatik ilişkiler kurmanın yanı sıra Türk Cumhuriyetlerinin diğer devletlerle de ikili ya da çok taraflı ilişkiler kurmasını sağlamak için Dış İşleri Bakanlığı çatısı altında çeşitli projeler yürütmeye başlamıştı. Nitekim bağımsızlığına yeni kavuşan bu cumhuriyetlerin gelişmiş bir şekilde diplomatik ağı bulunmuyordu. Yine, Sovyetler Birliği döneminde, yetişmiş ve dışişleri bakanlıklarının çekirdeğini oluşturacak diplomatik kadrolara da sahip değildiler. Bu şartlar altında, Türkiye'nin diplomaside rehberlik yapma önerisini memnuniyetle karşılamışlardı.

Yine Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazandıktan hemen sonra Türkiye üzerinden dünyaya entegre olma imkanı bulmuş ve Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin dünya ile bütünleşmeleri sürecinde önemli bir konuma gelmiştir. Ayrıca, Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'nin BM ve NATO gibi uluslararası ve bölgesel örgütlere katılmalarında yardımcı olduğu gibi, ekonomik, siyasal ve kültürel birçok konuda da her türlü yardımda bulunmuştu.

Bu çalışmada, genel olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri'nin; Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasî yapıları incelenerek, bu devletlerin uluslararası arenadaki yerleri ve Türkiye ile olan ekonomik, siyasî ve kültürel ilişkileri ele alınmıştır.

Giriş bölümünde Türkistan Tarihi, demografik yapılanma, Türkistan bölgesinde konuşulan diller ve bölge edebiyatı ile ilgili genel bilgiler verilirken yine Türkistan bölgesinin jeopolitik ve jeoekonomik önemi vurgulanmıştır.

I. Bölümde, Sovyet Rusya'nın dağılması, Türkistan'daki yapılanma ve Sovyet Rusya'nın dağılmasının hemen ardından kurulan Türk Cumhuriyetleri incelenmektedir.

II. Bölümde, Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik ilişkileri, ilişkiler bağlamında yapılan anlaşmaları ve yardımları incelenirken,

III. Bölümde, Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Cumhuriyetlerinin kültürel ilişkileri incelenmiştir.

Araştırmalarımız esnasında, öncelikle Bakanlıklar (Dışişleri Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı) arşivinden faydalanıldı. Ayrıca, TİKA, Türksoy, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kuruluşların belgeleri tezin en önemli kaynaklarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Türk basınının konuya bakışını ortaya koymak için gazeteler üzerinde araştırma yapıldı. Tezin konusuyla ilgili doğrudan bilgi verebilecek yurt içi ve yurt dışında yayınlanmış kitap, tez ve makale türü çalışmalardan da faydalanılmıştır.

Türkiye'nin 1990 – 2000 Yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile Kültürel, Siyasî ve Ekonomik İlişkileri konulu çalışmamın hazırlanması sırasında, çalışma içeriğinin düzenlenmesinde ve tashih çalışmalarında bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı ve aynı zamanda Danışman Hocam Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı Bey'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Kezâ çalışma içeriğinin düzenlenmesi ve tashih çalışmalarında yardımlarını benden esirgemeyen Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Gülbadi Alan ve Doç. Dr. Özen Tok Bey'e, Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ayşe Aslıhan Çelenk ve Doç. Dr. Nejat Doğan'a ayrıca Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Fırat Purtaş'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca doktora tezimin her safhasında maddi ve manevi olarak her an yanımda olan annem Meral Tombak ve kardeşlerim Figen Tombak ve Şule Tombak'a teşekkürlerimi sunarken bugünlere kadar gelmemde büyük emeği geçen babam Halit Tombak'ı da rahmetle ve saygıyla anıyorum.

Fatma TOMBAK
Kayseri, Ocak 2013

TÜRKİYE’NİN 1990 – 2000 YILLARINDA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE KÜLTÜREL, SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Fatma TOMBAK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora, Ocak 2013

Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI

ÖZET

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin buldukları coğrafyanın jeopolitik ve jeostratejik konumu ve bölgenin zengin doğal kaynakları bu bölgeyi bir cazibe merkezi hâline getirmiştir. Yine bu bölge sahip olduğu enerji ile de dünyanın en önemli bölgelerinden biridir.

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılması ile tarih sahnesine on beş yeni devlet çıkmıştır. Bu on beş yeni devlet içinde Türk Devletleri de bulunmaktadır ki Sovyetler Birliği’nin dağılmasına bağlı olarak Orta Asya’daki Türk varlığı, bu coğrafya üzerinde devletler şeklinde siyasal varlığını oluşturmuştur. Bu zaman dilimine kadar siyasî teşekküllerin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içinde yer alması ve merkezî idarenin Moskova olması nedeniyle Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri dağılma sürecine kadar sınırlı olmuştur. Nitekim Sovyetler Birliği’nin dağılmasının hemen ardından Türkiye, bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke olmuş ve ihtiyaç duyacakları her konuda kendilerine yardım ve destek sözü vermiştir. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile olan ekonomik, kültürel ve siyasî ilişkilerini 1990 yılından sonra geliştirmeye özen göstererek bu bölgede rol - model olma özelliği taşımıştır.

Bu çalışma, 1990’dan sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin bu bölgedeki aktif siyasal politikalarından, kültürel ve ekonomik ilişkilerinden, desteklerinden, Sovyet Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya’nın yeni dünya düzeninde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinden ve bu yeni konjonktürdeki Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin konumlanmasından meydana gelmektedir. Yine bu süreç içinde Türkiye’nin, 1990’dan sonra oluşan yeni devletlerle ilişkisi başta Türk dış politikası odaklı olmak üzere, mevcut coğrafyanın önemi, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu bölge ile tarihsel ve kültürel yakınlığı da göz önüne alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan

**TURKEY’S CULTURAL, POLITICAL AND ECONOMIC RELATIONS WITH
TURKISH REPUBLICS IN THE YEARS OF 1990 – 2000**

Fatma TOMBAK

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Doctorate Thesis, January 2013

Supervisor: Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

ABSTRACT

The geopolitics and geostrategic situation of the geography in which the Turkic Republics, which gained their independence after the dissolution of Union of Soviet Socialist Republics, stood and the region’s rich natural resources made this region a center of attraction. Still this region has been one of the most important regions of the world with the energy it owns.

Fifteen new states entered the stage of history with the dissolution of Union of Soviet Socialist Republics. Among these new fifteen states there were Turkish States and due to the dissolution of Soviet Union, Turkish existence in Central Asia would constitute its political existence in this geography as new states. Because the political institutions were in USSR and the central administration was Moscow until this time, the relationships between Turkic republics and the Republic of Turkey were limited until the process of collapse. Thus, immediately after the dissolution of Soviet Union, Turkey would be the first country to recognize the Turkic Republics and promise to support and help anything they need. By giving importance to improve its economic, cultural and political relationships with Turkic Republics after 1990, Turkey would have the feature of a role-model in this region. This study consists of active policy and cultural and economic relations and support of the Republic of Turkey after 1990 in this region, the relationship of Russia with Turkey and Turkic Republics after the dissolution of the Soviet Union, and the positioning of Turkey and Turkic Republics in this new conjuncture. The relationship of Turkey with other states which were founded after 1990, the importance of geopolitics and geostrategic position of the region taking into consideration the historical and cultural importance of the Republic of Turkey in this area is also analyzed in this process.

Key Words: Turkish Republics, Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
ONAY :.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
İÇİNDEKİLER	xi
TABLolar LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xix
GİRİŞ	1
1. Konu.....	1
1.1. Amaç	5
1.2. Önem	9
1.3. Yöntem	11
1.3.1. Verilerin Toplanması.....	11
1.3.2. Verilerin İşlenerek Yorumlanması.....	12
1.3.3. Tez İle İlgili Teknik Terimler	12
1.3.3.1. Jeopolitik, Jeostratejik Ve Jeoekonomik Kavramların Ortaya Çıkışı Ve Önemi	12
1.3.3.1.1. Jeopolitik ve Jeostratejik Teori ve Düşünceler	16
1.3.3.2. Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Önemi	24
1.3.3.3. Dış Politika Ekseninde Jeopolitik, Rusya ve Türk Cumhuriyetleri	31
1.3.3.3.1. 1990 Sonrası Türk Dış Politikasının Şekillenmesi ve Türk Cumhuriyetleri	37

I. BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE SİYASİ İLİŞKİLER

1.1. 1990 SONRASI DÖNEM, ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARI, TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ.....	44
1.2. SSCB DAĞILMA SÜRECİ GLASNÖT VE PERESTROYKA POLİTİKALARI VE TÜRK CUMHURİYETLERİ.....	49
1.3. 1990 SONRASI RUS DIŞ POLİTİKASINDA ETKİLİ OLAN EKOLLER VE TÜRK CUMHURİYETLERİNİN ÖNEMİ.....	52

1.3.1. Atlantikçi (Batıcı) Ekol'ün Türk Cumhuriyetlerine Etkisi.....	52
1.3.2. Avrasyacı Ekol'ün Türk Cumhuriyetlerine Etkisi	54
1.4. 1990 SONRASI RUS DIŞ POLİTİKASI VE TÜRKİSTAN'A ETKİSİ.....	56
1.4.1. Yakın Çevre Politikası'nın Türkistan'daki Rolü	56
1.4.2. Rus Askerî Doktrini'nin Türk Cumhuriyetlerine Tesiri.....	58
1.5. BÖLGESEL KALKINMA ÖRGÜTLERİ VE TÜRK CUMHURİYETLERİ İÇİN ÖNEMİ.....	59
1.5.1. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT).....	59
1.5.2. Avrasya Ekonomik Topluluğu	61
1.5.3. Kolektif Güvenlik Örgütü.....	64
1.5.4. Şanghay Beşlisi.....	65
1.6. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMALARI VE YENİ SİYASİ YAPILANMA.....	69
1.6.1. 1990 Sonrası Türkiye – Azerbaycan İlişkileri	74
1.6.2. 1990 Sonrası Türkiye – Kazakistan İlişkileri	79
1.6.3. 1990 Sonrası Türkiye – Özbekistan İlişkileri	81
1.6.4. 1990 Sonrası Türkiye – Türkmenistan İlişkileri	85
1.6.5. 1990 Sonrası Türkiye – Kırgızistan İlişkileri	87

II. BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE EKONOMİK İLİŞKİLER VE TEKNİK YARDIMLAR

2.1. EKONOMİK POLİTİKALAR	92
2.1.1. Türkiye – Türk Cumhuriyetleri Yatırım İlişkileri.....	94
2.1.2. Yeni Bir Yatırım Alanı ve Pazar Olarak Türk Cumhuriyetleri	98
2.1.3. Ekonomik Değer Olarak Enerji Kaynaklarının Türkiye – Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi	99
2.1.4. Bankacılık ve Finansal Faaliyetler	101
2.1.5. Eximbank Kredileri ve Hazine Müsteşarlığı Yardımları.....	103
2.1.6. Müteahhitlik Sektörü.....	106
2.2. TÜRKİYE TÜRK CUMHURİYETLERİ TİCARET İLİŞKİLERİ	113
2.2.1. Türkiye'nin Azerbaycan ile Ticaret İlişkileri	113
2.2.2. Türkiye'nin Kazakistan ile Ticaret İlişkileri.....	117

2.2.3. Türkiye'nin Kırgızistan ile Ticaret İlişkileri.....	123
2.2.4. Türkiye'nin Özbekistan ile Ticaret İlişkileri	126
2.2.5. Türkiye'nin Türkmenistan ile Ticaret İlişkileri	131
2.3. TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI'NIN (TİKA) FAALİYETLERİ VE AMAÇLARI	140
2.3.1. TİKA'nın Azerbaycan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler	141
2.3.2. TİKA'nın Kazakistan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler	146
Ahıska Türkleri: Kimlik Göç ve Entegrasyon Konferansı.....	149
2.3.3. TİKA'nın Kırgızistan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler	151
2.3.4. TİKA'nın Özbekistan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler	157
2.3.5. TİKA'nın Türmenistan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler.....	161
2.3.6. TEKNİK YARDIM KURULUŞLARIYLA BİRLİKTE GERÇEKLEŞTİRİLEN PROJELER.....	170
2.4. TÜRKİYE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA TURİZM VE ÇEVRE İLİŞKİLERİ.....	174

III. BÖLÜM

TÜRKİYE – TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

3.1. Eğitim Sektöründe Gerçekleştirilen Faaliyetler.....	180
3.1.1. Büyük Öğrenci Projesi	187
3.1.2. Latin Alfabesi Konusunda İşbirliği	195
3.2. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Cumhuriyetleri İlişkiler.....	195
3.2.1. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Azerbaycan ile İlişkiler.....	196
3.2.2. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Türkmenistan ile İlişkiler.....	197
3.2.3. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Kazakistan ile İlişkiler	198
3.2.4. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Kırgızistan ile İlişkiler	199
3.2.5. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Özbekistan ile İlişkiler.....	201
3.3. Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Yapılan Yardımlar	201
3.3.1. Azerbaycan ile Dinî Alanda İşbirliği	201
3.3.2. Kazakistan ile Dinî Alanda İşbirliği.....	202
3.3.3. Kırgızistan ile Dinî Alanda İşbirliği.....	203
3.3.4. Türkmenistan ile Dinî Alanda İşbirliği	204
3.3.5. Özbekistan ile Dinî Alanda İşbirliği.....	205

3.4.1. Azerbaycan'da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler.....	206
3.4.2. Türkmenistan'da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler.....	207
3.4.3. Kazakistan'da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler.....	207
3.4.4. Kırgızistan'da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler.....	208
3.5. Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Kurban Kesimleri.....	209
3.6. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eğitim Faaliyetleri.....	210
3.7. Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Kardeş Şehir Projesi.....	220
3.8. Türksoy'un Faaliyet ve Amaçları.....	221
3.9. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İletişim İlişkileri.....	225
3.10. HAGEM (Halk Kültürlerini Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü).....	227
3.11. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi.....	228
3.12. Avrasya İslam Şurası.....	230
3.13. TÜDEV(Türk Devlet Ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik Ve İşbirliği Vakfı) .	232
SONUÇ.....	233
BİBLİYOGRAFYA.....	240
DİZİN.....	265
EKLER.....	271
ÖZGEÇMİŞ.....	388

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1.	Türkiye ve Orta Asya Arasındaki Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	94
Tablo 2.2.	Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk-Eximbank Kredileri (Ocak-1999 Tarihi İtibariyle) (Milyon Dolar)	105
Tablo 2.3.	Türk Eximbank Kredilerinin Yıllara Göre Dağılımı	105
Tablo 2.4.	DPT Kayıtlarına Göre Hazine Müsteşarlığı Tarafından Yapılan Yardımlar (1992 – 1996) (Bin Dolar)	106
Tablo 2.5.	Türk Cumhuriyetlerine Verilen Eximbank Kredilerinin Geri Dönüşü (Milyon Dolar).....	106
Tablo 2.6.	Türk Cumhuriyetleri İthal ve İhraç Mallar.....	109
Tablo. 2.7.	Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticareti (Milyon Dolar)	112
Tablo. 2.8.	Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ile Yapılan Antlaşmalar	112
Tablo 2.9.	Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon Dolar).....	115
Tablo 2.10.	Azerbaycan-Türkiye Ticaret İlişkileri.....	116
Tablo 2. 11.	Azerbaycan ile İthalat Bin (Dolar)	116
Tablo 2. 12.	Azerbaycan ile İhracat Bin (Dolar).....	117
Tablo 2.13.	Kazakistan-Türkiye Ticaret İlişkileri.....	119
Tablo 2. 14.	Kazakistan ile İhracat Bin (Dolar).....	120
Tablo 2. 15	Kazakistan ile İthalat Bin (Dolar).....	120
Tablo 2. 16.	Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretin Mal Gruplarına Göre (%) Dağılımı (2000).....	121
Tablo 2. 17.	Türkiye-Kazakistan Arasındaki İthalat-İhracat (1992-2001 Milyon Dolar)....	122
Tablo 2.18.	Kırgızistan-Türkiye Ticaret İlişkileri.....	125
Tablo 2.19.	Türkiye'nin Kırgızistan ile Dış Ticareti.....	125
Tablo 2. 20.	Kırgızistan ile İhracat Bin (Dolar).....	125
Tablo 2.21.	Kırgızistan ile İthalat Bin (Dolar).....	126
Tablo 2.22.	Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (Milyon Dolar)	128
Tablo 2.23.	Özbekistan-Türkiye Ticaret İlişkileri	129
Tablo 2. 24.	Özbekistan ile İhracat Bin (Dolar).....	129
Tablo 2. 25.	Özbekistan ile İthalat Bin (Dolar)	130
Tablo 2.26.	Özbekistan'ın Ticaretindeki İlk 10 Ülke (İhracat) Milyon Dolar	130
Tablo 2.27.	Özbekistan'ın Ticaretindeki İlk 10 Ülke (İthalat) Milyon Dolar	131
Tablo 2.28.	Türkmenistan-Türkiye Ticaret İlişkileri	135

Tablo 2. 29. Türkmenistan ile İhracat Bin (Dolar).....	136
Tablo 2. 30. Türkmenistan ile İthalat Bin (Dolar)	137
Tablo 2.31. Türkmenistan'ın Ticaretindeki İlk 10 Ülke (İhracat) Milyon Dolar ...	137
Tablo 2.32. Türkmenistan'ın Ticaretindeki İlk 10 Ülke (İthalat) Milyon Dolar	138
Tablo 2. 33. Ükelere Göre Türk Sermayeli Yatırımlar (Milyon Dolar).....	139
Tablo 3.1. Türk Cumhuriyetlerinde Açılan Öğretim Kurumlarına Gönderilen Araç-Gereç Sayısı 1992-2001	191
Tablo 3.2. Türk Cumhuriyetleri İle Gönderilen Ders Ve Kaynak Kitap Sayısı.....	191
Tablo 3.3. Diploma Ve Sertifika Alan Öğrenci Ve Kursiyer Sayısı	192
Tablo 3.4. Türkçe Öğretimi, Türk Kültürünü Ve Milli Eğitim Sistemini Tanıtma Semineri İstatistiği.....	193
Tablo.3.5. Bursu Kesilen Öğrenci Sayıları	194
Tablo. 3.6. Tahsis Edilen ve Kullanılan Yüksek Öğrenim Bursları (1992 – 1999).....	194
Tablo. 3.7. Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Müslüman Topluluklarına Ramazan Aylarında Gönderilen Din Görevlilerinin Gönderildikleri Ükelere ve Yıllara Göre Dağılımı	208
Tablo. 3. 8. Türk Cumhuriyetleri Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Müslüman Topluluklarında Vekâlet Yoluyla Kestirilen Kurbanların Yıllara Göre Dağılımı	209
Tablo. 3. 9. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1992 – 1993.....	212
Tablo. 3. 10. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1993 – 1994.....	213

- Tablo. 3. 11.** Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1994 – 1995..... 214
- Tablo. 3. 12.** Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1995 – 1996..... 215
- Tablo. 3. 13.** Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1996 – 1997..... 216
- Tablo. 3.14.** Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1997 – 1998..... 217
- Tablo. 3. 15.** Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1998 – 1999..... 217
- Tablo. 3. 16.** Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1999 – 2000..... 219

Tablo. 3. 17. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursa Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 2000 – 2001	220
--	-----

KISALTMALAR

AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
A.Ş.	: Anonim Şirket
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CCET	: Centre for Cooperation with the Economies in Transition
Çev.	: Çeviren
ECO	: Economic Cooperation Organization
Ed.	: Editör
GTZ	: German Organisation For Technical Cooperation
HAGEM	: Halk Kültürlerini Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü
İLESAM	: Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
OATC	: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri
OECD	: Organisation For Economic Cooperation and Development
ÖSYM	: Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi
PTT	: Türkiye Posta Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	: Technical Assistance Fort the Commonwealth of Independent States
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDC	: Gelişmekte Olan Ülkelerarası Teknik İşbirliği
TCS	: Akraba Toplulukları Sınavı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TKA	: Türkçe Konuşan Ülkeler Haber Ajansları Birliği
TMT	: Türkmenistan Radyo ve Televizyon Kurumu

- TODAİE** : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
- TOKTEN** : Transfer of Knowledge Through Expatriate Nationals
- TÖMER** : Türkçe Dil Öğretimi Araştırma ve Uygulama Merkezi
- TRT** : Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
- TÜDEV** : Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı
- TÜRKSOY** : Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi Faaliyetleri
- TYD** : Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği
- UNDP** : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
- UNESCO** : United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation
- UNISTAR** : Birleşmiş Milletler Uluslararası Kısa Dönem Danışmanlık Hizmetleri
- UNIDO** : Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
- UNV** : The United Nations Volunteers
- YÖK** : Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

1. Konu

Tarihin her döneminde vuku bulan bütün politik oluşumlar, sosyal hareketlenmeler, devletlerarası münasebetler, tarih boyunca toplumsal yaşamda meydana gelen toplumlararası mücadeleler, bulunulan coğrafyanın oldukça büyük etkisi altında kalmıştı. Nitekim coğrafi konumundan dolayı Türkiye, bütün zamanlarda olduğu gibi yakın çevresini ve hatta bütün dünyayı etkileyecek jeopolitik ve jeostratejik bir konuma sahip olmuştu. Türkiye'nin sahip olduğu bu coğrafya, Doğu Avrupa ile Batı Asya'nın kesiştiği noktada Ortadoğu'nun bir bölümünü de içine alarak oldukça hassas bir bölgede yer almaktadır. Bu bağlamda, bu hassas coğrafya II. Dünya Savaşı'nın ardından Soğuk Savaş dönemine geçilmesi ile 1990 yılına kadar devam eden iki kutuplu süreçte askerî, siyasal ve ekonomik açıdan etkilenmişti. Böyle bir süreç içinde Türkiye'nin de bu stratejik bölgede bulunması Türkiye'nin oluşturduğu bütün politikalara yansımıştı.

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan ve 1991 Aralık ayında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasına kadar süren Soğuk Savaş sürecinde, Doğu ve Batı olarak tanımlanan taraflar ideolojilerini birbirlerine karşı tehdit unsuru hâline dönüştürmüşlerdi. Batı için tehdit, Sovyetler Birliği ve Komünizm ideolojisi olurken Doğu için ise Amerika Birleşik Devletleri ve bu devletin ideolojisi olan kapitalizmdi. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bu tehdit algılaması ortadan kalkarken Doğu ve Batı birbirlerini karşılıklı iki zıt kutup olarak görmekten uzaklaşmıştı.

Sovyetler Birliği'nin dağılması gerek siyasî gerekse ekonomik olarak yeni alanları küresel politikalara dâhil etmişti. Bağımsızlıklarının hemen ardından Türk Cumhuriyetleri bu anlamda bir cazibe merkezi halini gelmişti. Bu bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar da ilk başta Kazakistan olmak üzere, Türkmenistan ve Özbekistan'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla ilgi çekmişti. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Avrupa Birliği ülkeleri, Çin, Japonya ve Rusya gibi ülkeleri bu bölgede kendine çekti. Bütün bu kaynaklara rağmen Türk Cumhuriyetleri bu kaynakları

değerlendirebilecek teknolojiye sahip olmamaları bu devletlerin ilk yıllarındaki en büyük sorunlarından birini oluşturmuştu.

Bununla birlikte, SSCB'nin ardından Orta Asya, jeostratejik ve jeopolitik açıdan yeniden yapılanma ile, sahip olduğu enerji kaynakları ve Asya'nın önemli geçiş noktalarıyla dünyanın en stratejik bölgesine dönüşmüştü. Nitekim Türk Cumhuriyetleri'nin yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından oldukça zengin olması ve buna karşılık, dünyanın çoğu yerinde bu kaynakların tükenme noktasına gelmiş olması, bölgeyi, gerek hammadde gerekse sanayi ürünleri bakımından çok önemli bir pazar durumuna getirmektedir.

Çünkü, Orta Asya dünya enerji kaynaklarının dörtte üçünü barındırmasıyla, geleceğin dünyasını şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu anlamda Orta Asya dünyanın jeoekonomik ve güç politikasının odağı halindedir. Nitekim dünyada ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin % 71,8'inin ve ispatlanmış petrol rezervlerinin % 72,7'sinin bulunduğu stratejik bir bölgeye komşu olan Türkiye, enerji güvenliğini sağlama noktasında stratejik öneme sahiptir. Zira Türk dış politikası için Orta Asya, Türkiye'ye yeni bir boyut getiren, yeni bir alan sunan ve Türkiye'nin stratejik önemini artıran aynı zamanda enerji çıkarlarını sağlama konusunda fırsatlar sunan bir bölgeyi tanımlamaktadır.

Bölgesel ve küresel aktörlerin güç mücadelesine sahne olan Orta Asya'da hiç şüphesiz en büyük aktör ABD'dir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte sona eren Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya üzerindeki güç dengelerinde önemli değişiklikler meydana gelmişti. Rusya, Amerika ile giriştiği süper güç mücadelesini kaybederken, ABD süper güç konumunu yakalamıştı. ABD Orta Asya'da SSCB'nin boşalttığı boşluğun Rusya tarafından doldurulmasını engellenmeye çalışırken aynı zamanda bağımsızlıklarını yeni kazanan bölge devletlerin egemenliklerinin güçlendirilmesini gerektiren politikalar da uygulamaya başladı.

Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren, Orta Asya ve Kafkasların ABD'nin geleceği için son derece önemli olduğunu ileri süren Amerikalı strateji uzmanları, Mackinder ve Spykman'in "Merkez Bölge" nitelendirmesini baz alarak bölgede denetim sağlamak için bu kuramların dünya güç dengelerini tamamen değiştireceğini ileri sürmeye başlamışlardı.

Bu durum ile Orta Asya ve Kafkasya'da 19. yüzyılda yaşanan "Büyük Oyun"un bir benzeri yeniden şekillenmekteydi. Bu yüzyılda oynan oyunun temel aktörleri Rusya Federasyonu, ABD, AB, Çin ve Türkiye'dir. Başta Z. Brzezinski olmak üzere birçok Amerikalı uzmana göre, ABD'nin enerji rezervlerine sahip bu bölgede temel aktör olabilmek için önüne çıkan tüm fırsatları değerlendirmesi ve sonunda bölgeye yerleşmesi gerekmektedir.

Ancak ABD ile birlikte Orta Asya ve Hazar Denizi'nde var olan enerji kaynakları rezervlerinin kontrolü için Rusya, Çin, İran ve Türkiye'nin büyük satranç oyununda yer almaması düşünülemezdi. ABD, bir yandan Hazar Havzası enerji kaynaklarının kontrolü için çabalarına devam ederken, diğer yandan da bu yolla da dünyaya egemen olma gayreti içinde olmaya devam etmektedir. Nitekim Brzezinski bu durumu "Avrasya bölgesi ABD için baslıca jeopolitik ödüdür" diyerek, bölgenin ABD açısından önemini vurgulamıştı.

Her ne kadar ABD bu bölgeye önemli derecede ilgi duysa da Türkistan'ın coğrafi konumunun yarattığı stratejik önem ile birlikte, bu bölge Rusya, Çin, Afganistan ve İran ile çevrelenmiş devletlerin ortasında yer almakta olup bu devletlerin de büyük ilgisine maruz kalmıştı. Nitekim Çin'in bu bölgeye olan ilgisi son derece doğaldır. Çin ekonomik olarak kalkınan bir ülke olduğu için Orta Asya ve Hazar Bölgesine ilgi göstermesinin yanı sıra Çin'in uluslararası ilişkilerde dünyayı yönetmek isteyen ABD'ye karşı Rusya ile ilişkilerde bulunması da uluslar arası arenaya farklı bir boyut katmaktadır. Çin bu bölgeye enerji rezervleri için olduğu kadar güvenlik bakımından da yaklaşmaktadır.

Kuşkusuz bir gerçek varsa o da, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün Orta Asya'da tam bir boşluk yaratmasıydı. Bu çöküş bölge açısından bir dönüm noktası olduğu gibi Büyük Rus İmparatorluğu'nun da sonunu getirmişti. Nitekim bu durum Türkiye-Rusya ilişkilerini ve her iki ülkenin Orta Asya'da izlediği politikaları etkileyen en önemli parametrelerden birini oluşturduğu gibi Rusya Federasyonu'nun batıyla ilişkilerini de şekillendirmişti. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından hemen sonraki birkaç yıllık dönemde Rusya, ABD ve Avrupa'yla uyumlu politikalar izlese de 1993'ten itibaren Asya'da yeni arayışlar içerisine girmişti. Rusya, iç politikadaki Atlantikler-Avrasyacılar çekişmesiyle dış politikada da yer alırken bunun da Orta Asya'ya çok önemli yansımaları olmuştu. 1993 yılına kadar Atlantikçi ekolde yer alan Rusya Federasyonu,

1993'ten sonra izlemeye başladığı “Yakın Çevre” politikası çerçevesinde, eski SSCB topraklarının ekonomik ve güvenlik boyutlarıyla yaşamsal çıkar alanı olduğunu iddia etmiş ve buradaki gelişmeleri kontrol etme çabasına girmişti. Rusya'nın bölgesel politikalarını etkileyen bir diğer önemli parametre de 1993 Kasım'ında açıklanan “Askerî Doktrin” olmuştu. Aslında Rusya hem Avrasyacı politika hem de Askerî Doktrin ile uluslararası rekabette bölgesel bir güç olmanın yanı sıra küresel bir güç olma rolünü de üstlenmek için strateji oluşturmaya başlamıştı. Nitekim Avrasyacılar bu durumu batı ile işbirliği yapılabilir ancak kendi çıkarları doğrultusunda bu işbirliğini yapmalıdır şeklinde özetlemişlerdi.

Böylelikle Rusya'nın Yakın Çevre politikası ve Askerî Doktrin'ini açıklamasından sonra, bölgedeki zengin enerji rezervlerinin taşınmasında hangi güzergâhların kullanılacağı bölge ülkeleri arasındaki mücadelenin temelini oluşturdu. Bu mücadeleye küresel aktörlerin de dâhil olmasıyla bölgede “yeni büyük oyun” başlamış ve bölgenin jeostratejik ve jeoekonomik önemi enerji kaynakları güzergâhının hangi ülkeler tarafından kullanılacak olmasına dayanmıştı. Bunun için ABD, Hazar Bölgesi doğalgaz ve petrolünün Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını sağlamak isterken Bakü – Tiflis - Ceyhan, Bakü – Tiflis - Erzurum ve Nabucco projelerini desteklemiş; Rusya ise, doğalgaz ve petrolün taşınmasındaki kontrolünü devam ettirmek için Kuzey Akım ve Güney Akım projelerini desteklemişti. Böylelikle Rusya, Hazar bölgesi petrol ve doğalgazının Ukrayna ve Türkiye'yi yok sayarak Avrupa'ya taşınmasını sağlamaya çalıştı. Çin ise bölge petrol ve doğalgazından faydalanmak için Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin petrol ve doğalgaz boru hatları projelerini hayata geçirmişti.

Jeopolitik ve jeostrateji teorileri özünde her ne kadar coğrafi etkenlerle şekillense de yukarıda görüldüğü gibi jeopolitik teoriler aynı zamanda yeni ve değişebilen unsurlar da barındırmaktadır. Sahip olunan kara, hava veya deniz gücü ile beraber sahip olunan enerji kaynakları, enerji kaynaklarının kullanımı ve güzergâhı gibi etkenler de önemli rol oynamaktadır. Avrasya'da bulunan dünyanın en büyük enerji kaynakları ve dünya nüfusunun büyük bir bölümü bir başka ifade ile jeoekonomik imkânlar; dünya hâkimiyetine giden jeopolitik kuramların esasını değiştirmese de bu kuramlar içinde önemli bir duruma gelmişti.

Nitekim bu süreç içinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile tarih sahnesine on beş yeni devlet çıkmıştı. Bu on beş yeni devlet içinde Türk Cumhuriyetleri

de bulunmaktadır ki Sovyetler Birliği'nin dağılmasına bağlı olarak Türkistan'daki Türk varlığı bu coğrafya üzerinde devletler oluşturarak siyasal varlığını oluşturmuştu. Bu zaman dilimine kadar Türk Cumhuriyetlerinin siyasî teşekküllerinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içinde yer alması ve merkezî idarenin Moskova olması nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri sınırlı olmuştu. Dağılmanın hemen ardından Türkiye, Bağımsız Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke olmuş ve ihtiyaç duyacakları her konuda kendilerine yardım ve destek sözü vermişti. Bununla birlikte mevcut coğrafyanın konumu ve bölgenin jeopolitik önemi kadar ta kültürel bağlarda bu bölgeye olan duyarlılığın artmasına yol açmıştı.

Türkiye bu noktada, batıda Hazar Denizinden, doğuda Altay Dağlarına, güneyde Karakum Dağları ve Horasan'dan, kuzeyde Ural Dağlarıyla Sibirya'ya kadar uzanan geniş Türkistan bölgesinde 1991'den sonra siyasî, iktisadi ve kültürel alanlarda yeni imkânlar ve fırsatlar yaratmış, aynı zamanda bir kısım sorumluluklar da yüklenmişti.

“Türkiye'nin 1990 – 2000 Yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile Kültürel, Siyasî ve Ekonomik İlişkileri” konulu alışmamızda Türkiye'nin 1990 yılından sonra Türk Cumhuriyetleri ile oluşturduğu ilişkiler kurumsal manada değerlendirilirken özellikle Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 2000 yılında cumhurbaşkanlığının sona ermesi ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde uzun soluklu bir devlet adamı ile kapanan dönem ele alınmıştır.

Türkiye'nin, 1990'dan sonra oluşan yeni devletlerle ilişkisi başta Türk dış politikası odaklı olmak üzere mevcut coğrafyanın önemi, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumu ve de Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölge ile tarihsel ve kültürel yakınlığı da göz önüne alınarak ekonomik, siyasal ve kültürel boyutta incelenmiştir.

1.1. Amaç

Siyasal bilimlerde, dış politika unsurları ülkelerin menfaatleri doğrultusunda gelişim göstermektedir. Türk dış politikası da kendi menfaatleri doğrultusunda kendi dış siyasal oluşumunu yapılandırmaktadır. Türkiye'nin üzerinde bulunduğu coğrafya, sahip olduğu stratejik önemden dolayı, tarih boyunca kendi dış politikasını etkileyen birçok siyasal oluşum ile karşılaşmıştı. Nitekim 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında 1990'lı yıllara kadar devam eden Soğuk Savaş, Türk dış politikasını da pek çok yönden etkilemişti. Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de ve Orta Doğu' da yayılmacı siyaset izlemek istemesi ve Sovyet

Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı süresi içerisinde Türkiye'den kabul edilmesi imkânsız taleplerde bulunması, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı kenDinî güvende hissetmesi için Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletlerine yaklaştırmıştı. Türkiye'nin NATO ve Birleşmiş Milletler'e üye olması Türkiye'nin *Bati'ya* karşı gösterdiği güvenin bir göstergesi olmuştu. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde, iki kutuplu dünya düzeninin bitmesi, yerini uluslararası sistemde yeni bir düzene yani *küreselleşmeye* bırakmıştı. Bu süreç içinde Sosyalist rejimin yıkılması ile beraber ortaya çıkan konjonktürde Türkiye'nin izleyeceği dış politika da büyük bir önem arz etmişti. Nitekim Türkiye, bu süreç sonunda Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler kurup dış politikasını bu yönde oluşturmaya başlamıştı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti dışındaki Türk ülkelerinin zayıf olması, millî ordularının olmaması, her şeye rağmen ekonomik bakımdan Rusya'ya bağımlı olmaları ve yine bu ülkelerin bir kısmında Rus nüfus oranının oldukça fazla olması ve dışsal birçok problemde ortak hareket etme duygusunun olmaması bu ülkelere kolay erişilmemesindeki en büyük nedenleri oluşturmuştu.

Türkiye her ne kadar bu bölgeye bu dönemde kolay erişemese de Türkiye'nin 1990'lı yılların başında Moskova merkezli bir politika izlediği görülür. Türkiye bu dönemde temkinli bir dış politika izlerken 1990'lı yıllarda SSCB içinde meydana gelen milliyetçi ayaklanmaları ve bağımsızlık hareketlerini daha çok dışarıdan izlemeyi tercih etmişti. Çünkü Türkiye, bu dönemde SSCB ile ilişkilerine iki kutuplu düzende olduğu gibi ölçülü yaklaşmıştı. Bir nevi Soğuk Savaş mantığı ile dış politika oluştururken aynı zamanda 1921'den beri izlediği politikayı da sürdürmüştü. 1990'lı yılların başında Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile doğrudan ilişkilere girmemiş, ancak daha sonra ikili ilişkiler SSCB'deki glasnost ve perestroyka hareketleri ile gelişme göstermeye başlamıştı. Türkiye'nin böyle bir politika izlemesinin sebebi bu dönemde meydana gelen belirsizlikti. 1990'dan itibaren yeni dönemde bağımsızlık ilanlarının ardından yeni cumhuriyetleri ile alt düzeyde ilişki kurulmasına Gorbaçov tepki vermeyince bu ülkeler Türkiye'ye alt düzeyde yöneticiler göndermişler ve ilişkilerin alt yapısı oluşturulmaya başlanmıştı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın kendi iç sorunları ile ilgilenmesi ve dış sorunlarla ilgilenecek yeterli gücü olmaması bu bölgede bir boşluk yaratmış ve farklı devletlerin bu bölgede etkin bir siyaset izlemesi için fırsat vermişti.

Nitekim Türkiye, 1991'den sonra Türk Cumhuriyetlerine büyük bir duygusallıkla bu bölgeye yönelmişti. Türkiye'nin bu coşku ve felsefesinin nedenini başta ABD olmak üzere Batı dünyası oluşturmuştu. Türkiye'nin bu ülkelere yönelik faaliyetleri bu dönemde desteklenmiş ve bir anlamda Türkiye'yi pohpohlamıştı. Bunun nedeni Batı'nın müttefik olarak gördüğü Türkiye'nin sadece burada etkinlik sağlamasını istemesiydi. Yani Türk Cumhuriyetlerinin Batı'ya bütünleşme aşamasında Türkiye elçilik yapma görevini üstlenecekti. Türkiye'nin bu bölgeye yönelmesinin ardında yatan temel neden ise ekonomikti. Türkiye, ekonomik alanda uygun şartlar yakalayacağına bilincine vararak bu bölgeye yönelmişti.

Bunun için Türkiye, 1991'den sonra Türk Cumhuriyetlerine yönelik yeni politikalar belirlemiş ve bu doğrultuda yeni işbirliği girişimlerini başlatmıştı. Türkiye ekonomik, siyasal ve kültürel olarak Türk Dünyasına tüm imkânlarını seferber etmişti. Türkiye bütün Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olmuş, bu ülkelerde ilk diplomatik faaliyetleri oluşturmuştu. Yine Türk Cumhuriyetlerinin ilk diplomatik faaliyetleri de Türkiye'de kurulmuştu. Bölge ülkelerinin milli bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, hukuk devletinin kurulması ve demokratikleşmenin bir an önce sağlanması noktasında Türkiye stratejik destekler sunmuştu. Yine 1992 yılında, Türk dilinin konuşulduğu ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal ve kültürel eğitim alanlarında işbirliğine yönelik proje ve program gerçekleştirmek amacıyla Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştu.

Kısaca Türkiye değişime ve yeni dünya düzenine seyirci kalmaktansa bu sürecin önemli bir aktörü olmayı tercih etmişti.

Türkiye'nin böyle bir pozisyonu yakalamış olması, Türkiye için bulunmaz bir fırsat olmuştu. Aynı fırsatı Türk Cumhuriyetleri de yakalamış, demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuş olmaları, onlara da oldukça önemli imkânlar sağlamıştı. Söz konusu gelişmelerle birlikte, 16 Ekim 1992 tarihinde zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal bir basın açıklamasında şunları söylemişti: *“Şimdi Türkiye'nin önünde çok önemli bir imkân, kapı açıldı. Balkanlar'dan ta Orta Asya'ya kadar Türk Cumhuriyetleri'nin bütün cumhurbaşkanları Cumhuriyet Bayramı'nda Ankara'ya geliyor. Bu bizim için de onlar için de çok önemli bir fırsat. Bu tarihi bir fırsattır. Bundan kaçamayız. Ve 21. asır Türkiye'nin ve Türklerin asrı olmalıdır.”* Yine zamanın başbakanı Süleyman Demirel de 5 Nisan 1993 tarihli bir

basın toplantısında bu konu hakkındaki görüşlerini “*Türkiye Adriyatik’ten Çin’e kadar doğmakta olan yeni bir dünyada yaklaşık 600 milyonun yaşadığı Avrasya bölgesinde, bu bölgenin en istikrarlı ve model olarak alınan ülkesi olmuştur.*” şeklinde dile getirmişti.

Aslında bu söylemler ilk başta her ne kadar hem Türk Cumhuriyetlerini hem de Türkiye Cumhuriyeti’ni heyecanlandırırsa da özünde bir ülkenin başka bir ülkeye model olarak sunulması hatalı bir politikaydı. Çünkü her devletin kendine has unsurları sosyo – kültürel yapısı ve tarihi dokusu vardır ve hiçbir devlet birbirine tamamen benzememektedir. Bu yüzden Türkiye’nin model olma yolundaki çabaları da sonuçsuz kalmıştı.

Ancak bölgenin kendi çevresinde güvенеbileceği devletlerle gireceği işbirliği, bölgenin bulunduğu alanın jeostratejik özellikleri göz önüne alındığında bu bölge Türkiye için oldukça büyük önem taşımaktadır. Türk Cumhuriyetleri, Türkiye için ne kadar önemli ise, Türkiye de bu ülkeler için o kadar önemlidir. Çünkü Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya ve coğrafyasını jeopolitik açıdan ön plana çıkaran en önemli unsurlar bölgedeki zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ve bu kaynakların dünya pazarına hangi güzergâhları kullanarak gideceği olmuştur. Bu da petrol ve doğalgazın üretildiği ülkeler kadar, taşınma güzergâhındaki ülkelerin de stratejik bir konuma geldiğini göstermektedir.

Türkiye’nin bu bölgede uygulayacağı politika menfaatlerine yönelik olmalıdır. 1990 sonrası Türk dış politikasının şekillenmesinde bu bölge de önemli bir etken oldu. Çünkü Türkiye zor bir coğrafyada bulunurken bu coğrafyada uzun vadeli politikalar oluşturması kolay değildi. Zira bu politikalar çok taraflı ve bağımsız politikalar olmayı gerektirdiği gibi yine Türkiye’nin böyle bir politika oluşturmasında hem Avrasya’daki güç odakları ve hem de küresel güçler dinamik etkenlerdi.

Bu nedenle, Türkiye’nin çevrelendiği coğrafyada Atlantik-Avrupa ve Avrasya kuşakları içindeki özel konumu da önemlidir. Türkiye, Batı toplumu ile bütünleşme hedefi güderken dış politikasındaki etkinliğinin ve bölgede oynadığı rolün temel felsefesini, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, siyasî istikrarın tesisi ve bölge ülkelerinin dünya ile bütünleşmesi şeklinde sağlamalıdır.

Bu çalışmada, Türkiye’nin bu konjonktür içinde izlediği dış politika ile Türk Cumhuriyetleriyle kurduğu siyasî, kültürel ve ekonomik ilişkiler açıklanmaya çalışıldı.

1.2. Önem

Soğuk Savaş, Avrasya kara gücü olan Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve yeni Cumhuriyetlerin meydana gelmesiyle sonuçlanmıştır. Soğuk Savaş döneminde iki süper gücün oluşturduğu dengenin Amerika'nın lehine kayması ve Sovyetler Birliği'nin coğrafi olarak içeriye çekilerek günümüz Rusya Federasyonu topraklarıyla sınırlı kalması, Avrasya Bölgesi'nde jeopolitik boşluk alanlarının doğmasına neden olmuştur. Batı kaynaklı teorisyenlerin Heartland ve Rimland olarak adlandırdıkları bölge, Soğuk Savaş sonrasında sancılı bir dönemden geçmiş ve bağımsızlıklarını pekiştirmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte hem süper hem de bölgesel güçlerin diplomatik oyunlarıyla mücadele etmişlerdir.

XIX. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında süren 'Büyük Oyun' rekabetinin ardından XX. yüzyılın ikinci yarısına egemen ABD-SSCB Soğuk Savaş rekabetinin ayırım hattını da oluşturan bölge, çift kutuplu sistemin oluşturduğu yapının dağılmasının ardından jeopolitik ve jeoekonomik açılardan küresel ve bölgesel güçler için yeniden bir çekim merkezi olmuştur. Uluslararası ekonomi-politik dengeler açısından daha önce Doğu Bloğu'nun oluşturduğu statik yapıda büyük ölçekli bir paylaşım mücadelesine sahne olmayan bölge, uluslararası rekabete açıldıktan sonra yeni paylaşım hesaplarının konusu olmaya başlamıştır.

Bu süreç ile birlikte SSCB'nin ardından Orta Asya; jeostratejik ve jeopolitik açıdan yeniden yapılanması, sahip olduğu enerji kaynakları ve Asya'nın önemli geçiş noktalarıyla dünyanın en stratejik bölgesine dönüşmüştür. Bu bölge, Zbigniew Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası The Grand Chessboard diye belirttiği satranç tahtasının temel öznelerinden birisi olup aynı zamanda 21. yüzyılı belirleyecek olan güç çekişmelerinin de merkezi konumuna gelmiştir. Çünkü Orta Asya'nın en büyük özelliği Çin, Rusya ve Hindistan gibi ABD'ye ekonomik anlamda rakip olabilecek ülkelere kara bağlantısı olan bir havzada bulunmasıdır. Yine Orta Asya enerji rezervleri ve zengin maden yatakları bakımından yükselmekte olan Asya güçleri için ABD liderliğindeki Ortadoğu, petrol ve doğal gaz rezervlerine göre daha erişilebilir bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu da ABD'yi de doğal olarak enerji kaynaklarına erişim yarışının önderi yapmaktadır. Ancak Rusya'nın, sahip olduğu büyük petrol ve doğal gaz rezervlerini genelde dünya, özelde Avrupa pazarlarına gönderme maksadıyla Avrasya bölgesindeki enerji nakil hatlarını kendi bünyesine çekerek dünyanın en büyük enerji

ihraç eden ülkesi olma yolundaki ilerlemesi ABD tarafından durdurulmak istenmektedir.

Çünkü Amerika, Orta Asya bölgesindeki hedeflerini iki hedef üzerine oturtmuştu. Bu hedeflerden ilki ABD'nin küresel gücü ile ilgili olup Orta Asya üzerinden iki büyük bölgesel gücün, Rusya ve Çin'in, bu bölgedeki faaliyetini azaltmak ve kontrol etmek üzereydi; diğer hedefi ise, Orta Asya bölgesinin yer altı kaynaklarına kolay bir ulaşım sağlamaktır. Nitekim ABD'nin bu bölgeye yönelik diğer bütün politikaları, bu iki temel hedef çerçevesinde şekillenmişti.

Bu bölgeye hâkim olabilme emelleri çerçevesinde 11 Eylül olayları kenDinî göstermişti. Afganistan operasyonu öncesinde bölgede hâkim ve etkili güç olabilme özelliği taşıyan Rusya, 11 Eylül'den sonra bölgede tek etkin güç olma konumunu kaybetmeye başladı. Nitekim uluslararası terörizm ve savaş başta ABD olmak üzere Batılı devletleri bu bölge üzerine yoğunlaştırdı. Bu durum da jeopolitik ve jeoekonomik olarak önerimli bölgede, bölgesel güçlere etkin olma fırsatı verdi.

Bu fırsatlara rağmen bölge ile ilgili stratejilerde ABD açısından önemli bir eksiklik, Türkiye ile işbirliği konularının kesin olarak hayata geçirilememiş olmasıdır. Nitekim Türkiye'nin bölgeye fiziki uzaklığına rağmen, Türk Cumhuriyetleriyle çok derin bir kültürel ve linguistik köprü kurma potansiyeli vardır.

Bölgede yaşanan hızlı gelişmelere başlangıçta hazırlıksız yakalanan ve etkili politika üretemeyen Türkiye, zamanla bölge ülkelerine yönelik daha gerçekçi ve çok yönlü politikalar oluşturmaya başlamıştı. Ancak gelinen noktada Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin boyutlarının tatmin edici düzeye ulaştığını söylemek zordur.

Türkiye, başlangıçta haklı olarak ve büyük bir heyecanla bölge ülkeleri ile ekonomik ve siyasî ilişkilerini geliştirmek istemişti. Ancak heyecanlı fakat hazırlıksız girişimler ile bazı önemli hataların yapıldığı gerçektir. Nitekim 1990'lardan itibaren bölgeye yönelmeye başlayan Türk özel sektörü burada tam anlamıyla başarılı olamamıştı.

Bu başarısızlıklara rağmen Türkiye özellikleri itibari ile AB ve Orta Asya ülkeleri arasında kilit bir ülke konumundadır. Bu durum Türkiye'yi önemli bir konuma getirmektedir. Çünkü Orta Asya havzası, XXI. yüzyılda en önemli dönüşümü yaşayacak bölgeler arasındadır. Her ne kadar bu dönüşüm bölge dışı aktörlerin etkisi ile başlatılmış olsa da, bölgenin kendi dinamikleri de bu yöndedir.

Bununla birlikte hem küresel hem bölgesel güçlerin hem de Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası uyguladığı dış politika, uluslararası politikanın önemli parametrelerindedir. Çünkü Orta Asya'daki siyasî gelişmeler, başta Rusya, Kafkasya, Doğu Avrupa, Afganistan, İran ve Orta Doğu'ya doğrudan veya dolaylı etki edebilir. Çünkü dünyadaki gelişmeler, ABD gibi bir gücün yanında Çin gibi yükselen gücün yine Rusya ve İran gibi bölgesel güçlerin politikaları ve birbirleriyle olan çatışma ya da işbirliği alanları dış politika açısından oldukça önemlidir.

Bu durum, Türkiye'nin bölge güvenliği açısından önemli olduğu gibi Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmesi konusu için de oldukça önemlidir. Bununla birlikte Türkiye, bu bölgede etkin bir güç olmak için bölgede oldukça dengeli ve hassas bir politika izlemek zorundadır. Bu durum bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

1.3. Yöntem

1.3.1. Verilerin Toplanması

Çalışmamızda, geçmişte ya da var olan bir durumu var olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımı olan *tarama modeli* kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde, konu ile ilgili olaylar kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmıştır. Tarama modelinin araştırma yaklaşımına uygun olarak konu hakkındaki bilgiler, önceden tutulmuş çeşitli yazılı belgelere başvurarak elde edilmiş ve elde edilen dağınık bilgiler incelenen zaman ve mekân göz önüne alınarak bir sistem içinde bütünleştirilerek yorumlanmıştır. Elde edilen veri kaynaklarından geçerli ve güvenilir bilgiler toplanıp doğru sonuçlara ulaşmak için, toplanan her veri geçerlilik ve önem açılarından *tenkit* süzgecinden geçirilmiştir. Araştırma hakkındaki veriler, var olan kayıt ve belgeler incelenerek belgesel tarama veya doküman metodu diye anılan yöntem ile toplanmıştır. Mevcut kayıt ve belgeler tespit edilerek, ulaşılanlar okunup konu ile ilgili olan kısımları not alınmış ve değerlendirilerek tahlil edilmiştir.

Çalışmanın özelliğine uygun olarak önce konuyla ilgili olarak Bakanlık arşivlerine, TİKA raporları ve Türksoy belgelerine ulaşılmıştır. Yine T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı arşivlerinden faydalanılmıştır. Bununla birlikte *Milli Kütüphane*, *Ege Üniversitesi Kütüphanesi*, *Erciyes Üniversitesi Kütüphanesi* ve *Dokuz Eylül Üniversitesi vb.* kütüphanelerden de yararlanılmıştır. Ayrıca dönemin çeşitli gazeteleri de taranmıştır.

Bunun dışında Ahmet Yesevi Üniversitesi eski Mütavelli Heyeti Başkanı Namık Kemal Zeybek ile röportaj yapılmıştır. (Ses kaydı bulunmaktadır.)

1.3.2. Verilerin İşlenerek Yorumlanması

Belgelerden toplanan veriler okunup değerlendirilip fişlenmiş ve fişler konularına göre tasnif edilmiştir. Tasnif edilen fişler ayrı ayrı dosyalandıktan sonra konu başlıkları ulaşılan belgeler doğrultusunda şekillendirilmiştir.

Araştırmanın bilimselliğinin ispatı açısından önemli olan dipnot sistemi kullanılmış, bilginin doğruluğunu teyit etmek isteyen ya da konu hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak isteyenler için bu sisteme özen gösterilmiştir.

Dipnot kullanılırken sırayla yazarın adı soyadı, eser adı ardından basımevi sonra sırayla basım yeri ve tarihi belirtilmiş en sona da (s.) ile sayfa numarası verilmiştir. Makalelerde ise makalenin ismi tırnak içinde ve italik verilmiştir. Birden çok eser bir dipnotta sunulmak istendiğinde basım yılı eski olanlara öncelik verilmiştir.

1.3.3. Tez İle İlgili Teknik Terimler

1.3.3.1. Jeopolitik, Jeostratejik Ve Jeoekonomik Kavramların Ortaya Çıkışı Ve Önemi

Coğrafya, tarih boyunca her zaman önemli bir olgu olup, tarihi şekillendiren unsurların başında geldi.¹ Nitekim coğrafyanın bu özelliği toplumiçi ve toplumlar arası ilişkilerde meydana gelen değişimleri, gelişmeleri, kişileri ve toplumları birbirleri ile daha da yakın hâle getirmişti. Bu yakınlaşma içerisinde özellikle iletişimin ve ulaşımın bütün dünyayı küçültmesi, oluşan bölgesel politikaların dünya politikalarından farklı bir oluşum içinde değerlendirilmemesinin ilk sebebini oluşturmaktaydı. Bununla beraber bu değişim ve gelişim sürecinin yanında, dünya politikasının şekillenmesine neden olan yeraltı ve yer üstü zenginlikleri de coğrafyanın öneminin vurgulanmasındaki en önemli faktörlerden biri haline gelmişti.² Nitekim bu değişim coğrafi konuma dayalı politikalarının oluşturulmasının temeline dayanan “jeopolitik” olgusunun temellerini de atmıştı.³ Yani aynı coğrafi koşulların belirli politikalar ve stratejiler oluşturması

¹Tayyar Arı; *Uluslararası İlişkiler Teorisi: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Alfa Yay. Dag.(3 BASKI) İstanbul 2004 s.214–220

² Paul Kennedy; *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Çev.: Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 10 – 12.

³ Suat İlhan; *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 153, Seri: VIII, Sayı: A.2, Ankara 1997, s.5.

jeopolitik olgusunun ortaya çıkmasının sebebiydi. Buna istinaden şunu söyleyebiliriz ki jeopolitik olgu; politika ve coğrafyanın karşılıklı etkileşiminin neticesiydi. Başka bir ifadeyle jeopolitik kavramı coğrafi konumun politikaya verdiği yeni bakış açısını inceleyen bir saha olarak da değerlendirilebilir. Böyle bir değerlendirmede alınacak bütün kararlar coğrafya unsurunun yanı sıra ekonomik, sosyal, politik, askerî, kültürel ve beşerî unsurları da içine alarak incelenmiştir ki bu durum jeopolitik kavramının özünü meydana getirmişti.

Bu kadar kapsamlı jeopolitik kavramına baktığımız zaman, bu kavramın coğrafyaya dayanan değişmeyen unsurlar ile beşerî konulara dayanan değişen unsurlar olmak üzere iki kısım halinde olduğunu görmekteyiz. Değişmeyen unsurlardan ilkinin ve en önemlisinin “saha” oluşturmaktadır ki bu kavram, içerisinde devletlerin ve politikaların sahip olduğu kaynakları da barındırmaktadır.

Jeopolitik olgusunun saha özelliği ile birlikte değişmeyen ikinci unsuru coğrafi bütünlüktür ki güvenli sınırlara sahip olunması, coğrafi bütünlüğü sağlayan diğer bir temel faktördür. Yine değişmeyen unsurlara baktığımızda bir ülkenin ya da bölgenin dünya coğrafyasında işgal ettiği bölgelerin sahip olduğu coğrafi konum özellikleridir.⁴

Nitekim coğrafi konumun özelliğini ilk defa İsveçli siyaset bilimci, coğrafyacı ve siyasetçi olan Rudolf Kjellen vurgularken; yine Kjellen 1916 yılında yayımladığı “*Hayat Formu Olarak Devlet*” adlı kitabında coğrafi olarak bir devletin belirli bir yer üzerinde incelenmesine “*jeopolitik*” adını vermişti. Kjellen’in bu incelemesi bir devletin diğer devletlere göre sahip olduğu coğrafyayı tanımlarken, aynı zamanda bu coğrafyanın özelliklerini de vurgulayarak jeopolitik kelimesini de tanımlıyordu. Kjellen’e göre bu yeni bilim, devleti, hukuki bir düzlemde kabul eden geleneksel yaklaşımın eleştirisine göre yapılanmaktaydı. Alman idealizmi ve Sosyal Darwinizmden etkilenen İsveçli profesörün nazarında devlet, dış politikada kendisine hayat hakkı arayan bir organizma olurken coğrafya ve kaynaklar ise ülkelerin çıkar çatışmalarının temel unsurlarıydı.⁵

⁴ Suat İlhan; *Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 153, Seri: VIII, Sayı: A.2, Ankara 1997, s.7 – 8 Jeopolitik kavramına baktığımız zaman içinde barındırdığı coğrafi güç temelde toprak sorunu olurken, beşerî güç ise bir kültür sorunu oldu.

⁵ Mehmet Akif Okur; Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak: Tarihten Geleceğe Orta Asya'nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler / M. Akif Okur; editör: Murat Yılmaz - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2011, s. 12 – 13.

Yine Kjellen tarafından kullanılan bu kelime, kısa zaman içinde devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde ve coğrafi unsurların dış politik olguları etkilemesinde kullanılmaya başlandı.

Jeopolitik kelimesine çok daha kapsamlı baktığımız zaman bir devletin siyasal, ekonomik, stratejik ve coğrafi unsurlarının bir devletin dış politikasına yön veren unsurlar olarak belirlenmesi ve bu tespitlerin uygulanması ve yorumlanması olarak tarif edilebilir. Yine jeopolitik kelimesi var olan coğrafi alanın ve ulusal gücün uluslararası politikadaki etkilerini coğrafi olarak incelerken⁶ aynı zamanda geleceğe yönelik hükümler de içeren bir olgu meydana getirmektedir.⁷ Bununla birlikte jeopolitik ile ilgili en önemli özelliklerden birisi de devletlerin kurulmalarında, gelişme ve genişlemelerinde, güç kazanmalarında, zaafalarında ve yıkılmalarında çok önemli bir unsur olarak da görülmektedir.⁸ Jeopolitiğin bu önemi, jeopolitik kelimesinin coğrafya, devlet ve politika kelimeleri birlikte kullanılmasına ve aynı zamanda sosyal, politik, askerî, kültürel değerleri de içine almasına çok boyutluluk getirmektedir.

Ancak jeopolitik kelimesinin anlamlandırılması daha çok II. Dünya Savaşı sonunda başlarken Soğuk Savaş'ın sonuna kadar da öneminin artarak devam etmesini sağladı. Nitekim jeopolitik kavramının ortaya çıkıp, jeopolitik kavramı ile görüşlerin kabul görmeye başladığı dönemden, 1990 yılına kadar ki döneme “*Jeopolitiğin Klasik Dönemi* adı” verilirken bu dönemde devletlerin canlı bir organizmaya benzetilip devletlerin büyümesi ve küçülmesi ve sınır ötesinde sömürgelerin gerekliliği gibi fikirler ispatlanmaya çalışıldı. Bu süreç içinde Kjellen’in⁹ aksine jeopolitik kelimesine gerçek gücünü H. J. Mackinder¹⁰ vermişti.¹¹ Buna göre Mackinder ünlü Orta Asya’yı merkez

⁶Sibel Turan; *Türkiye'nin Coğrafi Konumunun Dış Politikasına Etkisi*, Danışman: Toktamış Ateş, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s. 7. Geoffrey Sloan, Colin S. Gray; *Neden Jeopolitik, Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, Hazırlayan: Colin S. Gray, Geoffray Sloan, (Çev.: Tuğrul Karabacak); *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları*, Ankara 2003, s. 222.

⁷ Yılmaz Tezkan; M. Murat Taşar; *Dünden Bugüne Jeopolitik*, Ülke Kitapları Yayınları, İstanbul 2002, s. 12 – 13.

⁸ Yves Lacoste, *Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, İstanbul: NTV Yayınları, 2007, s.13-14.

⁹ Rudolf Kjellen (1864 – 1922) 13 Haziran 1864'te İsveç'in Torsoe Adası'nda doğan Rudolf Kjellen 1891 yılında siyaset diploması alarak Göteborg Üniversitesi'nde hocalığa başladı. Yine Kjellen 1905 yılında parlamentoya girerek ve Stockholm'e gitti. 1909'dan 1917 yılına kadar senato'da yer alan Kjellen 14 Kasım 1922 yılında öldü. Yılmaz Tezkan, *Jeopolitikten Milli Güvenliğe*, Ülke Kitapları Yayınları, İstanbul 2005, s. 17.

¹⁰ Halford John Mackinder 15 Şubat 1861'de İngiltere'nin Gainsborough şehrinde doğdu. 1880 yılında Oxford Üniversitesi'nde Fizikî Bilimler Öğrenimine başladı. 1886'da Kraliyet Coğrafya Derneği'ne üye oldu. Yine 1887'de Coğrafya'nın Kapsamı ve Metotları isimli bildirisini derneğe sundu. 1920 – 1945 yılları arasında İmparatorluk Deniz Taşımacılığı Başkanlığı, 1926 – 1931 yılları arasında ise İmparatorluk

alan “*Kara Hâkimiyet Teorisini*” geliştirmişti. II. Dünya Savaşı sonunda bu teorinin kabul görmeye başlamasıyla, bu kuram Orta Asya’ya bakışın Batı’daki parametrelerini belirlemişti.

II. Dünya Savaşı Jeopolitik kavramı için bir dönüm noktası olurken XX. yüzyıl ile beraber jeopolitik kavramı ulusal çıkarları tanımlamada temel hareket noktası olarak alınırken; uluslararası ilişkilerde devletin temel gücünün var olmasında, uluslararası diplomaside ve siyasî dengelerin oluşmasında önemli bir disiplin olarak olgunlaşmaya başladı. Bu bağlamda, XX. yüzyılda güçler savaşı, jeopolitik kavramı ile anlamlandırılırken bu kavram içinde jeopolitiğin bir alt açılımı olan jeostrateji, globalleşme sürecinde ekonomik yapılanmada önemli bir yere sahip olan jeoekonomi terimi ile yorumlandı.¹²

Bu noktada jeostrateji kavramı ise jeopolitik kavramı ile beraber kullanılan kavramların başında gelmeye başlamış XX. yüzyılda siyaset biliminde en çok rağbet edilen kavram olmuştu. Nitekim siyaset bilimi tarafından oldukça önemsenmeye başlayan jeostrateji kavramı, jeopolitik kavramını destekleyici bir nitelik taşıırken var olan bütün coğrafî olguların stratejik olarak incelenmesini kapsayan oldukça karışık bir kavramı da ifade etti.¹³ Bununla beraber Lidell Hart strateji kavramını siyasal amaçlara ulaşmak için askerî güçlerin muntazam ve koordineli bir şekilde uygulanması şeklinde yorumlarken¹⁴ Geoffrey Kemp ve Robert E. Harkavy ise strateji kavramını coğrafî konumlanmaya göre açıkladı. Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere jeostratejik kavramı jeopolitik kavramının bir alt kümesi olarak hâlihazır her durumda var olan askerî gücün hangi şartlarda ne zaman kullanılacağına dair bölgelerin şartlarını ve durumlarını ortaya koyarken o bölgenin ve o bölge insanının üzerindeki etkilerini inceleyen bir olgu olma özelliği de taşımaya başlamıştı.¹⁵

XX. yüzyılın sonuna doğru jeopolitik kavramına baktığımız zaman, bu kavram sadece coğrafî ve askerî değil, aynı zamanda ekonomik rekabet ile siyasî alanda yeni bir yapılanma sürecine girdi. Nitekim Soğuk Savaş sonrasında daha çok ekonomik olarak

---

Ekonomi Komisyonu Başkanlığı yapan Mackinder 6 Mart 1947’de öldü. Yılmaz Tezkan; M.Murat Taşar; *Dünden Bugüne...*, s. 25.

¹¹ Yılmaz Tezkan ; *Jeopolitik Yazılar, “ Jeopolitiğin Klasik Dönemi – 2 Kenar Kuşağa Hâkim Olan Dünya’ya Hâkim Olur.”*, Ülke Kitapları, İstanbul 2007, s. 13.

¹² Ümit Özdağ, “Jeopolitiktan Jeoekonomiye”, *Jeekonomi, ASAM*, Cilt 1, Sayı 1, İlkbahar 1999, s.3-5

¹³ Bilal Karabulut; *Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik*, Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 12.

¹⁴ B. H. Lidell Hart; *Strateji Dolaylı Tutum*, (Çev.: Cemal Enginsoy), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 247 – 250.

¹⁵ Sibel Turan, *Türkiye’nin ...s. 9*

şekillenen dünyada jeopolitik kavramı yetersiz kalarak jeoekonomi kavramı dünyada iktisadi ve finans gelişiminin uluslararası ilişkilerdeki yeni yorumu olarak karşımıza çıkmıştı.¹⁶

Değişen dünya şartları birlikte jeopolitika uluslararası arenada devamlı olarak ülkelerin çıkarlarının keskin sınırlarla belirlendiği ve sürekli bir çıkar çatışması üzerine kurulu stratejiyi tanımlarken jeoekonomi ise bu çıkar çatışmasında ekonominin öneminin vurgulanmasıydı. Ancak değişen şartlar ile birlikte bu kavram zaman içinde daha da genişleyerek, coğrafi konum, doğal kaynaklar ve ulaşım gibi bölgenin sahip olduğu bütün şartların da önüne geçerek ekonomik şartların diğer şartlardan daha önemli olduğunu belirtmesi olmuştu. Zamanla kürselleşme sürecinin ilerlemesi ile ekonomik ve finansal ilişkiler ile küresel politik olgular arasındaki ilişkileri açıklamak üzere kullanılmaya başlandı.¹⁷ Ancak şu hususu da belirtmekte yarar vardır ki jeopolitika; politik farklılıklar, bloklaşmalar ve düşmanın etkisiz hâle getirilmesi üzerine kurulu bir kavram iken, jeoekonomi ise tek bir küresel ekonomik sistemin oluşturulması ve tüm ilkelere bu sistemin bir parçası olması üzerine kurulmuş olmasıydı. Daha önceleri askerî güç olarak ulusları etkileyen faktör artık teknoloji, ticaret ve finans alanındaki gelişmeler ile birlikte ekonomik faktör olarak kenDinî göstermeye başlamıştı. Bu bağlamda jeoekonomi, uluslararası alandaki alınan kararların ekonomideki etkilerini, yine uluslararası ülkelerin ticaret mekanizmalarını ve çok uluslu şirketlerin hükümet programlarının etkilerinin bir yansımasıydı.¹⁸

Bu durumda, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte dünya dengeleri de daha çok jeopolitik ve jeostratejik konumdan ziyade ekonomiye göre şekillenmeye başlamış ve jeoekonomi kavramı dünyada askerî, siyasî ve coğrafi alanları kapsayan jeostrateji kavramının da ötesine geçmişti gibi bir sonuç çıkarmak mümkündür.¹⁹

1.3.1.1. Jeopolitik ve Jeostratejik Teori ve Düşünceler

Jeopolitik kavramının gelişim sürecine baktığımız zaman, bu kavram XIX. yüzyılın sonunda emperyalist güçlerin bütün dünyayı ele geçirme siyasetlerine gerekçe olan bir

¹⁶Kutay Karaca, "Küresel Enerji Stratejileri Karşısında Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu", *Stratejik Araştırmalar Dergisi* Sarem Sayı: 10 Eylül 2007, Genelkurmay Askerî Tarih ve Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 16.

¹⁷ Nejat Doğan, *Türkiye'nin Ekonomisi ve Jeopolitikası*, s. 5

¹⁸ Nejat Doğan s. 5- 6.

¹⁹ Kutay Karaca, "Küresel Enerji...s. 16.

kavram olarak gelişme gösterdi.²⁰ Nitekim XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başından itibaren İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika Birleşik Devletler gibi süper güçler kendi dış politik olgularını jeopolitik kavramını esas alarak düzenlemeye başlamışlardı.²¹ Bununla birlikte devletlerin üzerinde yer aldığı kara parçası, o ülkenin o “an”ki durumunu ve varlık alanını korumada büyük öneme sahip olduğu kadar; o devletin diğer devletlerle olan ilişkisinde de önemli bir role sahip olmuştur. Buna istinaden Halford J. Mackinder genç bir coğrafyacı olarak 1887 yılında katıldığı Britanya Kraliyet Coğrafya Derneği Toplantısı’nda coğrafi keşiflerle özdeşleştirdiği Kolomb döneminin sona erdiğini ve artık iyice netleşen dünya haritasını yeniden okuma zamanının geldiğini iddia etmiş ve şöyle demişti: *“Coğrafya” nedir? Bir coğrafya derneğine hitap ederken böyle bir soru sorulabilir mi? Lâkin bu sorunun sorulma zamanı gelmiştir ve cevabı şimdi verilmelidir. Ben coğrafya’nın ‘başlıca işlevi toplum içindeki insan ile bölgesel olarak değişen çevresi arasındaki etkileşimi inceleyen bir bilim dalıdır’ diye tanımlanmasını teklif ediyorum... Etkileşim incelenmeden önce etkileşim hâlinde olan unsurlar tahlil edilmelidir. Bu unsurlardan biri değişen çevredir. Bunun incelenmesi fizikî coğrafyanın işidir. Fizikî coğrafyanın temelleri üzerine inşa edilmemiş bir siyâsî coğrafyanın bir mantığı olamaz. Coğrafya bu etkileşimi inceleyen bilimsel bir disiplin olarak ele alınmalıdır.”*²² Mackinder, sahip olunan coğrafi mevkiinin o ülke üzerindeki etkileri üzerine vurgu yaparak ve jeopolitik kelimesini önemine değinmiş ve Kara Hâkimiyet Teorisi’ni açıklamıştı.

I. Dünya Savaşı’nın ardından Mackinder, deniz güçlerine kapalı olan “ksen bölgesinin” alanını biraz daha genişleterek bu bölgeyi Kalpgâh olarak adlandırmış ve Avrasya ve Afrika’nın oluşturduğu büyük karasal kıtaya World Island (Dünya Adası) ismini vermişti.²³ Ayrıca I. Dünya Savaşı’ndaki izlenimlerine dayanarak, Karadeniz ve Baltık Denizi Havzası olarak tanımladığı Doğu Avrupa’yı Kalpgâh’a açılan en önemli coğrafi kapı olarak da belirtmişti. Mackinder *“Doğu Avrupa’ya kim hükmederse, Kalpgâh’a da*

²⁰ Yılmaz Tezkan; M.Murat Taşar; Dünden Bugüne..., s. 25.

²¹ Şükrü Elekdağ; “Orta Asya’da Rekabet ve Mücadelesi”, 27.04.1998, Milliyet Gazetesi, s. 19.

²² Yılmaz Tezkan; Jeopolitik Yazılar, “ Jeopolitiğin Klasik Dönemi – 2 Kenar Kuşağa Hâkim Olan Dünya’ya Hâkim Olur.”, *Ülke Kitapları*, İstanbul 2007, s. 10 - 11. Coğrafya dış siyasette en önemli unsur olup devamlılığı ve kalıcılığı asla değişmeyen unsurlardan birini oluşturmaktadır. Yine dış siyasette bir ülkenin coğrafi mevki önemli bir rol oynamaktadır.

²³ Bilal Karabulut, “Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik”, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 49.

*hâkim olur; Kalpgâh'a kim hâkim olursa Dünya Adasına'da*²⁴ hükmeder; Dünya Adası'na da kim hükmederse, Bütün dünyaya da hâkim olur.” tezini öne sürüyordu. Nitekim böyle bir teoriyi ortaya atan Mackinder, bu tezine bir açıklama getirirken kalıcı bir çözüm önerisi de sunuyordu. Mackinder'in sunduğu çözüm, Almanya ile Rusya arasında bir dizi bağımsız tampon devletlerin kurulmasıydı. Bu çözüm önerisine nazaran II. Dünya Savaşı devam ederken Mackinder “*Yer Küresi ve Barışın Kazanılması*” adlı makalesinde Kara Hâkimiyet teorisini yeniden ele alarak Sovyet Rusya'nın savaştan zaferle ve Almanya'yı işgal etmiş olarak ayrılması hâlinde dünyanın en büyük kara gücüne hâkim olacağını ve Kalpgâh/ Heartland olarak adlandırılan bölgenin Rusya tarafından ele geçirileceğini de öne sürmüştü.²⁵

Bu teorisinde Mackinder batıda Volga, doğuda Sibiryâ, güneyde Himalayalar, Kuzeyde Buz Denizi arasında yer alan bölgeyi “Kalpgâh”²⁶ yani merkez kabul ederken daha sonra Rusya'nın tamamını merkez bölgesi olarak kabul etmişti.²⁷ Mackinder'in öne sürdüğü bu teoriyi ayrıntılı olarak ele aldığımızda Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının tamamı dünya adasını meydana getirirken bu adanın dışında kalan Antarktika, Amerika ve Avustralya kıtaları ise dünyanın uydularını oluşturmaktadır. Yine Dünya Adası'nın içinde yer alan Doğu Avrupa ve Sibiryâ dünyanın Kalpgâh'ı olurken; bu alanın dışında veya kenarında kalan ve Balkanlardan Çin'e kadar uzanan bölge İç Kuşak veya Kenar Kuşak olarak adlandırılmıştı. Amerika – Afrika – Avustralya – Japonya hattı ise Dış Kuşaktı.²⁸ Mackinder aynı zamanda dünyanın eksenini olarak adlandırdığı Avrasya bölgesinin dünya üzerinde yürüteceği siyasetin önemine de değinmişti.²⁹ Mackinder'e göre Rusya'nın, Avrasya'nın okyanus ticaretine ve deniz güçlerine kapalı, ancak zengin doğal kaynakları ve demiryolları sayesinde bir uçtan diğer uca taşınabilecek olan “eksen bölgesini” elinde tuttuğundan; Rusya'nın, adeta bu bölgenin kıyısında yer alan ülkeler

²⁴ Avrupa, Asya ve Afrika bütününi Mackinder Dünya Adası olarak adlandıracaktı. İlhan, Suat; Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği...s. 26. Davutoglu, A. Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslar arası Konumu. İstanbul: Küre, 2001, s.2.

²⁵ Yılmaz Tezkan; Jeopolitik Yazılar, “*Jeopolitiğin Klasik*... s. 17 – 18.

²⁶Kalpgah (Heartland): Mackinder, ‘dünyanın eksenini’ olarak Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin tarafından oluşturulan bir “iç” bölgeyi tanımlamıştı. Bu eksen bölgesi Tibet platosunun ve Güneydoğu Asya'nın büyük nehirlerinin kaynağını oluşturan dağlık bölgenin eklenmesiyle ortaya çıkmıştı. 1945'te ise Mackinder, Sibiryâ'nın Yenisey Irmağı'nın doğusunda kalan bölümünü Heartland'den çıkarmıştı. Emre Erşen; *Sovyet Sonrası Rus Avrasyacılığı ve Rusya Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2009, s.24 – 25.

²⁷ Suat İlhan; *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*...s. 26.

²⁸ Ramazan Özey; *Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Türkiye*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998 s. 32 – 33.

²⁹ Nejat Tarakçı, *Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji*, Çantay Yayınları, İstanbul, 2003, s. 59–61.

üzerinde, geçmişte Asya steplerinden gelen akıncılarınkine benzer bir tehdit oluşturacağıydı. Bununla birlikte I. ve II. Dünya Savaşları sonucunda Sovyetler Birliği'nin bu alan üzerinde kurduğu siyasal ve ekonomik hâkimiyet, Avrasya'nın jeopolitik olarak bir bütün "saha" olduğu varsayımlarını güçlendirmişti.

Kara Hâkimiyet teorisinden başka, bir diğer teoride Amerika Birleşik Devletleri Yale Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Profesörü Nicholas Spykman³⁰ tarafından oluşturuldu. Nicholas J. Spykman "Kenar Kuşak Teorisi" olarak bilinen jeopolitik tezinden önce "*Dünya Siyasetinde Amerika'nın Stratejisi, ABD ve Güç Dengesi*" adlı eserinde güç siyaseti ve bu siyasette ABD'nin yeri ve öneminden bahsetmişti. Ancak Spykman'ın ölümünden sonra yayımlanan "*Barişın Coğrafyası*" adlı eserinde yer alan "Kenar Kuşak Teorisi" II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ABD siyasetinin şekillenmesinde büyük rol oynadı.³¹

Haydar Çakmak, Soğuk Savaş döneminde Orta Asya'yı yönetimi altında tutan Sovyetler Birliği ile mücadele etmiş olan ve bugün uluslararası sistemin en büyük gücü olan ABD'nin durumunu ve Orta Asya'ya olan ilgisini başlangıçta, jeopolitikçi Mackinder'ın "merkezî bölge (kalpgâh/heartland)" olarak gösterdiği bir alanı ele geçirmek veya kontrol etmek için değil, Sovyetler Birliği'nin bu "merkezî bölge"deki etkinliğini artırmasını engellemeye yönelik olarak yorumlamıştı.³²

Dünya politik yapılanmasını etkileyen teoriler içinde Kenar-kuşak teorisi ile Sovyetler Birliği'ni "çevreleme" siyasetine temel oluşturan N. J. Spykman, uluslararası siyasette güç kullanımı ve güç dengesinin önemini vurgularken yine devletlerin hayatta kalabilmelerinin ancak güçlü bir siyaset yapmakla mümkün olabileceği üzerine de vurgu yapmıştı. Güç kullanımının en son şeklinin savaş olduğunu belirtirken devletlerin nispi gücünün sadece silahlı kuvvetlere bağlı olmadığını; ülkelerin büyüklüğünün, sınır özelliğinin, nüfusun, ham maddelerinin varlığının veya yokluğunun, ekonomik ve teknolojik gelişmeler gibi birçok faktörün nispi güç üzerindeki etkilerinden de

³⁰Nicholas J. Spykman (1893 – 1943) 1913 – 1916 arasında Yakınoğu'da, 1916 – 1919 arası Orta Doğu'da 1919 – 1920 yılları arasında Uzakdoğu'da gazeteci olarak bulunurken; 1923 – 1925 yılları arasında California Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Yine 1935'te kurulan Yale Üniversitesi Uluslar arası Araştırmalar Enstitü'sünün direktörlüğünü yaptı. 26 Haziran 1943 yılında hayata gözlerini kapadı. Yılmaz Tezkan; Murat Tasar; Dünden Bugüne..., s. 126-127.

³¹ Yılmaz Tezkan; Jeopolitik Yazılar..., s. 19 – 20.

³² Haydar Çakmak; <http://www.belgeler.com/blg/2r52/bolge-sel-ve-kuresel-politikalarda-orta-asya> s. 51.

bahsetmişti. N. J. Spykman uluslararası ilişkilerde güç ve güç dengesinin³³ önemini ayrıntılı bir şekilde açıklarken Eski Dünya'nın (Avrupa, Asya ve Afrika Kıtaları) Süveyş Kanalı; Yeni Dünya'nın ise (Kuzey ve Güney Amerika kıtaları) Panama Kanalı ile ikiye ayrılmasına da vurgu yapmıştı. Yine Spykman yeryüzünün beş büyük adadan oluştuğunu ileri sürüyordu. Güney Yarım Küre Avustralya, Güney Amerika, Afrika; Kuzey Yarım Küre ise Kuzey Amerika ve Asya kıtalarıdır. Spykman'a göre dünyanın kuzey yarısı askerî, siyasî ve ekonomik açıdan güney yarıya göre daha önemli olurken, tarihin en önemli olayları da Kuzey Yarım Küre'de gerçekleşmişti.³⁴ Bütün bunlarla beraber Spykman'ın *Kenar Kuşak Teorisi'ne* baktığımız zaman, Spykman dünya adasına hâkimiyeti, merkez bölgenin kenarını saran bölgeye yani kenar kuşağa hâkim olmakla mümkün olunabileceği üzerinedir. Bu dış kuşak ise Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dır.³⁵ Nitekim Spykman'ın "*Barışın Coğrafyası*" adlı eserinde Kenar Kuşak Teorisi'ni ele alırken bu teoriyi Amerika Birleşik Devletleri odaklı ele alıp dünya hâkimiyetini Amerika açısından değerlendirmiş³⁶ ve "Kenar Kuşağı"ni kontrol eden, Avrasya'yı yönetir; Avrasya'yı yöneten Dünya'nın kaderini kontrol eder" şeklinde özetlemişti.³⁷ Aslında Spykman I. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Rusya'ya karşı korunması gerektiğini savunarak Kenar Kuşak Teorisi'ni oluşturmuştu.

Jeopolitiğin klasik döneminde önemli olan etkin görüşlerden biri de Alfred Thayer Mahan'ın deniz gücü ile ilgili düşünceleriydi. Thayer düşüncelerini "*Denizlere hâkim olan, Dünya'ya hâkim olur.*" şeklinde ifade ederek, deniz gücünün uluslararası ilişkilerde oynadığı rol ve küresel manadaki güç mücadelesine değinmişti. Alfred Thayer Mahan "*Deniz Gücünün Tarihe Olan Etkisi 1660 – 1783*" ve "*Deniz Gücünün Tarihe Olan Etkisi 1783-1812*" kitaplarında Mahan denizler üzerindeki politikasını büyük bir caddeye benzeterek farklı sebeplerden dolayı ortaya çıkan patika yollar

³³ Eski çağlardan beri güçlü devletler sınırlarına yakın küçük devletleri dışarıdan gelecek istila hareketlerine karşı koruma altına almışlardı. Bu "*tampon devletleri*" koruma siyaseti, ülke savunmasında bir yöntemdir. Devletler zayıf değil de kuvvetli komşulara sahipse güçlü komşular bir tehdit oluşturmaktadır. Böyle bir durumda yapılacak en güzel koşulun / komşuların ötesindeki ülkelerle karşılıklı yükümlülüklerle girerek ittifaklar yapmaktır. Bir başka büyük devletin sonradan bir tehdit oluşturacak şekilde kuvvetlenmesini önlemek için siyaset yapılır. Başka devletlerin bir hegemonya kurmasını engellemeyi amaçlayan siyasete "*Güç Dengesi Siyaseti*" denilmektedir. Yılmaz Tezkan, ; Jeopolitik Yazılar.... , s. 20.

³⁴ Yılmaz Tezkan; Jeopolitik Yazılar.... , s. 22.

³⁵ Suat İlhan; Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği....s. 27.

³⁶ Ramazan Özey; Jeopolitik...s. 27.

³⁷ Mehmet Akif Okur; "Yeni Çağın Eşiğinden Avrasya'nın Kalbi'ne Bakmak", http://yayinlar.yesevi.edu.tr/static/kitaplar/avrasya_rapor.pdf

üzerinde insanların hareket ettiği ve tercih ettiği büyük bir sahaya benzetmişti. Yine Mahan'a göre deniz ulaşım yollarının serbestçe kullanılması devletlerin güçlü bir ekonomiye sahip olmasına zemin hazırlarken, güçlü bir ekonomiye sahip olan devletlerin de dünya arenasına güçlü birer devlet olarak ortaya çıkmalarını sağlıyordu. Nitekim Mahan'a göre ekonominin temelini oluşturan ticaretin büyük oranda deniz yoluyla yapılıyor olmasıydı.³⁸ Bu teoriye Mahan tarafından bu kadar önem verilmesinin bir diğer sebebi de sömürgeciliğin dönem itibari ile uluslararası ilişkilerin temeli olmasıydı. Nitekim sömürgeci devletler ile sömürgeler arasındaki iletişimin deniz yoluyla yapılıyor olması denizlerin önemini daha da artırmıştı.³⁹ Ancak Mahan, bir ülkenin deniz gücünü tanımlarken coğrafi durumunu, fiziki yapıyı, ülke toprağının genişliğini, nüfusunu, milli karakterini ve ülke yönetiminin karakterini de göz önüne alarak değerlendirmişti.⁴⁰

Teorilerle ilgili olarak Hava hâkimiyet teorisine baktığımız zaman bu teori ilgili ilk yayın Albay Hausy Stcitaklian'e aitti.⁴¹ Bu teoriye göre, havaya hâkim olan bir millet bütün dünyaya da hâkim olabilmesiydi. Hava hâkimiyet teorisine göre havacılıkta daima üstün olma ilkesi bu teorinin temeliydi. İkinci Dünya Savaşı ile uygulanmaya başlanan bu teori hâlen günümüzde de önemini devam ettirmektedir.⁴²

Teoriler kısmında, devlet yönetimi ile coğrafya arasındaki ilintiyi inceleyen bir başka araştırmacı ise Alman Coğrafyacı ve Antropolog Friedrich Ratzel'di.⁴³ Ratzel, jeopolitik olguyu incelerken ekonomi, sosyoloji, siyasal bilimler gibi birçok farklı disiplinlerin birlikte incelenmesi gereğine değinmişti. Devletlerin güçlendikçe sahip oldukları yaşam alanlarını genişleteceğine değinerek Alman jeopolitiğinin oluşmasındaki en önemli

³⁸ Geoffrey Sloan, "Sir Halford J. Mackinder: Geçmişten Günümüze Kalpgah Kuramı", içinde: *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, (Edt.: Colin S. Gray-Geoffrey Sloan), Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 31.

³⁹ Yılmaz Tezkan; *Jeopolitik Yazılar...*, s. 23 – 24. Bu sebeple Mahan Amerika Birleşik Devletleri'ne deniz ticaret filosunu geliştirmesini önerirken aynı zamanda sömürgeler edinmesini, sömürgelerden gelen hammaddeyi işleyerek deniz aşırı ticaret yapmasını söylemişti. Nejat Eslen; *Küresel Hamleler ...*s.15-16.

⁴⁰ Yılmaz Tezkan; *Jeopolitik Yazılar...*, s. 25–26.

⁴¹ Suat İlhan; *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989 s.28.

⁴² Ramazan Özey; *Jeopolitik...*s. 47 – 50.

⁴³ Friedrich Ratzel (1844-1904) 30 Ağustos 1844'te Karlsruhe'de doğdu.15 yaşında Eichersheim'de eczacılık eğitimine başladı. 1863 yılında eczacılık sınavını verdikten sonra 1865 -1868 yılları arasında Karlsruhe ve Heidelberg, Jena ve Berlin Üniversite'sinde jeoloji, paleontoloji ve zooloji eğitimleri aldı. 1868 yılında Fransa'nın Akdeniz kıyısındaki Montpellier'de eğitimini tamamlayarak, 1876'da Münih Teknik Yüksek Okulu'nda Coğrafya Bölümü'nde doçent olarak çalışmaya başladı. 1901 yılında ise biyolojik coğrafya çalışması olan Hayat Alanı adlı eserini yazmış olan Ratzel 1904 yılında hayata veda etti. Yılmaz Tezkan; M.Murat Taşar; *Dünden Bugüne...*, s. 42 – 43.

kişilerdendi.⁴⁴ Jeopolitik kavramını, Hayat Alanı / Lebensraum görüşü üzerine oturtan Alman Friedrich Ratzel devlet ile var olan yer arasındaki bağı incelerken çağdaşı olan İngiliz Herbert Spencer'dan faydalandığı gibi aynı zamanda Darwin'in Sosyal Darwinizm görüşlerinden de faydalanmıştı. Tabiatta var olmanın en önemli koşulunu en güçlüünün yanında yer almak veya koşullara en iyi şekilde adapte olmak şeklinde yorumlayan Ratzel, devleti canlı bir organizmaya benzeterek tabiatta var olan bütün canlı organizmaların büyümek ve gelişmek için var olduğunu belirtmişti. Bununla birlikte siyasî bir organizma olan devletlerin de yeterli bir hayat alanına sahip olması gerektiğinden bahsederken tarihi de hayatta kalma mücadelesi için yapılanlar olarak değerlendirmişti.⁴⁵

Hayat alanı / Lebensraum olarak bilinen kavram, XIX. yy sonlarından XX. yy sonlarına kadar etkisini devam ettiren jeopolitik bir düşüncenin ismi idi. Nitekim XX yüzyıla birlikte "jeopolitik" kavramı, bir jeopolitik araştırma yönteminden ziyade güçlü ülkelerin egemenlik arayışının bir gerekçesi olarak da kenDinî göstermeye başladı. Hayat alanı / Lebensraum jeopolitik görüşünü F.Ratzel' in eserlerinden faydalanarak meydana getiren Karl Househofer⁴⁶ dünya politikasını coğrafi temellere dayandırıyor. Yine Househofer'a göre jeopolitik kavramının amacı, Almanya'nın sahip olduğu hayat alanının genişletilmesi ve korunmasıydı. Buna göre Househofer⁴⁷ Almanya hayat

⁴⁴ Nejat Eslen; Küresel Hamleler...s. 16. Almanya, harbin başında büyük muharebe gücü üstünlüğüne sahip oldu. Nitekim üstünlüğü askerî güç üzerinde oldu. Bununla birlikte diğer jeopolitik unsurlar Almanya'nın aleyhinde olarak, Japonya'nın ABD ile başlattığı mücadelede de jeopolitik unsurlar bir bütün olarak dikkate alınmadı. Almanya'nın coğrafi yapı, ekonomik güç, sosyal güç ve politik güç açısından müttefiklere bir üstünlüğü olmadı. Bununla beraber bütün harpler bir noktadan itibaren nefes ve takat meselesi olmaya başladı. Stratejinin ve jeopolitiğin zaman unsurunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Jeopolitik unsurlar bir bütün olarak değerlendirirken, yalnız bir güç olarak değerlendirilmelidir. Mesela yalnız askerî bir güç olarak değerlendirilmemelidir. Suat İlhan; Jeopolitik.....s. 33.

⁴⁵Yılmaz Tezkan; Jeopolitik Yazılar.... , s. 26 – 27.

⁴⁶Karl Erns Haushofer (1869–1946) Münih'te 1887 yılında doğdu. 1. Topçu Alayına girdi ve Baviera Harp Akademisi'ni bitirdi. 1903 Yılında Baviera Harp Akademi'sinde Profesör oldu ve Yakın Çağ Savaş Tarihi hocalığı yaptı. 1908 Yılında Japon İmparatorluk Ordu'sunu organize etmek için askerî ateşe olarak Japonya'ya tayin edildi. 17 Temmuz 1919 'da Coğrafya Doçenti sınavını vererek Münih Üniversitesine Coğrafya Öğretmeni oldu.1922 yılında aynı üniversitede jeopolitik dersleri vermeye başladı. Dış basın tarafından Almanya'nın yayılımcı siyasetinin en önemli sorumlularından ilan edilen Houshofer 10 Mart 1946 'da karısı Martha ile birlikte intihar etti. Yılmaz Tezkan; Murat Taşar; Dünden Bugüne..., s. 105 – 110.

⁴⁷Yılmaz Tezkan; Jeopolitik Yazılar.... , s. 27. J. Mackhinder 'in ısrarla üzerinde durduğu gibi Doğu Avrupa 'ya hâkim olan Avrasya'ya oradan da bütün dünya ya hâkim olabilir teorisidir. Buna göre Almanya, Rusya ve Japonya bir araya gelerek, Orta Avrupa, Avrasya ve Japonyadan meydana gelen kıtasal bir blok (Kontiental blok) oluşturulmalıdır. Böylece İngiliz Dünya İmparatorluğu'nun (Deniz Gücünün) hâkimiyeti önlenir. Bu üç ülkenin bir araya gelip bir ittifak çatısı altında birleştikleri gün, İngiliz İmparatorluğu'nun kader ve kıyamet günü olacaktır demişti. Tezkan, Yılmaz; Jeopolitik Yazılar.... , s. 27 – 28.

alanını, Afrika ya da deniz ötesi bir coğrafyada değil, Doğu Avrupa'da görmüştü. Haushofer, bütün doğal kaynakları esas alarak devleti canlı bir organizma gibi görmüş ve devletin doğal sınırlarına kadar genişlemesini öngörmüştü.⁴⁸ Haushofer'in F.Ratzel'den esinlenerek meydana getirdiği Hayat Alanı / Lebesraum kavramı, II. Dünya Savaşı öncesinde Alman Nasyonal Sosyalist Partisi'nin lideri, Almanya Şansölyesi ve Devlet Başkanı Adolf Hitler'i 1933'teki seçimlerden sonra etkileyerek Alman siyasetini şekillendirmede rol oynadı.⁴⁹

Househofer'e göre jeopolitik kavramı siyasetle oldukça ilintili olup devletlerin siyasetlerini gerçekleştirmelerinde önemli bir vasıtasıydı. Nitekim Househofer bu durumu değerlendirirken var olan hayat sahasına göre devletin gelişeceğine dikkat çekmişti.⁵⁰

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve dünyanın iki kutuplu düzenden tek kutuplu düzene geçmesi ile birlikte, büyük güçlerin varlıklarını devam ettirmek için uyguladıkları jeopolitik teoriler; şekillenen yenedünya, uygulanan ekonomik faaliyetler ve kültürel özellikler ile yeniden biçimlendi. Bu yeniden şekillenen dünya ile beraber daha kapsamlı teoriler ortaya çıktı. Nitekim bu teorilerden biri de Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adlı teorisiydi. Fukuyama'ya göre, SSCB'nin çöküşü ile birlikte dünyanın tek kutuplu serbest piyasa ekonomisine ve liberal batı demokrasisine dayalı bir düzene geçmesi insanlık tarihi için en uygun ve en elverişli sistemdi. Fukuyama böylece insan doğasına en uygun yaşam biçiminin ve toplumsal düzenin liberalizm olduğunu söylerken tarih boyunca liberalizm ve buna bağlı olarak kurulmuş ya da kurulabilecek düzeni ortadan kaldırmayı amaçlayan güçler arasında çatışmalar olduğunu da belirtmişti. Fukuyama'ya göre tarih böyle ilerlemişti nitekim monarşik yapılar ve imparatorluklar liberal düşüncüyü yok etmeyi amaçlamış ancak sonunda da görüldüğü liberalizm büyük bir galibiyet kazanmıştı.

Fukuyama'nın Tarihin Sonu tezine karşılık olarak dünyada yeni akımların gerçekleşeceğini ve 21. yüzyılın Medeniyetler Çatışmalarına sahne olacağını 1993 yılında Samuel Huntington "Medeniyetler Çatışması" tezi ile ileri sürmüştü⁵¹ ve bu tez ile Huntington Soğuk Savaş sonrası dinî ve etnik bloklaşmada, küresel politik çıkar

⁴⁸ Nejat Eslen; Küresel Hamleler ...., s. 18.

⁴⁹ Yılmaz Tezkan; Jeopolitik Yazılar....s. 27.

⁵⁰ Yılmaz Tezkan; M.Murat Taşar; Dünden Bugüne..., s. 111.

⁵¹ Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, (Der.: Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 17-18.

çatışmaların; uygarlıklar, kimlikler ve kültürler üzerinden yapılacağına dikkat çekmişti. Yine Huntington öne sürdüğü bu tez ile medeniyetleri alt medeniyetlere ayırırken Batı, Slav – Ortodoks, İslam, Konfüçyüsçü, Japon, Hint, Latin Amerika ve Afrika gibi kimliklerin, etnik grupların, dinlerin ve kültürlerin uluslararası devlet stratejilerinin belirlenmesindeki önemine değinmişti.⁵² Huntington, dünyada mücadelenin esas kaynağının öncelikle ideolojik ya da ekonomik olmadığını, insanlık içindeki büyük bölünmelerin ve mücadelelerin kaynağının kültürel olacağını belirtiyordu. Dünya üzerindeki küresel mücadelelerinin temel dayanak noktasını farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek mücadelelere bağlamıştı.

Aslında ekonomik güç için uluslararası mücadelenin teorik altyapısı jeopolitik teoriler ile oluşturuldu. Yani jeopolitik teoriler, enerji kaynakları için ortaya konulan uluslararası güç mücadelesinin bilimsel altyapısıydı. Özellikle XIX. yüzyılın sonundan itibaren oluşturulan bu jeopolitik teoriler enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeleri kapsayacak şekilde oluşturulmuştu. Nitekim oluşturulan teorilerin enerji kaynaklarının yakınında bulunması oldukça dikkat çekicidir.

Bununla birlikte jeopolitik kavramı; enerji kaynakları, doğal sınırlar ve coğrafi konum gibi değişmeyen unsurları içermesinin yanı sıra değişen dünya ile beraber sosyo – kültürel, politik, etkenleri de kapsayarak zamana ve de şartlara göre değişebilen nitelikler kazanan bir olgu oldu.⁵³

1.3.2. Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin Önemi

Antik Çağlardan beri büyük bir kara parçası olan Avrasya yine bu çağlardan beri Asya ve Avrupa olarak ikiye ayrılmış ve bu durum XV. yüzyıl Coğrafi Keşiflere kadar devam etmişti. Aslında böyle bir yaklaşım içinde bulunulmasının en büyük sebebi bu zamana kadar yeryüzünün gerçek görünümü ile ilgili olarak detaylı bilgiye sahip olunamamasıdır. Bununla birlikte XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa ve Asya'nın tek bir kıta olarak iki parçadan oluştuğu kabul görmeye başlarken Avrasya terimi ise ilk olarak Viyanalı Eduard Suess ile birlikte 1885 yılında kullanıldı.⁵⁴ Bu terimin kullanılmaya başlanmasından sonra Avrasya olarak bilinen coğrafya, Brezezinski'ye göre Avrupa ve

⁵² Nejat Doğan, Ferit Kula, Mehmet Öcal, Ayşe Aslıhan Çelenk; *Bugünün ve Geleceğin Türkiye'si, Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğin Neresinde?* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 3- 4.

⁵³ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, s. 18 – 19.

⁵⁴ Naomi Oreskes; "Continental Drift", <http://www.mantleplumes.org/WebDocuments/Oreskes2002.pdf>, University of California, San Diego.

Asya kıtalarının tamamı olup, dünyanın “*Büyük Satranç Tahtasıydı.*” Brezezinski’ye göre, H. J. Mackinder’in Avrasya tanımı, Avrupa ve Asya’nın oluşturduğu Büyük Dünya Adası’nın Afrika dışında kalan kısmıydı.⁵⁵ Avrasya’yı Batı Avrupa, Merkez Rusya, Güney Asya, Doğu Asya olmak üzere dört kritik bölge olarak yorumlayan Brzezinski, Avrasya egemenliğinin, ABD öncülüğünde Avrupa ile doğuya doğru gelişerek sağlanabileceğini açıklamaktadır.⁵⁶ Yine Brezezinski ile beraber Avrasyacılık tanımının önde gelen isimlerinden olan Rus Avrasyacı Aleksandr Dugin⁵⁷ Avrasya’yı, Alt kıta ve Çin hariç Asya ve Doğu Avrupa sınırları ile çizmişti.⁵⁸

Orta Asya, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu ortaya çıkan jeopolitik bölgelerden biri olurken Fırat Purtaş, uluslararası ilişkiler terminolojisinde “Orta Asya’yı” Sovyetler Birliği’nin dağılması ile bağımsız beş devletin (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) yer aldığı coğrafya olarak belirtmişti. Nitekim Orta Asya’nın anlamı; kapsadığı alan ve taşıdığı önem gibi hususlar, sosyal bilimlerin çeşitli dallarına göre farklılık gösterirken çoğu tarihçi, sosyolog ve antropolog ise Orta Asya diye bir adlandırmayı doğru bulmaz. Bunun yerine Türkistan ya da Batı Türkistan kavramını tercih etmektedirler. Bununla birlikte 1993 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan devlet başkanları, ülkelerinin bulunduğu bölgenin bir bütün olduğunu ve bölgenin Orta Asya (Central Asia, Sentralnaya Aziya) olarak adlandırılması gerektiğini bildirmişlerdi. Şurası da bir gerçek ki beş devletin bölgesel işbirliği ve ortaklık konusunda yaptığı girişimler, bölgenin adlandırılması, sınırları ve bütünlüğü konusunda ortak bir karara varmalarını sağlayamamıştı.⁵⁹

Asya ile ilgili olarak “Orta Asya” tanımına baktığımız zaman, bu tanımın Sovyetler Birliği ile terminolojiye girdiğini görmekteyiz. Nitekim Sovyet Cumhuriyeti’nden

⁵⁵Yılmaz Tezkan; Jeopolitik Yazılar, “ Jeopolitiğin Klasik Dönemi – 2 Kenar Kuşağa Hâkim Olan Dünya’ya Hâkim Olur.”, *Ülke Kitapları*, İstanbul 2007, s. 140 – 141.

⁵⁶ Atilla Sandıklı; “Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar”,

<http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/rapor/jeopolitikveturkiye.pdf>

⁵⁷1962 yılında doğan Aleksandr Dugin, stratejik ve jeopolitik konularında yaptığı çalışmalar ile tanınmıştı. Dugin, 1999 yılında Rus Parlamentosu (Duma) Başkanlığı’nın stratejik jeopolitik konularındaki başkanışmanlığını yaptı. Yine Dugin Putin’in çevresindeki önemli stratejistlere yakınlığı ile de bilindi. 2001 yılında Avrasya Partisi’ni kurdu ve bu partinin liderliğini üstlendi. Euroasian Observer gazetesini yayınlamaya başladığı gibi 2002’den beri İzvestia Literaturnaya Gazeta, Vremya Novostey gibi ulusal yayın organlarında da köşe yazarlığı yaptı. Bununla beraber Fransızca Actuel Dergisi, Dugin’i Sovyet sonrası dönemde en etkin Rus düşünür olarak tanımlandı. Ali Çimen – Fatih Şeyhanoğlu 18.07.2004, Zaman Gazetesi, İstanbul.

⁵⁸Alexander Dugin; *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, (Çev.: Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul 2010 s. 5 – 6.

⁵⁹ Fırat Purtaş; Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Üniversitesi, Ankara 2011, s. 16.

ayrılan 15 devletten 5 tanesi Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. "Türkistan" 1925 yılından beri Sovyet terminolojisinde "Orta Asya ve Kazakistan" olarak ifade edilmektedir. Türkistan bütün Orta Asya'yı meydana getirmekte ve Orta Asya topraklarının içinde bulunmaktadır. Bununla beraber Türkistan tanımı **The Encyclopedia Americana**, c.27, **Encyclopedia Britannica**, c. 22 15 th Edtion, **Great Soviet Encyclopedia**, New York – London c. 26, **Brouckhaus Encyclopedia**, c.19'da "Türkistan" olarak geçmektedir. ABD Kongresi 1959 yılı Temmuz ayında "Esir Milletler Haftası" adlı kanununda Türkistan isminin kullanılması da oldukça dikkat çekicidir.⁶⁰

4 Ocak 1993 tarihinde yapılan "Taşkent Zirvesi'nde" Türk Cumhuriyetleri liderleri Rusların ve Sovyetlerin kullanmayı tercih ettikleri "Srednyaya Azia-Orta Asya ve Kazakistan" terimini "Tsentralnaya Azia – Merkezî Asya" olarak değiştirmişlerdi. Bu değişiklikle bölge liderleri bir nevi bağımsızlıklarını perçinlemişlerdi.⁶¹

Orta Asya kavramının ne ölçüde doğru olduğu, sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği gibi sorular; bu sorulara bölge ülkelerinin ve büyük güçlerin yaklaşımları ve verdiği cevaplar da farklılıklar göstermektedir. Örneğin Rusya, Kazakistan'ı Orta Asya'dan farklı bir kategoride değerlendirir ve bölgeye yönelik politikalarını bu şekilde oluştururken, Çin ise kendi toprakları içinde bulunan Doğu Türkistan'ı farklı değerlendirmektedir.⁶²

Nitekim bu geniş coğrafyada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile beraber doğu – batı uzantısında kuzey – güney geçiş yolları üzerinde jeopolitik ve jeostratejik bir boşluk meydana geldi. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber Brezezinski'nin de belirteceği gibi Avrasya, büyük bir satranç oyununun ana merkeziydi. Bu oyunun ilk aktörü ABD olurken ABD'nin karşısında da İran, Pakistan, Çin, Rusya, Hindistan ve diğer Orta Asya Devletleri yer almaktaydı.⁶³ New York Times'ın 31.12.1991 tarihli haberine göre Marta Brill Olcott, doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti,

⁶⁰ Türkistan (Türklerin beşiği olarak kabul edilir) Orta Asya'da bulunmakta 4 milyon km²'lik toprakları ile Sovyetler Birliği'nin yüzölçümünün % 20'sini teşkil etmektedir. Baymirza Hayit; Sovyetler'de Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 138 – 139.

⁶¹ Hasan Ali Karasar, Sanat K. Kuşkumbayev; Türkistan Bütünleşmesi Merkezî Asya'da Birlik Arayışları 1991 – 2001, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 32 – 33.

⁶² Fırat Purtaş; Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Üniversitesi, Ankara 2011, s. 16.

⁶³ Zbigniew Brezinski; *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapçılık, İstanbul 1998, s. 57 – 58.

güneyinde İran ve Afganistan ile çevirili olan “Orta Asya’nın” stratejik öneminin oldukça büyük olduğundan söz ederken bu bölgenin ihmal edilmesinin mümkün olamayacağını da belirtiyordu.⁶⁴

Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin yıkılması ile birlikte ortaya çıkan yeni devletler dünya üzerinde büyük ses getirirken dikkatlerin bu devletler üzerinde toplanmasına neden oldu. Aynı zamanda yüz ölçümü olarak da dünyanın en büyük kıtası olan Avrasya, bulunduğu konumu itibari ile jeopolitik bakımdan büyük bir öneme sahipken barındırdığı yer altı kaynakları ile dünyanın en önemli bölgelerinden biriydi.⁶⁵ Nitekim bu coğrafyada oluşan bu yeni devletler kendilerini bir mücadele ve rekabet içinde buldular.⁶⁶ SSCB’nin dağılması ile birlikte oluşacak en büyük değişikliklerden birisi de Türkistan’ın karşı karşıya kaldığı bu kaotik durumdu. Bu bölgenin sahip olduğu zengin yer altı kaynakları Rusya’nın vazgeçilmezi olurken dış güçlerin ise pay mücadelesinde yer alacakları stratejik bölgelerden biri oldu.⁶⁷

Buna istinaden Türkistan bölgesi artık çevresine tehdit yaratan bir merkez olmaktan ziyade, çevresinin tehdidine maruz kalan bölge konumundaydı.⁶⁸ Aslında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları petrol, gaz gibi enerji kaynakları bu bölgeyi stratejik kılan en önemli faktördü.⁶⁹ Yine bu zengin enerji kaynakları ile beraber Asya’dan geçecek olan enerji güzergâhını kontrol altında tutma çabası da Soğuk Savaş sonrası en önemli dış politik meselelerden biriydi.

Bu enerji kaynakları ile ilgili olarak doğal gaz rezervlerine baktığımız zaman İran, 28,13 trilyon m³ doğal gaz rezervi ile Rusya Federasyonu’nun (47,65 trilyon m³) ardından

⁶⁴ 31.12.1991, New York Times.

⁶⁵ Reinhard Krumm; *Central Asia Struggle For Power Energy and Human Rights*, Friedrich Ebert Stiftung, Germany 2007, s. 10 – 11.

⁶⁶ Ümit Özdağ; “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, *Jeekonomi, Asam*, Cilt 1, Sayı 1, İlkbahar 1999, s.3-5

⁶⁷ Annette Bohr; “Central Asia: Responding To The Multi Vectoring Game”, http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Americas/us0510_bohr.pdf, s.113.

⁶⁸ Suat İlhan; *Türkiye’nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 87 – 88. Özellikle Hazar Denizi zengin petrol ve doğal gaz yatakları, başta ABD’li dev petrol şirketleri olmak üzere, uluslararası şirketlerin yoğun ilgisine ve milyarlarca dolarlık projelerin devreye girmesine sahne oldu. Kazakistan’ın petrol rezervleri, Türkmenistan’ın doğal gaz rezervleri ve yine Azerbaycan’da yer alan hem petrol hem de gaz rezervleri bu bölgenin en cazip bölgeleri olarak öne çıktı. Bununla birlikte Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan da sahip olduğu gaz rezervleri ile dikkat çeken ülkelerin başında geldiler. Necdet Pamir; “Orta Asya ve Kafkasya’da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynaklarının Rolü” 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Editör: İdris Bal, Ağam Yayınları, Ankara 2006, s. 535.

⁶⁹ Cenk Pala; “Türkiye’nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, (Der.: Mustafa Aydın), *Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2007, s. 143.

ikinci sıradadır. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan doğal gaz zengini en önemli 20 ülke arasında yer alırken Türkmenistan ise 2,86 trilyon m³ doğal gaz rezerviyle 13'üncü sıradaydı.⁷⁰ Yine 1980–1990 tarihleri arasında Kazakistan dünyanın 4. nükleer gücüydü.⁷¹

Yine bu bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarına ihtiyaç duyulması ve bu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılma güzergâhı, bu bölgenin temel sorunuydu. Bu sorun ile birlikte Rusya ile ABD arasında çıkar çatışması oldukça geniş bir boyuttaydı.⁷² Nitekim böyle bir süreçte Rusya, herhangi bir devletin Türkistan üzerinde nüfuzunu artırmaya yönelik girişimlerine karşı çıkarken, Rusya bu bölgeyi yakın çevresinin bir parçası olarak kabul ediyor ve eski Sovyet topraklarının doğal coğrafî uzantısı olarak görüyordu.⁷³

Bunun için Rusya'nın sahip olduğu enerji kaynakları nüfus alanı oluşturmak için stratejik önem taşımaktadır. Büyük doğal gaz rezervlerine sahip olan Rusya Federasyonu, kömür rezervleri bakımından yapılan sıralamada tüm dünya ülkeleri arasında üçüncü, petrolde ise sekizinci sırada yer almaktadır. Dünyadaki ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin % 26,6'sı Rusya Federasyonu'nda bulunmaktadır.⁷⁴ Yine CRS raporlarına göre, Rusya dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçısı olurken en büyük ikinci petrol üreticisi ve ihracatçısı ve en büyük üçüncü enerji tüketicisidir.⁷⁵ Dünyanın en zengin hidrokarbon rezervlerine sahip ülkeleri arasında yer alan Rusya Federasyonu, 1999 yılından bu yana enerji arz güvenliğinin ilk sırasında yer almaktadır. Bununla birlikte Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, petrol ve doğal gazı sadece devlet hazinesine önemli katkı sağlayan gelir kaynağı olarak görmediği gibi aynı zamanda Rus dış politikasında mutlaka kullanılması gereken bir strateji şeklinde değerlendiriyordu.⁷⁶

Rus politikasına baktığımız zaman Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Kazakistan'dan uluslararası pazara ulaşabilecek tüm gaz ve petrol boru hatları Rusya Federasyonu'ndan

⁷⁰Hakkı Soylu; "Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal gazın Önemi", *Stratejik Araştırmalar Dergisi Sarem* Sayı: 10 Eylül 2007, Genelkurmay Askerî Tarih ve Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.2.

⁷¹G.R. Capisani; *Handbook of Central Asia*, New York 2000, s.8

⁷²20.02.1992. Derya Sazak, "Mektup Açıklansın" *Siyaset Günlüğü*, Milliyet Gazetesi, s. 12.

⁷³Türkiye'nin Enerji Satrancı, *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, İstanbul 2007, s.5.

⁷⁴International Energy Agency (IEA), *Key World Energy Statistics*, 2008.

⁷⁵Robert Pirog; *CRS Report of Congress, Russian Oil and Gas Challenges*, s.1.

⁷⁶Hakkı Soylu; "Enerji Koridoru Olma..s. 6 – 7.

geçebilecek şekilde inşa edilmiş böylece bağımsızlık sürecine en önemli set çekilmişti. Nitekim Rusya'nın Sovyetler Döneminde oluşturduğu bu tek yönlü ihraç sistemi, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve alternatif ihraç hattı arayışlarının önündeki en önemli engeldi⁷⁷ Bu konu ile ilgili olarak Bilal Şimşir “*Cumhuriyetler ihraç edemedikleri petrolü tonu yarım dolardan Rusya'ya satmak zorunda kalıyorlar. Özbekistan ürettiği pamuğun tümünü Rusya'ya satıyor. Biz Doğal Gazın Rusya'dan geldiğini sanıyoruz. Oysa gazın % 33'ünü Türkmenistan üretiyor*”⁷⁸ yorumunu getirirken aslında, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Rusya bölgede tek başına hükmedebilecek sermayeye ve teknolojiye sahip olmadığı için bu imkâna sahip olacağı güne kadar dünyanın Türkistan bölgesindeki kaynaklardan yararlanılmasını engellemeye çalışmaktadır.⁷⁹ Böyle bir politika Rusya'nın bu bölgede etkin olmasının en önemli nedenidir.⁸⁰ Bu nedenle Rusya, bu bölgenin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından yararlanırken aynı zamanda bu bölgenin zengin enerji kaynaklarının uluslararası pazara taşımada sahip olduğu kontrolü kaybetmemeyi nihai dış politika hedefi haline getirmişti.⁸¹ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın Türkistan'daki çıkarları temelde askerî ve güvenlik nezdindeydi. Rusya'nın bu politikasında iki temel amaç vardı. Bunlardan ilki Türk Cumhuriyetleri ülkelerini Bağımsız Devletler Topluluğu'nun güvenlik şemsiyesi altına alarak bu ülkelerin Moskova'nın en yakın müttefikleri olarak kalmasını sağlamak, diğeri ise dış güçlerin bu bölgede stratejik olarak güç elde etmelerini engellemektir. Nitekim Rusya'nın bu siyastindeki temel amaç Çin'in de inisiyatifleriyle bölge ülkelerinin ABD gibi bölge dışı Batılı devletlerle yakınlaşmasını önlemektir.⁸²

Nitekim Rusya'nın bu amaçlarından yola çıkarak Rusya'nın dış politikasını belirleyen faktörleri 1990'lı yıllardan sonra eski Sovyet coğrafyasında istikrarın korunması, bu bölgede yayılcı emellerin önüne geçilmesi ve SSCB'den kalan bölgesel ve küresel sorumlulukların yerine getirilmesi olarak yorumlayabiliriz. Aslında Rusya Federasyonu'nun buradaki temel politikası devletin varlığının korunması yönündeydi. Nitekim Yeltsin döneminde devletin refleksi; devletin toprak bütünlüğünü ve

⁷⁷ Kutay Karaca, “Küresel Enerji...s. 16 – 17.

⁷⁸ 17.06.1992, Milliyet Gazetesi, s. 4.

⁷⁹ Şahin Alpay; “Büyük Oyun Sürüyor”, 16.11.1996, Milliyet Gazetesi, s. 22.

⁸⁰ Bülent Uğrasız; “Çin'in Orta Asya ve Hazar Bölgesine Yönelik Politikası”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 4 Sayı: 3, İzmir 2002, s. 227 – 229.

⁸¹ Robert Pirog; *CRS Report of Congress, Russian Oil and Gas Challenges*, s. 6 – 8.

⁸² Şatlık Amanov; *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, s.310 – 311.

egemenliğini korumaktı.⁸³ Ancak şunu da belirtmek de fayda var ki Rusya'nın dış politikadaki bir başka hedefi ise bölgedeki ABD'nin varlığını zayıflatmaktır.⁸⁴ Rusya'nın bu politikasının en güzel örneğini ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in 2006 yılında Litvanya'da bir konferansta yaptığı konuşmada Rusya'yı demokrasiden dönmek ve petrol ve doğal gazı şantaj aracı kullanmakla suçlayan sözleri olurken buna karşılık Rusya Devlet Başkanı Putin'in “ *Yoldaş kurt kimi mideye indireceğini bilir, indirirken kimsenin feryadını dinlemez ve dinleyeceği yoktur*” şeklindeki konuşması durumu özetler niteliktedir.⁸⁵

Ancak belirtmekte fayda var ki Soğuk Savaş sonrası blokların yıkılması ile beraber Avrasya Kıtası içinde Rusya, sahip olduğu sahaların büyük bir bölümünü kaybederek daha dar bir alana çekilmişti. Böylece Sovyet Rusya'sının çekildiği bu alanlarda ABD dolaylı ya da dolaysız bir güç merkezi konumuna geldi. ABD, bu bölgedeki piyasaların küresel ekonomide ağırlığının olmamasını ve bu bölgenin ticari faaliyetler için gerekli altyapılara sahip olamamasını fırsat bilerek bu bölgeye odaklandı. Bununla birlikte ABD şirketlerinin ilgisini çeken en önemli yatırım alanları, Kazakistan ve Türkmenistan'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkartılması ve taşınması, zengin maden çeşitleri, altın ve uranyumdur.⁸⁶ Aslında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgedeki küresel ve bölgesel rekabetler başta ABD ve Rusya olmak üzere Çin ve AB ülkeleri gibi enerji ihtiyacı yüksek ülkelerin pay kapma yarışındı. Bu yarışta Türkistan bölgesi hidrokarbon kaynaklarının kapalı bir havza içerisinde olması nedeniyle ABD'nin üretilen hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında etkin konuma sahip ülkeleri kendi nüfuzu altına almak istiyordu.⁸⁷

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılıp Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasından sonra uygulamaya koyduğu yakın çevre politikası ile bölgede etkinliğini sürdürmeye çalıştı.

Rusya'nın bölgesel politikalarını belirlerken Yakın Çevre Politikası'nın yanı sıra 1993 yılında Rus Askerî Doktrin'ini de açıkladı. Bu doktrinle beraber, ordunun iç güvenlikten de sorumlu olacağı ifade edildi. Yine Rusya Federasyonu'nun nükleer silahları ilk

⁸³Erel Tellal; “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası”, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/65/3/9_tellal_eral.pdf

⁸⁴Fırat Purtaş; “Hazar Bölgesinde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı”, www.turksam.org.tr.

⁸⁵Ceyda Karan; Radikal Gazetesi, 15.05.2006.

⁸⁶Şatlık Amanov; *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, s.138 – 139.

⁸⁷Hakkı Soylu; “Enerji Koridoru Olma..s. 2 – 3.

kullanan ülke olmayacağı ilkesi terk edilerek, Rusya Federasyonu ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun gerektiğinde ülke dışında da Rusya Federasyonu askerlerinin konuşlandırılabilmesinin kabul edilmesiydi. Böylece Rusya Federasyonu, Kafkaslarda ve Türkistan'da askerî üsler kurarak bazı bölge ülkelerinin sınırlarını denetleyebilecekti.⁸⁸

Rusya, petrol ve doğal gaz boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi için uğraşırken; Rusya, bu durumu Türkistan'dan Avrupa'ya ve diğer dünya piyasalarına doğal gaz ve petrol ihracında dış politika kozu olarak kullanmak istiyordu. Ancak ABD ve Avrupa ülkeleri ise Rusya'ya alternatif güzergâhlar oluşturmaya çalışarak Rusya ve İran'ın bölgedeki etkinliğini azaltmayı hedeflemişlerdi.⁸⁹ Nitekim bu durum Türkiye'ye stratejik konumundan dolayı bölge petrol ve doğal gazın Avrupa pazarlarına taşınmasında bir enerji köprüsü olma fırsatı sağlıyordu.⁹⁰

1.3.3. Dış Politika Ekseninde Jeopolitik, Rusya ve Türk Cumhuriyetleri

Uluslararası politikanın yapısı gereği, uluslararası siyasette yapılan politika ile ilgili çeşitli fikirler ortaya koymak oldukça eski bir gelenektir. Bu konuda Fransız düşünür Nikolo Machiavelli (1469 – 1527) “Prens” adlı kitabında devletin yapısı ve uluslararası ilişkilerde gücün devlet üzerindeki önemine değinirken yine bu konu hakkında çeşitli önermelerde bulunan ilk kişi de Nikolo Machiavelli'dir.⁹¹ Klasik dönemde uluslararası politika ile ilgili çeşitli kitaplar ve söylemler bulunmasına rağmen I. Dünya Savaşı öncesine kadar dış politikada uluslararası ilişkiler konusu çok fazla önemsenen bir konumda değildi. Nitekim uluslararası politika konusunu ilk defa bir disiplin olarak ele alan ülke Amerika Birleşik Devletleri olmasına rağmen, devletlerarası münasebetlerde II. Dünya Savaşı sonuna kadar olayların, çatışmaların ve savaşların temel derinlikleri araştırmadan uzak tutulmuş; uluslararası ilişkiler konusu hukuksal ve siyasal aktüel konuları inceleme alanına dâhil edilmemişti. Ancak II. Dünya Savaşı sonunda Batı'da özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde uluslararası ilişkiler konusu, “gücü” kullanmak üzerine varlığını devam ettirmiş ve “güç” unsurunu elde tutma çabası şeklinde ilerlemiştir.

⁸⁸ Gökhan Özkan, agm, s. 19 – 20.

⁸⁹ Gökhan Özkan; “Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, *Akademik Bakış* C. 4 S. 7 Ankara 2010 s. 26 – 27.

⁹⁰ Nebahat Yazıcı – Ayhan Demirtaş, “Turkey's Natural Gas Necessity and Consumption”, *Energy Sources*, Sayı 23, 2001, s. 801.

⁹¹ Mehmet Gönlübol; *Uluslararası Politika İlkeler – Kavramlar – Kurumlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000, s. 3.

Bununla ilgili olarak “Grand Theory” kuramını oluşturan Hans J. Morgenthau bu konudaki düşüncelerini uluslararası politikayı da diğer tüm politikalar gibi bir güç unsuru mücadelesi olarak yorumlarken politikada son amacın ne olmasından ziyade, ilk amacın güç unsurunun elde tutulması şeklinde olması gerektiğine vurgu yapmıştı. Morgenthau bu görüşünde nihaî amacın hem sıradan insanlarda hem de devlet adamlarında özgürlük, esenlik ve güç gibi unsurları elde etme çabasından kaynaklandığını yorumlarken yine Morgenthau bir ulusun güçlü olabilmesi için, “*coğrafi konum, doğal kaynaklar, endüstriyel gelişmişlik ve kapasite, askerî hazırlık ve nüfus*” gibi somut göstergeler yanında; “*ulusal karakter ve moral, becerikli diplomasi, istikrarlı bir siyasal rejim ve hükümet şekli*” gibi soyut göstergelerin de iyi olması gerektiğini belirtmişti. Karl W. Deutsche de bir devletin var oluşunun ve gücünün uluslararası ilişkilerde elde ettiği sonuçlara göre değerlendirilmesi gerektiğine dikkatleri çekiyordu.

Nitekim güç unsuru 1990’lı yıllarda Brezezinski tarafından Avrasya’ya atfedilmiş, Türkistan’ın jeopolitik önemi Avrasya global iktidar mücadelesinde Brezezinski tarafından “*Dünya’nın süper kutularından olan Orta Asya’ya diğer bir tabir ile Avrasya’ya hakim olan herhangi bir güç dünyanın ekonomik olarak en verimli bölgelerinden ikisini oluşturan Batı Avrupa ve Doğu Asya üzerinde muazzam bir nüfus kurabilecektir. Dünya haritasına şöyle bakmak bile, bize Orta Asya’ya hâkim olan gücün Orta Doğu ve Avrupa’yı da otomatik olarak kontrol edeceğinin ipucunu vermektedir. Bir jeopolitik satranç konumundaki Orta Asya ekseninde yer alan güç dengelerindeki herhangi bir değişikliğin Amerika’nın küresel üstünlüğü ve tarihsel mirası üzerinde can alıcı etkileri olabilecektir*”⁹² şeklinde tanımlanmıştı. Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası’nda Orta Asya’yı, Avrasya Balkanları’nın içine yerleştirmişti. Brzezinski, Avrasya Balkanları ifadesini, “Balkan” kelimesinin etnik çatışmalar ve büyük devletler arasındaki bölgesel rekabetle ilgili bağıntı kurarak açıklamaktadır. Nitekim Brzezinski’ye göre Avrasya’nın da bir Balkanları mevcuttur ve Orta Asya Avrasya’nın Balkanları konumundadır. Ayrıca Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan için tek tek değerlendirmeler yapan Brzezinski, Orta Asya’nın geleceğini Rus, Çin, İran, Türk ve ABD çıkarlarının belirleyeceğini belirtmişti.

⁹² Zbigniew Brzezinski; *Büyük Satranç Tahtası Amerika’nın Önceliği*, Sabah Kitapları, İstanbul 1998. s. 44

Zbigniew Brzezinski ile beraber Henry Kissinger de Sovyetler Birliği ile mücadele döneminden başlayarak Amerikan jeopolitik geleneğini hem teorik hem de pratik faaliyetleriyle yaşatan kişilerden biriydi. Aynı zamanda bu iki isim, Avrasya ve Orta Asya'ya verdikleri önem bakımından Mahan- Mackinder çizgisinin devamı da niteliğindediler. Kissinger'ın 1972 yılı Temmuz ayında Pekin'deki toplantı sırasında Çin Başbakanı'na söylediği Orta Asya ile ilgili düşünceleri oldukça önemlidir. Kissinger, Chou Enlai'ye, ABD'nin iki durumda nükleer silah kullanmaya kararlı olduğunu iletmişti. Bunlardan ilki Avrupa'ya yönelik bir taarruz hâli, diğeri ise Asya'nın tamamını Batı kontrolünden çıkaracak bir saldırı olmasıydı.

Kissinger ayrıca, Orta Asya'ya ve Türkiye - Türkistan bağlantısına dair dikkati de çekmektedir. Türkiye-Orta Asya ilişkisine değinirken Kissinger'a göre Türkiye, jeopolitik açıdan Yunanistan'a göre daha önemlidir. Çünkü: *“Ortadoğu'ya, Orta Asya'ya, Sovyetler Birliği'ne ve Avrupa'ya komşu olan Türkiye, bu bölgelerin her birinde Amerikan politikası için vazgeçilmezdi.”*

Bu durumu Amerika açısından değerlendirdiğimizde, Amerika bölgeye tek başına hâkim olabilmek için fazla uzak olmasına rağmen ilgisiz kalmak için ise oldukça güçlüdür. Bu yüzden en iyi seçenek, küresel toplumun bu coğrafyaya ekonomik ve finansal engelsiz erişimini mümkün kılacak bir *“jeopolitik çoğulculuktu.”* Yani, hiçbir güç, tek başına kalpgâhın coğrafi merkezine hükmetmemeliydi.⁹³

Bununla birlikte Türk dış politikasını Türkiye ve Rusya açısından değerlendirdiğimiz takdirde Türk dış politikasını Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti'nin varlığından bu yana belirleyen temel faktör coğrafi konum ve bu konumdan dolayı iki ülkenin etki alanına dâhil etme istedikleri toprak parçasıydı. Kuzeydeki komşu olarak Türk Dış Politikası'nda yer alan bu coğrafyanın mahiyeti zamanın ve şartların etkilerine göre değişkenlik gösterirken yine bu bağlamda Türkiye ve Rusya dış politikada daha çok benzer talepler doğrultusunda hareket ettikleri için iki ülke her zaman birbiri aleyhine politikalar uygulamıştı. İki ülke arasında dış politikasının seyrine baktığımız zaman tarihi süreç içinde Rusya'nın sıcak denizlere ve güneye inme politikaları, Rusya'nın nihaî hedefiydi. Fakat coğrafi konumdan dolayı Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, Rusya'nın bu dış politika hedefine engeldi. Türk – Rus ilişkilerini bu süreç içinde

⁹³ M. Akif Okur; Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak: Tarihten Geleceğe Orta Asya'nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler / M. Akif Okur; editör: Murat Yılmaz - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2011, s. 20 -22

değerlendirdiğimizde Sovyetler Birliği'nin bu yayılcı politikası ve Türkiye'nin bu durumdan dolayı her an etkilenebilir bir konumda bulunması Rusya'yı Türk Dış Politikası'nda önemli bir konuma getirmişti.⁹⁴

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Soğuk Savaş dönemi boyunca da bu politikasından vazgeçmeyen Sovyet Rusya'nın 1991 yılında dağılmasından hemen sonra Türkiye, bu bölgede aktif politika izlemeye başladı. Nitekim burada kurulan 15 devleti resmen tanıdığını bildirdi ve Türkiye burada daha sağlıklı politikalar izlemek için Eylül 1991'den sonra bu bölgeye Türk heyetleri gönderdi.⁹⁵ Bu politika ile birlikte Türkiye, bölgede ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler kurma yoluna gitti.

Bu tarihten sonra Rusya'nın Türkistan politikası, Türkiye dâhil hiçbir ülkenin kendi kontrolü dışında bölgede var olmasına izin vermeme şeklinde gelişirken yine bu dönemde ABD ve Batı tarafından desteklenen Türkiye, bu bölgede model olarak gösterildi. Bu süreç içinde Rusya, Rusya'nın bölgesel ilişkilerinde Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ve kültürel bağlarla bağlı oldukları fikrini bu ülkelere empoze etmeye çalışırken enerji kaynaklarını kullanma yolunda da kendi dış politikasını meydana getirdi.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya, Türkistan'da değişen jeopolitik ve jeoekonomik koşulları göz ardı etmeyerek bölgedeki hayatî ve ekonomik çıkarlarının askerî güvenlik boyutunu da ele alarak bölgeye entegre politikaları geliştirdi. Rusya'nın "Süper Güç" statüsünü kaybetmesi ile birlikte; Rusya, dünyada oluşan yeni düzende ABD, Çin ve AB üçlüsünün gücünü dengeleme yoluna gitti. Yine Rusya geçmiştekenden farklı olarak Türk Cumhuriyetleri ülkeleri ile dostane ilişkiler kurma yoluna gittiği gibi, petrol – gaz boru hatlarının Rusya'nın himayesi altında bulunmasını ve radikal dinî anlayışların güvenlik altına alınmasını da istiyordu. Rusya, bu politikalarını oluştururken iki temel hedef belirledi. Bunlardan ilkinin askerî politikalar oluştururken ikincisini enerji politikaları oluşturuyordu.⁹⁶

Bu çerçevede ABD'nin dış politikasına baktığımız zaman Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya bölgesindeki siyasetini iki temel hedef üzerine oturtmuştu. Bunlardan ilki,

⁹⁴ Türk Batı İlişkilerinin Geleceği Stratejik Bir Plana Doğru (Çev: Işık Kuşçu) Ankara 2001. s. 24 – 33.

⁹⁵ Emrah Denizhan; "Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.2 S. 1 http://www.sobiad.org/eJOURNALS/dergi_SBD/arsiv/2010_1/03emrah_denizhan.pdf

⁹⁶ Mesut Hakkı Caşın; "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rusya'nın Orta Asya Politikaları" Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye (Sempozyum), Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Ankara 2007, s. 8 – 9.

ABD'nin küresel güç denklemiindeki rolünü oluşturmaktadır; ABD, Orta Asya üzerinden iki büyük bölgesel gücün, Rusya ve Çin'in, bu bölgedeki hem reel, hem de muhtemel etkinliğini azaltmak ve kontrol etmek istiyordu. İkinci önemli hedef olarak ise Orta Asya bölgesinin zengin enerji kaynaklarına sahip olmak istemesiydi. Aslında ABD'nin bölgeye yönelik diğer bütün politikaları da bu iki temel politikanın parçalarını oluşturmaktadır. Nitekim Çin ve Rusya'nın kısmen bölgesel güvenliği kapsadığı için ABD'nin hem bölge ülkeleri, hem de bölgedeki diğer büyük güçlerle kurduğu ortaklıklar bu yönde değerlendirilmelidir.

Enerji güvenliği olarak da tanımlayabileceğimiz ikinci hedef ise, hem küresel ticareti bölgeye bağlama, hem de bu ticaretin güvenliğini sağlama konularını kapsamaktadır. Sonuç olarak ABD'nin bölge ile ilgili politikaları, küresel stratejik hedefleriyle iç içe geçmiş durumdadır.⁹⁷

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte hem Rusya'da hem de Doğu Avrupa'da komünizm rejiminin çöküşü, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumuna da oldukça etki etti. Daha önce Sovyet tehdidi altında bulunan Türkiye, bu tehdide bir savunma oluşturmak için Batı İttifakını tercih ederken Rus topraklarının parçalanması ile Karadeniz'de, Türkistan'da ve Kafkasya'da yeni birçok devletlerin ortaya çıkması Türkiye'nin dış politikadaki konumuna da etki etti.⁹⁸ Böyle bir durum Türkiye tarafından güvenlik çevresinde ele alındı. Bununla beraber Türkiye Soğuk Savaş boyunca sahip olduğu dış politik anlayışını güvenlik boyutunda değerlendirirken dış politik olgusunu da bu çerçevede yapılandırdı.⁹⁹ Bu dönemde Türk dış politikasının temel vizyonu, devlet merkezli dış politika paradigmasını korumak ve bu oluşturduğu paradigmayı kuvvetlendirmektir.¹⁰⁰

Türk dış politikasındaki bu dönüşüm Soğuk Savaş sonrasının getirdiği koşulların bir sonucu olarak Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya politikalarını da şekillendirdiği gibi Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikasının vizyonunu, kapsam alanını daha da

⁹⁷ M. Akif Kireççi; Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları / M. Akif Kireççi; Editör: Murat Yılmaz - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2011, s. 35 – 36.

⁹⁸ William Hale; *Türk Dış Politikası 1774 – 2000, Mozaik Yayınları, (Çev.: Petek Demir), İstanbul 2003, s. 56.*

⁹⁹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s.73.

¹⁰⁰ Mesut Hakkı Çaşın; “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rusya'nın Orta Asya Politikaları” *Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye (Sempozyum)*, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Ankara 2007, s. 8 – 9

genişleterek Balkanlardan Akdeniz'e, Kafkaslara ve Orta Asya'ya kadar uzanan Avrasya bölgesinde etki alanı oluşturma anlayışına geçti. Nitekim uluslararası münasebetlere baktığımız zaman SSCB'nin dağılması ile birlikte uluslararası konjonktürde birçok devlet hem bölgesel hem de küresel politikada sahip oldukları rolleri yeniden değerlendirme çabasına girmişlerdi.¹⁰¹ Bununla ilgili olarak dünyaca ünlü "Newsweek Dergisi" Türk Cumhuriyetlerinin kimlik arayışında olduğunu İran, Türkiye, Suudi Arabistan, Pakistan, Afganistan, Japonya Hindistan gibi birçok ülkenin "Orta Asya" halkları üzerinde ekonomik, dinî ve kültürel olarak model olma yönünde adeta yarışa girdiğini söylemektedir.¹⁰²

Soğuk Savaş sonrası Avrasya'da yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin Batı ve ABD'nin gözünde önemli bir rolü olduğunu gösterirken 1990 sonrası Türkiye'nin bölgedeki hassas konumunu ve belirleyici rolünü daha da belirginleştirdi. Güngör Mengi 29 Ocak 1992 Sabah Gazetesi'ndeki köşesinde bu durumu, büyük imkânları ve ağır sorumlulukları getiren bir süreç olarak değerlendirirken yine Yugoslavya ve Balkanlar'da meydana gelen değişikliklerden sonra Sovyetler Birliği'nin de dağıldığı bu yeni dönemi Türkiye'nin lehine bir durum olarak değerlendirmişti.¹⁰³ Nitekim bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nde İran'ın etkili olmasının önlenmesi ve bölgesel politik istikrarın sağlanması için,¹⁰⁴ Batı'nın gözünde Türkiye aniden çok önemli bir ortak olarak algılanmıştı. Soğuk Savaş döneminin politik anlamda kenar ülkesi olan Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla kendisini Balkanlar'dan Kafkaslara ve Türkistan'a uzanan bölgede kilit bir ülke konumunda buldu.¹⁰⁵

Paul Kennedy'nin de dediği gibi "Büyük Güçler" uluslararası sistemde iki tehdit ile baş etmek zorunda kalmışlardı. Bunlardan ilki, birinin diğerine karşı elde ettiği ekonomik büyüme olurken; diğeri ise rekabete dayalı olan dış koşullarla daha yakın bir zamanda elde edilecek askerî güvenlik ile uzun vadeli ekonomik istikrar idi.¹⁰⁶ Nitekim böyle bir

¹⁰¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s.494 – 495.

¹⁰² 29 Ocak 1992, Milliyet Gazetesi.

¹⁰³ 29 Ocak 1992, Sabah Gazetesi. "Türk Kartı" Güngör Mengi.

¹⁰⁴ 15 Mart 1992, Milliyet Gazetesi, "Yeni Cumhuriyetler ve Türkiye 7", Mehmet Turgut, Milliyet Gazetesi.

¹⁰⁵ İdris Bal, *Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Der. İdris BAL), Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.370

¹⁰⁶ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Çev.: Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 636.

sistemde Türkiye'nin hem jeostratejik hem jeopolitik hem de jeoekonomik olarak bulunduğu bölge "Büyük Güçler'in" etkisinin dışında kalmasına imkân vermiyordu.¹⁰⁷

1.3.3.1. 1990 Sonrası Türk Dış Politikasının Şekillenmesi ve Türk Cumhuriyetleri

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olmaları ile birlikte Türk dış politikası yeni dönemde kültürel ve tarihi bağlardan dolayı Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişkilere kurmaya başlayarak bu ülkeler ile yeni işbirlikleri kurma yoluna gitti.

Bununla beraber Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Doğu – Batı çatışmasının sona ermesi ve bunun neticesinde Batı'ya göre Türkiye'nin sahip olduğu önemin azalması gibi faktörler ön plana çıksa da zamanla gelişen olaylar II. Körfez Krizi, Balkanlar'daki etnik çatışmalar ve Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkması Türkiye'nin aslında bütün dünyada hâlâ etkin bir stratejik konumda olduğunu gösterdi. Bu tarihten sonra Türkiye'nin özellikle bu bölgede önemli roller üstleneceği vurgulanırken yine Türkiye, Doğu ve Orta Doğu dünyasında Batı tarafından bir rol -model konumuna yükseltildi.¹⁰⁸

Türkiye'yi meşgul eden Güneydoğu sorunu, Kıbrıs sorunu gibi konularda Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'nin doğal müttefikleri olarak görüldü. Çünkü Türkistan bölgesi, dünyanın en stratejik bölgelerinden biri olup bu bölgede sahip olunacak stratejik ve tarihi müttefikler, Türkiye'nin uluslararası platformda elini güçlendirecek unsurlardı. O döneme kadar belli kalıplar içerisinde şekillenen Türkiye'nin Dış Türkler politikası, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla yeniden şekillendi. Bu bağlamda Türk Cumhuriyetleri ile karşılıklı ziyaretlerde bulunularak diplomatik açılımlar yapılmış ve Türkiye, bağımsızlıklarını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan için ideal bir kalkınma modeli olmuştu.

Türkiye'nin Orta Asya'daki politikaları, daha çok ABD tarafından Rusya'ya karşı olduğu takdirde desteklenmiş ve Türkiye açısından olumlu neticeler vermişti. Ancak Türkiye'nin kendi menfaatlerine yönelik uyguladığı politikalar ABD desteği görmediği ve Rusya'nın da engellemeleriyle karşılaştığı için zaman zaman başarısız kalabilmişti. Yine Türkiye, Orta Asya'daki politikalarında İran ile karşı karşıya gelmiş (ya da

¹⁰⁷ Faruk Sönmezoğlu ve Baskın Oran, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, (Der. Yayınları), 1994, s. 420-424.

¹⁰⁸ İdris Bal, *Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (Der. İdris BAL), Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.370.

getirilmiş) ve bilhassa kimlik temelli faaliyetlerinde İran'la birbirine alternatif gibi gösterilmişti. Türkiye'nin bu konudaki en önemli avantajı bölge ülkelerinin, komünist sistemden liberal-kapitalist sisteme geçiş sürecinde ve rejim konusunda örnek olarak sunulmuş olmasıydı.¹⁰⁹

Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine yönelik olarak kültürel, toplumsal ve de ekonomik girişimleri teşvik etmeyi amaçlayan bir politika izlemeyi benimsemişti. Türkiye uyguladığı politikalarda bölge ülkelerin yapısını ve beklentilerini de göz önüne alarak, bu ülkelerde pazar ekonomisi ve laiklik gibi değerlerin gelişmesini de desteklemeyi amaçlamıştı. Türkiye, ayrıca Asya'ya yönelik dış politika araçlarını yeniden tanımlayarak yeni politik araçlar geliştirme yoluna gitmişti. Mesela Türkiye'nin girişimi ile ECO'nun (Ekonomik İşbirliği Örgütü) Asya ülkeleri ve Afganistan'ı kapsayacak şekilde genişletilmesi talebi, yine Türkiye'nin girişimi ile KEİ (Karadeniz Ekonomik İşbirliği) oluşturma çabası bunun örneklerindedir.¹¹⁰ Yine Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile ilgili benimsediği ilk hedefte daha çok ideolojik olmaktan ziyade, ekonomik ve kültürel bir politika uygulamayı hedefledi.¹¹¹ Aslında Türkiye'nin bu cumhuriyetlere rol - model olma yolundaki kanıtı Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in bu coğrafyaya yaptığı gezi sırasında kenDinî göstermişti. Bişkek'te bir Kırgız gazeteci Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'e “*Siz Müslümansınız ama demokratik laik sistem uyguluyorsunuz. Bu nasıl oluyor?*” diye sorması yeni bir sistem arayışı içinde olan bu cumhuriyetlerin “Türkiye Modelini” örnek almak istediklerini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.¹¹² Yine Kırgızistan Devlet Başkanı Aksar Akayev'in “*Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine yol gösteren bir sabah yıldızıdır.*” sözleri bütün Avrasya coğrafyasında olduğu gibi Türkiye'de de heyecan ve coşku yaratmıştı.¹¹³

Nitekim bu coşku ile birlikte yeni kurulan devletler Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerimize baktığımızda, değişim sürecini kapsayan 1989–1991 döneminde Türkiye belirsizlik içinde olurken henüz belirsizliğini koruyan ve nereye gideceği belli olmayan

¹⁰⁹ Haydar Çakmak; <http://www.belgeler.com/blg/2r52/bolgesel-ve-kuresel-politikalarda-orta-asya> s. 46.

¹¹⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 205 – 206.

¹¹¹ Mehmet Sağlam; “Türk Cumhuriyetleri ile Eğitim İlişkilerimiz”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı* 15, Mayıs – Haziran 1997, s. 683 – 684.

¹¹² Çetin'in Bişkek'te bu gazeteciye verdiği yanıt, Türkiye'nin şimdiye kadar uyguladığı çekingen politikayı terk ettiğinin açık göstergesi olurken, sadece Avrasya için değil, Arap dünyası için de izlenen politikanın değişeceğini vurgulamıştı. “*Türk halkının % 99 Müslümandır ve kendimizi iyi Müslümanlar olarak görüyoruz. Ama aynı zamanda laikiz. Türkiye, bütün Müslüman dünyası için örnek oluşturmaktadır.*” 11 Mart 1992, Milliyet Gazetesi. Nur Batur; *Yeni Türk Dünyası ve Demokrasi* 1, Milliyet Gazetesi.

¹¹³ Ahad Andican; *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 529.

Sovyet Cumhuriyetlerindeki milliyetçi hareketlere karşı ilgisiz, Moskova merkezli bir dış politika izlemiştir.¹¹⁴ Bununla birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye, Türk Cumhuriyetlerini dünyada tanıyan ilk ülke olduğu gibi bu ülkelerde büyükelçilikler de açan ilk ülkeydi.¹¹⁵ 1991–1993 döneminde ise Türkiye bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma yolunda politikalar izledi. Bu durum, Türkiye'nin bu coğrafyaya karşı etkili bir siyaset içerisinde bulunmasını, politika ve strateji üreten, uygulamaları etkileyen bir güç merkezi olmasını gerekli de kılıyordu.

Ancak uygulanan siyasetin belirli bir plan dâhilinde olmaması ve yapamayacağı vaatlerde bulunması Türkiye'nin bu bölgedeki lider olabilme konumunu engellemiştir.¹¹⁶ Bu dönemde Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine büyük bir duygusallıkla yaklaşıp da– 31 Ekim 1992'de gerçekleşen ilk “Türk Zirvesi”nde sosyal ve ekonomik işbirliğine doğru ilk somut adım atılmış ve dönemin başbakanı Süleyman Demirel Türk Cumhuriyetleri ile oluşmakta olan bu yeni işbirliğini “*Bu zirve ile Yeni bir âlem meydana çıkmıştır, yeni bir coğrafya şekillenmektedir. Bu coğrafya Avrasya'dır. Bunun hazzını duyun..*” şeklinde dile getirmişti.¹¹⁷

Bu dönemde siyasetin belirli bir plan-program dâhilinde gelişmemesi 1990'larda Türkiye'yi bölge ülkelerine karşı zor duruma düşürdü. Özellikle Rusya ve İran, Türkiye'yi bu dönem boyunca “Turancı” politikalar peşinde olmakla suçladıkları gibi Türkiye iç siyasetinde kenDinî göstermeye başlayan “*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası*” ve 21. yüzyılın “*Türk Yüzyılı*” olacağına dair söylemler adeta bu düşüncüyü destekler nitelikte olmuştu.¹¹⁸ Ancak Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal “*Bizim hiçbir zaman Pantürkist, Turanist emellerimiz yoktur*” diyerek Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada böyle bir amacının olmadığını bu yönde yapılan açıklamalara istinaden dile getirmişti.¹¹⁹

¹¹⁴Emrah Denizhan; “Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası Ve TİKA”, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2010, s.18.

¹¹⁵ Sami Güçlü; “Türk Dünyasıyla Eğitim ve Kültür Alanındaki İlişkilerimiz”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı* 15, Mayıs – Haziran 1997, s. 698 – 699.

¹¹⁶Ramazan Özdamar, “Türkiye'nin Orta Asya Politikası Eksiklikler ve Öneriler”, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-asya/1555-tuerkyenn-orta-asya-politkasi-eksklkler-ve-oenerler.html>

¹¹⁷ 1 Kasım 1992, Milliyet Gazetesi, s. 14.

¹¹⁸ Abdullah Gündoğdu; “Türkiye ile Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerin Tarihi Arka Planı” *Yeni Türkiye*, Ankara 1997, s. 295.

¹¹⁹ 19.10.1994, Milliyet Gazetesi, s.20.

Ancak bu durumun gerçekleşmesi oldukça zordu. Birincisi Türkiye'nin bölge hakkında yeterli bilgi sahibi olan yeterli elemanı olmadığı gibi yine Türkiye'nin Türk Dünyası politikasını oluşturacak yeterli uzmanları ya da kurumları mevcut değildi.¹²⁰ İkincisi ise Türkiye, Rusya'nın bölge üzerindeki etkinliğini hesaba katmadan bölge devletleriyle hiçbir alanda işbirliği geliştiremeyeceğinin farkına varmamasıydı. Nitekim Sovyet döneminden kalan ekonomik ve askerî bağımlılık, Rusya'yı bölge ülkeleri nezdinde önemli kılmaktaydı.¹²¹ Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Azerbaycan'da 1992 yılında iktidara gelen Elçibey Hükümeti'nin Rusya tarafından devrilmesidir. Elçibey iktidarken, Rusya; çıkan Karabağ çatışmasında Ermenileri desteklemiş ve Azerbaycan bu çatışmada topraklarının % 20 sini kaybetmişti. Yine 1993'te Türkiye, Hazar Denizi Havzası'nda çıkarılacak petrolü Avrupa pazarlarına taşıyacak petrol boru hattının Azerbaycan üzerinden taşınacağı konusunda yaptığı anlaşmanın hemen ardından ülkede darbe meydana gelmişti. Yapılan bu darbenin gerisinde de Rusya dururken bu bölgede ağabeylik misyonunu elinde tutmaya çalışan Türkiye ise herhangi bir reaksiyon göstermemişti. Çünkü Türkiye böyle bir durumda tepki verecek siyasî güce sahip değildi.¹²²

Bu tarihlerde ortaya atılan başka bir tartışma da Türk modelinin bu devletlere örnek olması tartışmasıydı. Çünkü Türk modelinin nitelikleri demokratik, laik ve hukuka bağlıydı. 29 Ocak 1992 tarihli Sabah Gazetesi'nde yer alan habere göre Newsweek dergisi Türkiye'yi demokrasi ve laik anlayışa oturmuş bir ekonomi kurmayı başarmış bir ülke olarak değerlendiriyordu. Yine aynı gazetenin haberine göre Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev “ *Biz serbest Pazar ekonomisi uygulamak istiyoruz. Ve sahip olduğumuz tek model Türkiye'nin modelidi.*” diyerek Türkiye'yi nasıl gördüklerini ifade etmişti. Türkiye, bütün bu özelliklerine rağmen Türk Cumhuriyetlerine rol – model olamamıştı. Bunun nedeni ise öncelikle bu devletlerin amaçlarının demokrasiyi geliştirmekten ziyade ekonomilerini geliştirmek istemeleriydi.

Bu dönemde Bush yönetimi yetkilileri Türkiye'yi adeta bu yeni döneme motive eden açıklamalar da yaptı. Örneğin “*Türkiye son aylarda Orta Asya ülkelerine izlediği politikayı devam ettirirse bu çok iyi olur. Bu yeni ülkelere “ ağabeylik” yapmak*

¹²⁰ 22.01.1992. Milliyet Gazetesi, s.9.

¹²¹ Mustafa Aydın; “ *Avrasya'da Dönüşüm ve Türkiye*”, *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006 (Avrasya Üçlemesi)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 5 – 6.

¹²² Rovhsan İbrahimov; Türkiye – Türk Cumhuriyetleri İlişkileri: Dünü, Bugünü, Yarını, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3117/turkiye-turk_cumhuriyetleri_iliskileridunu_bugunu_yarin

Türkiye'nin bugüne kadar yoksun olduğu güvenini yeniden sağlamasına yarar. Türkiye'nin bu güvene son derece ihtiyacı var"¹²³ yönündeki açıklama Türkiye'ye biçilen rolün adeta göstergesiydi.

15 – 19 Kasım 1999 tarihlerinde ABD Başkanı Bill Clinton'ın ziyaretleri sırasında Bill Clinton “ 20. yy'ı anlamak için Türkiye tarihi bir anahtardır; ancak ben inanıyorum ki Türkiye'nin geleceği önümüzdeki bin yılın ilk yüzyılının şekillenmesinde de son derece önemli bir rol oynayacaktır.” şeklinde açıklamada bulunması¹²⁴ aslında 1990'lardan beri Türkiye'ye yüklenen rol- model olma misyonun 1999 yılında Bill Clinton ile yeniden gündeme getirilmesiydi. Yine bu durum Batı'nın Türkiye'yi daima Avrasya'da aracı ülke pozisyonunda tutmak isteğinin de göstergesiydi.

Bill Clinton'un bu ziyareti sırasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “ *Sayın Başkan Soğuk Savaş boyunca ortak değerlerimizin müdafaasında dayanışma içinde olduk. Bugün demokrasiye, özgürlüğe ve barışa olan sarsılmaz inancımızın parlak neticesini görmenin ve totalitarizme karşı mücadeleden zaferle çıkmanın haklı gururunu paylaşıyoruz. Bu zaferde şüphesiz en büyük pay Franklin Roosevelt'in “Demokrasinin Cephaneliği” diye tanımladığı ABD'nindir. Son 50 küsur yıldır aynı idealin yolcularıyız, esasen, soğuk savaş boyunca ortak değerlerimizin müdafaasında bir kale olan Türkiye, bugün bu değerlerin Orta Asya'da Altay dağlarının eteklerine kadar taşınmasında bir köprü işlevi görmektedir. Yeni bir siyasî gerçeklik olan Avrasya'nın kalbinde yer alan Türkiye, Balkanlardan Kafkasya'ya, Orta Asya'dan Ortadoğu ve Avrupa'ya kadar yayılan geniş coğrafyada acılı bir geçmişin yerini umut, refah ve barış vadeden bir geleceğe bırakması için gayret sarf etmektedir*”¹²⁵ diyerek ABD'yi daimi bir müttefik olarak gördüklerini belirtmişti.

1993 yılından sonra Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin ilişkileri Türkiye tarafından verilen vaatlerin gerçekleştirilememesi nedeniyle durağan bir sürece girdi. Nitekim bu süreç ile birlikte Türk Cumhuriyetlerinin hiç birisi Türk Kurultaylarının kendi ülkesinde yapılmasını istememişti. 1993 Ekim'inde Bakü'de yapılması planlan zirve yapılamamış ve bu zirve Ekim 1994'te İstanbul'da yapılmıştı. Bunun nedeni ise Türk

¹²³ 22.01.1992, Milliyet Gazetesi, s.9.

¹²⁴ 16 Kasım 1999 Hürriyet Gazetesi.

¹²⁵ http://www.belgenet.com/arsiv/clhaber_07.html.

Cumhuriyetleri'nin Türkiye'yi artık ağabey konumunda görmemeleriydi.¹²⁶ Aynı zamanda bu cumhuriyetlerde gelişmiş bir sanayi olmadığı gibi büyük projeler gerçekleştirebilecek ekonomik güç ve alt yapı bulunmayışı da Türk Dünyası işbirliğinin önünde önemli engeldi.¹²⁷

1995 yılından sonra ise Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ilişkileri ağabey kardeş ilişkisinden ziyade daha rasyonel ve pragmatik bir zemine oturmuştu. Nitekim Türkiye'nin oluşturduğu bu yeni politikada ilişkiler karşılıklı çıkar ilişkine dayalı olarak gelişme gösterdi.¹²⁸ Aslında bu durum Türkiye'nin dış politikada temel bir vizyonun olmamasından meydana geldiği gibi Türkiye'nin daha önce verdiği sözleri de tutmamasından da kaynaklanmıştı. Bu durum, Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye yerine başka siyasî oluşumları rehber edinmelerine yol açtı. Nitekim BDT ve Şanghay İşbirliği Örgütü bu durumun en güzel örnekleridir.¹²⁹

1992'de gerçekleşen “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi”nde Türkiye'nin bölge için düşündüğü politikaların çoğunun daha baştan uygulanamaz olduğu anlaşıldı. Çünkü gelen liderlerin çoğu Rusça konuştuğu gibi bölgede Türkiye'nin öngördüğü Rusya'yı dışarıda bırakan politikalar uygulamak oldukça zordu.¹³⁰ Bununla birlikte Turgut Özal ve Süleyman Demirel'de Türk liderlerine “*Rusya ile iyi geçinin*” tavsiyelerinde bulunmuşlardı. Çünkü Rusya'nın “Yakın Çevre” veya “Kapalı Deniz” gibi sözlerle uyguladığı baskıcı politika Türk Cumhuriyetlerini daima tedirgin etmişti.¹³¹ Aynı zamanda Rusya'nın hem Kafkasya için hem Türkistan hem de dünya için var olduğu zihniyeti Sovyetler Birliği döneminden beri devam eden bir düşünceydi. Nitekim bu zihniyet Türk Cumhuriyetleri için 1991 Rusya başkanlık seçimlerinde üçüncü sırada oy alan Vladimir Zhirinovski nezdinde “*Bırakın onları,*

¹²⁶ Sadettin Gömeç; “Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sonbahar 2007, s.116.

¹²⁷ 18 Ekim 1994, Milliyet Gazetesi, “Rusya'yı Korkutan Zirve” s. 14.

¹²⁸ Ramazan Özdamar, “Türkiye'nin Orta Asya Politikası Eksiklikler ve Öneriler”, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-asya/1555-tuerkyenn-orta-asya-politkasi-eksklkler-ve-oenerler.html>.

¹²⁹ Sadettin Gömeç; “Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sonbahar 2007, s.116.

¹³⁰ E.Yaman, “Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası” *Avrasya Etüdleri*, S. 23, Ankara 2002, s.7.

Öke “Dış Türklere” Türkiye Gazetesi, 5 Mart 1990.

¹³¹ 19.10.1994,Taha Akyol, “Türk Zirvesi”, Milliyet Gazetesi, s.19.

çadırlarında oturup tespihlerini çeksinler. Patron biziz, her zaman da biz olacağız.” şeklinde yorumlanmıştı.¹³²

Yine Türkiye'nin bölgedeki dış politikası, siyasî nüfuz elde etme arayışından giderek ekonomik işbirliğini geliştirme eksenine kaymasına rağmen bu konuda da çok fazla başarılı olamamıştı. Çünkü Sovyet Birliği Sistemi, Türk Cumhuriyetlerini merkeze bağımlı hâle getiren bir sistem olduğu için bu ülkeleri gerekli güç ve altyapıdan yoksun bırakmıştı. Bunun için Türkiye ile Türk Dünyası arasında bu alt yapı eksikliği önemli bir sorun olmuştu.¹³³

Türk Dünyası'na baktığımız zaman aslında en büyük engel bölgenin Türkiye ya da İran gibi bölgesel güçlere bırakılamayacak kadar önemli bir bölgede bulunmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Basra Körfezi'ne olan petrol bağımlılığından kurtulmak isteyen ABD için yeni hedef Hazar çevresiydi. Bu bölge ABD için önemli olduğu kadar Rusya için de önemliydi. Çünkü Hazar ve Sibiry petrollerini, Kazakistan buğdayını, Özbekistan pamuğunu¹³⁴ sömüren Rusya; bölgenin kendi kontrolünden çıkmasını istemiyordu. Bu nedenle başlangıçta Türkiye ve İran'ı kendisine karşı tehdit olarak görmüştü.¹³⁵

Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na dönüşüm sürecinde Türkiye açısından bu coğrafyanın önemi azalmayıp aksine bu coğrafyanın önemi arttı. Bu yeni süreç ile Türkiye, hem Türk Cumhuriyetleri ile hem de Rusya Federasyonu ile çıkar çatışmaları yaşadığı gibi, bir yandan da işbirliği imkânlarını artırıcı bir sürece girdi.¹³⁶

¹³² 11 Mart 1992, Milliyet Gazetesi.

¹³³ Mustafa Gökçe; *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar Çevresinin Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 62 – 63.

¹³⁴ İ.Ertan Yülek; “Türkî Cumhuriyetler ile İşbirliği'nin Geliştirilmesi”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı* S. Ankara 1997, 15, s. 756.

¹³⁵ Mustafa Gökçe, s. 63 – 64.

¹³⁶ Erel Tellal, “Rusya ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar*, C. II 1980 - 2001 (Edt: Baskın Oran), İletişim Yayınları, s. 543.

I. BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE SİYASİ İLİŞKİLER

1.1. 1990 SONRASI DÖNEM, ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARI, TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ

Tarihte güçlü devletler kendi güçlerini korumak ve kendi güçlerini devam ettirmek için, hâkimiyeti altında bulunan diğer kültürleri ve milletleri asimile politikası izleyerek daima kendi varlıklarını koruma çabası içine girmişlerdi. Nitekim kendi varlığını koruma çabası XX. yüzyıl başlarında da coğrafya ve politikanın ilişkilendirilerek incelenmesi şeklinde tezahür etmiş ve jeopolitik olgusunun öne çıkmasını sağlamıştı. Bununla birlikte İsveçli jeopolitikçi R. Kjellen güçlü bir siyasal organizmayı “genişlik”, “hareket serbestisi” ve “ içeride birlik ve beraberlik” olarak tanımlamıştı.¹³⁷ Fakat coğrafya ve politika ile ilişkilendirilen bu olgu, XX. yüzyılın sonuna doğru daha çok globalleşen dünyada stratejik kaynaklar ve bu kaynaklarla ilgili olarak artan rekabet ile tanımlandı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, bu jeostratejik alan üzerinde Rusya etkinliğini kaybetmiş ve ABD 1990 sonrası yeniden şekillenen dünyada bütün etkinlik alanlarına sahip olma çabasına girmişti. Bu yeni şekillenen dünya ile küresel ekonomik gücün elde edilmesiyle ilgili olarak ABD başta Kafkaslar ve Orta Doğu olmak üzere hâkimiyet alanı kurma çabası içindeydi. Bu hâkimiyet kurma çabası jeopolitik ve jeostratejik nedenlerle birlikte aynı zamanda jeoekonomik nedenlere de dayanıyordu.¹³⁸

Bununla ilgili olarak Z. Brezezinski, ABD'nin güvenlik ve ekonomik çıkarları için dünyaya egemen olması gereğinden bahsederken bütün dünyaya hâkim olma yolunun Avrasya egemenliğine sahip olmaktan geçeceğini vurgulamıştı. Brezezinski böyle bir temellendirmeyi dünyanın ekonomik bakımdan hem en üretici bölgesi olması hem de

---

¹³⁷ Mesut Hakkı Caşın. “Türkiye'nin Bölgesel Güç Olma Değişkenleri ve Jeopolitik Etkenleri” *SAREM Seminer Bildirileri*, Haziran 2002, s.2.

¹³⁸ <http://www.ahmetozer.org/makale.htm>.ahmet özer “Küreselleşme ve dünyadaki gelişmeler”.

dünya nüfusunun yarısından fazlasına Avrasya'nın sahip olması nedeniyle yapmıştı. Aynı zamanda Brezezinski, ABD'den sonra nükleer güç olarak Asya'nın ikinci güce sahip olması ve her şeyden önemlisi dünyanın sahip olduğu enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip olması nedeniyle bu bölgenin önemini vurgulamıştı. Yine Z.Brezinski bu enerji kaynakları ile ilgili olarak Ortadoğu, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarına ve bu kaynakların ulaştırma hatlarını içinde bulunduran coğrafi bölgeyi Avrasya'nın çatışma alanı olarak almış ve bu bölgeyi “*çatışma yayan bölge*” olarak nitelendirmişti.¹³⁹ Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Avrasya bölgesi kendi alanında jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük bir çıkmaza girerken bu bölgede hâkimiyet boşluğu yaşanmaya başlamıştı.¹⁴⁰

Bu hakimeyet boşluğu içinde Uzak Doğu'da yer alan Çin Halk Cumhuriyeti hızla güç kazandığı gibi Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ile ABD hegemonyasına karşı işbirliği içine girmişti. Büyük devletlerin (ve çok uluslu şirketlerin) bölge üzerinde denetim kurma çabaları nedeniyle istikrara kavuşamamışlardı. Etnik çatışmalardan çevre sorunlarına, siyasal bunalımlardan Radikal İslam'a pek çok etken bölgedeki gelişmeleri olumsuz yönde etkilemişti. Bu durum ise Rusya'nın dış politikasına yansımış ve Rusya'yı yeni ortaklar bulma çabasına girdirmişti.

Bu açıklama ile baktığımız zaman Sovyet Rusya sonrası Orta Asya geniş bir sahaya sahip olurken yine bu saha içerisinde zengin enerji kaynaklarına da sahipti. Bununla beraber bu bölge Batı'ya ulaşan geniş bir ulaşım hattı üzerinde olduğu için aynı zamanda hareket serbestisine de sahipti. Bu yaklaşımla birlikte bu saha, çevredeki güvenli ülkelerle ile yapacağı ortaklıklar ve işbirlikleri ile yeryüzünün en güçlü bölgelerinden biri olabilecekti.¹⁴¹ Özellikle bu bölgenin petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından zengin olması bu bölgeyi cazibe merkezine hâline getiriyordu.¹⁴² Yine bu bölgenin hem doğuda hem de batıda kavşak noktalarından birini oluşturması; Çin, Pakistan, İran ve Afganistan'a sınırının bulunması, Asya-Avrupa-Afrika ülkeleri arasındaki iletişimin sağlanmasında ve ulaşımın sağlanmasında önem arz etmesi bu bölgeyi çekici kılan bir başka etmendi.¹⁴³ Aslında bölgenin önemi sahip olduğu enerji

¹³⁹ <http://www.radikal/online/tr/Yorum.asp?NejatEslen>; “Hep çatışma üreten bölge”

¹⁴⁰ Zbigniew Brezezinski; s. 64 – 65.

¹⁴² Çağrı Kürşat Üce; *Türk Dünyası-Temel Meseleler ve Çözüm Önerileri*, Tutubay Yayınları, Ankara, 2001, s.24

¹⁴³ Gül, Atakan, Gül Ayfer Yazgan; *Avrasya Boru Hatları ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.12.

kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasına yönelik faaliyetlerde ABD, AB, Türkiye, İran, Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Güney Kore, Afganistan, Pakistan, Hindistan'ın pay kapma yarışından kaynaklanmaktaydı.¹⁴⁴

Bu doğrultuda Rusya'ya baktığımız zaman Ruslar tarih boyunca milli bir siyaset haline getirdiği emperyal yayılcı siyaseti bulunduğu coğrafyadan ötürü şekillendirmişti. Nitekim bu çerçevede Rusya siyasal tarihinde yayılma siyaseti ve stratejisi hiçbir zaman değişmemiş aksine günümüze kadar gelişerek devam etmişti. Dugin bu durumu “İmparatorluğun toparlanmasıdır” olarak adlandırırken yine Rusya'nın yayılcı siyasetinin yakın çevreyle olan bağların kuvvetlendirilmesi neticesinde gelişeceğine de dikkatleri çekmişti. Çünkü Rusya bulunduğu coğrafya itibari ile açık denizlere kıyısı olmayan büyük bir kara parçasından oluşmaktaydı. Bu durum Rusya'nın başlangıçtan beri Rus imparatorluk olgusunun bu istikamette gelişmesini sağlamıştı.¹⁴⁵

Nitekim Rusya, “Türkistan” bölgesini kendi topraklarının bir uzantısı olarak görmüş ve bu bölge, hem Çarlık hem de Sovyetler Birliği için sadece ekonomik olarak değil, siyasî olarak da önem taşımıştı. Bununla ilgili olarak Rusya doğrudan komşusu olan Kazak aşiretleri pasifize etmiş, doğal kaynaklar açısından zengin olan toprakları, iktisadi olarak kullanmıştı.¹⁴⁶ Yine Türkistan'ın ekonomik önemi, doğal kaynaklarına dayandığı için Rusya'ya pazar oluşturmaktaydı. Türkistan, aynı zamanda Uzak Doğu'ya ulaşmak için transit bir bölge olduğu için Türkistan ve Uzak Doğu arası yolların inşa edilmesi ve Rusya'nın çoğu hammadde kaynaklarını kullanmaya yönelik olan yatırımlar da yapması için elverişli bir ortam sunuyordu.¹⁴⁷

Nitekim uluslar arası güçlerin yer altı zenginliğinden dolayı büyük önem verdiği Orta Asya'da Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran ile bu bölge hinterlandında yer alan Özbekistan Hazar Bölgesi'ndeki temel enerji üreticileridir. Bununla birlikte dünyanın önde gelen petrol üreticilerinden Rusya ve İran'ın Hazar Kıyısı'nda önemli sayılabilecek bir rezervi bulunmadığından enerji

¹⁴⁴ Fırat Purtaş; Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Üniversitesi, Ankara 2011, s. 12.

¹⁴⁵ Dugin, a.g.e., s. 10.

¹⁴⁶ Mustafa Gökçe; *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 59 – 60.

¹⁴⁷ Mustafa Gökçe; *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 59 – 60. W. Gumpel, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etütleri*, S.13, Ankara 1998, s.19.

rezervlerinde “Hazar Bölgesi”¹⁴⁸ tanımı sadece Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’ı içermektedir. Petrol açısından Azerbaycan ve Kazakistan, doğal gaz için ise daha çok Özbekistan ve Türkmenistan öne çıkmaktadır. 1 trilyon m³’lük rezerv tespit edilen Şah Deniz’in¹⁴⁹ keşfi Azerbaycan’ın doğal gaz rezervleri ile de gündeme geleceğini göstermişti.¹⁵⁰

Hazar petrolünün önemini artıran asıl nedenine baktığımız zaman 20 yıl içinde ithal petrole bağımlılık oranlarında belirgin bir artışın olacağını düşünülmesidir. Özellikle bu oran günümüzde petrol tüketiminin % 55’ini ithal petrole karşılayan gelişmiş OECD ülkeleri için Hazar Petrolünün önemini artırmaktadır.¹⁵¹

ABD’nin Orta Asya’ya ve Kafkaslara yönelik siyasetinin temel amaçlarından biri, bölge enerji kaynaklarının Batı ekonomisine kazandırılmasıdır. Nitekim ABD bu amacın gerçekleştirilmesinde Türkiye’ye büyük önem vermiş ve Bakü – Tiflis – Ceyhan enerji projesi ile Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi’nin altından geçirilerek Türkiye üzerinden Batı’ya pazarlanmasını desteklemiştir.¹⁵²

Bu çerçevede, Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya politikalarına bakıldığı zaman, Türkiye’nin 1990’dan itibaren ABD merkezli bir siyaset izlediği görülmektedir. Çünkü Türkiye’nin bugünkü ekonomik durumu ve askerî imkânları bağımsız bir politika izlemesini engellemektedir. Ancak ABD, AB ve Rusya arasında bir denge politikası sürdürmeye çalışan Türkiye çıkarlarını koruma yolunu tercih etmektedir. Bununla

¹⁴⁸Hazar Statüsü devletlerarası münasebette sorun olup, Hazar’ın deniz veya göl olduğu ile ilgili tartışmalar hala devam etmektedir. Ancak 14 Mayıs 2003 tarihinde Almatı’da; Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan; Hazar’ın deniz tabanının bölünmesi konusunda bir protokol imzaladılar. Bu anlaşmaya göre Hazar’ın %19’u Rusya’ya, %29’u Kazakistan’a, %18-19 civarındaki bölümü de Azerbaycan’a aittir. Geri kalan kısım ise Türkmenistan ve İran’ın bu paylaşımına karşı çıkması nedeniyle belirsizliğini korumaktadır. Mustafa Gökçe; s. 217 – 218.

¹⁴⁹Azerbaycan ile Türkiye arasında “Şah Deniz” gaz alımı anlaşması imzalandı. Bu gaz alımı ile ilgili olarak Başbakan Recep Tayyip Erdoğan : “Azerbaycan ile imzalanan Şah Deniz anlaşması ile ilgili hattın en geç bir yıl içinde inşa çalışmaları bitirilip adım atılacak. Hattan gelecek doğal gaz miktarını ele almadık, bunlar daha sonra yapılacak görüşmelerde ortaya çıkacak” dedi. Aliyev ise imzalanan enerji ve gaz anlaşmalarının iki ülke için yeni ufuklar ve imkânlar açmasını ümit ettiklerini belirtti. Aliyev, “Hem bizim halklarımız hem de dost ülkeler bundan faydalanacaktır” dedi. 26.10. 2011, Sabah Gazetesi.

¹⁵⁰ Cenk Pala; “Türkiye’nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, Der: Mustafa Aydın, Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 148.

¹⁵¹ Cenk Pala; s. 150.

¹⁵² Mesut Taştekin; “Denge ve Derinleşme İkilemi İçinde Türkiye’nin Güvenlik Çevresi”, (Edt: Nejat Doğan, Ferit Kula, Mehmet Öcal) Türkiye’nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğin Neresinde?, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 431.

birlikte Türkiye'nin Orta Asya'da daha etkin bir konuma gelebilmesi için Rusya ve Çin ile de aktif bir siyaset yürütebilmesi gereklidir.¹⁵³

Türkiye ise çok önemli bir gaz tüketim piyasası olmasının yanı sıra, potansiyel gaz üreticilerinin çoğu ile gaz tüketim piyasaları arasında bir köprü olma özelliğine sahiptir. Bu rol Türkiye'nin Rusya, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Orta Asya ülkeleri ile arz tarafıyla; Doğu – Orta – Güney Avrupa'nın ağırlıkta olduğu talep tarafı ile önemli bir konumda olmasını sağlamaktadır.¹⁵⁴

Türkiye'nin enerji politikalarının ana ilkelerine bakıldığı zaman, Türkiye'nin enerji politikalarının çok boyutlu olduğu görülmektedir. Çünkü Türkiye'nin coğrafi konumu çok boyutlu bir politikayı kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim Türkiye petrol ve doğal gazın kendi üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması ile hem kendi petrol ve doğal gaz açığını kapatacak hem de üretici ve tüketici ülkeler arasında bir köprü görevi görecek. Ayrıca jeostratejik önemini devam ettirerek ekonomik olarak çıkar da sağlayacaktır.

Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) Türkiye'nin boru hatları ile ham petrol ve doğal gaz taşımacılığı faaliyetlerini ve doğal gaz alım satım işlemlerini 1974 yılından beri yürütmektedir. BOTAŞ, Türkiye – Azerbaycan (Şah Deniz), Türkiye – Yunanistan, Mısır – Türkiye, Irak – Türkiye, Türkiye – Yunanistan – İtalya “NABUCCO” gibi yapım aşamasında bulunan projelerin yanı sıra Bakü – Tiflis – Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Proje'sini de yönetmişti.¹⁵⁵

Orta Asya'dan batıya yönelik ulaşım projelerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Erzurum-Tiflis-Bakü doğal gaz boru hattı, Kars-Tiflis-Bakü demir yolu hattı gibi projelerle Türkiye büyük ilerleme sağlarken, AB'nin NABUCCO, TRACECA ve TACİS projeleri de sürekli gündemde olmuştur. Orta Asya'yı doğuya ulaştıran yeni güzergâhlarda ise Çin, öncü bir rol oynamıştı. 1996 yılında başlattığı Şanghay Beşlisi inisiyatifi ile Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile Sovyetler Birliği'nden miras

¹⁵³Mesut Taştekin; “Denge ve Derinleşme İkilemi İçinde Türkiye'nin Güvenlik Çevresi”, (Edt: Nejat Doğan, Ferit Kula, Mehmet Öcal) Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğin Neresinde?, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 431- 433.

¹⁵⁴Mehmet Ali Bilginoğlu; “Dünya Enerji Piyasalarındaki Gelişme Eğilimleri ve Türkiye'nin Enerji Politikası Stratejisi”, ”, (Edt: Nejat Doğan, Ferit Kula, Mehmet Öcal) Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğin Neresinde?, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s.457.

¹⁵⁵BOTAŞ'ın 7 tanesi doğal gaz, 2 tanesi LNG olmak üzere 9 tane 25 – 30 yıl süreli doğal gaz alım anlaşması bulunmaktadır. Bu anlaşmalar; Rusya, İran, Cezayir, Nijerya, Azerbaycan ve Türkmenistan ile yapılmış anlaşmalardır. Mehmet Ali Bilginoğlu; “Dünya Enerji Piyasalarındaki Gelişme Eğilimleri ve Türkiye'nin Enerji Politikası Stratejisi”, ”, (Edt: Nejat Doğan, Ferit Kula, Mehmet Öcal) Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğin Neresinde?, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s.457.

kalan sınır sorunlarını çözen Çin, Doğu Türkistan'ı ekonomik olarak bölgeye entegre ederek Uygur sorununa da çözüm üretmeye çalışmıştı. Kazak petrolünü Çin'e ulaştıran Atasu-Dushanzi petrol boru hattı 2006 yılında faaliyete başlamış, Türkmen doğal gazını Çin'e taşıyan Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin doğal gaz boru hattı ise, Aralık 2009 yılında devreye girmişti. Yine 23 Aralık 2009'da Uygur Bölgesinde Kazak-Çin Serbest ticaret bölgesi faaliyete geçmişti. Doksanlı yıllardan itibaren hızlanan ekonomik büyümesiyle Asya Kalkınma Bankası'nı daha etkin kullanmaya başlayan Çin, 1997 yılında CAREC (Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği) programını başlatmış ve Asya Kalkınma Bankası üzerinden de ulaşım projeleri yürütmüştü.¹⁵⁶

Bu dünya konjonktüründe Türkiye her ne kadar 1990'dan sonra ABD yanlısı politikalar izlese de, Mavi Akım¹⁵⁷ Projesi ile Rusya'dan doğal gaz alması ABD ile Rusya arasında denge politikası kurmasında önemli bir adım oldu. Bununla birlikte Mavi Akım Projesi, Türkiye açısından kenDinî garantiye alma, Batı ile ilişkilerinde rezerv oluşturma ve AB'ye karşı koz kullanma özellikleri de taşımaktadır.¹⁵⁸ Türkiye ayrıca Mavi Akım Projesi'nden önce 24 Mayıs 1999'da¹⁵⁹ Türkmenistan ile Trans – Hazar boru hattı üzerinden senede 16 milyar dolar metreküp doğal gaz alımı için de anlaşma imzaladı. Bu hattın amacı Türk ve Avrupa Pazarlarına, Orta Asya ve Kafkas doğal gazını getirebilmektir. Hiç şüphesiz Trans – Hazar doğal gaz boru hattı ile Türkiye coğrafî konumunu ve jeostratejik özelliklerini çok iyi kullanarak ekonomik çıkar sağlayacaktır. Bunun için de bu talebi karşılayacak çoklu boru hatlarının yapılması gerektiğini iddia etmektedir.¹⁶⁰

1.2. SSCB DAĞILMA SÜRECİ GLASNOT VE PERESTROYKA POLİTİKALARI VE TÜRK CUMHURİYETLERİ

Askerî açıdan bir süper güç kabul edilen SSCB 1980'li yıllardan itibaren tam bir ekonomik çıkmaza girmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Doğu Blok

¹⁵⁶ Fırat Purtaş; Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Üniversitesi, Ankara 2011, s.12

¹⁵⁷ Mavi Akım Projesi Rusya'dan Türkiye'ye gaz nakletmek için Karadeniz geçişli büyük boru hattıdır. Mavi Akım, 1997'de Moskova'da imzalanan anlaşma ile 25 yıl süreyle, Türkiye'nin Rusya'dan yılda 16 milyar metre küp doğalgaz satın almasını öngörmektedir. Cem Saatçioğlu, İsmail Küçükaksoy; "Türkiye Ekonomisinin Enerji Yoğunluğu ve Önemli Enerji Taşıma Projelerinin Ekonomiye Etkisi", <http://sbe.dpu.edu.tr/11/19-41.pdf>

¹⁵⁸ Mehmet Ali Bilginoğlu, s. 466.- 467.

¹⁵⁹ Cem Saatçioğlu, İsmail Küçükaksoy; "Türkiye Ekonomisinin Enerji Yoğunluğu ve Önemli Enerji Taşıma Projelerinin Ekonomiye Etkisi", <http://sbe.dpu.edu.tr/11/19-41.pdf>.

¹⁶⁰ 21.06.2000, Milliyet Gazetesi, s. 24.

ülkelerinin potansiyelini ve tüketim gücünü oldukça verimli bir ekonomik kaynak olarak gören SSCB, 1960'lı yıllardan sonra bu ülkelerde başlayan çeşitli sosyal olaylar ve ekonomik bunalımlar nedeniyle Sovyetler Birliği ekonomik olarak önemli bir manevra kaybetti. Bununla beraber Sovyet ekonomisinin giderek prestij kaybetmesi, güçlü devlet statüsünü de kaybolmasına neden oldu.¹⁶¹

Bu bağlamda 70'li yıllardan itibaren Sovyet Rusya sürekli ekonomik krizlerin ve ekonomik krizle birlikte sosyal krizlerin yaşandığı bir ülke konumuna gelmiş ve bu krizler mevcut sistemin çöküşüne zemin hazırlamıştı. Sovyet ekonomisinde Brejnev¹⁶² ile beraber değişikliğe gidilmiş “yumuşama-detente” politikaları izlenmeye başlanmıştı. Yine bu süreçte Batı ile ilişkiler daha da artırılarak Sovyet Rusya'da Batı'ya karşı daha ılımlı politikalar da izlenmeye başlamıştı.¹⁶³

Bu süreç ile beraber 1980'lere gelindiğinde bazı reformları, 1982'de Brejnev ölünce iktidara geçen Andropov başlatmış fakat Andropov'un 1984'te ani ölümüyle yapılmaya başlanan reformlar da yarım kalmıştı. Andropov'un ölümü ile birlikte Çernenko başa geçmiş ama Çernenko'nun da ölümü ile reformlar Gorbaçov'ın başa geçmesine kadar gerçekleştirilememişti. Gorbaçov, Çernenko'nun ölümünden sonra 1985 yılında Merkezî Komite'nin olağanüstü toplantısında ülkenin, ekonomik olarak gelişmesi için çalışacağını beyan etti.¹⁶⁴ Gorbaçov, Sovyet toplumunun ekonomik ve sosyal çürüme ile beraber siyasal çözülme sürecine girdiğini de fark ederek bunun için bir dizi tedbirler alma yoluna gitti.

Bununla birlikte Gorbaçov ekonomiyi düzeltmeden meydana gelecek sosyal çalkantıları ve toplumda meydana gelebilecek parçalanmaları önlemenin mümkün olamayacağını görmüştü. Ancak şurası da bir gerçektir ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde bürokraside herhangi bir radikal değişime gitmeden ekonomide yenileşme sürecine gitmenin de mümkün olamayacağıydı. Yine Gorbaçov'un dikkatinden kaçmayan bir başka husus ise Sovyetlerde uygulanmak istenen komünizm modelinin sadece Rusya

¹⁶¹ Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005, s. 90.

¹⁶² Brejnev, ekonomi ve sosyal yaşamda da düzenlemeler yapmıştı. Bu dönemde Homo Sovieticus (Sovyet insanı) yaratılması için çok çalışıldı. Homo Sovieticus Sovyet toplumunun geniş bir birleşmeye doğru gitmesini ve ulus farklılıklarının silinmesini amaçlıyordu.

¹⁶³ Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005, s. 90

¹⁶⁴ Fırat Purtaş; *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s.28.

için değil bütün dünya için ütopya olmasıydı. Gorbaçov'un Lenin'in “ *Proletarya iktidarı demokrasinden geçer*” cümlesinden etkilenmesi ve bunu da belirtmesi önemli bir noktadır. Gorbaçov'un vurguladığı başka bir nokta ise Rus halkının özgürlüğünün farkına varması ve özgürlüğün ne demek olduğunu anlamasıydı. Ayrıca Lenin'in “*Sosyalizm sadece emperyalizmin en zayıf halkası olan ülkede zafer sağlayabilir*” sözleri Sovyet Birliği'nin durumunu özetlemek için oldukça uygundu.¹⁶⁵

Bu süreç içinde Gorbaçov'un perestroyka politikalarına baktığımız zaman uygulanan ekonomik politikalarda merkeziyetçilik yerine, politikaların bölgelere kaydırılmış olması ve sınırlı da olsa özel girişimlere yer verilmesiydi. Gorbaçov aslında bu yenilikleri ülkesinde meydana getirirken hem dünyanın hem de kendi ülkesinin gerçeklerinin farkında olmasıydı. Nitekim Gorbaçov Küba'da yaptığı konuşmada “ *Her ülke kendi yolunu seçmeli. Bunu yaparken kendi gerçeklerini göz önüne almalı.*” derken Sovyetler Birliği'nin kapital dünyaya göre şekillendirilmesinin vakti geldiğini söylüyordu.¹⁶⁶

Aslında Gorbaçov'a göre Doğu – Batı arasındaki askerî rekabet mekanizmalarının bir an önce ortadan kaldırılması gerekiyordu. Nitekim Gorbaçov Stanford Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada “ *Soğuk Savaşı arkamızda bıraktık. Artık Soğuk Savaşı kimin kazandığı konusunda çekişmeyelim. Nükleer Savaş gibi soğuk savaşta da kazanan olmaz*” dile getirmişti.¹⁶⁷ Ancak 2000'den sonra Vladimir Putin'in Rusya'da başa geçmesiyle Rusya, uluslararası arenada yeniden prestij kazanmak için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu girişimlerde Putin ABD'nin egemenliğine dayalı tek kutuplu düzeni yok etmek istiyordu. Nitekim Kuzey Kore ile dostluk antlaşmasının imzalaması ve Çin ile yakınlaşma siyaseti bunun bir göstergesiydi.¹⁶⁸

Her ne kadar Rusya, SSCB'nin dağılmasından önce bu coğrafyadaki tüm üretim ve dağıtım kanallarını kontrolü altında tutsa da, SSCB'nin dağılmasıyla beraber bu kontrolü kaybetmişti. Nitekim glasnost ve perestroyka politikası hem üretim hem de dağıtım olarak kontrolü elinde tutmak isteyen Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri üzerinde nüfuz kaybına sebep olacak bu ülkelerin Avrupa ve ABD ile işbirliği içine girerek kendi kontrolünden çıkmasına neden olabilecekti. Bunun için 1990 sonrası Rus dış politikası

¹⁶⁵02.01.1998, Milliyet Gazetesi, Zülfü Livaneli, s.5. Ayrıca bkz. Selin Çağlayan; Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 387.

¹⁶⁶06.04.1989, Milliyet Gazetesi, s. 4.

¹⁶⁷06.06.1990, Milliyet Gazetesi, s. 4.

¹⁶⁸14.02.2000, Milliyet Gazetesi, s. 23.

önceleri her ne kadar Batı ile işbirliği yanlısı politikalar izlese de daha sonra yakın çevresini kapsayan politikalara yönelmişti.

1.3. 1990 SONRASI RUS DIŞ POLİTİKASINDA ETKİLİ OLAN EKOLLER VE TÜRK CUMHURİYETLERİNİN ÖNEMİ

1.3.1. Atlantikçi (Batıcı) Ekol'ün Türk Cumhuriyetlerine Etkisi

Gorbaçov'un glasnost ve perestroyka politikalarıyla gelişme zemini bulan Atlantikçi ekol, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yeniden yapılanma sürecinde Rus dış politikasına yön vermiş ve Gorbaçov'un Batı ile işbirliği ve dünya barışı görüşleri Yeltsin döneminde de Atlantikçiler ile dış politikada egemen konuma gelmişti. Bununla birlikte Atlantikçilerin yapısına baktığımız zaman Atlantikçiler Batı'nın etkisinde kalarak Sovyet Rusya'nın dağılması ile birlikte yeniden yapılanma sürecinde Batı'dan daima ilham alan konumda oldu.¹⁶⁹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Batı ile yakın ilişkiler kurmaya başlayan Rusya, özellikle 1993 yılına kadar olan süreçte Batı ile işbirliğine dayalı ve Batı'nın siyasal ve ekonomik sistemine entegre olmaya odaklı bir politika izledi. Çünkü Atlantikçiler batıyı değil, doğuyu tehdit unsuru olarak görüyorlardı. Rusya'ya gelebilecek tehdit unsurunu batıdan değil aksine daha istikrarsız olan Orta Asya, Afganistan ve Çin'den gelebilir diye düşünüyorlardı.¹⁷⁰

Özellikle Rusya'nın yakın çevresindeki Radikal İslam ciddi bir tehdit unsuru olarak algılanırken bu tehdidin ancak Batı ile kurulacak bir ittifakın neticesinde ortadan kalkabileceği savunulmuştu. Nitekim Batı ile oluşturulacak bir ittifak hem bölgedeki Radikal İslam'ı dengeleyecek hem de Çin'in yayılcı politikasını önleyecekti.¹⁷¹

Yine Atlantikçi ekole göre, Yakın Çevre Politikası Rusya'nın yeni siyasî yapılanmasında özellikle demokratikleşme ve liberal politikaları uygulama sürecinde

¹⁶⁹ Esme Saraç; Rus Dış Politikasını Şekillendiren Temel Dinamikler Çerçevesinde Rusya Federasyonu – Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türkistan) İlişkileri (1991 – 1999), Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Timuçin Kodaman, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008, s. 33 – 34.

¹⁷⁰ Ö. Göksel İşyar; Bölgesel ve Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet – Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 11.

¹⁷¹ Ömer Çağrı Tecer; “Türkiye'nin ‘Yakın Çevre’ Politikası; Rusya Örneği”, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2010723_tr.rus.yakincevre.pdf

Rusya'nın emperyal bir olgu içinde algılanabileceğinden dolayı "Rusya'nın prestijini sarsabilirdi."¹⁷²

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Sovyet geleneğinin tersine Rusya, Batı'yı düşman olarak algılamaktan vazgeçmiş, Batı ile dostluk ve ortaklık kurma yoluna gitmişti. Rusya'nın amacı Batı'nın da desteğiyle uluslararası sisteme ve serbest piyasa ekonomisine demokratik devlet olarak katılmaktı. Şöyle ki Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra meydana gelen yeniden yapılanma dönemi köklerini Batı düşünce yapısından ve ekonomik yapılanmasından almıştı. Nitekim bu süreç, Rusya'nın Batı ile işbirliğine dayalı bir politika izlemesine yol açmıştı.

Bu süreç ile beraber 1991'de Andrey Kozirev Dışişleri Bakanı olarak göreve gelmiş ve demokratikleşme önündeki tüm engelleri kaldırarak ülkeyi ortalama bir güce ulaştırmayı ilke edinen bir dış politika anlayışı benimsemişti.

Bununla birlikte Atlantikçilerin dış politika söylemlerine baktığımız zaman Rusya'nın Batı ile ekonomik işbirliğine dayalı olarak uygar dünyada uygar bir ülke olarak yerini alması gerekiyordu. Bu inancın gerçekleşmesi için de Rusya'nın sahip olduğu ideolojiyi terk etmesi gerekiyordu.

Ancak 1992'nin sonlarına doğru Rusya'nın talep ettiği "Batıya Dönük Atlantikçi" dış politika anlayışı yoğun eleştirilere maruz kalmıştı. Rusya'nın önde gelen siyasetçileri, Kozirev'in uluslararası ilişkiler alanında son derece idealist ve kuramsal bir yaklaşım benimsediğini savunmuşlardı.¹⁷³ Nitekim Kozirev, Türk Cumhuriyetlerinin Türk-Müslüman dünyasına yönelmesini olumlu karşıladıklarını söylerken yine bu cumhuriyetlerin Türkiye ve İran ile yakın bağlar kurmasına da ılımlı yaklaştıklarını belirtmişti. Kozirev " *Ancak söz konusu olan rekabet değil, karşılıklı çıkar temelinde ilişkiler kurulması* " demesi Kozirev'in Batı yanlısı politikalarının göstergesi olurken uluslararası kuruluşlar ile kurulan ilişkiler de Kozirev'in eleştirilme nedenlerinden biri olmuştu.¹⁷⁴

Ancak Kozirev'in 1992 yılındaki AGİK toplantısında söyledikleri büyük bir şok etkisi yaratmış ve bir dış politika değişikliğinin ilk sinyallerini vermişti. Kozirev'in Rusya'nın büyük bir devlet olarak kendi çıkarlarını korumak zorunda olduğunu vurgulaması ve

¹⁷² 19.09.1997, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen " Rus Politikası" s. 18.

¹⁷³ Esme Saraç; s. 36 – 37.

¹⁷⁴ 24.04.1992, Milliyet Gazetesi, s. 12. Sami Kohen; "Rus Politikasında Tornistan mı?"

bunun için ekonomik ve askerî önlemler alınacağını söylemesi, Rusya'nın dış siyasetinin temelde menfaatler üzerine kurulu olduğunu bir kez daha göstermişti.¹⁷⁵

Aslında bir bakıma Rusya Savunma Bakanı Igor Rodinov'unda söylediği gibi “Soğuk Savaş” önemini kaybetmemiştir. Rodinov “ *Sanırım Soğuk Savaş henüz bitmedi. Hâla dünyanın tamamını yok edebilecek ve kendilerini dahi toza çevirebilecek büyüklükte nükleer potansiyele sahip Rusya ve Amerika gibi iki ülke var*” diyerek Soğuk Savaş olmadığına dair bir garanti verilemeyeceğinden söz etmiş ve bir nevi Rusya'nın Atlantikçi politikadan vazgeçme nedenini açıklamıştı. Yine Rodinov “ *NATO üyeleri eski Varşova Paktı üyelerini bünyelerine alacaklarını düşünüyorlar kendi güçlerini artırmak ve Rusya ile sınır komşusu olmaya çalışıyorlar: ancak büyüyen Rusya'nın nereye gittiği onlar için belirsizliğini koruyor*” derken Rusya'nın esasında kendi koruma politikasına çekileceğini vurgulamıştı.¹⁷⁶ Nitekim Vladimir Putin'in 2000 yılında onayladığı protokole göre gerektiğinde Rusya nükleer silahlarını kullanabilecekti.¹⁷⁷

Rusya Federasyonu'nun Yakın Çevre politikasını uygulamaya başlaması, Türkiye ve Rusya Federasyonu'nu bazı noktalarda karşı karşıya getirmişti. Örneğin 1992'de dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” söylemi bölgeyi arka bahçesi olarak gören Rusya Federasyonu'nda hoş karşılanmamıştı.¹⁷⁸

1.3.2. Avrasyacı Ekol'ün Türk Cumhuriyetlerine Etkisi

Avrasyacı ekolü incelediğimiz zaman bu ekol 1917 yılından sonra Avrupa'ya giden Rus aydınlar tarafından gündeme getirilmiş ve bu aydınlar tarafından savunulmuştu. Aydınlar tarafından Avrasyacılık ekolüne göre Polonya ve Balkanların kuzeyinden başlayarak Doğu'da Moğolistan ve Çin'e kadar uzanan coğrafya bir bütünlük arz etmiş ve bu coğrafya aynı zamanda üzerinde barındırdığı farklı kültürler, etnikler ve dinler ile de kendi bütünlüğünü oluşturmuştu.

Avrasyacılar göre, Rus ulusal bütünlüğü Doğu'ya dayanmaktadır ki Rusya'nın bu yüzden dış politikasında yakın çevresine yönelerek işbirliği yapması gerekiyordu. Yine Avrasyacılar göre yakın çevresine yönelimdeki en büyük amaç ulusal güvenlik

¹⁷⁵ 16.12. 1992, Milliyet Gazetesi, s. 15.

¹⁷⁶ 23.12.1996, Milliyet Gazetesi, s. 20.

¹⁷⁷ 15.01.2000, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen; “ Soğuk Savaş'a Dönüş mü?” s. 18.

¹⁷⁸ Erel Tellal; http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/65/3/9_tellal_eral.pdf.

kaygılarıydı.¹⁷⁹ Avrasyacılar, Rusya'nın modernleşmesini istemekle birlikte, Rusya'nın Batı'nın bir kopyası hâline gelmesini istemiyorlardı. Kıtalar arasında bir köprü durumunda olan Rusya'nın bu niteliğine ve öz değerlerine uygun bir uygarlığı kendi kaynakları ile geliştirmesi gerektiğini savunuyorlardı.

Avrasyacılar, Atlantikçilerin Batı ile yakın ilişkiler kurmasının aksine eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yakın çevre ülkeleri ile siyasî, ekonomik ve askerî ilişkiler kurmasını savunmuştu. Bu görüşe göre Rusya'nın eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde tarihsel sorumlulukları olduğu gibi ekonomik çıkarları da vardı. Bu nedenle de bölgenin Moskova'nın özel nüfus sahası kapsamına girdiğini ileri sürmüşlerdi.¹⁸⁰

Bu ekol özellikle 1992 yılında Atlantikçilerin uluslararası politikada güç kaybına uğraması ile gündeme geldi. Avrasyacılar, Rus topraklarının bütünlüğünün korunmasını ulusal bir kimlik ve bütünlük oluşturma olarak tanımlamışlardı.

Bununla birlikte Avrasyacılar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Rusya'nın bölgede bir bütünlük oluşturma çabası içine girmesi gerektiğine inanmıştı. Bu durumun sebeplerinden biri de jeostatejiydi. Nitekim 1991 sonrası Moskova'nın Soğuk Savaş döneminde Orta ve Doğu Avrupa'daki sahip olduğu etkinlik alanını ve ardından Baltık Denizi'nde denetimi kaybetmesi Rusya'yı yakın çevre politikası uygulamaya itmişti. Aynı zamanda Hazar Havza'sında da gücünü kaybeden Rusya, yakın çevreye yönelmişti.¹⁸¹

Rusya bu politikasını, Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın çıkardığı Diplomatik Bülten'in Ocak 1993 tarihli sayısında "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika" adlı belgelerde, Yakın Çevre'deki ekonomi ve güvenlik açılarından Rusya Federasyonu ile bütünlüşmelerinin sağlanması ve bunun hukuksal ve kurumsal bir tabana oturtulmasının oldukça önemli olduğunu belirtmiş ve bu durumu güvenlik, istikrar ve jeostratejik nedenlere dayandırmıştı.¹⁸²

Yakın çevrenin Rus geleneksel politikasındaki yeri ve önemi Avrasyacı ekolün de etkisiyle dış politikada vurgulanırken Rusya'nın kendi etkinliğini ortaya koyması ve

¹⁷⁹ İdil Tuncer; "Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Gencer Özcan – Şule Kut En Uzun Onyıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Büke Yayınları, İstanbul 2000, s. 446 – 447.

¹⁸⁰ 26.09.1993, Milliyet Gazetesi, Şükrü Elekdağ; "Moskova'da Demokratik Darbe"

¹⁸¹ Esme Saraç; s. 39 – 40.

¹⁸² 03.10.1993, Milliyet Gazetesi, Şükrü Elekdağ, "Yeni Rus Sömürgeciliği ve Akka" s. 19.

kendi bütünlüğünü oluşturması açısından “*Yakın Çevre Politikası*” Rus dış politikasının temel dayanağını oluşturmuştu.¹⁸³

Avrasyacılar, Rusya’yı “hem Doğu, hem de Batı” arasında kıtasal entegrasyon sürecinin önemli bir bölgesi olarak görmekte-dirler. Nitekim siyasî ve ekonomik otokrasisinin gerçekleştirilmesinde Rusya’ya kurtarıcı bir misyon yükleyerek Batı uygarlığına direnebilme gücünü Rus kalpgâhında bulmaktadırlar.¹⁸⁴ Bu anlayışta ise Türk Cumhuriyetleri’nin varlığı büyük önem taşımaktadır. Rusya’nın sahip olduğu coğrafyanın jeopolitik ve jeostratejik unsurları günümüzde Rusya’yı emperyal ve çok uluslu bir temele oturtmuştu. Bu durum Rusya’nın hızla genişleyen bir devlet haline gelmesindeki en önemli etkenlerden biriydi.

Aynı zamanda Türk Cumhuriyetlerinin sahip olduğu ekonomik ve siyasî sorunlar Rusya’nın bölgedeki etkinliğini artırması için önemli bir fırsattı. Rusya bu bölgede ağabey rolü ile bölge ülkelerinin problemleri için ilk ülke konumundaydı. Şu durumu belirtmek de fayda var ki Rusya’nın bu ülkelerde mevcut askerî gücü veya ilişkileri bölgedeki gücünü artırıyordu. Nitekim BDT ile Rusya bu örgütün askerî yönünü kullanarak bu bölgede daha etkin olmayı amaçlamaktaydı.

1.4. 1990 SONRASI RUS DIŞ POLİTİKASI VE TÜRKİSTAN’A ETKİSİ

1.4.1. Yakın Çevre Politikası’nın Türkistan’daki Rolü

Rusya, 1993 yılından sonra Türkistan bölgesinde hâkimiyet kurmak ve bu bölgede Batı’nın bir üstünlük elde etmesini önlemek amacı ile dış politikasında bölgesel politikalara öncelik vermeye başladı ve bölgede etkinlik kazanma yoluna gitti. Rusya’nın Orta Asya üzerinde böyle bir politika izlemesinin temel sebebi bu bölgedeki çıkar çatışmalarıydı. Yine bu bölgedeki Rus azınlıkların korunması ve Rusya’nın Radikal İslam’a karşı önlemler almak istemesi de Rus dış politikasının hedefiydi.

Nitekim Türkistan bölgesi hem Çarlık Rusya’sı zamanında hem de Sovyet Rusya zamanında önemli bir bölge olurken, bu bölge Rusya için de aynı önemi teşkil etmiş ve bu bölgedeki güvenliğe karşı Rusya tarafından aşırı bir hassasiyet gösterilmişti. Rusya Türkistan’ın İran ve Afganistan ile komşu olmasından dolayı İslam’ı, daima bir tehdit

¹⁸³ Sezgin Kaya; “ Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi”, http://www.ataum.gazi.edu.tr/e107_files/sayi7/03-Sezgin-Kaya.pdf

¹⁸⁴Erol Cihangir,“Jeopolitik Bir Tez Olarak Avrasyacılığa Tenkidi Bir Yaklaşım” <http://guneyturkistan.wordpress.com/2011/04/09/jeo-politik-bir-tez-olarak-%E2%80%9Cavrasyaciliga%E2%80%9D-tenkidi-bir-yaklasim/>

olarak görmüş ve Rus halklarını güvence altına alma bahanesi ile dış politik oluşumunu bu doğrultuda yapılandırmıştı.

Batı yanlısı politikaların ağır eleştirileri ile 1992 yaz aylarında “Yakın Çevre” den sorumlu Dışişleri Bakanı yardımcısı Fedor Şelov –Kovadyaev, bu bölgede daha aktif bir strateji izlenmesi gerekliliği üzerinde çalışmaya başladı. Hazırladığı raporda Rusya’nın çıkarlarının Sovyetler Birliği toprakları ile örtüştüğünü belirtmiş ve Rusya’nın askerî güvenlik ve istikrarın sağlanmasından sorumlu olduğunu belirterek bu doğrultuda uluslararası örgütler nezdinde girişimlerde bulunulması gerektiğini belirtmişti. Nitekim 1992 yılı sonlarına doğru “Avrasyacılar” ve Batı yanlısı grup arasındaki görüş ayrılıkları azalmaya başlamış, Rusya’nın Yakın Çevresi’nin Rusya için oldukça önemli olduğu her iki grup için de ortak bir görüş hâline gelmişti. Yakın Çevre (blijniy zarubejny) terimi 1993 yılından itibaren Rusya’nın dış güvenlik politikasının belirlenmesinde önemli bir ilke hâline gelmişti.¹⁸⁵

Rusya Federasyonu’nun “*Yakın Çevre Politikası*” ile eski SSCB üyesi ülkelerle ilişkilerini daha iyi düzeye çıkardığı söylenebilir. Kendisini, varisi olduğu eski SSCB bölgesinde yaratılan her türlü örgütün merkezi olarak gören Rusya Federasyonu, BDT ve buna benzer ekonomik, siyasî ve güvenlik yapılandırmalarını devam ettirmiş ve Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini de güçlendirme yoluna gitmişti. 1993’de uygulanmaya başlanan Yakın Çevre doktrini sonrasında Rus dış politikasında Avrasyacı ekol Atlantikçi ekole göre daha hâkim duruma gelmişti. Çünkü Avrasyacılar Rusya’nın Yakın Çevresi’nin emperyal dünyada kendi menfaatleri doğrultusunda daha önemli olduğunu savunurken aynı zamanda Rus kamuoyundan da oldukça destek görmüşlerdi.

Bununla birlikte ABD’nin Afganistan’a müdahalesi ile bu bölgeye yerleşmesi ve aynı zamanda askerî üsler kurması Rusya’yı oldukça tedirgin etmiş ve güvenlik stratejileri geliştirmeye zorlamıştı. Nitekim Rusya, günümüze kadar gelen süreç içinde bütün işbirliği anlaşmalarına hem askerî güç ile ilgili hem de sınır güvenliği ile ilgili çeşitli hükümler talep etmişti.¹⁸⁶

¹⁸⁵ İdil Tuncer; “Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini: ‘Yakın Çevre’ ve Türkiye”, Gencer Özcan – Şule Kut En Uzun Onyıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Büke Yayınları, İstanbul 2000, s. 440 – 441.

¹⁸⁶ Roy, Olivier, *Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000 s. 73.

1.4.2. Rus Askerî Doktrini'nin Türk Cumhuriyetlerine Tesiri

Rusya'nın güvelik boyutunu oluşturan ve aynı zamanda yakın çevre politikasının da bütünleyicisi olan Rus Askerî doktrini 1993'de kabul edilmiş ve Rusya'nın stratejik çıkarlarına yeni bir boyut getirmişti. Nitekim bu yeni boyut ile beraber Rusya yeni dönemde tehdit olarak algıladığı bütün konulara açıklık da getirmişti. Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçev tarafından açıklanan bu doktrin Rus ordusunun nüfusun yüzde birinden oluşmasını öngören eski yasayı değiştiriyor, yeni askerî gücün her yere yetişmeye hazır ve esnek olmasını öngörüyordu. Nitekim bu doktrin Rusya'nın kendisini Sovyetler Birliği'nin varisi sayıp bütün bölgeyi kendi nüfus alanı içine alması anlamına geliyordu.¹⁸⁷

Rus Askerî Doktrinine göre, silahlanma, uluslararası terörizm, dinî akımlar ve aşırı milliyetçi unsurlar tehdit unsuruydu. Bu tehlike unsurları doğrultusunda Rusya hem kendisinin hem de yakın çevresinin güvenliğini koruması gerekiyordu. Bu nedenle Rusya hem yakın çevre güvenliğini hem de barışı koruma görevini üstlenerek gerekli durumlarda nükleer silahları kullanabilecek ve yine gerekirse Rus askerîni sınır dışında konuşlandırabilecekti.

Bu doktrin aynı zamanda Rus sınırları dışında da bulunan farklı etnik ve dinî grupların güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle Türk Cumhuriyetlerinin ve Çin'in Rusya ile beraber hareket etmesi gerekliliğine dayanmaktaydı. Aslında bu doktrin, Kafkasya ve Orta Asya bölgesinin başta doğal gaz ve petrol olmak üzere zengin doğal kaynaklara sahip olmasından dolayı Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını korumak istemesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Moskova'nın Kafkasya ve Orta Asya'da etkinliğini artırmak istemesi, bölge ülkelerini denetim altına alması ile mümkün olabilirdi.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk Dış Politikasının gündemine Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri de girmişti. Türkiye ile bu ülkeler arasında dilsel, dinsel ve kültürel yakınlığın bulunması, Türkiye'nin bu ülkelerle yakından ilgilenmesine yol açan önemli nedenlerden biriydi. Ancak Rusya bu durumdan Yakın Çevre politikası ile rahatsızlık duymaya başlamıştı.¹⁸⁸ Çünkü kendisinin ve müttefiklerinin egemenlikleri ve toprak bütünlükleri ile Rusya'nın yaşamsal çıkarlarının korunması Rusya için büyük

¹⁸⁷ 24.11. 1993, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen, s. 16.

¹⁸⁸ İdil Tuncer; "Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Gencer Özcan – Şule Kut En Uzun Onyıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Buke Yayınları, İstanbul 2000, s. 446 – 447.

önem taşımaktaydı. Bir bakıma eski arka bahçesi olarak gördüğü bölgeyi yalnızca ekonomik ve siyasî değil askerî düzeyde de kontrol etmek istediğinin göstergesiydi. Özellikle “savunma alanındaki işbirliğinde önceliği BDT ülkelerine ve BDT içindeki kolektif savunma mekanizmalarına verilecektir” şeklindeki ifadesi Rusya’nın emperyal düzen içinde var olma isteğini de belirtecekti.¹⁸⁹

Bu doktrini ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher Rusya’nın komşu ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi gerektiği şeklinde yorumlamasına rağmen bir bakıma Orta Asya toprakları Rusya’nın menfaatleri için hayati öneme sahipti. Çünkü Rusya’nın Türk Cumhuriyetlerinin kendisi ile Türkiye, İran, Afganistan ve Çin sınırının büyük bir kısmı arasında oldukça jeostratejik bölgede bulunması barış ve istikrarın sürekliliği için büyük önem taşımaktaydı. Bu menfaatler doğrultusunda Rusya’nın 1993 sonrası politikası uluslararası güçlerin, daha çok ABD’nin bu bölgeye olan ilgisine göre biçimlenmişti.¹⁹⁰

1.5. BÖLGESEL KALKINMA ÖRGÜTLERİ VE TÜRK CUMHURİYETLERİ İÇİN ÖNEMİ

Asya’nın 1990 yılından itibaren cazibe merkezi olması ile birlikte Asya ülkelerinin önemli kısmı ikili ilişkilerden daha çok bölgesel örgütler çerçevesinde çeşitli işbirliği ve dayanışma yoluna gitmişti.

1.5.1. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

8 Aralık 1991’de Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin, Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravçuk ve Beyaz Rusya Parlamento Başkanı Aleksandır Suskoviç tarafından imzalanan ‘Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluş Anlaşması’nda (Minsk Anlaşması) “SSCB’nin bir uluslararası hukuk süjesi ve jeopolitik gerçeklik olarak varlığının sona erdiği”¹⁹¹ ifade edilirken bununla birlikte dünya sahnesine yeni bir yapılanma ile çıkmıştı. SSCB’yi hukuken sona erdiren bu anlaşma aynı zamanda bölge ülkelerini tekrar bir araya getirmeyi amaçlayan yeni bir bütünleşmenin temellerini atmıştı. Ancak şu da var ki Bağımsız Devletler Topluluğu dönemin çalkantılı ve komplike yapısına

¹⁸⁹İbrahim Öztürk; “Küreselleşmenin Dinamiği ve Kalkınma Sorunsalı: Geçiş Sürecindeki Orta Asya Cumhuriyetleri için Dersler”, Yakın Dönem Güç Mücadelesi Işığında Orta Asya Gerçeği”, Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Pınar Akçalı (haz.), Gündoğan Yayınları, s. 351-412, 2004.

¹⁹⁰06.11.1993, Milliyet Gazetesi, s. 14.

¹⁹¹Fuad Hüseyinov; “Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları”, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2003-52-04/AUHF-2003-52-04-Huseynov.pdf>, 02.09.2012.

rağmen Orta Asya bölgesinde dünya ile bütünleşmeleri sürecinde jeoekonomik ve jeostratejik olduğu kadar siyasî ve ekonomik bağlarından dolayı da önemli bir konumdaydı.¹⁹² Nitekim Bağımsız Devletler Topluluğu için "*Bir diğerimiz olmadan verimli bir gelişme sağlamamız mümkün değil*"¹⁹³ tespitinde bulunan Putin'e göre, BDT ülkeleri arasında entegrasyon hayati öneme sahipti. Bu hayati önemi daha kuruluşun ilk aşamasında Yeltsin'in "*ekonomik birliği askerî ve politik birlik takip edecektir*" şeklindeki sözleri örgütün kuruluş aşamasında kenDinî göstermişti.

Ancak başlangıçta Rusya'nın kenDinî yenileme politikaları içinde Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'dan meydana gelecek bir Slav Birliği oluşturmak istiyordu. Soljenitsin tarafından ortaya atılan bu görüşler büyük ilgi görmüş ve bu görüşü paylaşan Boris Yeltsin de Orta Asya, Kafkaslar ve Baltık cumhuriyetlerini dışarıda bırakan Rusya'nın kendi içine yönelik bir siyasete yönelmesi gerektiğini söylemişti. Nitekim bu düşüncüyü paylaşan Yeltsin 1991 de Sovyetler Birliği'ni resmen ortadan kaldırmak zorunda kalmıştı.

Ancak şu durumu belirtmek de fayda var ki bu süreç, o dönemki dünya konjonktürü için bir ihtiyaçtı. Soljenitsin'e göre de dönemin şartları gereği bu durum kaçınılmaz olurken Soljenitsin milliyetçi aşırılıkların devleti çökerteceğini vurgulamıştı. Aslında Rusya'nın Slav Birliği'ne bu kadar önem vermesinin temel sebebi de Rus liderlerinin Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri olmadan, ekonomik ve sosyal açıdan daha iyi şartlar altında gelişeceklerine güvenmeleriydi. Nitekim bu görüşten yola çıkarak ekonomi, savunma ve dış politika gibi pek çok konuda çok-terafli işbirliğine dayalı bir politik yapılanmaya gidildi.¹⁹⁴

Her ne kadar Yeltsin yürürlüğe konan ekonomik reformlarla beraber Slav birliği politikası sayesinde, Rusya'nın Batı karşısında Avrupalılık kimliğini koruyarak Sovyet dönemindeki emperyal etiketten kurtulacağı inancını taşısa da bu inanç Rusya'nın Batı'ya yaklaşarak ekonomik ve siyasî açıdan gelişmeyi amaçlayan hedeflerinin gerçekleşmemesi üzerine tesirini kaybetmişti. Nitekim dönüşüm sürecindeki Rusya

¹⁹²Şu anda, Topluluk, eski SSCB Cumhuriyetlerinden 12'sini (Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna) kapsamakta olup, bu oluşumda eski SSCB Cumhuriyetlerinden sadece 3'ü (Estonya, Letonya, Litvanya) yer almamaktadır. Fuad Hüseyinov; "Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları". S. 2.

¹⁹³ 28 Ağustos 2012, Star Dünya Gazetesi.

¹⁹⁴ Fikret Elma; "Sovyet Sonrası Rusya Ve Orta Asya", Journal of Azerbaijani Studies, <http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/10.pdf>, 03.09.2012.

1991-93 yılları arasında etkili olan Atlantikçi düşünce yapısıyla hareket etse de Yakın Çevre politikasına geçiş ile politik yapılanmasını 1993'den sonra değiştirmişti.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına bağlı olarak, üç Baltık ülkesi dışında kalan 12 cumhuriyetin oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu Sovyetler Birliği'nin ardından bölgede Rus hakimiyetini sağlamak için en uygun vasıta olmuştu. Ancak Rusya'nın 1993 sonrası Sovyet coğrafyasını kendi kontrolü altına almak için önemli bir vasıta olarak gördüğü Bağımsız Devletler Topluluğu Rusya'nın beklentilerini çok da fazla karşılayamamıştı. Çünkü Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 1991'de ortaya çıktığından bu yana topluluk üyeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yapılan yaklaşık 2800 (bazı kaynaklara göre 3000) anlaşmanın yalnızca %10'u uygulanabilmiş ve günümüze kadar BDT tüzüğü bile tüm üyeler tarafından onaylanmamıştı. Neticede Rusya ile sorun yaşayan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldavya²⁹² Bağımsız Devletler Topluluğuna karşıt bir oluşum (GUAM) ¹⁹⁵ içine girmişlerdi.¹⁹⁶

Rusya ise bu durumda, Kazakistan, Kırgızistan, Beyaz Rusya, Tacikistan ve Özbekistan ile Avrasya Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkilerine yönelirken Bağımsız Devletler Topluluğu'nun etkisinin azaldığını görmekteyiz. Bununla birlikte 1999 tarihine kadar Bağımsız Devletler Topluluğu bünyesinde 1022 devletlerarası anlaşmanın imzalanmasına rağmen üye ülkeler tarafından benimsenmemesi bu durumu özetlemektedir.¹⁹⁷

1.5.2. Avrasya Ekonomik Topluluğu

Avrasya Ekonomik Topluluğu/Birliği (AET) 29 Mayıs 1996'da Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan arasında oluşturulan Dörtlü Gümrük Birliği'nin 1999'da Tacikistan'ın da dâhil olmasıyla 12 Ekim 2000'de beş üyeli 'Avrasya Ekonomik Topluluğu'na dönüşmesi ile doğdu. Öncelikle Avrasya Ekonomik

¹⁹⁵ Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü - GUAM Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'nın kurduğu uluslararası bölgesel bir örgüt olup 10 Ekim 1997'de söz konusu ülkelerin cumhurbaşkanları Strasbourg Bildirisi ile faaliyet başladı. Strasbourg Bildirisi'nde üye ülkeler kendi aralarında siyasi ve ekonomik işbirliğini geliştirmek ve dünya ile bütünleşme sürecine beraber katılmak amacıyla böyle bir örgütün kurulma nedenini açıklarken cumhurbaşkanları egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkelerine dayalı olarak Avrupa'da istikrarın ve güvenliğin pekiştirilmesi amacıyla dörtlü işbirliğinin geliştirilmesinin önemini vurgulamışlardı. 1999 yılında Özbekistan'ın da GUAM'a girmesiyle GUUAM adını alan örgüt, bu ülkenin 2005 yılından örgütten ayrılmasıyla tekrar GUAM şeklini almıştı.<http://library.aliyev-heritage.org/tk/5509377.html>, 09.09.2012.

¹⁹⁶ Asem Nausabeyeva, "21. Yüzyılın Basında BDT'nin Sorunları ve Geleneğe Yönelik Senaryolar", Stratejik Analiz, Sayı 9, Ocak 2001, s. 43.

¹⁹⁷ Esme Saraç; s. 82 – 85.

Topluluğu, ekonomik entegrasyonu sağlama daha sonra siyasî işbirliği ve güvenlik-savunma konularını da kapsayarak “Avrasya Birliği” bütünlüğünü oluşturma gayesi güdüyordu.¹⁹⁸ Aslında bu topluluk Avrupa Birliği modelinden esinlenerek yapılandırılmaya çalışılmış ve 1999’da Tacikistan’ın da katılmasıyla üye ülkeler arasında ekonomik ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştı. Şurası da bir gerçek ki bu topluluğun ekonomik kapsamlı bir birlik haline dönüşmesi muhtemel değildi. Çünkü topluluğun siyasî içerikli yapısı ön plana çıkarken ekonomik içerikli bir örgütlenme içinde yapılanması pek mümkün gözükmemektedir.¹⁹⁹ Her ne kadar dünya ekonomisi ve uluslararası ticaret sistemine entegrasyonu kolaylaştırmak amacı güden bu topluluğa 2002 yılında Moldova ve Ukrayna, 2003 yılında ise Ermenistan gözlemci olarak katılrsa da Rusya’nın destekçisi olduğu Orta Asya’daki bölgesel işbirliği girişimleri, genel yapısı itibari ile bölge ülkelerinin ortak problemlerine ortak çözümler getiren ve ortak menfaatler doğrultusunda gerçekleştirilen çabalar olmaktan çok, Rusya’nın bu bölgedeki hegemonyasını pekiştirmeye ya da bu hegemonyaya tepki gösterenlere karşı gelişen ittifak olma özelliği göstermektedir.²⁰⁰

Aslında Avrasya Ekonomik Birliği’nin kurulması, Rusya’nın Orta Asya bölgesine yönelik dış politikasındaki transformasyonu göstermekteydi. Çünkü Rusya’da 1990 sonrası yaşanan dönüşüm sürecinde ekonomik elitlerin (oligarkların) yolsuzluklara karışmış olması ve özelleştirme süreçlerinin ardından elde ettikleri ekonomik güçle politikada önemli bir yer edinme çabaları, Rusya’nın bu dönemde hem dış politikada hem de iç politikada özellikle Putin iktidarı döneminde elitlere karşı bakışı oldukça etkilemişti. Bu süreç içinde Rusya’da ekonomik kurumların devlet bünyesine geçirilerek eski güvenlik ve istihbarat ajanlarının bu kurumların başına geçirilmesi ve devlet eliyle elit yaratılması bir iç güvenlik politikası olması dolayısıyla entegrasyon sürecini beraberinde getirmişti. Hiç kuşkusuz bu durumu da Alexander Libman’ın da

¹⁹⁸ Anar Somuncuoğlu; “Avrasya Ekonomik Topluluğu: Rus Dış Politikasında Yeni Bir Atak”, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 15, Temmuz 2001, s. 87.

¹⁹⁹ Avrupa Birliği’nin temelini Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) oluşturmaktadır. Avrasya Ekonomik Topluluğunun da Gümrük Birliği ile başlayan süreçte AB gibi bir yapılanmaya dönüştürülmesi amaçlanmıştır.

²⁰⁰ Tamina Kibar; Avrasya Ekonomik Ortaklığı (AEO), <http://www.turksam.org/tr/a163.html>, 22.09.2012.

yorumladığı gibi Rus liderlerinin iktidarlarının meşruluğunu iç siyaset yerine bölgeselleşme süreçlerinde aramış olması şeklinde yorumlayabiliriz.²⁰¹

Yine Rusya'nın, bölge ülkeleriyle ilişki içerisinde oluşu Batı tarafından siyasal üstünlüğün dayatılması yönünde bir girişim olduğu eleştirisini beraberinde getirmektedir. Ancak şunu da söylemek gerekir ki bölgedeki girişimi incelenmeye değer kılan da eski bir bölgesel gücün kendi coğrafyasını düzenlerken liberal demokratik değerleri ile bölgesel dinamikleri birbirine harmanlama ihtiyacıdır. Rusya'nın bu kapsamda Avrasya Ekonomik Topluluğu bünyesinde izleyeceği liderlik bölgeselleşme çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır.²⁰²

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile AB'nin kurumsal yapısı temel ve yardımcı organlar açısından oldukça fazla benzerlikler göstermektedir. Yine sürekli toplantı halinde olan yapısının AB'nin kurumsal yapısı ile de benzerlikleri de vardır. Bir başka benzerliği ise sürekli toplantı halinde olan bir yürütme gücünün olmaması ve alınan kararların ulusal meclislerin ayrı ayrı onayına sunuluyor olması örgütün AB benzeri kurumsal yapılanmasına örnek teşkil etmektedir. Ancak belirtmekte fayda var ki bu örgütün

²⁰¹Örgüt etkin çalışabilmek için yeterli organ ve altyapıya sahip gözükse de çeşitli iktisadi ve siyasî nedenlerden dolayı bugüne kadar pek başarıya ulaşamadığı açıktır. Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ı dâhil eden gümrük birliği, Beyaz Rusya'nın bazı nedenlerden dolayı durdurması sonucu şu anda sadece iki ülke arasında faaliyet göstermektedir. Doğal kaynakların da etkisiyle Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya'da sanayinin üretimdeki payı diğer iki ülkeye göre çok daha yüksektir ve tarımın payı ise çok daha düşüktür. Yine hizmet sektörünün üretimdeki payı yaklaşık Beyaz Rusya hariç diğer ülkelerde yaklaşık aynı seviyededir. Yani ülkelerin dış ticarete tamamlayıcılık kriteri açısından durumu pek zayıftır. Diğer taraftan ülkelerin gelişmişlik düzeyindeki farklılıkların da etkisiyle ülkeler arası ticaretin önemli kısmı doğal kaynaklar ve tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Kırgızistan ve Beyaz Rusya için BDT önemli bir ticari ortak konumunda iken, diğer ülkeler özellikle Rusya için pek önemli sayılmaz. Rusya'nın hem ihracatında hem de ithalatında BDT'nin payı %15'ten fazla değil. Kazakistan ve Tacikistan'ın ithalatının yarısına yakını veya daha fazlası BDT'den yapılırken, ihracatının büyük kısmı BDT dışı ülkelere yapılmaktadır. Yani bölge içi ticaret elbette ki istenilen düzeyde değildir. Bazı iktisatçılara göre bu ülke ekonomilerinin iyi gelişmemiş olmaları bölge içi ticaretin düşük olmasının temel nedenidir. Diğer iktisatçılar ise, bölgedeki ticari ilişkilerin olumsuz nedenleri olarak; kara ve demir yollarının etkin ve iyi durumda olmaması, gümrük prosedürlerinin çok zaman alması, gümrük kontrol ve ülke içi mal kontrollerinin uyumlu yürütülmemesi, bilgi (enformasyon) değişiminde etkin sistemin olmayışı, transit vergilerin yüksek olması, resmi olmayan ödemeler ve altyapının iyi gelişmemiş olması gibi faktörleri saymaktadırlar. Bunlara, etkin uluslararası ödeme sisteminin olmaması faktörü de eklenebilir. Ayrıca, son dönemlerdeki dolar kurundaki istikrarsızlıklar uluslararası ticarete risk ve belirsizlikleri artırmakta ve dolayısıyla, negatif etki yaratmaktadır. Cusup Pirimbayev, Cusup Pirimbayev; "Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatif", International Conference On Eurasian Economies 2010, <http://www.eecon.info/papers/157.pdf>, 23.09.2012.

²⁰²6 Ocak 1995'te Rusya ve Beyaz Rusya arasında kurulan Gümrük Birliği'ne 20 Ocak 1995'te Kazakistan'ın da katılmasıyla Moskova'da 'Gümrük Birliği'nin Kurulmasına Dair Anlaşma' imzalanmış ve bu anlaşmaya Mart 1997'de Kırgızistan ve Şubat 1999'da ise savaştan çıkan Tacikistan da katılmıştı. Murat Doğanay, Osman Barak; "Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye'nin İhracatı ve Kazakistan'daki Türk Yatırımcılar Üzerine Etkisi" International Conference On Eurasian Economies 2012, <http://eecon.info/papers/397.pdf>, 12.11.2012, Beyaz Rusya Raporu; <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Beyazrusya.pdf>, s. 40, 21.10.2012.

AB'den en önemli farkı görev ve yetkileri açısından devletler üstü olmak yerine hükümetler arası bir işbirliği modeli sergilemesidir.

Bunlara ek olarak yine belirtmekte fayda var ki Avrasya Ekonomik Topluluğu eski Sovyet coğrafyasında hem kurumsal yapılanması hem de hedefleri açısından kendisinden önceki girişimlerden oldukça farklıdır. Çünkü bu örgütlenme Bağımsız Devletler Topluluğu içerisinde oluşturulmaya çalışılan çok kapsamlı entegrasyon stratejisi sonucunda oluşmuştu. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun esas amacı da aslında Rusya'nın kendi çevresinin bölgesel olarak istikrar ve gelişimini denetim altında tutmak istemesiydi.²⁰³

1.5.3. Kolektif Güvenlik Örgütü

Sovyetler Birliği'nin yıkıntıları üzerinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dış tehditlere karşı güvenliği sağlamak amacıyla Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan ve Özbekistan arasında Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün temelini oluşturan Taşkent Anlaşması ile 15 Mayıs 1992'de kuruldu. İmzalanan bu anlaşma ile beraber 1993 yılı içerisinde Gürcistan, Azerbaycan ve Beyaz Rusya da anlaşmaya katılmıştı.²⁰⁴ Kolektif Güvenlik Örgütü kuruluş aşamasında üye devletlerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı bir tehdit olduğu zaman, çevresinde acil görüşmeler mekanizmasının çalıştırılmasını, bir üye devlete karşı saldırı gerçekleştiği zaman ise, askerî yardım dâhil gerekli yardımın gösterilmesi yer alsa da 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde üye ülkelerin güvenliklerini sağlamaktan uzak kalmış, her şeyden önce eski Sovyet Rusya alanında Rus askerî etkinliğini sürdürdüğü görülmüştü. Bundan dolayı 1999 yılının sonuna gelindiğinde anlaşmadan Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan çekilmişti.²⁰⁵

²⁰³ Osman Ergül; "Rus Dış Politikasında Bölgeselleşme ve Rusya'nın Entegrasyon Stratejisi: Avrasya Ekonomik Topluluğu" International Conference On Eurasian Economies 2012, <http://econ.info/papers/560.pdf> s. 473.

²⁰⁴ Anar Somuncuoğlu; "Rusya-Orta Asya İlişkilerinde Kolektif Güvenlik", <http://www.21yyte.org/tr/yazi6053-Rusya-Orta-Asya-Iliskilerinde-Kolektif-Guvenlik.html>, 21.09.2012.

²⁰⁵ Tayyar Arı, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri", <http://www.tayyarari.com/armaoglu.doc> Anlaşmaya yanaşmayan her üç ülkenin kendisine göre sebepleri vardı. Özbekistan devlet Başkanı İslam Kerimov KGA'nın etkisiz kaldığını özellikle Afganistan'daki gelişmelere seyirci kalınması ve Rusya'nın Orta Asya'da Özbekistan'dan bağımsız politikasına tepkisini koyarken Gürcistan ise anlaşmanın ülke bütünlüğünü sağlamakta hiçbir katkısı olmadığını dile getirmesi ve Gürcistan Güney Osetya ve Abhazya sorunlarında Rusya'nın politik rolünden dolayı rahatsızlık duymasıydı. Azerbaycan ise, Rusya'nın Ermenistan'a olan tutumu ile S-300 füzeleri, MİG-29 savaş uçakları dâhil silah satısını ve Ermenistan'a Rus birliklerinin konuşlandırılmasını öngören 29 Ağustos

Rusya'nın Sovyetler sonrası dönemde bölgeye yönelik politikası önceki yıllara göre çok daha mantıklıydı. Rusya, NATO'ya katılmak isteyip kendisinden uzaklaşan ülkelerden dolayı zorda kalmayacak türde güçlü bir örgüt kurmak istiyordu.²⁰⁶ Çünkü 1999 yılında Özbekistan İslami Hareketi militanlarının Kırgızistan ve Özbekistan topraklarında güvenlik güçleriyle sıcak çatışmalara girmeleri, Orta Asya bölgesinin güvenlik zaafını ortaya sermişti.²⁰⁷

14 Mayıs 2002 tarihinde ise anlaşmanın süresinin uzatılmasını öngören yeni bir anlaşmaya imza atan ülkeler, faaliyetlerini bir örgüt çerçevesinde yürütme kararı almış ve Kolektif Güvelik Örgütü'nün kurulduğunu ilan etmişlerdi. Böylece Bağımsız Devletler Topluluğu coğrafyasında ilk askerî-siyasî blok ortaya çıkarken örgütün kuruluş anlaşmasına göre, taraflar başka bir askerî birliğe üye olamayacak, birbirlerine yönelik herhangi bir operasyona da katılmayacaklardı. Aynı zamanda örgüte üye ülkelerden birine yapılan saldırı, bütün üyelere yapılmış sayılacaktı.²⁰⁸

Rusya'nın amacı Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde bölgesel bir güvenlik sistemi oluşturmaktı. Nitekim Rusya'nın Ermenistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Tacikistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'da 14 binden oluşan askerî mevcudiyeti Soğuk Savaş sonrası Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu sağlamasındaki en önemli unsur olmuştu. Çünkü bölge ülkeleri bağımsızlık sonrası ekonomik ve siyasî olmak üzere birçok sorunla karşılaşmış ve başta ABD olmak üzere Rusya'nın da bu bölgeye olan ilgisinin artmasına zemin hazırlamıştı. Bu nedenle Rusya, bölge ülkelerin yaşadıkları ekonomik, siyasal, etnik ve Dinî sorunlarından yararlanma yoluna gitmişti.²⁰⁹

1.5.4. Şanghay Beşlisi

1990'lı yıllarda Amerika Birleşik Devleti'nin dünyada tek süper güç olarak kalmasından sonra, 1996 yılında Rusya Federasyonu; Kırgızistan, Tacikistan, Çin ve

---

1997 tarihli 'Rusya-Ermenistan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'ndan rahatsızlık duymasıydı. Fırat Purtaş; Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu, Platin Yayınları, Ankara 2005. s. 266.

²⁰⁶ Martin Kaczmarek; "Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor", <http://www.turksam.org/tr/a687.html>, 27.06.2012.

²⁰⁷ Anar Somuncuoğlu; "Rusya-Orta Asya İlişkilerinde Kolektif Güvenlik", <http://www.21yyte.org/tr/yazi6053-Rusya-Orta-Asya-Iliskilerinde-Kolektif-Guvenlik.html>, 21.09.2012.

²⁰⁸ İlyas Kamalov, Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları, Yay no: 02, Ankara 2011. Ayrıca Türkmenistan'ın Kolektif Güvenlik Örgütü'ne üye olmayan tek Orta Asya ülkesidir.

²⁰⁹ Martin Kaczmarek; "Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor", <http://www.turksam.org/tr/a687.html>, 27.06.2012.

Kazakistan'ın da içinde bulunduğu Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan örgüt 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştü. Karşılıklı güveni güçlendirmek, katılımcı devletlerarasında dostane ilişkiler kurmak, siyasî, ekonomik, ticari, bilimsel ve çevreyle ilgili konularda işbirliği sağlamak, bölgesel barış, güvenlik ve istikrarın devamı için Şanghay İşbirliği Örgütü kurulsa da özünde ABD'nin Orta Asya üzerindeki etkisini azaltma kaygısından doğan Rus-Çin işbirliğine dayalı bir dayanışma örgütü niteliği taşıyordu. Ancak bu dayanışma Orta Asya'da siyasî ve güvenlik alanlarındaki işbirliğini giderek artırma kaygısı da taşıyordu. Yine böyle bir birliğin oluşturulmasındaki temel hedef Batı'da Atlantik egemenliğine karşı, Doğu'da Asya Pasifik gücünü yükseltme gayesinden başka bir şey değildi. Asya bölgesinde kurulan birlikler içinde en önemli birliklerden birini oluşturan Şanghay Örgütü, aynı zamanda Batı'da yükselen güce karşı bir savunma mekanizması oluşturmaktan ziyade; Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu Petrolleri üzerindeki kontrolünü ve yine ABD'nin Asya Bölgesi'ndeki hâkimiyetini kırma niyeti de taşımaktadır.²¹⁰

Orta Asya üzerinde varlığını hissettirmeye çalışan Çin'in Amerika Birleşik Devletleri ile Asya'daki mücadelesinde Çin, sahip olduğu enerji kaynaklarının önemli bir bölümünü İran'dan alırken ABD'nin 11 Eylül sonrasında Afganistan ve Irak'a saldırması, Avrasya ve Ortadoğu enerji kaynaklarını ele geçirmeye çalışması iki tarihi rakip olan Rusya ve Çin arasında BM Güvenlik Konseyi'nden başlayıp Şanghay İşbirliği Örgütü'ne kadar uzanan bir birlikteliği de beraberinde getirmişti.²¹¹ Bununla birlikte Şanghay İşbirliği Örgütü'nün gelecekteki varlığı ABD'nin bölgedeki varlığının azalıp artmasıyla yakından ilişkili olmakla birlikte Rus Çin ilişkilerinin geleceğine de etki edecekti. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün aslında hedef edindiği konulara bakılınca küresel anlamda önemli bir aktör hâline gelmek ve uluslararası politikaya yön vermek istediği açıkça görülmektedir. 1980'li yıllardan sonra Çin, yenedünya düzeni içinde Rusya ile ilişkilerine yeni bir gözle bakmaya başlamış ve Çin'in bu yeni perspektifi hem Orta Doğu politikalarına hem de Orta Asya politikalarına yansımıştı.

²¹⁰ Hakkı Büyükbaş – Güven Delice; s. 536 – 537.

²¹¹ Gökhan Telatar, “Şanghay İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel/Global Çekim Merkezi”, Geleceğin Süper Gücü Çin içinde (Der; A. Sandıklı; İ. Güllü), Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 190. Bu bağlamda Çin ve Rusya'nın büyük bir ekonomik atılım içinde oluşu, ABD'nin temsil ettiği tek kutuplu dünyanın çok kutuplu bir dünyaya dönüşmesi için, ABD'ye rakip olma yönünde mücadelesini göstermektedir. Yine Çin'in GSMH'sı 3 trilyon Dolara ulaşmış, Rusya ise Putin ile birlikte politik ve ekonomik bir toparlanma içine girmişti. Rusya'nın GSMH'sı 1.1 trilyon dolar'dır. Ancak hala bu iki ekonominin toplamı, GSMH'ı 14 trilyon dolar olan ABD'yi yakalamaktan çok uzak görünmektedir.

Yine bu perspektifte, Çin Rusya ile benzer görüşlere sahip olduğu için Rusya ile karşı karşıya gelmek yerine Rusya ile bir güç dengesi oluşturarak ortaklık kurabileceğinin farkında olmuştur. Rusya, Çin ile 1996 yılında Stratejik ortaklık işbirliğine giderek 1955'ten beri herhangi bir gelişmeye gitmeyen Çin Rusya ilişkisi yeni bir dönemece girerek bu durum 1996 yılında Çin – Rus petrol ve gaz projesinin onaylanmasına kadar gitmişti.²¹²²¹³ Nitekim Çin açısından baktığımız zaman, Çin ulusal enerji kaynaklarının tükenecek olmasının yarattığı korku ile alternatif politikalar üretecekti ki Hazar Havzası'nın zengin petrol yataklarına sahip olması Çin'in Orta Asya üzerinde yeni stratejiler oluşturmasına neden olmuştur.²¹⁴ Bu konu ile Ahad Andican Çin'in 1990'lı yıllardan sonraki atılımını değerlendirirken Çin'in ana hedefinin Orta Asya ile güvenli ve huzurlu bir sınır bölgesi oluşturmak olduğunu söz etmiş yine Çin'in, Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerini kontrol altına almak istemesi ile ekonomik gücünü de bu bölgelere yayarak uzun vadede kuvvet oluşturma hedefi ile açıklamıştı.²¹⁵

Şanghay İşbirliği Örgütü, Amerikan tek kutupluluğuna karşı çok kutuplu bir dünya için önemli bir alternatiftir ki Şanghay İşbirliği Örgütü'nün yapısına baktığımız zaman, üye ülkelerin sahip oldukları farklı konuları çözümlenmede birbirleri ile olan ilişkileri yine üye ülkeler arasında sağlanan koordineli ilişkiler ve iletişim bize bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

Yine örgüt üyelerinin sahip olduğu potansiyele baktığımızda da yeni bir güç odağı hâline geldiği de görülmektedir. Çin'in yükselen gücü, Rusya'nın Putin'le toparlanması, Orta Asya ülkelerinin sahip olduğu kaynaklar ve şuan gözlemci ülke olmakla beraber gelecekte üyelikleri söz konusu olabilecek, Hindistan, Pakistan ve İran'ın varlığı uluslararası arenada önemli bir örgütü ortaya çıkarmaktadır. Nüfusun fazlalığı, nükleer güç ve doğal kaynaklar örgütün en önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu bağlamda Rusya; NATO, ABD ve Batı'dan uzaklaşarak Doğu'ya yönelmesi

²¹²Hakan Güneş, *Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya Politikası*, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Orta Asya'da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sempozyumu, Sarem Yayınları, Ankara 2007. s. 64 – 65.

²¹³ Şanghay İşbirliği Örgütü Rusya ve Çin arasındaki diyalog sürecinin başlamasına sebep olurken, Çin ile Rusya arasındaki ticaret hacmi 2004 yılında % 37.1 artarak 29.1 milyar dolara çıktı. Çin ve Rusya arasında gelişen bu diyalog ortak çıkar ve tehdit algılamaları nedeniyle bugünkü düzeye ulaştı. Hakan Güneş, *Çin Halk Cumhuriyeti'nin...*s. 46.

²¹⁴Ahmet Taşağıl, “Orta Cumhuriyetleri'nin Politikaları, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)”, *Orta Asya'da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sempozyumu*, Sarem Yayınları, Ankara 2007. s. 104.

²¹⁵ Hakan Güneş, *Çin Halk Cumhuriyeti'nin...*s. 46.

kapsamında, Orta Asya'daki kontrolü ele geçiren ülke olma yolunda önemli işbirliklerine gitme yolunu seçmekteydi.

Bunun yanında Türk Cumhuriyetlerinin Çin²¹⁶ ve Rusya'nın öncülüğünü yaptığını Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılmaları daha çok zorunluluktur. Türk Cumhuriyetlerinin Çin ve Rusya'nın bölgedeki etkilerini artırmalarına hizmet edecek bir örgüt olan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılmaktaki amaçları, ABD'nin Orta Asya'ya yönelik zayıf bir politika izlediği 1990'lı yıllarda güvenlik ve ekonomi konularında karşılaştıkları zorluklarda Pekin ve Moskova'nın desteğini alma isteğiydi.²¹⁷

BDT'nin yanında ŞİÖ'ye üye olarak Türk Cumhuriyetleri, Rusya'nın Orta Asya'da hâkimiyet kurma amacına karşılık Çin'i denge unsuru olarak kullanmak istemişlerdi. Bununla birlikte Rusya için örgüt, eski Sovyet devletlerini ekonomik, kültürel ve diplomatik araçlarla kendi nüfuz alanına almak ve bu devletlerin meşru ulusal egemenliklerine izin veren bir seçenikle bölge üzerinde kontrolünü devam ettirmek için uygun bir yol olarak görülmüştü. Çin ise son 20 yıldır sivil ve askerî üretim hedeflerini gerçekleştirmek için bölgenin enerji kaynaklarına uzun zamandan beri ihtiyaç duyarken, ayrıca Çin; Güney Kore, Japonya ve Tayvan aracılığıyla ABD destekli askerî güçlere karşı topraklarının batısını yabancı saldırılara karşı korumak da istemişti.²¹⁸

Şurası da bir gerçek Rusya SSCB'nin dağılmasından sonra, Rusya yakın çevresinde başlayan bağımsızlık hareketleri nedeniyle etkin bir dış politika izleyememiş ve bunun sonucunda 1993'te açıkladığı Yakın Çevre politikası ile Orta Asya'ya yönelik kayıtsızlığına son vermişti. Eski arka bahçesi olarak gördüğü Türk cumhuriyetlerine karşı uyguladığı politikalarda Çin'i dengeleyebileceği ve bölge ülkelerinin Çin ile olan ilişkilerini denetleyebileceği bir yapı olarak Şanghay İşbirliği Örgütü'nü görmüştü. Bu konjontürde Rusya, Hazar Bölgesi ve Orta Asya enerjilerini Gazprom şirketi aracılığı ile dünya pazarlarına ulaştırırken ABD, Bakü – Tiflis - Ceyhan boru hattı projesini oldukça maliyetli olmasına rağmen desteklemişti. Nitekim ABD hem enerji kaynakları

²¹⁶Orta Asya ile derin komşuluk ilişkisi olan Çin M.Ö 2250 yılından 1756 ve 1758'li yıllara kadar zaman dilimi içinde bugünkü toprak genişliğine ulaştı. Çin son zamanlarda büyük bir güç olarak ortaya çıkması Çin'in ulusal enerji kaynakları arama telaşına düşürdü. Bunun için Hazar'dan Doğu Türkistan'a, oradan da Şanghay'a uzanan petrol boru hatlarını (Trans – Asian) inşa etmeyi gündeme getirdi. ²¹⁶Ahmet Taşağıl, Orta Cumhuriyetleri'nin Politikaları..., s. 103 -104.

²¹⁷Telatar; s.165

²¹⁸Sean L. Yom, “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği”, *Geleceğin Süper Gücü Çin içinde* (Der: A. Sandıklı; İ. Güllü), Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 236

üzerindeki kontrolü sağlamak istemiş hem de Rusya'yı enerji pazarında devre dışı bırakmaya çalışmıştı.²¹⁹

Bu güçler savaşında konjonktüründe Rusya'nın bir başka stratejisi ise Orta Asya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarını dış piyasalara aktarılmasında söz sahibi olarak bu ülkelerin Moskova'ya olan bağımlılıklarını artırmak istemesiydi. Nitekim Rusya'nın buradaki amacı tamamen stratejik olup, mevcut boru hatları üzerindeki hâkimiyetini devam ettirerek Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğalgazının uluslararası piyasalara taşınmasında tek söz sahibi olarak Orta Asya üzerindeki denetimini devam ettirmek istemesiydi.²²⁰

Bu durumu Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in 1996'da Çin'i ziyareti sırasında iki ülke arasında Angarsk'tan Doğu Sibirya bölgesi Daqing'e ulaşmasını amaçlayan "Yukos Projesi" Rusya Devlet Başkanı Putin tarafından 2003'de iptal edilmesinde görebiliriz. Bu projenin yerine Angarsk-Nachodka Projesi Çin'i saf dışı bırakmak için Ruslar tarafından devreye girdirilecekti.²²¹

1.6. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMALARI VE YENİ SİYASİ YAPILANMA

Ülkelerin bulunduğu coğrafi konumlar ve bu ülkelerin jeostratejik önemleri, aynı zamanda güçlü komşular ile münasebetleri ülkelerin siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel gelişmelerinde önemli bir etkiye sahip olup hadiselerin tarihi akışına yön vermesi bakımından önemlidir. Nitekim Mackinder'in teorisine göre Avrasya'nın merkezinde yer alan Rusya kenDinî siyasetinin merkezinde görürken Rusya'nın politika şekillendirme olgusu da daha çok yayılcı siyaset ile temellenmekteydi. Çünkü uluslararası arenada Rus politik olgusu XVIII. asrın ilk çeyreğinden beri Rusya; Baltık Denizi ve Karadeniz vasıtasıyla Avrupa'ya açılıp, Sibirya'yı işgal ederek, Doğu devletleriyle ticaret yapma yollarını araştırmış amacına ulaşabilmesi için öncelikle Kazak steplerinde kontrolünü sağlama yoluna gitmişti. Nitekim Kazak coğrafyasını kilit bir bölge olarak göre I. Petro "Kazak Ordaları bütün Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısıdır. Bu yüzden, bu

²¹⁹Barış Adibelli, (2006); *Büyük Avrasya Projesi*, ABD, Rusya ve Çin'in Varolma Mücadelesi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, s.83-85

²²⁰Gleason, Gregory, 'Inter-State Cooperation In Central Asia From CISTo Shanghai Forum', *Europe-Asia Studies*, Vol 53, No 7, 2001

²²¹ John Seaman; "Energy Security Transnational Pipelines and China's Role in Asia, 2010 April s. 16

ordaları kendimize bağımlı hâle getirmeliyiz” diyerek Rusların ebedi yayılmacı ve emperyal politikasını dile getiriyordu.²²²

Rusya'nın bu siyaseti bir bakıma Rusya'nın tarih boyunca izlediği politikalarında bulunduğu coğrafyanın da etkisiyle Rus yayılma politikasının temel nedeni aslında korkuya dayanmaktaydı. Buldukları bölge itibari ile daima baskı ve istila hareketlerine maruz kalan Ruslar bunun içindir ki Asya'da uyguladıkları siyaset ile kenDinî koruma anlayışını dış politik olguya çevirmişlerdi.²²³ Bunun içindir ki bu dış politik olguyu Rusların Türk Cumhuriyetlerine coğrafi konumları ve jeopolitik durumları nedeniyle yayılmacı politikalarında görebiliriz.

Rusların bu yayılmacı siyaseti 1917'den sonra yaptığı uygulamalarda da dikkat çekmektedir. Nitekim Rusya'nın bu özelliği 1917 Ekim Devrimi'nin hemen ardından 3 Aralık 1917'de imzalanan “Rusya ve Doğu'daki Müslüman Emekçilerine Çağrı” bildirisi, Yeni Sovyet Yönetimi'nin Çarlık rejiminin aksine bu bölgede yaşayan Müslümanların ulusal ve dinsel kimliklerini tanıdıklarına dair bir kanıt niteliği taşıırken; bu bildiri ile inançlar, adetler ve ulusal her türlü kurum ve kuruluşlar özgür olarak değerlendirilip, bütün bu olguların güvence altına alınmasıydı. Yine bu bildiride belirtilen bir başka husus ise milli hayatların her hangi bir baskıya maruz bırakılmadan kurulma özgürlüğünden bahsedilmesiydi. Fakat bu kadar ılımlı bir tavrın esas nedenini devrim neticesinde oluşan kaotik durumdan oldukça güçlü bir devlet olarak çıkmaktı. Bu da Sovyet politikasının ana stratejisini oluşturmuştu.²²⁴

Türkistan liderleri, Lenin'nin söylemlerine inanarak sadece Türkistan Özerk Cumhuriyetini ilan ettiler. Ancak Ağustos 1919'da başlayan Bolşevik askerî harekâtı Türkistan'ın bütünlüğünü parçalayarak “Türkistan” sözcüğünü haritadan sildi.²²⁵ Bu parçalanma ile Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kuruldu. Önceden Çarlık Rusya tarafından ezilen bölge

²²² http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3166/carlik_rusyanin_turk_halklarini_islam_Dininden_uzaklastirma_politikasi_ve_bu_baglam_da_uygulamaya_koydugu_yaptirimlar.

²²³ Elman Nasırov; “Rusya'nın Jeostratejik Seçimleri”, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08_2003_10.pdf.

²²⁴ Hans Braker; *İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*, (Çev: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:7, 1984 Ankara, s.5.

²²⁵ Hans Braker; *İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*, (Çev: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:7, 1984 Ankara, s. 5. Bu görüşle ilgili olarak Stalin yaptığı açıklamada, Moskova'nın ulusçuluk politikasının ulusal olmadığını, orijiniinde proteler olması gerektiğini vurgulamıştı.

halkları bu sefer de Sovyet Rusya tarafından aynı muameleye tabi tutuldu. Bu harekât sonrası Türkistan sınırları değişti ve Türk Cumhuriyetleri kendi vatanlarında etnik bir tecrit ile kaşı karşıya kaldı.²²⁶ Nitekim Lenin tarafından 1920'lerde inanılan Büyük Rus kültürünün bütün ırklar tarafından benimsenmesi düşüncesi bunun bir göstergesi olsa da zaman içinde görülecek olan bu eşitlik ilkesinin yürüyemeyeceği idi.²²⁷

Nitekim 1923'ten sonra Stalin'in önderliğindeki yeni idare Sovyet İmparatorluğu içerisinde milliyet fikri prensiplerini uyguladı. Bunlar: Vatan, dil, ekonomi ve kültür prensipleriydi.²²⁸ Stalin iktidarı döneminde Orta Asya ve Kafkasya'nın farklı cumhuriyetlere bölünmesi olarak uygulanan "Milliyetler Politikası" bu bölge için oldukça önemlidir.²²⁹

Bu uygulama ile Sovyetler Birliği "böl ve yönet" olarak tabir edilen politikasıyla küçük kavim ve aşiretlerden ulus yaratmaya çalışmış, böylece potansiyel tehdit olarak görünen Türkçü ve Pan - İslamist hareketlerin önüne geçmeye çalışarak halklar üzerinde kolaylıkla baskı kurmayı amaçlamıştı. Nitekim Sovyet Rusya hem İslam kimliği etrafındaki bütünleşmeyi zayıflatmak hem de Türkistanlılık ve Türklük yapılanmasının oluşmasını engellemek amacıyla, daha alt kimlik olan yerel milliyetçilikleri desteklemişti.²³⁰ 1924 -1936 yılları arasındaki süreçte, Türkistan beş ayrı ülkeye ve millete ayrılmış ve SSCB'nin 5 Aralık 1936 Anayasası ile beş Türkistan Sovyet Cumhuriyeti (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) oluşturulmuştu.²³¹

Yine Sovyet Politikaları içindeki bir başka politik yapılanma 1920'lerin sonuna doğru Latin alfabesini kabul edilmesi olurken 1930'ların sonunda ise düzenlenmiş Latin alfabesinin yürürlüğe girmesi bu sürecin devamını oluşturmuştu. Son olarak 1939

²²⁶ Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye s. 162 – 163.

²²⁷ Milliyetçilik fikri sosyalizmin gelişmesinde geçici bir dönem oldu. Yine küçük etnik grupların daha da çoğaltılması ve ayrılıkların daha da büyütülerek çok sayıda yeni milletlerin yaratılması ana amaçlardan bir tanesi oldu. Böylece Türkçülük ve Panislamizm gibi bütünleştirici birçok görüşün de ortadan kaldırılması sağlanmıştı. Yine Lenin bu süreç içinde Stalin'e karşı ulusal değerlerin korunması fikrini savunurken, buradaki milletlerin ileride Büyük Rus kültürünü kendi istekleri ile kabul edeceklerini ve de bu milletlerin Rus kültürü içinde homojenleşerek eriyebileceklerini savunmuştu. Ahat Andican, Değişim Sürecinde.....21 – 23.

²²⁸ S.Enders Wimbush; *Sovyet Orta Asyası'nda Soysuzlaştırma Politikası*, (Çev: Dr Yasin Ceylan), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:34, Ankara1984, s. 4.

²²⁹ H. Birsal; Orta Asya Jeopolitiği, İstanbul 2006, s. 14 – 15.

²³⁰ Alexnadre Bennigsen; *Soviet Muslim Intelligentsia In Central Asia Ideologies and Political Attitudes*, Middle East Technical University, Asian – African Reserarch Group No: 28, Ankara 1986, s. 7.

²³¹ Alexandre Bennigsen, Chantal Lmercier; *The Afghan War and Soviet Central Asia*, Middle East Technical University, Asian – African Reserarch Group No: 30, Ankara 1986, s. 7.

yılında ise Orta Asya dilleri için Cyrillic (Kril) alfabesinin kullanılması resmen kabul edilmesiydi. Böyle bir uygulama ile Orta Asya’da yaşayan Müslüman halkların İslam medeniyetinden tamamen izole edilmeleri amaçlanmıştı.²³² Zira Rus yazar Kammari “*Rus dil ve kültürü yalnız münasebetlerde değil, Sovyetler Birliği milletlerin kültür gelişmelerinde de büyük rol oynamalıdır*”²³³ diyerek yeni bir dile geçişin kültürel bir asimilasyon anlamına gelmediğini vurgularken Bennigesen – Quelquejay ise Kammari’nin aksine “Sovyetler Birliği’nde İslamiyet” adlı eserinde bu durumu şöyle açıklamıştı: “*Bu politika, büyük sayıdaki Müslüman ve Türk halklarının önce parçalara bölünmesi, sora bu parçaların tekrar birbirlerinden belli hudutlara ayrılmış, istenilen sayıdaki birimlerde bir araya getirilmesini gerektiriyordu. Bunun için idareci, ekonomist ve bilginlerin çaba ve buluşları kullanıldı. Bu bilginlerin zikredilmesinin sebebi, böyle bir siyasetin, yazı dillerin orta çıkarılmasını gerekli kılmastıydı.*”²³⁴ Bu konu ile ilgili N.İ.İlminskiy ve N.P.Ostroumov’un düşünceleri ise Kammari ile benzer olup Orta Asya Türk halklarının kullandığı alfabenin değiştirilmesi gerektiği yönündeydi. N.İ.İlminskiy ve N.P.Ostroumov: “*Alfabe her zaman din ile birlikte kabul edilmiştir. Örnek olarak, Batı Avrupa, Latin Alfabesini Latin Kilisesi; Ruslar, Kril Alfabesini Slavyan Kilisesi aracılığıyla kabullendi. Tatarlar, Kazaklar ve diğer Türk halkları da Müslüman ülkeler gibi Arapçayı Müslümanlıkla birlikte kabul etmişlerdir. Arapça, Türk halklarını Müslümanlığa yaklaştıran oldukça önemli bir faktördür. Bundan dolayı, Türk halklarının yazısını yürürlükten kaldırır ve yerine Kril Alfabesini koyarsak hem Hıristiyanlığa geçişleri sağlanır hem de Müslümanlıktan uzaklaşmış olurlar. Böylelikle bir taşla iki kuş vurulmuş olur*” diyerek düşüncelerini dile getirmişlerdi.²³⁵

Böylece Sovyet döneminde Türkistan’da Türkler üzerinde uygulanan politikalar tamamıyla sömürü düzeni içinde Rus egemenliği altındaki bir sistemin devamlılığı üzerine kurulmuştu. Bu düzenin devamı için öncelikle Türkler arasında bir birlik

²³² S.Enders Wimbush; *Sovyet Orta Asyası’nda Soysuzlaştırma Politikası*, (Çev: Dr Yasin Ceylan), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:34, Ankara1984, s. 4.

²³³ Ebülfez Süleymanlı; “Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: ‘Sovyet Halkı’ Denemesi, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1265282208_suleymanli.pdf.

²³⁴ Enders Wimbush; *Sovyet Orta Asyası’nda Soysuzlaştırma Politikası*, (Çev: Dr Yasin Ceylan), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:34, Ankara1984, s. 5.

²³⁵ “Çarlık Rusya’nın Türk Halklarını İslam Dininden Uzaklaştırma Politikası ve Bu Bağlamda Uygulamaya Koyduğu Yaptırımlar”, http://www.tasam.org/trTR/Icerik/3166/carlik_rusyanin_turk_halklarini_islam_Dininden_uzaklastirma_p_olitikasi_ve_bu_baglamda_uygulamaya_koydugu_yaptirimlar,

oluşması ihtimalinin yok edilmesi sağlandı. Bunun için kurulan komisyonlarla yeni oluşturdukları milletlere Komünist anlayışına uygun bir tarih anlayışı empoze edilmesi yoluna gidilmişti.²³⁶ Sovyetler Birliği döneminde Ruslar, Orta Asya'nın kendi bilincini oluşturan Türk-İslâm zihniyetini ortadan kaldırabilmek için yoğun bir faaliyet yürütmüştü.²³⁷

Nitekim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Türk Cumhuriyetlerini kendi kültür ve kimliklerinden kopararak eritme politikası dâhilinde Sovyet değerleri içinde rejime saygılı bir sistem meydana getirmek SSCB'nin en etkili politikasıydı.²³⁸

Sovyet Politikaları içindeki bir başka politik yapılanma da dinsizlik politikasıydı.²³⁹

Bennigsen – Quelquejay “ Sovyetler Birliği'nde Siyaset” adlı klasik eserinde “ *Bu politika büyük sayıdaki Müslüman ve Türk halklarının önce parçalara bölünmesi, sonra bu parçaların tekrar birbirlerinden belli hudutlarla ayrılmış, istenilen sayıdaki birimlerde bir araya getirilmesini gerektiriyordu. Bunun için idareci, ekonomist ve bilginlerin çaba ve buluşları kullanıldı. Bu bilginlerin zikredilmesinin sebebi, böyle bir siyasetin, yazılı dillerini ortaya çıkarılmasını gerekli kılmasıydı*”²⁴⁰ diyerek Rusların, Müslüman halkları arasında milli bilincin devamını engelleyici teşebbüse geçtiğini belirtmişti. Komünist idareciler, Sovyet vatandaşı yaratma projesinde, Türk boylarını ayrı ayrı birer millet olmaya zorladıkları gibi dinsizlik olgusunu da Sovyet vatandaşı yaratma projesinde kullanmışlardı.²⁴¹

Sovyet ekonomi sistemi de Türkistan toprakları ve halkı üzerinde önemli değişiklikler meydana getirdi. Özellikle 1928 yılından sonra Sovyet Rusya, Türklerin bütün hammaddelerini Sovyet Rusya sanayisi için seferber etti. Bunun için uygulanan politikalara baktığımız zaman Türk ülkelerindeki sanayileşme her şeyden önce

²³⁶ Baymirza Hayit; *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 123 – 124.

²³⁷ Haydar Çakmak; <http://www.belgeler.com/blg/2r52/bolge-sel-ve-kuresel-politikalarda-orta-asya> s. 50 – 51.

²³⁸ Okan Yeşilot; *Stalin Döneminde Azerbaycan'da Eğitim Politikaları*, (Edt: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin), Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.267–269.

²³⁹ Sovyet Müslümanlarının büyük çoğunluğu ehli-sünnet inancına sahiptir. Kuran'a ve Peygamberin sünnetine her zaman bağlıdır. Anadolu Türkleri gibi onlar da Hanefi'dir. Vincent Monteil; *Sovyet Müslümanları*, Pınar Yayınları, İstanbul 1982, s. 205.

²⁴⁰ S.Enders Wimbush; *Sovyet Orta Asyası'nda Soysuzlaştırma Politikası*, (Çev: Dr Yasin Ceylan), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:34, Ankara 1984, s. 5.

²⁴¹ Hans Braker; *İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*, (Çev: Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Asya – Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 7, Ankara 1984, s. 3.

hammadde esasına göre yapılandırılmıştı. Sovyet Rusya'nın özellikle Türkistan ve Azerbaycan'da uyguladığı ziraat politikası ağır ve hantal bir sömürge sisteminin oluşmasına sebep oldu.²⁴² 1922'de Komünist Parti üyesi Zimoniev "*Azerbaycan petrolü veya Türkistan pamuğu olmadan yapamayız. Biz bu ürünleri eski sömürgeciler gibi değil, fakat uygarlık meşalesini taşıyan bir ağabey olarak taşıyoruz*" demesi bunun en güzel örneğini oluşturuyordu.²⁴³

Nitekim ağabey rolündeki Sovyet Rusya; pamukçuluk, sunî sulama tedbirleri ve yeni ekim alanları ile Sovyet Rusya tarım politikalarının üç ana unsorda toplamıştı. Bu üç ana unsurdan meydana gelen Sovyet Rusya'nın tarım politikalarını Özbekistan tarım bakanı Hıdır Ali'nin 1934'te "*Ne kadar pamuk yetiştirirsek o kadar fazla Moskova'ya bağlanmış olacağız. Artık tam anlamıyla sömürge oluyoruz*" şeklinde yorumlaması olduça manidardır.²⁴⁴

Ancak Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren geliştirdiği merkezî ekonomik yapı liberalleşen dünya ile değişim sürecine girdi. Gorbaçov yönetiminin "açıklık" ve "yeniden yapılanma" politikaları Sovyetler Birliği'nin sonunu getirirken baskıya alışmış, Türk Cumhuriyetleri'nde de bağımsızlık ile demokratikleşme sürecini başlatmıştı.²⁴⁵ Bununla birlikte bu süreç içinde Sovyetler Birliği yıkılırken Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler ve iç dinamiklerin imkân verdiği oranda siyasî, askerî, sosyal, hukuki ve ekonomik kurumlaşmalarını tamamlayarak gerçek bir devlet olabilme yolunda çalışmalarına başladılar.

Bu gelişmelerle beraber yeni Türk Cumhuriyetleri bir dizi soruları da beraberinde getirmişti. Türk Cumhuriyetleri gelecekte bütünüyle Orta Asya politikalarına etki edebilecekler mi? 21. yüzyılda bir Türk Dünyası oluşturabilecekler mi? En önemlisi bu cumhuriyetlerin nasıl bir rotada ilerleyeceği ve Türkiye ile yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerinin ilişkilerinin nasıl bir yön takip edeceğiydi.

1.6.1. 1990 Sonrası Türkiye – Azerbaycan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 30 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan önemli derecede enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerden birisi

²⁴² Baymirza Hayit; s. 53 – 55.

²⁴³ İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu ; Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu, Kömen Yayınları, Ankara 1973, s.162.

²⁴⁴ Baymirza Hayit, Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası, Güven Yay. Ankara 1975, s. 228.

²⁴⁵ Ahat Andican; *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul 1996, s. 136 – 137.

olarak bu bölgedeki en dikkat çekici ülkedir. Dağılma sürecinin hemen ardından Temmuz 1992 yılında yapılan seçimlere Komünist lider Ayaz Mutalibov ile birlikte katılan Ebulfez Elçibey seçimleri kazanarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin lideri olmuştu. Elçibey'in iktidara gelmesinden sonra Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgali ile başlayan politik çalkantılı süreç ile Azerbaycan siyasî olarak karışık bir döneme girmiştir.²⁴⁶ Ancak Türkiye soruna doğrudan taraf olmamakla birlikte, Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmayı, Karabağ sorununun çözümüne bırakmıştı. Bu durum Azerbaycan'a uluslararası platformda oldukça büyük bir destek olurken, bu durumu önceleri “*Sovyetler Birliği'nin bir iç işi*” olarak değerlendiren dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığının son döneminde Azerbaycan'ı ziyaret etmesi Azerbaycan'da oluşan tepkiyi büyük ölçüde kırmıştı.

Karabağ Sorunu konusunda Türkiye'den gelen desteğin önemini Haydar Aliyev şu sözlerle ifade etmişti: “*Bizim yakın komşumuz Türkiye buna bigane kalmaz. Çünkü bir taraftan onun kardeşleri tehlike içerisindedir. İkinci taraftan Azerbaycan hem Ermenistan hem Türkiye ile sınır komşusudur. Bu yüzden bu meselenin uluslararası teşkilatlarda adil çözümünde Türkiye'nin sözü, konumu çok yardım edecektir ve biz buna büyük ümit bağlıyoruz.*” Bu açıdan bakıldığında gerek Halk Cephesi iktidarı döneminde gerekse de Haydar Aliyev iktidarı döneminde oldukça sık kullanılan “*bir millet, iki devlet*” tanımlamasının geçerli olduğu bu tutum Azerbaycan devlet başkanları tarafından da oldukça takdir edilmiştir.

Ebulfez Elçibey önderliğindeki Azerbaycan halkının demokratikleşme alanında attığı adımlar bütün medenî dünyanın takdirini kazanmış ve Ebulfez Elçibey dönemi, ülkesinin daha da demokratikleşmesi ve serbest piyasa ekonomisine sağlıklı bir geçiş yapması için büyük bir atılım gerçekleştirdiği dönem olmuştu. Ancak Haydar Aliyev iktidarı dönemi de Azerbaycan dış politikasında bir denge dönemidir. Elçibey iktidarının İran ve Rusya karşıtı söylemlerine karşılık Aliyev dönemi de hem Rusya hem de İran ile ilişkilerin düzeldiği dönemi olmuştu.²⁴⁷

Aslında bağımsızlık sonrası Azerbaycan – Türkiye ilişkilerini Ebulfez Elçibey İktidarı Dönemi (1992 – 1993) ve Haydar Aliyev İktidarı Dönemi olarak incelersek yanlış olmaz.

²⁴⁶ Yelda Demirağ, Cem Kadreli, *Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya*, s. 94.

²⁴⁷ Ayşe Ergun; s. 250 – 251.

Haziran 1992’de cumhurbaşkanı olan Ebulfez Elçibey ilk resmî yurt dışı gezisini Türkiye’ye yapmış ve bu ziyareti sırasında TBMM’de bir konuşma yapan Elçibey Türkiye’yi model ülke olarak kabul ettiğini bildirmişti. Elçibey’in bu ifadesi Azerbaycan’ın Rusya’nın etki alanından çıktığını gösterirken yine Türkiye’nin model olarak seçilmesinde etnik, dinsel, tarihsel ve kültürel bağların ön plana çıktığını da göstermekteydi.²⁴⁸

Elçibey ile birlikte Türkiye Azerbaycan’ın dış politikasında özel bir konuma oturtulmuştu. Türk milliyetçisi olduğunu belirten ve Atatürk hayranlığını sık sık dile getiren Devlet Başkanı Elçibey dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in Bakü’yü ziyareti sırasında Türk Dünyası’nın dönüm noktasında olduğunu belirterek Azerbaycan ve Türk bayraklarının yan yana dalgalanacağını söylemiş “*Atatürk, sadece Türkiye’deki Türklerin değil, bütün Türklerin atasıdır. Biz onun ilke ve inkılâplarına yürekten bağlıyız. Bizim yolumuz Atatürk yoludur, başka rehber ihtiyacımız yok.*” diyerek, Atatürk’e hayranlığını ve bağlılığını da göstermişti.²⁴⁹ Elçibey, ayrıca konuşmasını “*Ne Mutlu Türk’üm diyene*” diyerek bitirmişti.²⁵⁰

Ayrıca Elçibey, Türkiye’yi Azerbaycan’ın stratejik ortağı olarak gördüklerini, iki ülke arasında bu konuda resmî anlaşma olmamasına rağmen, dış politikalarını Türkiye’nin stratejik çıkarlarına zarar vermeyecek biçimde yürütmeye çalıştıklarını belirtmişti. Bu anlayış çerçevesinde Azerbaycan Halk Cephesi iktidarı dönemi, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi ve hatta stratejik ortaklık oluşturulması bakımından oldukça önemli bir dönem olmuştu.

Bu gelişmelerle birlikte Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tövfiq Gasımov Azerbaycan ile Türkiye’nin diplomatik ilişkiler kurması için çalışmalarda bulunurken Türkiye’den eğitim ve mali yardım talebinde bulunmuştu. Nitekim Türkiye, bu talepler doğrultusunda Azerbaycan’a 300 milyon dolarlık kredi sağlamış ve Azerbaycan eğitim sistemini yapılandırmak için Türkiye’den uzmanlar göndermişti.

Azerbaycan’ın bağımsızlık süreci ile başlayan iyimser hava, Türkiye’nin 1992 yılında Ermenistan’a buğday satışına başlaması ve enerji satışı için bir anlaşmanın imzalanması ile yok olma sürecine girdi. Yaşanan bu olaylarla beraber Ermenilerin Kelbecer’i işgal

²⁴⁸ Ayşe Ergun; s. 256 – 257.

²⁴⁹ 27.05.1991, Milliyet Gazetesi, s. 15.

²⁵⁰ 04.05.1992, Milliyet Gazetesi, s. 12.

etmesinin ardından Nisan 1993'te, Azerbaycan'ın bölge halkının nakliyesi için Türkiye'den talep ettiği helikopterlerin geri çevrilmesi iki ülke arasında ilişkileri daha da soğuttu. Ancak yaşanan bu gelişmelerden sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycan'ı ziyaret etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinde önemli bir adım olmuştu.²⁵¹

Ancak Azerbaycan halkının gerçekleştirdiği bu ilerlemeler ve aynı zamanda Elçibey'in izlediği Türkçü politikalar Rusya'yı rahatsız etmiş ve Rusya'nın Ermenileri, Karabağ'daki saldırılarında desteklemelerine yol açmıştı. Nisan 1993'te Rus Dışişleri Bakanı Kozirev, Tahran'da İran ile bölge güvenliği hakkında stratejik ortaklık yapma konusunda bir görüşme yaparak Elçibey yönetimine karşı olan iki devlet işbirliği içine girmişti. Bu gelişmelerle birlikte Ruslar, Azerbaycan içindeki Rus yanlıları ile irtibata geçerek, Rus yanlısı Albay Suret Hüseyinov'u kışkırtmış 4 Haziran 1993'te Gence'de Elçibey'e karşı darbe girişimi başlatmışlardı. Bu girişimi önleyemeyen hükümet, Nahçıvan Meclis Başkanı olan Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etti. Bu durum karşısında kan dökülmesini önlemek için Elçibey ise cumhurbaşkanlığını bırakarak Nahçıvan'ın Ordubat kasabasına gitti.

4 Ekim 1994'te Suret Hüseyinov'un Gence'yi ele geçirmesi üzerine Aliyev, ülke bağımsızlığı için mücadele etmelerini istemiş ve Haydar Aliyev yaptığı konuşmalarda olayların arkasında Rusya'nın parmağı olduğuna dair dikkatleri çekmişti. Böylece Azerbaycan'da Ruslar 1920'de yaptıkları gibi kendileriyle işbirliği içinde olmayan bir yönetimi devirmiş ve Haydar Aliyev'in iktidara gelmesini sağlamışlardı. Bu girişimle birlikte Ruslar, Azerbaycan'ın Rusya'nın nüfuz alanından çıkmamasını sağlamışlardı. Aslında Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılması sırasında Türkiye'nin tutumu da Azerbaycan'ın kaderini etkiledi. Dönemin başbakanı olan Süleyman Demirel, Yukarı Karabağ sorununda olduğu gibi bölgede aktif politika uygulamak yerine Rusya ile olan dengeleri bozmama politikası gütmüş, olaya müdahale etmemişti.²⁵² Rusya ile herhangi bir çatışmaya girmek istemeyen Süleyman Demirel'in Haydar Aliyev hükümetine ılımlı bakmasına neden oldu.²⁵³

²⁵¹ Ayşe Ergun; *Türkiye – Azerbaycan İlişkileri*, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 257.

²⁵² Milliyet Gazetesi, 25 Mart 1992.

²⁵³ Mustafa Gökçe; *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 87 – 88.

Haziran 1993'te Ebulfez Elçibey iktidardan düştü. Bunun üzerine Türkiye Azerbaycan ilişkileri Haydar Aliyev'in iktidarı ile devam etti.²⁵⁴

Süleyman Demirel, başbakanlığı sırasında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Haydar Aliyev ile sıkı ilişkiler geliştirildi. Yine bu dönemde Süleyman Demirel Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin dış ülkelerden yalnız başına kredi alması hakkı olmamasına rağmen, Elçibey yönetimini aşarak Aliyev'e yüz milyon dolarlık kredi verdi. Demirel Hükümeti bu krediyi geciktirmeden Aliyev'e ulaştırırken imzalanan anlaşma gereği Azerbaycan merkezî yönetimine verilmesi gereken iki yüz milyon dolarlık krediyi Elçibey yönetimine ulaştırmamıştı. Türkiye'nin verdiği yüz milyon dolarlık kredi ise Aliyev tarafından kendi siyasî hareketini finanse etmek için kullanıldı.²⁵⁵

1991–1993 yılları arasında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde meclis başkanlığı yapan Aliyev, 1993 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamış ve 2003 yılına ölümüne kadar Cumhurbaşkanlığı yapmıştı.²⁵⁶ Bunun yanında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Azerbaycan'da iktidar partisinin baskıcı yönetim devri yeniden başlamış ve Azerbaycan'da Ebulfez Elçibey ile başlayan demokratikleşme süreci askıya alınmıştı.²⁵⁷

Rus yanlısı bir siyaset izleyen Haydar Aliyev, 1994 yılında Bakü – Tiflis – Ceyhan Petrol Boru hattının kurulmasını amaçlayan 'Asrın Anlaşması' diye tabir edilen anlaşmayı yaptıktan sonra kendisine darbe girişiminde bulunuldu. Bu süreç içinde Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra İçişleri Bakan Yardımcısı Ruşen Cevadov'a bağlı özel polis gücünün (OMON) Haydar Aliyev'e başlattığı ayaklanmada Türk vatandaşlarının adının geçmesi iki ülke arasında bir krize neden oldu. Ancak bu kriz, Süleyman Demirel'in darbe girişimine karşı Haydar Aliyev'i uyarması nedeniyle zamanla açıldı.

Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye ilk resmî ziyaretini 8 – 10 Şubat 1994 tarihlerinde gerçekleştirdi. Bu ziyaret sırasında "Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliği Geliştirilmesi Anlaşması" ile beraber 15 anlaşma imzalandı. Ayrıca bu ziyaret döneminin

²⁵⁴ Avrasya Dosyası, C.7, S.1, Ankara 2001.

²⁵⁵ Mustafa Gökçe; s. 89 – 90.

²⁵⁶ Mustafa Gökçe; s. 91.

²⁵⁷ Gömeç. s. 66 - 68.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Haydar Aliyev arasındaki dostluğu da pekiştirmişti.

1997 yılında Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında spor, sosyal, elektrik, endüstri ile Hava ve Deniz Kuvvetleri ile ilgili çeşitli alanlarda anlaşmalar imzalandı. Yine bu ziyaret sırasında "Stratejik Ortaklık Anlaşması" da imzalandı. Temmuz 2000'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk yurt dışı gezisini Azerbaycan'a yapması bu ülkeye verdiği önemi göstermektedir. Bu ziyaret ile iki ülke arasındaki ilişkilerin kurumsallaşmasının gereği vurgulanmıştı.²⁵⁸

1.6.2. 1990 Sonrası Türkiye – Kazakistan İlişkileri

1919 yılında başlayan Bolşevik Askerî Harekâtı, Türkistan topraklarını parçalamış ve Türkistan sınırlarını yeniden şekillendirmişti. Bu şekillenen coğrafyada Kazakistan'ın verimli zirai bölgelerini içeren Kuzey bölgeleri, çoğunluğu Rus olmak üzere Ukraynalı ve diğer yabancıların eline geçti. Böylece bu bölgelerde meskûn Kazakistan Türkleri tecride maruz kaldı.²⁵⁹ Bu demografik yapı sebebi ile Kazakistan yönetimi, Nur Sultan Nazarbayev ile Moskova'ya paralel bir politika izleyerek ülke bütünlüğünü muhafaza edilebileceği politik düşüncesindeydi.²⁶⁰ Nazarbayev Kolhoz²⁶¹ üretim biçiminin ve toprağın ortak mülkiyet şeklinde kullanımının Kazak halkının sosyal yapısına en uygun şekil olduğunu belirterek toprağın özelleştirilmeyeceğini açıklamıştı.²⁶² Bununla birlikte Sovyet Döneminde iktidara gelen Nazarbayev, bağımsızlıktan sonra da devlet başkanı olarak ülkenin başında yer aldı. Aralık 1991'de yapılan seçimlerde de oyların % 98,6'sını alarak başa geçti. Yine Nazarbayev de diğer Sovyet Dönemi politikacıları gibi otoriter bir politika izledi ve Aralık 1993'te 1994 yılının Mart ayında seçimlerin yapılacağı gerekçesiyle meclisi dağıttığını ve meclisin yetkilerini üzerine aldığını açıkladı.

²⁵⁸ Ayşe Ergun; "Türkiye – Azerbaycan İlişkileri, s. 257.

²⁵⁸ Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye s. 163ileri", (Der: Mustafa Aydın), Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 258.

²⁵⁹ Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye s. 163.

²⁶⁰ Değişim Sürecinde s. 137.138.

²⁶¹ Kolhoz: *Eski Sovyetler Birliği'nde devlete ait topraklarda üretim yapan, ücretin emeğin niteliğine ve çalışma süresine göre verildiği, belli sayıda köylü ailenin oluşturduğu devletin veya devlet ile çiftçilerin ortak mülkiyetindeki tarım işletmesi.* <http://tdkterim.gov.tr>

²⁶² Değişim Sürecinde s. 142.

Türkiye, SSCB'nin dağılışı henüz resmen ilan edilmeden önce 16 Aralık 1991'de diğer cumhuriyetlerle birlikte Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Bu süreç için Eylül 1991'de Türkiye'yi ziyaret eden Kazak Lider Nursultan Nazarbayev 21. yüzyılı “*Türk Yüzyılı*” olarak tanımladı. Bu gezi ile birlikte iki ülke arasında ikili ilişkilerin artırılması yönünde kararlar alınırken 2 Mart 1992'de Almatı'da “Diplomatik İlişkilerin Tesisine İlişkin Protokol” imzalandı. Yine imzalanan “Türk – Kazak Vize Muafiyeti Anlaşması” ile Türk vatandaşlarına vize muafiyeti getirildi. Bu ilişkiler ile beraber 18 Nisan 1992 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği faaliyete geçti.²⁶³

Türkiye - Kazakistan siyasî ilişkileri, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik genel politikasının bir parçası olarak gelişme gösterdi. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Mart 1991'deki ziyareti sırasında Nursultan Nazarbayev“ *Kazakistan da, Türkiye de Avrupa ile Asya'nın birleştiği noktada bulunuyor. Halklarımızın soyları, dilleri ve kültürleri birbirine çok yakın. Birçok eski medeniyetin doğduğu Anadolu'da bulunan Türkiye'ye büyük saygı besliyoruz*”²⁶⁴ diyerek Türkiye'ye gösterilen yakınlığı dile getirmişti. 27 Eylül 1991'de Nursultan Nazarbayev'in Türkiye'yi ziyareti ile bu bağlar perçinlenirken bu ziyaret ile Kazakistan - Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin artırılmasına önem verildi.²⁶⁵

Kazakistan'a bir başka ziyaret ise 28 Şubat – 6 Mart 1992'de dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından gerçekleştirildi. Bu gezinin hemen ardından 27 Nisan – 3 Mayıs 1992'de dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de Kazakistan'ı ziyaret etti. Bu ziyaretler sırasında Süleyman Demirel “*Uzun yıllar sonra, Dinî, dili ve kültürü bir olan kardeşlerimizle kucaklaştık. Türkiye bu kardeş ülkelere elinden gelen yardımı yapacaktır. Yeniden bağımsızlığını kazanan bu kardeş ülkeler de, hür bir şekilde bu zorlukları aşarak ayakta kalacaklardır. Türkiye bunlara destek olmayı vaat ederken dünya ülkelerini de bunlara el uzatmaya çağırmıştı*”²⁶⁶ diyerek etnik, kültürel ve tarihsel bağları ön plana çıkarmış ve Türk Cumhuriyetlerine yapılacak olan desteğin önemini vurgulamıştı.

Dönemin Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ise “ *Zengin kaynaklarımız olması sebebi ile çok sayıda devlet bizimle işbirliği yapmak istiyor. Ancak biz ortak kültürü*

²⁶³Esra Hatipoğlu; *Türkiye – Kazakistan İlişkileri*, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 378.

²⁶⁴ 14.03.1991, Milliyet Gazetesi, s. 14.

²⁶⁵ 27.09.1991, Milliyet Gazetesi, s. 17.

²⁶⁶ 05.08.1992, Milliyet Gazetesi, s.12.

olan Türkiye ile işbirliği yapmak istiyoruz” diyerek Türkiye’ye verdiği önemi göstermişti.²⁶⁷

Ayrıca 16 - 18 Temmuz 1992’de ise Hikmet Çetin, Türkiye’nin Avrupa Konseyi Başkanlığı’nı elinde bulundurması sebebiyle Avrupa Genel Sekreteri Catherine Lalumeiere’i ile beraber Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ı ziyaret etmişti.²⁶⁸ Bu ziyaret de iki ülke ilişkilerini geliştirmede önemli bir adım oldu.

Nitekim bu ilişkiler sürecinde 21 – 23 Mart 1993’te Türk Devletleri ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultay’ı Antalya’da toplandı. Bu Kurultay’ın hemen sonrasında ise Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV) kuruldu.²⁶⁹

Aslında Nursultan Nazarbayev 1996 yılında ‘Kazakistan Bağımsızlık’ kutlamalarına davet ettiği dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e *“Türkçe konuşan halklar kardeşdir. Hepsi Kazak bozkırlarından çıkıp, Göktürk Hanlığı’ndan sonra Akdeniz’e kadar yayıldılar”*²⁷⁰ dese de Nazarbayev, Rusya’nın güdümünde kalmıştı. Nitekim yapılan her toplantı öncesi ve sonrasında Rusya karşıtı bir girişimde bulunulmadığının altını çizme gereğini hissetmesi de bunun göstergesiydi. Sonuçta Nazarbayev 1991’de *“Dünyanın bu bölgesinde Türkçülük sadece Sovyet egemenliğine karşı reaksiyon olarak siyasî bir akım hâline gelmiştir. Ben Türkçülüğü ya da İslamcılığı vurgulayarak halkları kesin kalıplara sokma fikrine karşıyım. Bunların hiçbir başarı şansı yoktur. Şu anda şahit olduğumuz şey, Türkçe konuşan halklar arasında paylaşılan ortak değerle nedeniyle gelişen Türkler arası bir yaklaşımdır. Fakat bu tehlikeli şovenizme dönüşemez”*²⁷¹ diyerek Rusya ile bağlarının kopmasının imkânsızlığını dile getirmişti.

1.6.3. 1990 Sonrası Türkiye – Özbekistan İlişkileri

Özbekistan, diğer dört cumhuriyetle ortak sınırları, büyük nüfusu, geniş yüz ölçümü ve zengin kaynakları ile bölgede ağırlığı hissedilen ülke konumundadır. Komşu cumhuriyetlerde dört milyonu aşan Özbek azınlığının bulunması ve sergilediği köktendinciliğe karşı tutum bu ülkeyi bölgedeki kilit ülke konumuna getirmişti. Bununla birlikte Özbekistan’ın Rus taraflı politika izlemesi Özbekistan’ı ayrıcalıklı

²⁶⁷ 05.08.1992, Milliyet Gazetesi, s. 10.

²⁶⁸ Ayşe Ergun; s. 379.

²⁶⁹ Esra Hatipoğlu; s. 380 – 381.

²⁷⁰ 17.12.1996, Milliyet Gazetesi, Taha Akyol, “Erbakan’a Sitem” s. 18.

²⁷¹ Esra Hatipoğlu; s. 381 – 382.

kıldı.²⁷² 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Özbekistan’da önemli bir demokratikleşme ve reform hareketinden bahsedilmesi mümkün olmadığı gibi Cumhurbaşkanı Kerimov Sovyet döneminden kalan Rus kadrosunun güç ve kudretinin korunması taraftarı olduğunu gizlemedi.

Bağımsızlıktan hemen sonra Özbekistan, Kuruluş Kongresini 1 Kasım 1991 tarihinde topladı. Böylece Komünist Partisi’nin yerine Demokratik Halk Partisi iktidara geldi.²⁷³ Kerimov demokratikleşme taraftarı “*birlik ve erk hareketini*” geliştirmeye çalışan muhalefete karşı şiddetli tepkiler ve büyük baskılar uyguladı. Yine bu dönemde Kerimov, muhalefeti susturmak için Stalin yöntemlerini kullanmakla suçlandı. Muhalefete baskı oldukça fazla olmasına rağmen iktidara “Birlik Hareketi” çıktı. Ancak 1992 yılında Birlik Partisi Başkanı Addurrahim Polatov hükümetin düzenlediği bir saldırıya maruz kaldı. Bununla birlikte bu parti yasaklanıp kapatıldı.²⁷⁴ Kerimov 29 Aralık 1991 seçimlerine sadece küçük bir grubun iştirakine imkân tanımış ve bunun neticesinde seçimleri oy çokluğu ile kazanmıştı.²⁷⁵ Ancak Kazakistan ve Kırgızistan’daki belirli oranda demokratik gelişmelere göre Özbekistan’daki bu baskıcı rejim ülkeyi “izolasyona” götürdü. Yine bu süreç içinde demokratik ülkelerle ilişkilerini daha da sınırlayan Özbekistan Moskova’ya daha da bağımlı hâle gelirken devlet başkanı İslam Kerimov Rusya ile ikili işbirliği antlaşması imzaladı. Bu antlaşmaya göre: “Özbekistan Savunmasını” ve “Kurulacak Orduyu” Rusya yönlendirecekti. Bununla birlikte İslam Kerimov bu anlaşma sonrasında “*Rusya desteği olmaksızın bir Özbek ordusundan söz etmek mümkün değildir*” diyerek Rusya’nın önemini vurgulamıştı. Bu anti demokratik uygulamalar ile birlikte ülkede şartların giderek zorlaşması muhalefetin önemli ataklar yapmasına sebep olmuş “Erk Partisi” Genel Başkanı Muhammed Salih devlet başkanına açık bir mektup yazarak eleştiride bulunmuştu.²⁷⁶ Fakat Özbekistan Meclisinde milletvekili olan Muhammed Salih’e söz hakkı verilmemiş ve istifa ettirilmişti. Bununla birlikte Özbekistan’daki liderlerinden birisi olan Aybek Taşmuhammedov “*demokratların Latin alfabesi ile Türk modelini istediklerini, bu şekilde demokrasi kurulabileceğini aksi takdirde toplumsal değerlerin*

²⁷² Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye s. 23.

²⁷³ Gömeç. s. 201.

²⁷⁴ Gömeç s. 201.

²⁷⁵ Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye s. 23.

²⁷⁶ Değişim Sürecinde s. 357 – 362. 4 Mart 1994 tarihinde Kerimov Moskova’ya giderek geniş çaplı bir anlaşma imzaladı.

bozulabileceğini” söyleyerek aslında Özbekistan’da nasıl bir yönetim hayali kurduklarını vurgulamıştı.

Yine bu partilere baktığımızda hem Birlik Partisi hem de Erk Partisi model olarak Türkiye’yi örnek almışlardı. Bunların yanında Özbekistan’ın kuruluş yıllarında etkili olan bazı politik hareketlere baktığımızda komünizmin yıkılmasını ve yerine tamamıyla bir İslam cumhuriyetinin kurulmasını isteyen partiler de görüldü. “İslam Rönesans Hareketi”, “ Timur’un Varisleri Partisi”, “ Sosyal İlerleme Partisi”, “Özbekistan Adalet ve Sosyal Demokrat Partisi” gibi birçok parti olmasını rağmen bunlardan hiçbiri etkinlik gösteremedi. Bir gerçek vardı ki bu dönemde Özbekistan’da komünist düzenin varlığının devamını sağlamak isteyen güce karşı hiç bir muhalefet başarılı olamamıştı.

277

Aslında Türkiye Özbekistan ilişkileri iki dönemde incelense yanlış olmaz. Birincisi iyimserlik dönemi, ikincisi krizler dönemi. 1990’ların ilk yıllarını oluşturan bu dönemde Türkiye kapsamlı siyasî, kültürel ve ekonomik atılımlarda bulunmuştu. Nitekim Türkiye, Özbekistan’ı tanıyan ve diplomatik ilişkileri başlatan ilk ülke olurken dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel beraberindeki heyet ile birlikte Taşkent’e gitmişti. Bu ziyaret ile beraber sekiz ayrı anlaşma imzalanırken Ziraat Bankası’nın girişimiyle Türk – Özbek Bankası kuruldu. Bu ziyaret sırasında İslam Kerimov “ *Zamanla tarihin acı kaderi sonunda birbirinden kopmuş olan halk, yine birbirini buldu*” diyerek iki ülke arasındaki dostane ilişkileri başlatmış oldu.²⁷⁸

Özbekistan’ın bağımsızlığının tanınması ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişti. 22 – 24 Aralık 1992 tarihlerinde Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov’un Türkiye’yi ziyaret etmesi ve bu ziyaret sırasında İslam Kerimov “ *Eğer Türkiye bize destek olursa Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz*” demesi iki ülke için önemli bir adım oldu.²⁷⁹

İlk dönemlerde iyimser bir havada başlayan Özbekistan – Türkiye ilişkileri, Özbekistan iç politikasında yaşanan gelişmeler ile birlikte 1990’ların ikinci yarısında yerini daha çalkantılı bir sürece bıraktı.

²⁷⁷ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, s. 202.

²⁷⁸ 29.04.1992, Milliyet Gazetesi, s. 17.

²⁷⁹ Cengiz Sürücü, *Türkiye – Özbekistan İlişkilerinin Üç Evresi*, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 350 – 351.

1992 yılında kabul edilen bir anayasa ile güçlü bir başkanlık sistemi kuran İslam Kerimov'un iç politikası seküler – milliyetçi muhalefetin ülkeyi terk etmesine kadar uzadı. Nitekim Muhammed Salih'in Türkiye'ye sığınması ile birlikte iki ülke arasında 1994 ilkbaharında bir kriz yaşanmaya başladı. Muhammed Salih Özbekistan aleyhine faaliyette bulunduğu gerekçesi ile on iki yıl hapis cezasına çarptırılmış ve bu karar sonucunda Türkiye'ye sığınmıştı. Özbek Hükümeti Muhammed Salih'in Türkiye'den iadesini istemişse de bu istek Türk Hükümeti tarafından kabul edilmedi. Bu kriz ile beraber iki ülke gergin bir sürece girerken dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ilişkileri düzeltmek amacıyla Taşkent'e giderek İslam Kerimov'u Türkiye'ye davet etti.²⁸⁰

İslam Kerimov, Hikmet Çetin'in ziyaretinin ardından Ankara'ya ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret sırasında Muhammed Salih'in iadesini istemişti. Ancak Kerimov'un bu isteği reddedildi.²⁸¹ Bu süreç içinde Kerimov'un Kasım ayındaki ikinci ziyareti sırasında Özbek Hükümeti Muhammed Salih'in sınır dışı edilmesini talep etmişti²⁸² Özbekistan ile ilişkilerin düzelmemesi üzerine Ankara Muhammed Salih'i Türkiye'den uzaklaştırma kararı aldı ve Muhammed Salih'i Almanya'ya gönderdi.²⁸³

Muhammed Salih, Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı döneminde Türkiye'ye geri döndü. Bu dönemde Özbekistan ile Türkiye arasında yaşanan bir başka kriz ise Radikal İslam'dı. Özbek Hükümeti, Türkiye'ye gönderilen öğrencilerin Radikal İslamcı örgütlere kaydırıldığını iddia ederek iki bine yakın öğrenciyi geri çağırdığı gibi Özbekistan'daki birçok Türk okulunu da kapatacağını duyurdu. Bu gelişmenin ardından, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in girişimleri ile bu kriz büyümeden önlendi.²⁸⁴

İslam Kerimov'un 17 – 19 Kasım 1997 tarihleri arasında Türkiye'ye yapacağı ziyaretin hemen öncesinde Özbek Hükümeti tarafından Muhammed Salih'in yeniden Türkiye'yi terk etmesinin istenmesi Türkiye ve Özbekistan'ı yeniden kriz eşliğine getirdi. Bununla birlikte 16 Şubat 1999 tarihinde İslam Kerimov'a karşı gerçekleştirilen bombalama hareketi Türkiye ile Özbekistan arasındaki ilişkileri daha da zor bir dönemece soktu.²⁸⁵

²⁸⁰ Cengiz Sürücü; s. 353 – 354.

²⁸¹ 08.07. 1995, Milliyet Gazetesi, s. 17.

²⁸² Cengiz Sürücü, s. 354.

²⁸³ 08.07. 1995, Milliyet Gazetesi, s. 17.

²⁸⁴ Cengiz Sürücü, s. 354.

²⁸⁵ Cengiz Sürücü, s. 354 – 355.

İki ülkenin bu sancılı sürecinde AGİT Zirvesi için Türkiye'ye gelen Özbekistan lideri İslam Kerimov'un, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan devlet başkanları için düzenlediği kahvaltı davetini reddetmesi iki ülke arasındaki krizin aşılmadığının da göstergesi olmuştu.²⁸⁶

Bu sancılı dönem ancak Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ABD'de Birleşmiş Milletler Milenyum Zirvesi'nde İslam Kerimov ile yaptığı ikili görüşme ile Türkiye – Özbekistan ilişkileri yumuşama dönemine girdi.²⁸⁷ Ekim 2000'de Orta Asya'ya gezi düzenleyen dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İslam Kerimov ile görüşmesinde Kerimov Türkiye'de bazı siyasî partiler ve çevrelerin Radikal İslamcı akımlar tarafından desteklendiğini ve *“Onlar Dinî kendileri yerine getiriyor zannediyorlar. Biri Ürdün'de çıktı, diğeri Suudi Arabistan'da. Şimdi aynı şeyi yapmak istiyorlar.”* diyerek İslamiyet'i hiç kimsenin kendilerine öğretemeyeceğini savundu. Yine Kerimov, Sezer ile görüşmesinde Özbekistan'ın tam anlamıyla laik ve demokratik bir cumhuriyet olması için elinden geleni yaptığını söylerken *“Büyük reformcu ve dünyaca tanınmış siyasetçi”* olarak tanımladığı Atatürk'ün izinde olduklarını ifade etti.²⁸⁸

1.6.4. 1990 Sonrası Türkiye – Türkmenistan İlişkileri

1985 yılından itibaren Türkmenistan yönetiminde söz sahibi olan Niyazov 27 Ekim 1990 günü yapılan seçimlerde Türkmenistan'ın ilk cumhurbaşkanı seçildi ve Türkmenbaşı, 27 Ekim 1990 tarihinden sonra görevine başladı. Niyazov'a Türkmenbaşı unvanı meclis tarafından verildi. 18 Mayıs 1992 tarihinde kabul edilen Türkmenistan anayasasına göre Türkmenistan başkanlık sistemiyle yönetilen laik ve demokratik bir ülke oldu. Fakat Kazak Devlet Başkanı Nazarbayev gibi Niyazov da Türkmenistan'da istikrarın korunması ve ülkenin kalkınması için otoriter bir sisteme gerek olduğunu düşünerek bu yönde bir siyaset uygulamaya başladı. Niyazov'un böyle bir politika uygulamasına rağmen muhalefet gereken etkinliği gösteremedi. Bu yüzden Niyazov'un Türkmenistan Demokrat Partisi ülkedeki en etkili güç oldu.

Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Niyazov aktif bir siyasete önem verdi. Nitekim dış politikada Rusya'ya karşı tavır almak yerine, Rusya ile iyi geçinme

²⁸⁶ 19.11.1999, Milliyet Gazetesi, s. 18.

²⁸⁷ 18.10. 2000, Milliyet Gazetesi, s. 24.

²⁸⁸ 18.10.2000, Milliyet Gazetesi, s. 18.

yollarına gitti. Örneğin Gorbaçov'un yeni bir birlik oluşturma fikrine olumlu bakarak 22 Ocak 1993'te Minsk'te, Rusya'nın Asya'da yeniden kontrol kurma olarak oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'na 22 Aralık 1991'de Almatı zirvesinde üye oldu.²⁸⁹

Türkiye – Türkmenistan ilişkilerine baktığımız zaman, SSCB'nin dağılmasından sonra 16 Aralık 1991'de Türkmenistan'ı tanıyan ilk ülke oldu. 26 Aralık 1992'de ise ilk büyükelçilik açan ülke olduğu gibi Türkmenistan'ın diğer ülkeler tarafından da tanınmasına, uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılmasına öncü oldu.

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ekonomik, ticari, bilimsel ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmadan önce 4 – 8 Kasım 1990'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Tanşuğ Bleda'nın başkanlığını yaptığı Türk heyetinin ziyareti ile başladı. Türkmenistan'a gerçekleştirilen bu ilk ziyaret ile Aşkabat'ta 7 Kasım 1990'da “Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Protokolü” imzalandı. Ardından Türkiye ile Türkmenistan arasındaki üst düzey ilişkiler 2 – 6 Aralık 1991'de Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın gelmesi ile başladı. Bu ziyaret ile 3 Aralık 1991'de “Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Anlaşma” ve bu anlaşma ile ilgili olarak “Mutabakat Zaptı” imzalandı.

Türkiye Cumhuriyeti 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatından önce Türkmenistan'a gerçekleştirdiği ziyaretin ardından, Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Ekim 1994'de yeni bir ziyaret gerçekleştirildi. Türkmenistan'ın 3. yıl bağımsızlık kutlamaları için gelen Demirel burada Türkmen gazını İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak boru hattının temelini de attı. Bu projeyi 1999 yılında Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı ile Türkiye Cumhuriyeti adına Enerji Tabii Kaynaklar Bakanı Ziya Aktaş imzaladı.²⁹⁰ Bu anlaşma ile maliyeti 3 milyar dolar tahmin edilen boru hattının müteahhitliğini General Electric Capital ve Bechtel üstlendi. Ancak bu proje Türkiye ile Rusya arasında imzalanan “Mavi Akım Projesi” nedeniyle göz ardı edildi.²⁹¹ Bu durum Türkmenistan tarafında hayal kırıklığı yaratmıştı ki bunun en önemli sebebi coğrafi

²⁸⁹ Mustafa Gökçe; s. 163 – 165.

²⁹⁰ 22.05.1999, Milliyet Gazetesi, s. 9.

²⁹¹ İsmail Birer – Bircan Dokuzlar; *Türkiye – Türkmenistan İlişkileri*, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 - 2006”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 330 – 331.

olarak kenDinî yalıstılmış hissedenden Türkmenistan'ın Türkiye'yi bir nevi dışa aılımlın kapısı olarak görmesiydi.

Türkiye ile Türkmenistan ilişkilerine baktığımız zaman, Türkiye'nin Orta Asya'da en çok yatırım yaptığı lke Türkmenistan iken bu durum 1999 – 2000'li yıllarda yaşanan siyasî gerginlikten dolayı soğukluk dönemine girdi. Yaşanan bu siyasî gerginliğin ilk nedenini Susurluk kazası ile ilgili skandalda Türkmenistan'ın adının geçmesi ve yayınlanan raporda Türkmen st düzey liderleri ile ilgili olumsuz ifadelerin yer almasıydı. Gerginliğin oluşmasındaki bir diğer neden ise Türkiye'nin 1999'da Rusya ile “ Mavi Akım Projesini” imzalamasıdır. Dünya doğal gaz rezervinin yüzde % 3.5'ine sahip olan ve bunu değerlendirmek isteyen Türkmenistan, bu konuda Türkiye'nin yeterince aktif olmadığına inanıyordu. Nitekim bu gerginlikten dolayı 2000 yılı içerisinde Türkmenistan ile Türkiye arasında ticari ilişkiler gerilemeye başladı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 2000 yılında Türkmenistan'ı ziyareti sırasında Mavi Akım projesi ile ilgili görüşlerini beyan ederken bu projenin sadece bir doğal gaz projesi olmadığını, bir prestij meselesi ve siyasal bir konu olduğunu da belirterek projenin Avrupa ve Asya'yı birleştirici bir köprü olduğunu açıkladı.²⁹²

Bunun neticesinde 2000' e kadar Türkmenistan'daki müteahhitlik sektörünün hemen hemen tamamını alan Türkiye, 2000 yılı içerisinde Türkmenistan'dan iş alamadı. Yaşanan gerginlikteki en son nokta 25 Kasım 2002'de Türkmenbaşı'na gerçekleştirilen başarısız suikast girişiminde Türklerin adının geçmesi oldu.

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki enerji ilişkilerine baktığımız zaman, iki ülke arasındaki enerji ilişkisi sadece doğal gaz ile sınırlı kalmamış 1999 yılında imzalanan elektrik alımı sözleşmesi de imzalanmıştı. Kuwwat ile Türk Elektrik Ticaret A.ř. (TETAş) arasında 1999 yılında elektrik alımı sözleşmesi imzalanırken bu anlaşmaya göre, Türkmenistan'dan alınacak elektrik enerjisi İnan zerinden Türkiye'ye ulaştırılacaktı. Doğal gaz alımında yaşanan gerginlikten sonra, Türkmenistan'dan elektrik alımına başlanması iki ülke ilişkilerinin olumlu gelişmesine katkı sağladı.²⁹³

1.6.5. 1990 Sonrası Türkiye – Kırgızistan İlişkileri

1985 yılından itibaren Gorbaçov'un lider olması ile birlikte değerisen politikalar neticesinde yıkılan Sovyet Rusya'da Kırgızistan da bağımsızlık yoluna gitmiş ve 16

²⁹² 01.04.2000, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen; “Gaz ve Politika”s. 12.

²⁹³ İsmail Birer – Bircan Dokuzlar; s. 332.

Aralık 1991’de bağımsızlığını ilan etmişti. Ancak Türkiye’nin bölgeye yönelik alt yapı çalışmaları bu tarihten önce başlamıştı. Nitekim Kamran İnan bu durumu “ *Sovyetler Birliği’nden boşalan siyasî dengenin Türkiye tarafından doldurulması beklenmekte ve Dünya’da hesaplar ona göre yapılmaktaydı*” şeklinde değerlendirmişti. Bu bağlamda Türkiye bölgeyi tanımak ve bölgeye yönelik ilgisini göstermek için iki heyet kurdu. Bu geziler kapsamında Türkiye; Kırgızistan’ın uluslararası alanda açılım ve ticaretlerini artırma, ortak yatırım yapma ve eğitim alanında Türkiye’ye ihtiyaçları olduğunu tespit etmişti. Nitekim Kırgız Başbakan 15 Eylül 1991’de Bilal N.Şimşir ile görüştüğü heyette “*Bağımsızlığımızı ilan ettik. Yeni devletimizi kuruyoruz ve yeni kadrolarımızı Türkiye’de yetiştirmek istiyoruz*” demişti. Yine Kırgızistan Başbakan Vekili Koyuçuyev ise “*Bir merkezden kurtulduk ama Rus milliyetçiliği komünistler kadar tehdit unsurudur. Bu nedenle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi’ne, Avrupa Konseyi’ne Birleşmiş Milletler’e girmeye çalışıyoruz...yapmakta olduğumuz anlaşmalar bizim bağımsızlığımızı korumamız açısından önemlidir. Şimdilik silahlar Rusya’da. Biz barışçıyız ama bu yetmiyor, bizim de kendi gücümüzü göstermemiz gerekir. Bu nedenle Türkiye ile her alanda ilişkilere büyük önem veriyoruz*” demişti.²⁹⁴

Türkiye ile Kırgızistan arasında bağımsızlıktan sonra çeşitli düzeylerde birçok ziyaretler yapılmış ve birçok protokol ve anlaşmalar imzalanmıştı. SSCB’nin resmen sona ermesinden sonra 22 Aralık 1991 yılında Askar Akayev Ankara’ya gelerek “Türkiye ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzaladı. Akayev ayrıca bu ziyaretinde iki ülkenin komünist rejim zamanında kopmuş olan bağlarının yeniden kurulması ve iki ülkenin her alanda ilişkilerini geliştirmesi gereğinden bahsetmişti.²⁹⁵ 29 Ocak 1992 yılında “Diplomatik İlişkilerin Tesisine İlişkin Protokol” gereği Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği faaliyete geçti ve 31 Ekim 1992’de Kırgızistan Ankara Büyük Elçiliği açıldı.²⁹⁶

Bunun yanında Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Bişkek’i ziyareti sırasında gerçekleştirilen basın toplantısında Askar Akayev Türkiye’nin bütün Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler kurmaya çalıştığını ancak Kırgızistan ile ilgili daha özel ilişkilerinin olduğunu söyledi. Akayev, bunun nedenini iki ulusun aynı kökten geldiğini; aynı dili, kültürü ve Dinî paylaştığını söylerken bunların yanı sıra demokrasi,

²⁹⁴ Mehmet Seyfettin Erol; s. 403 – 404.

²⁹⁵ Mehmet Seyfettin Erol; *Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye Kırgızistan İlişkileri*, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 405.

²⁹⁶ Mehmet Seyfettin Erol; 407.

laiklik ve pazar ekonomisi konusunda Türkiye’yi kılavuz kabul ettiklerini de belirtmişti. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise Parlamento’da yaptığı konuşmada Türkiye’nin tecrübelerini anlatarak Kırgızlara sabırla çok çalışmaları gerektiğini söyledi. Bunu vurgulamak için ise Kırgız bir atasözü nakletti. “*Köç yüro yuro tuzoi maykara körböy bale onolboyt*” yani “*Göç yürüye yürüye düzülür, çocuk oynamadan büyümez.*”²⁹⁷

Bununla ilgili olarak Ankara’yı ziyaret eden Akayev, Türkiye’yi Türk halkı için yol gösterici sabahyıldızı olarak tanımlarken aynı dönemde Alman haftalık dergilerinden Der Spiegel dergisi de Türkiye’yi “*Ortadoğu Yıldızı*” olarak tarif etmişti. Nitekim bu dönemde Türkiye, sadece Türk Cumhuriyetlerinin değil, aynı zamanda Avrupa ve ABD’nin gözünde de kılavuz konumunda idi. Yine aynı dergide Başbakan Süleyman Demirel’in akılcı ve bu ülkelere yardımcı politikalarından da bahsedilmişti.²⁹⁸

Bu dönemde Rusya ve İran ile de Türkiye’nin ilişkileri önemli oldu. Nitekim Türkiye, Azerbaycan ve Türk Cumhuriyetlerinin katılımı ile Ankara’da gerçekleştirilen zirvede Rus İzvestia Gazetesi muhabirinin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a : “*Zirve Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki ilişkileri nasıl etkileyecek, tehlike yaratmayacak mı?*” şeklindeki sorusuna karşılık Turgut Özal: “*Başından beri de ifade edildiği gibi altı kardeş ülke arasından yapılmış olan bu zirvenin sade ve sadece bizim ülkelerimiz arasında yapılan bir işbirliği olduğunu ve kimseye karşı olmadığını, ülkelerimizin gayesinin barış içinde yaşamak ve bu suretle bölge ve dünya barışına hizmet olduğunu ifade etmek isterim.*” diyerek Türkiye’nin bu süreç içinde Rusya ile ilişkilerinin de geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştı.²⁹⁹

Ağustos 1995’te dönemin Başbakanı Tansu Çiller Orta Asya Gezisi kapsamında Kırgızistan’a ziyarette bulundu. Bu ziyaret kapsamında çevre, ortak iş konseyi ve bankacılık alanlarını kapsayan üç anlaşma imzaladı. Bununla birlikte 1997’de devlet başkanları nezdinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirildi. Bu ziyaret kapsamında önce dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Bişkek’i ziyaret etmesi ile siyasî, iktisadi ve ticari ilişkiler geliştirildi. Bu ziyaretten sonra 24 – 26 Ekim 1997’de Akayev Ankara’ya ziyaret düzenledi. Bu ziyaret ile Türkiye Cumhuriyeti ve

²⁹⁷ 10.04.1993, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen; “Kırgızistan İle Özel İlişkiler”, s. 15.

²⁹⁸ 11.02.1992, Milliyet Gazetesi, s. 7.

²⁹⁹ 01.11.1992, Milliyet Gazetesi, s. 17.

Kırgızistan arasında “ Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” ile iki ülke arasındaki ilişkiler en üst düzeye taşınmış oldu.³⁰⁰

Yine 1998 yılında dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'ın Kırgızistan'a yaptığı ziyaret sırasında Yılmaz, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akaev ile görüşmüştü. Kırgızistan Başbakanı Kubaniçbek Cumaliev ile Yılmaz'ın başkanlık ettiği heyetler arasında görüşmede Mesut Yılmaz, PKK'nın geçen sene Bişkek'te bir toplantı yaptığını dikkat çekerek “*PKK Avrupa'da tutunamadı. Orada da önceden önlem alınmadı. Daha sonra, Avrupa'nın başına bela oldu. Sizin de başınıza bela olur. Bir an önce faaliyetlerine engel olun*” isteğini iletti. Bunun üzerine Cumaliev, her türlü önlemin alınacağını vurguladı ve “*Bizim böyle bir toplantıdan haberimiz yok, biz gerekli önlemleri alırsız*” yanıtını verdi.³⁰¹ PKK olayı, imzalanan ortak bildiride de yer aldı. Ortak bildiride, her iki ülkenin ilgili kuruluşlarının terörizm, bölücülük, organize suçlar, esrar ve uyuşturucu, silah ve tarihi eser kaçakçılığıyla mücadelede işbirliği yönündeydi. Toplantıda Türk işadamlarının sorunları da masaya yatırıldı. Özellikle, Türkiye'nin verdiği Eximbank kredisinin geri ödemesinin yapılmaması dolayısıyla, birçok tesisin yarım kaldığını vurgulayan Yılmaz, “*Bir an önce geri ödemeler yapılsın ki, yeni kredi açalım*” dedi.³⁰²

Bu ziyaretler Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ardından, 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer döneminde de devam etti. Nitekim Ahmet Necdet Sezer bu ziyaret çerçevesinde “ İkili İlişkiler Ortak Bildirisi” ve “ Terörizm ile Mücadelede İşbirliği Ortak Bildirisi” imzaladı.³⁰³ Sezer, Akayev ile Türkiye - Kırgızistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri de kapsamlı biçimde ele aldıklarını ve ticareti geliştirip çeşitlendirme yolları üzerinde durduklarını da “*Aramızdaki ekonomik ve teknik işbirliğinin çeşitli alanlara yayılması ve kurumsal bir yapıya kavuşturulması zamanının gelmiş olduğu noktada görüş birliğine vardık*” diye belirtmişti. Cumhurbaşkanı Sezer, Akayev'i Nisan ayında, İstanbul'da düzenlenecek olan “7. Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi”ne davet ettiğini bildirdi.³⁰⁴ Ahmet Necdet Sezer, Türkiye'nin Kırgızistan ve bölgedeki diğer kardeş ülkelerin egemenliğini, toprak

³⁰⁰ <http://www.tccb.gov.tr/ahmet-necdets-zezer-konusmalari/495/56914/kirgizistan-cumhurbaskani-askar-akaev-tarafindan-onuruna-verilen-aksam-yemeginde-yaptiklari-konusma.html>.

³⁰¹ 15.04.1998, Milliyet Gazetesi, s. 15.

³⁰² Hürriyet Gazetesi 15.04.1998.

³⁰³ Mehmet Seyfettin Erol; *Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye Kazakistan İlişkileri*, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye'nin Avrasya Macerası, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 403 – 407.

³⁰⁴ <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/10/18/251405.asp>.

bütünlüğünü ve istikrarını hedef alan terörist olayları en sert biçimde kınadığını ifade etti. Sezer, imzalanan ortak bildiri ile iki ülkenin terörle savaşa verdikleri önemi de vurguladı.

Aslında bölge üzerindeki jeopolitik rekabet, kaçınılmaz olarak bölgeyi ve bölge ülkesi olarak Türkiye'yi dünya politikasında ön plana çıkarmaktadır. Avrasya bölgesindeki güç mücadelesi, bölgedeki yeniden yapılanma süreci Türkiye'yi sadece Kırgızistan'da değil bütün bölgede önemli aktör konumuna getirmişti.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye ABD ve Rusya ile ilişkilerin tamamlayıcısı niteliğindedir ve Türkiye'nin bölge ülkesi olması 1990'dan bu yana Türkiye, ABD, Rusya, AB ve Çin denklemi içinde değerlendirilmelidir.

II. BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE EKONOMİK İLİŞKİLER VE TEKNİK YARDIMLAR

2.1. EKONOMİK POLİTİKALAR

Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye için yeni bir ekonomik coğrafyanın da doğması olduğu gibi aynı zamanda dağılmadan sonra bağımsızlığını ilan eden ülkelerle yapılan ticaret Türkiye için oldukça önemli olmaya başlamıştı. Çünkü Türkiye'ye sunulan bölgesel güç tanımı Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile Batı arasında köprü olabileceği varsayımına dayanıyordu. Çünkü Türkiye'nin yeni cumhuriyetlere örnek olabileceği ve bu ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçişinde Türk tecrübesinin yol gösterebileceği ileri sürülmüştü. Ancak Türkiye ile bölge arasındaki ilişkiler geliştikçe yeni cumhuriyetlerin ekonomik kapasite, doğal kaynaklar, demografik yapı ve dış politika açısından oldukça farklı oldukları anlaşılmaya başlanmıştır. Her ne kadar Türkiye ile bölge arasındaki ilişkiler ilk başlarda etnik kökene dayansa da karşılıklı çıkar ve ekonomik ilişkiler Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin temelini oluşturuyordu. Nitekim Türkiye'nin bu bölgedeki rolü ilk başlarda duygusal bir şekilde başlatılsa da yaşanan hayal kırıklığının ardından zamanla yerini daha realist ve pragmatik politikalara bırakmıştı. Şunu da belirtmekte fayda var ki bu bölge Türkiye için siyasî bir politik seçim olmasından ziyade, dış ticaret açısından öneminin gittikçe arttığı ekonomik bir zorunluluktur. Çünkü bu bölge, ihracata yönelik olarak Türkiye'nin gelişimine katkı sağlayacak bir coğrafya olduğundan hem stratejik hem de jeostratejik öneme sahipti.

Bu önem Türkiye'nin Avrasya ile dış ticaretinin artmasını ve Türkiye'nin bölgesel işbirlikleri ile güçlenmesini sağladığı gibi Türkiye'yi Avrupa ve Asya mekanizması üzerinde dengeleyici bir konuma yerleştirmiş Avrasya'nın merkezine koymuştu.

Nitekim bu süreçte Avrasya'nın, jeostratejik ve jeopolitik konumu ayrıca enerji potansiyeli ile olduğu kadar bu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılma güzergahı ile de bir bütünlük oluşturuyordu. Özellikle bu dönemde ekonomik gelişmelerini sağlamak amacıyla, dünya ekonomisiyle bütünleşerek globalleşme olgusu içinde yer alan Türk Cumhuriyetleri için ekonomik işbirlikleri ve ekonomik ilişkiler büyük önem taşımaktaydı.

Türkiye, globalleşme sürecinde serbest piyasa ekonomisine geçme hazırlığında olan bu devletlerle bağımsızlıklarının hemen ardından gerek yeniden yapılanma, gerekse piyasalarının organizasyonu açısından işbirliğine gitmişti.

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticarete, özellikle ilk başlarda takas önemli bir yer tutsa da bu zorunluluktan ibaretti. Çünkü bu ülkeler önemli döviz rezervlerine sahip değildi. Ancak bir süre sonra gerçekleşmeye başlayan doğrudan yatırımlar ile Türkiye dış rekabete dayalı ekonomik bir politika izlemeye başlamıştı. 1992'den itibaren kurulan dış ticaret ilişkileri zamanla gelişme göstermiş ve dış ticaret hacmi artmıştı. Türk firmaları bu bölgelerde dış yatırımlarda buldukları gibi aynı zamanda ortaklıklar yolu ile Türk Cumhuriyetlerinde önemli yatırımlar da yapmaya başlamışlardı. Böylelikle bölge ülkelerinde oldukça fazla Türk firması ve Türk girişimcileri faaliyet göstermeye başladı.

Bu yatırımlar dâhilinde Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile dış ticaret hacmi 1991 yılında 1.708 milyon dolar iken Türkiye'nin 1993 yılında Türk Cumhuriyetleri ile ticaret hacmi 3.329 milyon dolara yükselmişti.

Türk firmalarının bu ülkelerde yapmış olduğu doğrudan yatırımlardır. Türkiye'den bu ülkelere gerçekleştirilen doğrudan yatırım alanları, çoğunlukla hafif sanayi, gıda sanayi ve tarıma dayalı sanayilerden oluşmaktaydı.

Azerbaycan'da sınai tesis inşaatı, sınai yatırımlar, petrol-kimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji, gıda, pazarlama, konfeksiyon, inşaat malzemeleri, mutfak eşyaları, mobilya, ayakkabı, sıhhi tesisat ve imalat sanayi dallarında faaliyet gösteren yaklaşık 1200 Türk Firması kuruldu. Bununla birlikte Kazakistan da ise yaklaşık 150 Türk firması bulunurken bu firmalar otel, iş merkezi, konut, hastane gibi tesislerin inşaatı telekomünikasyon, gıda, tuğla, demir, çelik, bakır, tekstil ve petrol-sanayi gibi konularda faaliyet gösteren firmalardır. Bu ülkeler içerisinde Kırgızistan'a baktığımız zaman ise benzer dallarda faaliyet gösteren 200 Türk firması olduğunu görmekteyiz.

Türk Cumhuriyetleri içinde sadece Özbekistan'da yukarıda faaliyet gösteren firmalardan ziyade müteahhitlik sektöründe verilen hizmetlerin daha fazla olduğunu görmekteyiz.³⁰⁵ Yine Türkmenistan ile Türkiye ilişkilerinde ise doğal gaz ve enerji politikaların ön plana çıktığını görmekteyiz.³⁰⁶

Tablo 2.1.Türkiye ve Orta Asya Arasındaki Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Ticaret Hacmi	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Azerbaycan	137			183					325
Kazakistan	30	112	164	238	258	376	468	393	465
Kırgızistan	3	20	21	44	53	57	49	26	23
Özbekistan	75	246	144	201	286	306	252	146	169
Türkmenistan	9	12	18	12	7	10	18	9	21

Kaynak: DTP Rapor 1998, Nükrettin Parlak, Türkiye ve Orta Asya Arasındaki Ticaret Hacmi.

Türk Cumhuriyetleri ile ticaret ilişkilerimize baktığımız zaman Türkiye'nin ilk yıllarda en önemli ticaret ortağı Özbekistan iken 1995 yılından sonra en önemli ortağı Kazakistan oldu. En dikkat çekici hususlardan biri, Tablo 2.1'de görüldüğü gibi 1998 yılı ile birlikte Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticaret hacminin daralmasıdır.³⁰⁷

2.1.1. Türkiye – Türk Cumhuriyetleri Yatırım İlişkileri

Azerbaycan'ın 1991'den 1995'e kadar ekonomi % 60 oranında küçülmüş, 1995'ten sonra uluslararası kuruluşların işbirliği ile gelişmeye başlayan ekonomi hızlı bir büyüme sürecine girmişti. Ülkenin halen en önemli ekonomik gücü petrol, doğal gaz ve tarıma elverişli topraklarıdır. Azerbaycan, coğrafi yakınlığı ve diğerlerine göre daha yakından tanınması gibi sebeplerle Türk firmalarının uğrak ve yatırım alanı haline getirdikleri ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye, Azerbaycan'da 1994'te imzalanan Asrın

³⁰⁵Türkiye 1973 ortalarında petrol krizinin yol açtığı duraklama ve enflasyon döneminden sonra müteahhitlik ve danışma hizmetleri alanında önce Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine ardından da Rusya ve Ukrayna başta olmak üzere Sovyetler Birliği'ne açıldı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk müteahhitlik ve danışmanlık firmaları Türk Cumhuriyetlerinde önemli yatırımlara başlamış ve bu ülkelerde önemli projelerinin yapımını üstlenmişti. Mehmet Alagöz, Sinem Yapar, Ramazan Uçtu; “Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler.

³⁰⁶ <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=786>.

³⁰⁷Mustafa Şen; *Türkiye – Orta Asya Yatırım İlişkileri ve Bölgede Aktif Türk Girişimciler*, (Derleyen: Mustafa Aydın Türkiye'nin Avrasya Macerası), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 116 – 117.

Anlaşması olarak nitelendirilen petrol üretim paylaşımı anlaşmasında da % 6.75'lik bir paya sahipti. 30 yıl süreyle 540 milyon ton petrol ve 90 milyar m³ doğal gazın işletilmesini içeren ve 11.5 milyar dolar yatırım maliyeti bulunan bu anlaşmada TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) da faaliyet göstermektedir. TPAO, benzer şekilde 1996'da kabul edilen ve 120 milyon ton petrol ile 60 milyar m³ gaz üretilmesini içeren ve 3-4 milyar dolarlık yatırım maliyeti olan projede de % 9'luk pay hakkına sahip bulunmaktadır.³⁰⁸

1990'lardan sonra Kazakistan'daki en aktif yabancı gruplardan birini de Türk yatırımcılar oluşturmuştu. Bu bölgede birçok Türk kökenli firma yerli girişimcilerle ortaklık kurduğu gibi bireysel yabancı firma olarak da faaliyet göstermekte ve bölge ülkeleri içinde Kazakistan Türk yatırımcıları tarafından seçilen ülkelerin başında gelmektedir. Nitekim Haziran 1998 itibariyle Kazakistan'daki Türk yatırımlarının 2 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir. Yine Kazakistan'da 1997 itibariyle 2000 yabancı ortaklı firmadan 319'unun Kazak – Türk ortaklığı ile kurulurken ayrıca 200 yabancı sermayeli Türk firması bulunuyordu.³⁰⁹

Özellikle, 1998'den sonra ise hızlı bir büyüme sürecine girilmişti. Ülke ekonomisi büyük ölçüde petrol ve doğal gaz dayalı olmasından dolayı başta Avrupa Birliği olmak üzere, birçok topluluk ve ülkenin dikkatini çekmekteydi. Bundan dolayı, Kazakistan'ın bağımsızlığını kazandığından itibaren çeşitli entegrasyonlar için anlaşma yollarının arandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, artan petrol fiyatları ülkenin gelir düzeyini hızla artırmış ve bu artış diğer ülkelerle olan ilişkilerde olduğu gibi Türkiye'ye de yansımıştı.³¹⁰

Başta petrol sektörü olmak üzere, doğrudan yabancı sermaye yatırımları son yıllarda Kazakistan³¹¹ ihracatının artmasında çok önemli rol oynamaktadır. 1990 – 2000 yılları arasında Kazakistan'a yapılan yabancı sermaye yatırımı tutarı 8.2 milyar dolara ulaşmış

³⁰⁸ Mehmet Dikkaya; "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İlişkiler",

³⁰⁹ TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, Ankara 1998, s. 23.

³¹⁰ Mustafa Ersungur, Alaattin Kızıltan, Kerem Karabulut; " Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 35 Erzurum 2007, s. 293.

³¹¹ TİKA 1994 Kazakistan Ülke Raporuna göre Ocak – Aralık 1992'de 11 ayda gayri safi hasıla bir önceki yıla göre % 16, sanayi üretimi hacmi ise % 15'lik bir düşüş göstermişti.

olup bu miktar Orta Asya ülkelerine yapılan toplam yabancı sermaye yatırımının % 75'ini oluşturmaktadır.³¹²

Türkmenistan ise Türkiye'nin bölge ülkeleri içinde doğrudan yatırım yaptığı büyüklüğü açısından ikicisi sırada yer almaktadır. 1996 yılı itibariyle Türk kökenli firmalarının değerinin 1.6 milyar dolar olarak bilinmektedir. Firma sayısı olarak baktığımız zaman 1997 yılında Türkmenistan'da toplam 637 yabancı sermayeli firma bulunurken bunlardan 82'si İranlılara, 64'ü Ruslara, 178'i ise Türklere aitti.

Özbekistan'a baktığımız zaman, Özbekistan Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi olmasından dolayı büyük ekonomik güçler için önemli bir pazar olarak görülmüştü. Bu ülkenin Türkiye'den yaptığı ithalat 1992'de 54 milyon dolardan 1993'te 213 milyon dolara yükselirken 1994'te ise 64 milyon dolara düşmüş, 1995'te bu rakam 138 milyon dolara, 1996'da 229 milyon dolara yükselirken, 1997'de 210 milyon dolara, 1998'de 119 milyon dolara, 1999 yılında ise 54 milyon dolara düşmüştü. 1997 yılında yaşanan düşüşün sebebi Özbekistan'ın hafif tüketim malları ithalatını sınırlandırma ve yatırım malları ithalatını özendirici bir politika izlemesinden kaynaklanmaktadır. 1999'daki düşüşün sebebi ise Uzakdoğu Asya'da başlayan ve daha sonra Rusya Federasyonu'nu etkileyen global ekonomik kriz ile açıklanabilir. Özbekistan da diğer Türk Cumhuriyetleri gibi ticari ilişkiler açısından Rusya'ya bağlı bulunmaktadır. Hammadde ihracatçısı konumunda olan Özbekistan'ın da hammadde fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle alım gücü azalmıştı. Ayrıca global kriz nedeniyle pahalı hale gelen doğrudan yabancı sermaye de riskli bölgelerden kaçmaya başlamış, bu nedenle yabancı sermaye ve kredi girişleri son iki yılda düşüş göstermişti.³¹³ İhracat rakamları ise aynı yıllar için 21, 31, 78 ve 62 milyon dolar olarak ortaya çıkmıştı.³¹⁴

Özbekistan'da 1996'da Türk firmalarının yatırımları 930 milyon dolara ulaşırken, 1998'de ise 400 kadar Türk firması bulunuyordu.³¹⁵ Türkiye'nin bölge ihracatında en büyük payı 1992 – 1998 yılları arasında Kazakistan ve Özbekistan'dı. Türkiye'nin bu

³¹² Avrasya Dosyası Bülteni, Sayı: 90, Ocak 1998, s. 3.

³¹³ Özbekistan ile olan dış ticaret hacmimizde özellikle 2000'li yıllardan itibaren istikrarlı bir artış gerçekleşmişti. Türk şirketlerinin Özbekistan'daki yatırım tutarı 2010 yılı sonu itibariyle 1 milyar Doları aşmıştı. T.C. Dışişleri Bakanlığı.

³¹⁴ TİKA Ülke Raporları 2000, İstanbul 2000 s. 148 – 149.

³¹⁵ Tika 2000 Ülke Raporları' na göre iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler serbest Pazar anlayışı ile yürütülmekte Ticaret ve Ekonomik İşbirliği (Nisan 1998) anlaşmasına dayanmaktaydı. Yine 1995'te Karma Ekonomik Komisyon, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri gözden geçirmekle yükümlüydü.

iki ülkeye ihracatı bölge ülkelerine olan toplam ihracatının 1997’de % 71’ni, 1998’de % %72’sini oluşturuyordu. Ancak Türkiye’nin 1998’den sonra Özbekistan ile ihracatı azalırken, Türkmenistan ihracatı istikrarlı bir artış göstermişti.³¹⁶

Özbekistan’ın en büyük zenginlik kaynağı olan geniş alanlarda pamuk üretimi³¹⁷ ile bu ülkede üretilen projelerin ödemesi gerçekleştirilmektedir. Orta Asya pamuğunun Türkiye’ye ihracatı, Türk inşaat şirketlerinin faaliyetlerini daha da hızlandırmaktadır. Çünkü bu şirketler yaptıkları işlerin karşılığı olarak pamuk almaktadır. Ama bu durum geçici bir karakter taşımaktaydı. Çünkü bu ülkelerde de tekstil sanayi gelişmekte olup zamanla pamuğun büyük bir kısmı iç piyasalarda işlenecekti. Bunlardan bir Türk firması olan BESTAŞ’ın yardımıyla ihracat için halı üretim tesisiyle ve Yazeks ve Kateks şirketlerinin katılımı ile bir tekstil kompleksi kurulmuştu. Türk Topkapı, bir Özbek şirketiyle birlikte maliyeti 44 milyon \$’ı bulan pamuk ipliği imalatı alanında ortaklık yapmıştı. Bu ülkedeki Türk firmaları, Türkiye’de kazandıkları ve dünya piyasalarında rahatça rekabet edebildikleri tekstil sektöründe birçok önemli girişime imza atmışlardı.

Kırgızistan’da ise 1992’de 1.8 milyon dolar Türkiye ile olan ithalat, 1999’da 2.4 milyon dolara yükselmişti.³¹⁸ Kırgızistan’da 1996’a kadar 128 Kırgız – Türk ortaklı ve 114 Türk sermayeli firma kurulurken, bu firmalar 250 milyon dolar civarında yatırım gerçekleştirmişlerdi.³¹⁹

Türk kökenli firmaları örgütsel biçim, yatırım miktarı ve uluslar arası pazarlardaki tecrübeleri açısından büyük, orta ve küçük olarak ayırabiliriz. Büyük firmalar genelde inşaat, bankacılık, telekomünikasyon, enerji ve sanayi üretim alanlarında faaliyet gösterirken 1970’den beri uluslar arası inşaat sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli Türk müteahhit – müşavirlik firmaları da Orta Asya’daki yatırımlar için önemli bir görev üstlenmişlerdi.

³¹⁶Mustafa Şen; s. 117 – 118.

³¹⁷Yılda ortalama 3milyon 600 ton pamuk üretimi yapan Özbekistan’ın pamuk müşterisi ülkeler arasında Türkiye, ABD, Bangladeş, Güney Kore, Singapur, Çin, Rusya ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi devletler bulunuyor. ‘Ak Altın’ülkesi olarak da bilinen ülkede 2010’da 3 milyon 400 bin ton ham pamuk üretimi gerçekleştirildi. 17.09.2012 Yeniçağ Gazetesi.

³¹⁸TİKA Ülke Raporları 2000, İstanbul 2000 s. 124 – 125.

³¹⁹ TİKA Kırgızistan Ülke Raporu, Ankara TİKA 1996, s. 21.

2.1.2.Yeni Bir Yatırım Alanı ve Pazar Olarak Türk Cumhuriyetleri

Girişimcilerin büyük bölümü ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı bölgenin parlak bir geleceği olduğunu ve bu durumunda her türlü yatırım ve ticaret için önemli bir fırsat olduğunu düşünüyorlardı. Zengin doğal kaynaklarının yanı sıra bölgenin altyapı olarak da gelişime müsait olması bölgenin yakın gelecekte dünyanın en önemli merkezlerden biri olacağı yönündeki en önemli etkilerden biriydi.

Orta Asya'nın dünyanın merkezinde olduğunu ve bölgenin ekonomik ve sosyal potansiyelini öngören Batılı stratejistler bölge ülkelerine oldukça önem vermişlerdi. Çünkü bu stratejistlerin pek çoğu bölgenin jeostratejik önemini vurgularken aynı zamanda Orta Asya'nın parlak geleceği ile ilgili önemli yorumlar getiriyordu. Ayrıca Orta Asya'nın zengin petrol, doğal gaz ve çeşitli yer altı kaynakları bu bölgenin önemli bir pazar olmasını öne çıkaracağından dolayı bölge yatırımcıları tarafından büyük önem taşıyordu.

Türk Cumhuriyetleri özellikle ekonomik dış ilişkiler konusunda şu üç alanda kenDinî göstermektedir.

Yeni Potansiyel Pazarlar: Milliyet Gazetesi'nin 06.07.1992 tarihli haberine göre, Türkiye'nin bu süreç içinde Avrupa ve Amerika pazarlarında sürekli engeller ile karşılaşılıyor olması aynı zamanda Almanya'dan sonra Türk ihracatının hem Irak'ta hem de Libya'da gibi önemli pazarlarını kaybetmesi Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri pazarlarını önemli yatırım alanları olarak görmesine yol açtı. Çünkü Türk firmaları en az riskle bu pazarlara girerek yatırım yapmak istiyorlardı.

Yatırım Olanakları: Türk firmaları için bu bölgelerde önemli yatırım alanları bulunmaktadır. Gıda sanayi, mahalli hammaddeleri işleyen sanayiler, maden çıkartma ve rafine etme, petrol için mobil rafineler kurma, sabun ve ilaç fabrikaları kurma, otel inşa etme ve işletme yatırım alanlarının başında gelmektedir.

Türkiye'nin Köprü Rolü: Türk iş adamları, Türk Cumhuriyetlerinin petrol, doğalgaz, pamuk ve çeşitli maden kaynaklarını işletip pazarlanmasını sağlayacak projelerin oluşturulmasına ve gerçekleştirilmesine katkıda bulunacak konumdadır.³²⁰ Tarih boyunca Asya ve Avrupa arasında stratejik bir köprü görevi gören aynı zamanda tarihi İpek Yolu'nun önemli kavşaklarından biri olan Türkiye, enerji kaynaklarının dünya

³²⁰ Milliyet Gazetesi, 07.06.1992, s. 20.

pazarlarına ulaştırılmasında önemli bir güzergâh konumundadır. Bununla birlikte Türkiye, enerji kaynakları açısından potansiyel bir enerji pazarı olmaya da adaydır. Bu açıdan değerlendirildiğinde petrol ve doğal gaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve arz sürekliliğinin sağlanabilmesi açısından geniş kapsamlı enerji taşıma projeleriyle Türkiye önemli bir konumda yer almaktadır.³²¹

2.1.3. Ekonomik Değer Olarak Enerji Kaynaklarının Türkiye – Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi

Orta Asya'nın mevcut enerji kaynakları Ortadoğu ve Rusya'nın arkasından ikinci derece olarak nitelenebilir. Dünyadaki enerji üretiminin çoğuna sahip olmak isteyen bir ülke için Ortadoğu yine öncelikli olmasına rağmen burada uzun yıllardır görülen istikrarsızlık Orta Asya'daki enerji kaynaklarını stratejik bir alternatif olarak göstermektedir.³²² Bununla birlikte, dünyada üretici bölgeler ile tüketici bölgeler arasında gerçekleştirilmiş olan petrol ve doğal gaz ticari hareketleri enerji alanının önemli unsurlarından biridir. Ancak, bu noktada petrol ve doğal gaz arasındaki önemli bir farka değinmekte fayda vardır. Her ne kadar petrol ve doğal gaz üretimi birbirleriyle çok yakından ilişkili olsa da, bunların taşınması konusu teknik açıdan çok büyük farklılıklar arz etmektedir. Petrol nispeten düşük maliyetle deniz yolu ile taşınabilirken, doğal gazın LNG³²³ olarak taşınabilmesi için önce sıvılaştırılması ve tüketilmeden önce de tekrar gaz haline getirilmesi gerekmektedir. Bu işlem günümüzde oldukça yüksek maliyetler yarattığından dolayı doğal gazın boru hatları ile nakli tercih edilmektedir.³²⁴

Yine bir başka neden ise Petrol, birincil enerji kaynağı olması sebebiyle küresel ekonominin stratejik hammadde olması yanında; 1973'teki petrol krizinde görüldüğü

³²¹ Coğrafi olarak Hazar Bölgesi civarında yer alan rezervler Rusya'nın Sibiryâ Bölgesinde yeni keşfettiği rezervler ile karşılaştırıldığında nispeten Avrupa'daki önemli tüketim noktalarına daha yakın konumdadır. Bu durum düşük taşıma maliyetleri ile birlikte Avrupa pazarında Hazar kaynaklarının rekabet gücünü artıran önemli faktörlerden biridir. Yine belirtmekte fayda var ki Avrupa'nın Rus doğal gazına bağımlılığının önlenmesi açısından Hazar kaynakları önemli bir alternatiftir.

³²² Necdet Pamir; "Kafkaslar ve Hazar Havzası'ndaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu, İstanbul, Harp Akademileri, 10 Mart 2006, <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, s.2.

³²³ Doğal gaz atmosferik basınçta yaklaşık olarak -125°C sıcaklığına kadar soğutulduğunda sıvı hale geçer ve sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) olarak adlandırılır. Bir birim hacim LNG buharlaştırıldığında yaklaşık olarak 600 birim hacim doğal gaz elde edilir. LNG su yoğunluğunun yarısından daha düşük bir yoğunluğa sahiptir. LNG doğal haliyle kokusuz, renksiz, korozif olmayan ve zehirleyici bir özelliği bulunmayan bir sıvıdır. Buharlaştırıldıktan sonra kolayca fark edilmesi için içerisine kokulandırıcılar eklenerek kullanıma sunulmaktadır.

³²⁴ Ertuğrul Kızılkaya, Cem Engin; "Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeo – Ekonomik Mücadele", <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd9/sbd-9-11.pdf>.

gibi arzının kısılması ve fiyatının hızla artması ekonomik ve siyasal sisteme şok olarak yansıdığı için aynı zamanda siyasal olarak da stratejik bir hammaddeydi. 1973 krizinden sonra petrolün uluslararası siyasette belirleyici bir etkiye sahip olduğu anlaşılmış; kriz, gelişmiş ülkeleri, enerji kaynaklarını daha fazla denetleme becerisine sahip olmaya yöneltmişti.³²⁵

Nitekim ünlü stratejist Mahan tarafından geliştirilen deniz jeopolitiği kuşaklardan merkeze, denizlerden karalara doğru gelişen bir hâkimiyet stratejisi esasına dayanmıştı. Özellikle II. Dünya Savaşı ve sonrasında gelişmelerin deniz jeopolitiğinin temel görüşlerindeki haklılık payını pekiştirmesi bir yandan ABD'yi uzak denizlerdeki hâkimiyetini korumaya sevk ederken öte yandan SSCB'nin geniş Asya bozkırlarından acık denizlere inme stratejisinde süratli ilerlemeyi sağlayacak jeostratejik ve taktik politikalar geliştirmesine yol açmıştır. Bu durum Avrasya'yı çevreleyen yarımadalardan oluşan Rimland kuşağının Ortadoğu'dan Çin'e uzanan merkez hattını süper devletlerin taktik manevralara dayalı temel rekabet sahası haline getirmişti."³²⁶

Petrol ve doğalgaz rezervlerinin ve talebinin coğrafi dağılımının uluslararası sisteme farklı açılardan yansımaları vardı. Bazı ülkeler üretici ve transit ülke olmaları sebebiyle jeostratejik önem kazanırken, bazı ülkeler rezervler açısından nispeten fakir oldukları için enerji açısından bağımlı hale gelmektedirler. Ortadoğu ve Avrasya bölgeleri petrol ve doğalgaz rezervlerinin yaklaşık yüzde 70'ine sahip oldukları için jeostratejik olarak önem kazanırken, esas tüketiciler olan batıda AB ülkeleri ve ABD, doğuda Çin, Japonya ve Hindistan ise rezervler açısından nispeten fakir oldukları için bağımlı hale gelmişlerdi.

Enerji kaynaklarının bu şekilde değerlendirilmesi sonucunda Türkiye, Kafkaslar ve Orta Asya'daki zengin petrol rezervlerinin uluslararası pazarlara taşınmasında köprü rolü üstlenmiş ve Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun kilit ülkelerinden biri yapmıştı. Aynı zamanda Avrupa'nın enerji arzı güvenliğine katkı sağlayacak olan tamamlanmış ve halen gerçekleştirilmekte olan önemli boru hattı projeleri, Avrasya enerji ekseninde önemli bir transit ülke ve bölgedeki enerji merkezi olarak Türkiye'nin oynamakta olduğu rolün önemini arttırmaktadır.³²⁷

³²⁵ Tayyar An, Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi", MKM Yayıncılık, Bursa 2008, s. 387.

³²⁶ Ahmet Davutoğlu; Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslar arası Konumu, s.102.

³²⁷ Türkiye'nin Enerji Stratejisi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı.

2.1.4. Bankacılık ve Finansal Faaliyetler

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkılana kadar farklı bir ekonomik model benimseyen Türk Cumhuriyetlerinin sistemli ve güvenilir bir faaliyet yürütebilmesi için bankacılık sistemi de hayata geçirildi. Bununla birlikte hizmet sektöründe meydana gelen olumsuzluklar, başta bankacılık ve sigortacılık ve finans sektöründe meydana gelen alt yapı eksiklikleri bu ülkelerin dış ticaretini ve yabancı sermaye girişini engelleyen faktörler arasında yer aldı. 1980'lerden sonra Mihail Gorbaçov ile oluşturulan yapılanmalar bu ülkelerde de oluşturulmaya başlandı. Bununla ilgili olarak bankacılık ve finansal faaliyetlere baktığımız zaman Türkiye Cumhuriyetinin bu bölgelerde çeşitli şubeler açtığını görmekteyiz. Bu açılan bankalar, uyguladığı politikalarla KOBİ yatırım kredileri vermiş ve Türk Eximbank bölgeye yönelik çeşitli kredi garanti ve sigorta programları uygulamıştır.³²⁸ Türk Cumhuriyetlerine yönelik ithalat ve yatırım sektörüne baktığımız zaman bu cumhuriyetlerin ilk yıllarında Eximbank kredileriyle desteklendiğini görürken müteahhitlik projelerinde de ciddi bir artış yaşandı. Bu uygulanan kredi destekleri bir müddet sonra azalmaya başladı ve bunun neticesinde batılı ve uzak doğulu firmalar ile herhangi bir rekabet şansı olmayan firmalarımız yavaş yavaş yok oldu.

Türkiye, 1992–1998 döneminde yaklaşık 2 milyar dolarlık dış yardım ve kredi sağlamış ve bu yardımların % 88'ni Türk Cumhuriyetlerine tahsis etmişti. Bununla birlikte 1992 - 2000 yılları arasında Türk Eximbank tarafından Türk Cumhuriyetlerine yaklaşık 1,2 milyar dolarlık Türkiye'den ithalat kredisi ve proje kredisi açıldı.³²⁹ Bu kredilerin 88.26 milyon doları proje kredisi olurken 75 milyon doları ise mal kredisidir. Bu krediler içerisinde proje kredilerinin 29.25 milyon dolar ile %33.25 ve mal kredilerin 77.99 milyon dolar ile % 99'u kullanıldı. Fakat projelerin geri dönüşünde birçok sorun ortaya çıktı.³³⁰

Türk Cumhuriyetlerine baktığımız zaman Özbekistan kredi borçlarını tek düzenli ödeyen ülke olmuştu. Nitekim Türk Eximbank'ın Özbekistan'a kredi vermesi yönünde 1992 yılında "İyi Niyet Protokolü" imzalandı. "İyi Niyet Protokolü"nden sonra 1999 yılı sonuna kadar Özbekistan'a 125 milyon dolar ihracat kredisi ve 250 milyon dolar

³²⁸Nükrettin Parlak; Orta Asya – Kafkasya – Balkan..., s. 95.

³²⁹Emin Çarıkçı; s. 287-288 Türkiye'den mal ithalatı için kullanılan kredilerin vadesi gelen bölümü 50.4 milyar dolar olup geri ödenmeyecektir. Böylece bu ödenmeyen meblağın %66 Azerbaycan'a aitti.

³³⁰ <http://www.deik.org.tr/bultenler/200261892647turkmenistan-ulkebulneniekim2000>.

proje kredisi olmak üzere toplam 375 milyon dolarlık kredi açıldı. Türk Eximbank, Kazakistan'a ise 55,7 milyon dolarlık ticaret finansmanı ve 184 milyon dolarlık yatırım projesiyle birlikte toplam 240 milyon dolarlık kredi açtı.

Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasından sonra Türk işadamlarının buraya yatırım yapmasıyla birlikte Türkiye'de kamu bankaları olan Ziraat Bankası, Emlak Bankası ve Halkbank özel sektöre ait diğer bankalarda ortaklık veya doğrudan sermaye yoluyla bankacılık sektörüne önemli katkılarda bulundu. Bu doğrultuda Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası arasında ülkelerin dövizlerinin Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasına aktarılmasına dair Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan Merkez Bankaları ile muhabirlik ilişkisi tesis edilmişti. Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin bankacılık konusundaki deneyimlerini Türk Cumhuriyetlerinin aktarmasıyla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ile Türk Cumhuriyetleri merkez bankaları arasında çeşitli eğitim protokolleri imzalanmış ve bu eğitim protokolleri çerçevesinde çeşitli eğitim programları düzenlenmişti. Yine Türk Hükümetinin bankacılıkla ilgili faaliyetlerine baktığımız zaman Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Avrupa Topluluğu ile Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan arasında Taşkent'e kurulan Taşkent Bölgesel Bankacılık Eğitim Merkezi için 1,5 milyon euro yardım sağlandı. Bu yardımla beraber eğitimcilerin Türkiye'de eğitimi ve çeşitli teknik eğitim ve pazarlama danışmanlıklarında görevlendirilmesi sağlandı.³³¹

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın bölge ülkelere yönelik faaliyetleri kapsamında uluslararası borsaların entegrasyonunu sağlamak amacıyla 16 Mayıs 1995 tarihinde Avrasya Borsalar Federasyonu (FEAS) kuruldu. FEAS'ın yirmi iki üyesi arasında, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ukrayna, Moğolistan, Ermenistan ve İran da yer almaktadır.³³²

³³¹Mehmet Alagöz, Sinem Yapar, Ramazan Uçtu; *Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Yaklaşım*,

http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Mehmet%20ALAG%C3%96Z%20%20Sinem%20YAPAR%20-%20Ramazan%20U%C3%87TU/59-74+.pdf. Ayrıca bkz. Fatih Turan, Atakan Özdemir; "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme", <http://foreigntrade.gov.tr/ead/dtdergi/ocakozel2002/fatih.htm>, 14.12.2002.

³³²Kazakistan'da; 1992 yılında, Emlak Bankasının katılımıyla Türk-Kazak uluslar arası Bankası, Demirbank'ın katılımıyla Demir Kazakistan Bank, 1993 yılında Ziraat Bankasının katılımıyla Kazak Ziraat Bankası, Özbekistan'da;1993 yılında Ziraat Bankasının katılımıyla Özbekistan-Türk bankası, Kırgızistan'da;1997 yılında Demirbank'ın katılımıyla Demir-Uluslar arası Bankası, Türkmenistan'da; 1993 yılında Ziraat Bankasının katılımıyla Türkmen-Türk Bankası ve Halk Bankasının katılımıyla Uluslar arası Türkmen-Halk Kalkınma Bankası, Azerbaycan'da;1995 yılında Ziraat Bankasının katılımıyla Azerbaycan-Türk Bankası faaliyete geçmiş, Rusya Federasyonu'nda; Garanti Bankası, İktisat

Vakıflar Bankasıyla işbirliği yapılarak Eylül-Aralık 1994 tarihinde Türkmenistan'da, Ekim 1994 - Ocak 1995'te ise Kırgızistan'da ilgili personele çeşitli eğitimler verildi. Yine 1996'dan sonra Özbekistan Mali Akademisi Öğrencilerine staj imkânı sağlandı. Bu projeye beraber TİKA, Merkez Bankası ve diğer bankalarda yirmi farklı konuda staj alanı gerçekleştirdi.³³³

2.1.5. Eximbank Kredileri ve Hazine Müsteşarlığı Yardımları

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olarak kredileri “mal kredisi” ve “proje kredisi” olmak üzere iki şekilde Eximbank kredisi mevcuttu. Bu kredilerle ilgili olarak mal kredisine baktığımız zaman, Türkiye 1992 – 1993 yıllarında Türk Cumhuriyetlerinin temel ihtiyacı olan ürünleri başta gıda olmak üzere, ilaç, tıbbi malzeme, tekstil ürünleri, otomotiv ürünleri, makine – ekipman ve diğer sanayi ürünleri olarak finanse etti. Yine bu kredilerle ilgili olarak Türk Cumhuriyetlerinin gelişimini sağlamak üzere proje kredileri hayata geçirildi. Bu proje kredileri ile Türk Cumhuriyetlerinin serbest piyasa ekonomisine geçişleri kolaylaştırılırken bu bölgelerde yatırım yapacak olan Türk yatırımcılarının bölgeyi tanımalarını ve yatırımcıların bu bölgelere geçişlerini de kolaylaştırdı. Bu sağlanan kredilerle Türk yatırımcıları ve firmaları bu bölgede otel –iş merkezi inşaatı ve restorasyonu, ticaret merkezleri, sağlık merkezleri, çeşitli fabrikalar, tesisler, telekomünikasyon, enerji ve petrokimya projeleri gerçekleştirdi.³³⁴ Bu proje ile gerçekleştirilecek yatırımlar üç grup hâlinde değerlendirildiğinde bölgenin ihtiyaçlarına göre ilk olarak hizmet sektörüne ağırlık verilirken modern oteller ve işletmelerin açılması sağlandı. İkinci olarak tüketim maddeleri üreten firmaların kurulması sağlandı ve son olarak sınaî tesislerin ve enerji projelerinin oluşturulmasına başlandı.³³⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu bölgede kullanılan ilk kredi 09.06.1992 yılında yapılan antlaşmaya göre 6.2 milyon dolar ile Nahçıvan'a verildi. Bu krediyi takiben 1993 yılında Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a, 1995 yılında da

---

Bankası, Finansbank, Yapı Kredi Bankası ve Ziraat bankası Ruslarla ortaklık şeklinde veya doğrudan sermaye ihracıyla suretiyle faaliyet göstermeye başladı. Gürcistan'da; Emlak Bankası, Makedonya'da; 1999 yılında Üsküp Ziraat Bankası Şubesi faaliyete geçti. Nükrettin Parlak, s. 93.

³³³ TİKA Faaliyet Raporu,... s.26

³³⁴ Nükrettin Parlak; *Orta Asya – Kafkasya – Balkan Ülkeleri ile İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1993 – 2002)*, Tika Yayınları, Ankara 2007, s. 93 – 94.

³³⁵ Bu kredi Sovyetler Birliği'ne 1989 – 1991 yıllarında açılmış bulunan 1.150 dolarlık krediye ilişkin olarak ödenen 500 milyon dolarlık kredinin Rusya Federasyonu tarafından üstlenilmesi ile bu ülkeye açılan yeni kredileri kapsamaktadır., Nükrettin Parlak ; Orta....s. 95.

Kazakistan ve Özbekistan'a kredi verildi. Yine verilen kredilerin istatistiğine bakıldığında zaman bir yıl içinde en fazla kredi kullanımı 1995 yılında gerçekleştirildi. Türk Eximbank tarafından Türkmenistan'a³³⁶ 1992 yılında 75 milyon dolarlık ihracat kredisi açılırken 1993'te 53.55 milyon dolar ve 1994'te ise 21.44 milyon dolar olmak üzere toplam 74.99 milyon dolarlık kredi sağlandı. Bununla beraber Türkmenistan'a 1993 yılında ek olarak 16 milyon dolarlık kredi açıldı. Bu kredinin 2.13 milyon doları 1994 yılında kullanılırken 10.78 milyon doları daha sonra kullanılmak üzere toplam 12.91 milyon doları kullanıldı.³³⁷ Yine Eximbank Kredileri'ne baktığımızda Kazakistan tarafından kullanılacak kredi tutarı 200 milyon dolar olurken Alem Bank Kazakistan ile Eximbank arasında imzalanan anlaşmaya göre 35 milyon dolarlık kredi limitesi mevcuttu.³³⁸ Türk Cumhuriyetlerinden Kırgızistan'a baktığımızda ise Eximbank'ın 20 Haziran 1993 yılında yaptığı anlaşma ile Eximbank Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası kuruldu.³³⁹

Yine kredilerle ilgili olarak yıllık istatistiğe baktığımız zaman 1999 yılı Eximbank kredilerinin en düşük olduğu yıl oldu. Bu yıl itibari ile kredi kullanımındaki aksaklıkların en önemli nedenini Türkiye'de 2000 ve 2001 yıllarında meydana gelen ekonomik kriz ile verilen kredilerin geri dönüşümünde meydana gelen aksaklıklar oluşturdu.³⁴⁰

---

³³⁶Türk Eximbank ile Vnesheconombank of Türkmenistan arasında Türk İhracatçıların (Türk Ticaret Kanuna Göre Kurulmuş Şirketler) uygulama esaslarının yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Türkmenistan'a yapacakları mal ihracatı için Ticari Bankalar nezdinde Türk İhracatçıları lehine uygulama esaslarında belirtilen mallara ilişkin olarak açılacak akreditiflerin FOB bedellerinin % 95'nin finansmanını temin amacıyla 23.10.1992 tarihinde toplam 75 milyon ABD doları tutarında kredi anlaşması imzalandı. Türkmenistan Ülke Raporu, s. 66.

³³⁷ Türkmenistan Ülke Raporu, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı No:29, Ankara 1996 , s. 65 – 66.

³³⁸ Kazakistan Ülke Raporu, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı No: 4, Ankara 1994, s. 79.

³³⁹ Kırgızistan Ülke Raporu, ..., s. 173.

³⁴⁰ Nükrettin Parlak; Orta Asya – Kafkasya – Balkan..., s. 95.

Tablo 2.2. Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk-Eximbank Kredileri (Ocak-1999 Tarihi İtibariyle) (Milyon \$)

Ülkeler	Tahsis Edilen Toplam Kredi Limitleri
Azerbaycan	250
Kazakistan	240
Özbekistan	375
Kırgızistan	75
Türkmenistan	163
Rusya Federasyonu	1.150

Kaynak: Türk Eximbank, Dış Ticaretin Finansmanında 10 Yıl, Ankara, Türk Eximbank Yayınları, 1998, s.44 ve Türk Eximbank'ın 12.2.1999 Tarihli Faks Metni. Nükrettin Parlak, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk-Eximbank Kredileri (Ocak-1999 Tarihi İtibariyle)

Tablo 2.3. Türk Eximbank Kredilerinin Yıllara Göre Dağılımı

Ülkeler (Çalışma Kapsamında Olanlar)	Kredi Limiti	89 - 92	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Azerbaycan Nahçıvan	250 20	-	- 6,2	7,7 8,5	22,3 4,9	40,5 -	1,3 -	- -	14,5 -	5,4 -	- -
Kazakistan	240	-	-	-	-	128,3	39,5	43	2,3	-	-
Kırgızistan	75	-	-	1,6	-	31,3	8,9	6,3	-	-	-
Özbekistan	414	-	-	-	-	154,3	47,9	59,9	53,5	31,5	-
Türkmenistan	134,8	-	-	2,1	10,8	76,3	-	0,8	5,1	32,9	5
Toplam	1133,8	-	6,2	19,9	38	430,7	97,6	110	75,4	69,8	5

Kaynak: Türk Eximbank Faaliyet Raporu, 1992 – 2003, Nükrettin Parlak, Türk Eximbank Kredilerinin Yıllara Göre Dağılımı

Türk Cumhuriyetlerine 1992 – 1996 yılları arasında yapılan yardımlar arasında en büyük paya sahip olan kuruluşlardan biri de Hazine Müsteşarlığıydı. Bu kurumun beş yıl içerisinde yaptığı yardım tutarı 377 milyon dolar olup bu miktarın 355 milyon doları kredi olarak verilirken geriye kalan kısmı ise hibe edildi. Eximbank kredilerinde olduğu gibi Hazine Müsteşarlığı tarafından yapılan yardımlarda da en büyük payı Özbekistan aldı. Bu ülkenin en büyük payı almasındaki sebep Türkiye'den yapacağı ithalatı desteklemektir.

Tablo 2.4. DPT Kayıtlarına Göre Hazine Müsteşarlığı Tarafından Yapılan Yardımlar (1992 – 1996) (Bin Dolar)

Ülke	Yardımanın Veriliş Amacı	Hibe / Kredi	Tarih	Tutarı	Ülke Toplamı
Azerbaycan	Diplomatik konukevi İnşaatı	Kredi	02.11.1992	10.000	10.000
Özbekistan	Şeker İhracatı	Kredi	05.11.1992	75.000	
Özbekistan	Hubabat İhracatı	Kredi	05.11.1992	270.000	
Özbekistan	Taşkent Bölgesel Bankacılık Eğitim Merkezi	Hibe	06.09.1993	766	345.766
TOPLAM					355.766

Kaynak: DPT, Rapor 1998, Nükrettin Parlak, DPT Kayıtlarına Göre Hazine Müsteşarlığı Tarafından Verilen Yardımlar.

Tablo 2.5. Türk Cumhuriyetlerine Verilen Eximbank Kredilerinin Geri Dönüşü (Milyon Dolar)

Ülke	Limit	Kullanım	Geri Ödeme	Erteleme
Azerbaycan	250	92	21	75
Kazakistan	240	213	131	152
Kırgızistan	75	48	23	43
Türkmenistan	163	133	83	48
Özbekistan	375	347	324	0
Toplam	1.103	833	582	318

Kaynak: Nükrettin Parlak, Türk Cumhuriyetlerine Verilen Eximbank Kredilerinin Geri Dönüşü

2.1.6. Müteahhitlik Sektörü

Türkiye, 1973 ortalarında petrol krizinin yol açtığı ekonomik duraklama ve enflasyon döneminden sonra müteahhitlik ve danışmanlık hizmetleri alanında önce Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine, sonra da Rusya ve Ukrayna başta olmak üzere Sovyetler

Birliğine açıldı. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu Türk müteahhitlik ve danışmanlık firmaları Türk Cumhuriyetlerinde de yatırımlarda bulunmaya başlayarak bu ülkelerde önemli projelerin yapımını üstlendi. Nitekim 1990–1999 döneminde Türk firmalarının yurt dışından üstlendikleri müteahhitlik işleri 18.3 milyar dolar olup, bu miktarın % 36'sı Rusya'dan, % 22'si de Türk Cumhuriyetlerinden alınmıştı. 1990 – 1999 döneminde Türkiye Müteahhitler Birliği/ Uluslararası Müteahhitler Birliği (TMB / UMB) üyesi firmaların üstlendikleri projelerin alt sektörler itibari ile dağılımı ise; % 28 konut yatırımlarına (bu oran 1980–1989 döneminde % 44 idi), % 15'i endüstriyel tesislere (1980'lerde %3 idi), % 15'i iş merkezi ve idari binalara, % 5'i otellere, %4'ü petro-kimya tesislerine % 3'ü de enerji santrallerine aitti. Diğer taraftan 1999 yılı sonuna kadar tüm Türk firmalarının almış olduğu müteahhitlik hizmetlerinin tutarı 50 milyar dolar olup, bunun % 31.1 milyar dolarlık kısmı TMB / UMB üyesi firmalar tarafından üstlenilmişti. TMB / UMB üyesi firmaların Türk Cumhuriyetlerinden 1990–1999 döneminde elde ettiği 3.7 milyar dolarlık müteahhitlik hizmetlerine ait gelir diğer firmaların katkıları da hesaba katıldığında bu miktarın 4 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir. Türk firmalarının tekstil ve gıda sanayi gibi diğer sahalara yapmış olduğu yatırımlar da hesaba katıldığında Türk iş âleminin Türk Cumhuriyetlerinde yapmış olduğu toplam iş hacmi ile yatırım tutarının 6 milyar doları aştığı bilinmektedir.³⁴¹ Bunun temel nedeni ise Eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki mevcut binaların, tesislerin, yolların komünizm zamanından kalması ve bunların büyük bir çoğunluğunun eskimiş, aşınmış ve onarım görmemiş ve hatta önemli bir kısmı da kullanılmaz duruma gelmiş olmasıydı. Bütün bunlara bir de artan nüfus ve kentleşmenin yol açtığı konut, hastane, yol, vs. gibi ihtiyaçlar eklenince müteahhitlik hizmetlerine olan talepte de artış oldu. Türk müteahhitlik firmaları kullandıkları malzemelerin ve işçilerin önemli bölümünü Türkiye'den sağlamaktadırlar. Dolayısıyla bu hizmetlerin teşvik edilmesi, hem ülkeler arasındaki yakınlaşmaya katkı sağlamış hem de Türkiye'ye önemli ölçüde döviz kazandırmıştı.³⁴²

Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerimizin gelişimine bakıldığı zaman 1992 yılında 186 milyon dolar olan ihracatımızın 1997 yılında 908 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Bununla beraber 2001 yılında ise yaşanan krizin de etkisi ile bu oran 557

³⁴¹ <http://www.ekodialog.com/Makaleler/turk-cumhuriyetlerinde-muteahhitlik-hizmetleri.html>.

³⁴² Mehmet Alagöz, Sinem Yapar, Ramazan Uçtu; Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Yaklaşım, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Mehmet%20ALAG%C3%96Z%20Sinem%20YAPAR%20-%20Ramazan%20U%C3%87TU/59-74+.pdf.

milyon dolara kadar düştü. Dış ticaret hacmi 1307 milyon dolar ile 1997 yılında ilk sırada yer alırken 1998 yılında 1281 milyon dolar ile ikinci sırada yer aldı. En az dış ticaret hacmi ise 275 milyon dolar ile 1992 yılıdır.³⁴³ 2002 yılına kadar devam eden düşüş sürecinde Rusya’da meydana gelen krizin Bağımsız Devletler Topluluğu’na sirayet etmesi ile etkisi oldukça fazla olurken Rubledeki ve bazı BDT ülkelerindeki devalüasyonlar bölge ülkelerinin ticaret yapısında değişikliklere neden oldu. Bu durum 2002 yılından itibaren ise petrol ve diğer emtia fiyatlarındaki küresel gelişmeye bağlı olarak yükselmişti. Bu duruma bağlı olarak ülkelerin dış ticaret değerleri hem ihracat hem de ithalat bazında artış gösterdi. Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile olan dış ticareti de bu genel eğilim çerçevesinde Dış Ticaret Müsteşarlığı’nın ortaya koyduğu stratejiler ile tekrar yükselişe geçti.³⁴⁴

---

³⁴³Meryem Kırımlı, Dilek Temiz; *Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Agam Yayınları, Ankara 2006, s. 473 – 490.

³⁴⁴ Gazi Bilgin; “Türk Cumhuriyetlerinde Dönüşüm Süreci ve Dış Ticaretimiz İçin Öneriler”, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008, s. 14.

Tablo 2.6. Türk Cumhuriyetleri İthal ve İhraç Mallar

Ülkeler	İhraç malları	%	İthal malları	%
Azerbaycan	Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	13,9	Dokumaya Elverişli Maddeler ve Bunlardan Mamul Eşya	52,1
	Dokumaya Elverişli Maddeler	13,7	Adi Metaller ve Adı Metallerden Eşyalar	31,2
	Makineler ve Mekanik Cihazlar	13,6	Deriler, Köşeler, Postlar, Kürkler	8,4
	Bitkisel Ürünler	12,8	Plastikler ve Mamulleri	4,7
	Gıda Sanayi Müstahzarları	12,4	Diğer Ürünler*	3,6
	Kimya Sanayi Ürünleri	10,6		
	Muhtelif Mamul Eşya	7,4		
	Ayakkabılar, Başlıklar, Şemsiyeler	5,1		
	Adi Metaller ve Adı Metallerden Eşyalar	2,6		
	Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler	2,5		
	Diğer Ürünler*	5,4		
Kazakistan	Makineler ve Mekanik Cihazlar	25,6	Adi Metaller ve Adı Metallerden Eşyalar	38,9
	Dokumaya Elverişli Maddeler ve Bunlardan Mamul Eşyalar	15,1	Deriler, Köşeler, Postlar, Kürkler ve Mamul Eşya	34,0
	Gıda Sanayi Müstahzarları	9,4	Kimya Sanayii ve Buna Bağlı Sanayii Ürünler	8,2
	Kimya Sanayii ve Buna Bağlı Sanayii Ürünler	6,7	Bitkisel Ürünler	5,8
	Nakil Vasıtaları	6,5	Plastikler ve Mamulleri	5,5
	Adi Metaller ve Adı Metallerden Eşyalar	4,0	Dokumaya Elverişli Maddeler ve Bunlardan Mamul Eşyalar	4,5
	Muhtelif Mamul Eşya	3,8	Diğer Ürünler*	3,1
	Deriler, Köşeler, Postlar, Kürkler ve Mamul Eşya	3,5		
	Diğer Ürünler*	25,4		

Ülkeler	İhraç malları	%	İthal malları	%
Kırgızistan	Makineler ve Mekanik Cihazlar	64,0	Deriler, Köşeler, Postlar, Kürkler	61,5
	Gıda Sanayi Müstahzarları	8,7	Dokumaya Elverişli Maddeler	36,1
	Kimya Sanayii ve Buna Bağlı Ürünler	7,1	Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler	2,2
	Dokumaya Elverişli Maddeler	6,9	Diğer Ürünler*	0,2
	Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	3,3		
	Muhtelif Mamul Eşya	2,4		
	Deriler, Köşeler, Postlar, Kürkler	2,2		
	Diğer Ürünler*	5,4		
Özbekistan	Şeker ve Şeker Mamulleri	20,3	Pamuk	94,2
	Nükleer Reaktörler, Kazanlar, Makineler ve Mekanik Cihazlar	15,9	Debagette ve Boyacılıkta Kullanılan Hülasalar	2,1
	Motorlu Kara Taşıtları, Traktörler ve Bisikletler	14,0	Diğer Ürünler*	3,7
	Ayakkabılar, Getrler, Tozluklar ve Benzeri Eşya Aksamı	7,8		
	Elektrikli Makine ve Cihazlar, Bunların Aksam ve Parçaları	4,4		
	Muhtelif Kimyasal Maddeler	4,2		
	Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarı	4,2		
	Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarı	3,7		
	Meşrubat, Alkollü İçecekler ve Sirke	3,0		
	Hububat, un, Nişasta ve Süt Müstahzarları; Pastacılık	2,9		
	Diğer Ürünler*	19,6		

Ülkeler	İhraç malları	%	İthal malları	%
Türkmenistan	Makineler ve Mekanik Cihazlar; Elektriksel Malzemeleri Bunların Aksam ve Parçaları: Ses ve Görüntü Kaydedicileri ve Kaydedilen Görüntü ve Sesi Tekrar Etmeye Mahsus Cihazlar; Bunların Aksam ve Parçaları	32,7	Dokumaya Elverişli Maddeler ve Bunlardan Mamul Eşyalar	91,8
	Adi Metaller ve Adi Metallerden Eşyalar	18,2	Deriler, Köşeler, Postlar, Kürkler ve Bu Maddelerden Mamul Eşyalar; Sariciye Eşyası ve Eyer ve Koşum Takımları	5,6
	Muhtelif Mamul Eşya	8,1	Diğer Ürünler*	2,6
	Dokumaya Elverişli Maddeler ve Bunlardan Mamul Eşyalar	7,0		
	Bitkisel Ürünler	5,0		
	Taş, Alçı, Çimento, Amyans, Mika ve Benzeri Maddelerden Eşya; Seramik Mamulleri; Cam ve Cam Eşya	4,5		
	Gıda Sanayii Müstahzarları; Meşrubat, Alkollü içki ve Sirke; Tütün ve Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler	4,4		
	Kimya Sanayii ve Buna Bağlı Sanayii Ürünler	4,1		
	Nakil Vasıtaları	3,9		
	Ayakkabılar, Getrler, Tozluklar ve Benzeri Eşya Aksamı	2,5		
Diğer Ürünler*	9,6			

Kaynak: TİKA Raporları

Tablo. 2.7. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	186	89	97	275
1993	450	190	260	640
1994	430	190	240	620
1995	545	287	258	832
1996	746	302	444	1048
1997	908	399	509	1307
1998	832	449	383	1281
1999	573	457	116	1030
2000	572	628	—56	1200
2001	557	283	274	840
2002	609	454	155	1063

Tablo. 2.8. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ile Yapılan Antlaşmalar

Ülke	Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
Azerbaycan	01.11.1992	09.02.1994	09.02.1994
Kazakistan*	10.09.1997	01.05.1993	15.08.1995
Kırgızistan	24.10.1997	28.04.1992	02.07.1999
Özbekistan	13.04.1998	28.04.1992	08.05.1996
Türkmenistan	03.12.1991	02.05.1992	17.08.1995

Kaynak: TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu

2.2. TÜRKİYE TÜRK CUMHURİYETLERİ TİCARET İLİŞKİLERİ

2.2.1. Türkiye'nin Azerbaycan ile Ticaret İlişkileri

4.682.100 hektarı tarıma elverişli alanlar ve ormanların oluşturduğu ülke topraklarının, 1.735.500 hektarını ekili alanlar, 2.622.400 hektarını çayır ve otlaklar, 2500 hektarını çok yıllık ekim alanları oluşturmaktadır. Bununla birlikte ülkenin iklim ve doğal ortamı son derece elverişli olmasına rağmen; makine-ekipman yetersizliği, kaliteli tohum, gübre, zirai ilaç kullanılmaması ve bankacılık mevzuatındaki bazı eksiklikler ve tarımsal kredilerin açılmaması nedenleriyle ülkenin mevcut potansiyeli tam olarak değerlendirilememektedir. Balıkçılık ve su ürünleri sanayi Hazar Denizi deltasında çok gelişmiş durumdadır. Burada avlanan mersin balığı yumurtası dünyaca ünlü olup dünya havyar üretiminin % 80'ini karşılamaktadır. Ülkede ağır sanayiye oluşturan ara mal ve yarı mamulün temelini petrol sanayi oluşturmaktadır. 1999 yılında 11.6 trilyon Manat'lık sanayi ürünü üretilerek, bir önceki yıla göre % 3.5'lik büyüme gerçekleşmiş ve bu duruma enerji, petro-kimya fabrikaları ile özel sektöre ait tesislerin büyük etkisi olmuştu. Ülkenin yan sanayisi maden (bakır, çinko, kurşun alüminyum, demir) üretimi, hammadde kaynaklarına bağlı olarak gelişme göstermişti. Dış yatırım için inşaat sektörü, inşaat malzeme ve hammaddelerinin ucuzluğundan dolayı oldukça gelişme göstermişti.

Birinci seviyede Merkez Bankası, ikinci seviyede diğer bankalar olmak üzere iki seviyeli bankacılık sistemi kurulmuştu. Merkez Bankası para ve bankacılık sektöründe politikaları belirleme ve denetim kontrol yapma yetkisine sahipti. % 16'sına bankaların ortak olduğu ve dört de müşterek olarak kurdukları toplam 62 sigorta şirketi bulunmaktadır. Yıllık enflasyon aşağıya çekilmiş, 1999'da deflasyon % 8.5 olarak gerçekleşmişti. Ülkede 1999' da gerçekleştirilen küçük devalüasyondan sonra, döviz kuru ayarlaması amaçlı piyasa mekanizmasına geçildi. Petrol fiyatındaki artışlarla büyük ticaret ve cari hesap açıkları kontrol altına alındı. Bununla birlikte ülkenin endüstri sektörü rekabet gücüne sahip değildi.³⁴⁵ Azerbaycan, Türkiye ticaret ilişkilerine baktığımız zaman 1992 – 93 yılları arasında 1993 yılı hariç Türkiye Azerbaycan dış ticaret hacmi sürekli artmış ve 1992 yılında 138 milyon dolar olan ticaret hacmi, 1997 yılında 377. 8 milyon dolara kadar ulaşmıştı. Fakat bu oran 1998 yılından sonra

³⁴⁵ T.C Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri (Azerbaycan,...s. 9 – 48.

gerilemeye başlamış³⁴⁶ ve bu gerileme 2000 yılından itibaren yeniden artışa geçmiş 325 milyon doları aşmıştır.³⁴⁷ Türkiye'nin Azerbaycan ekonomisinde en faal olduğu alanlar enerji, telekomünikasyon, gıda, bankacılık, sigorta, perakende ticaret, inşaat ve inşaat malzemeleri, tekstil, otomotiv, taşımacılık, kimyasal maddeler, demir – çelik, eğitim, medya, pazarlama ve fırıncılık sektörüdür.³⁴⁸ Azerbaycan pazarında Türkiye'nin en önemli rakipleri İran, Rusya ve Çin'dir.³⁴⁹ Türkiye Azerbaycan'a başlıca makine, mineral yakıtlar ve yağlar, plastik, kâğıt, karton, boya, seramik ürünleri, mobilya, sabun, deterjan, eczacılık ve gıda sanayi ürünleri sağlamaktadır.

Azerbaycan pazarında Türkiye'nin 1993 yılından beri sürekli olumlu bir seyir izlemesinin temel nedeni söz konusu pazarda Türk mallarının diğer ürünlere göre kalitelerinin yüksek olması ve Türk mallarının ürün çeşitliliğine sahip olmasıdır. Ancak Azerbaycan ile Türkiye ticaretindeki en büyük sorunu ulaşım oluştururken Azerbaycan ile Türkiye arasında direkt bir ulaşım mevcut değildir. Bu durum da büyük oranda sıkıntıya sebep olmaktadır.³⁵⁰

Azerbaycan ile Türkiye arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan 150'ye yakın çeşitli işbirliği, anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Ancak yapılan bu anlaşmaların çoğu çeşitli nedenlerden dolayı yürürlüğe girmemiştir. Fakat 1 Kasım 1992 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması", 31 Temmuz 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe giren " Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" ve 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren Türkiye İle Azerbaycan arasında "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" gibi anlaşmalar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler bakımından önemlidir.³⁵¹

Azerbaycan ekonomisine 16 milyar dolarlık yabancı sermaye girdisi mevcut iken bu girdinin 12.5 milyar dolarlık kısmını petrol oluşturmaktadır. Bununla birlikte çeşitli

³⁴⁶Bu düşüşün en önemli nedenlerinden birisi Rusya'nın Ruble'yi devalüe etmesi nedeni ile pazarda bir fiyata avantajı yakalamış olmasıdır. Yine bu dönemde Azerbaycan'da faaliyet gösteren müteahhitlik firmalarının da projelerini büyük ölçüde tamamlamış olmaları düşüşe neden olan bir diğer etken oldu. Beyza Şekerci; *Azerbaycan Ülke Profili, Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Yapısı ve Dış Ticaret*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008, s. 176 – 177.

³⁴⁷Meryem Kırımlı, Dilek Temiz; *Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Agam Yayınları, Ankara 2006, s. 473 – 490.

³⁴⁸ Ayşe Ergun; s.260.

³⁴⁹ 18.06.2001, Milliyet Gazetesi, s. 18.

³⁵⁰Beyza Şekerci; *Azerbaycan Ülke Profili, Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Yapısı ve Dış Ticaret*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008, s. 176.

³⁵¹Yaşar Kalafat, Araz Aslanlı; "Türkiye – Azerbaycan İlişkileri", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Agam Yayınları, Ankara 2006, s. 422 – 423.

petrol projelerine dâhil olan Türkiye'nin de bu yatırımlarda payı bulunmakta olup Bakü – Tiflis – Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde oldukça önemli bir değer taşımaktadır. Türk projesi olarak da adlandırılan Bakü – Tiflis – Ceyhan Projesi'nin 1050 km'lik kısmı Türk topraklarından geçmektedir. Azerbaycan'ın ham petrol ve doğal gazının Avrupa'ya çıkmasında oldukça önemli olan proje Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasındaki çok taraflı ve ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır.³⁵²

Hazar Havzası'nda bulunan dev petrol yataklarının işletilmesi için dünyanın önde gelen petrol şirketlerinin katılımı ile 1994 yılında "Asrın Mukavelesi" imzalanmıştı. İmzalanan bu anlaşma ile Azerbaycan'ın 1996'da 9.1 milyon dolar olan petrol üretimi 2000'li yıllardan sonra artış göstermişti.³⁵³

Tablo 2.9. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	102,8	35	67,8	137,8
1993	67,8	34	33,8	101,8
1994	132,4	8,9	123,5	141,3
1995	161,3	21,8	139,5	183,1
1996	239,5	39	200,5	278,5
1997	319,6	58,2	261,4	377,8
1998	326,1	50,3	275,8	376,4
1999	248	43,9	204,1	291,9
2000	230	95,4	134,6	325,4
2001	225	78	147	303
2002	226	63	163	289

Kaynak: TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu

³⁵² Reşad Muradov; "Türkiye Azerbaycan Ekonomik İlişkileri" (Çev.: Elnur Osmanov), *I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – OrtaDoğu - UzakDoğu*, Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş – Arzu Yorkan, Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 78.

³⁵³ Memmed Talibli; "Türkiye – Azerbaycan Siyasî İlişkileri", (Çev.: Elnur Osmanov), *I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – OrtaDoğu - Uzak Doğu*, (Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş – Arzu Yorkan), Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 74.

Tablo 2.10. Azerbaycan-Türkiye Ticaret İlişkileri

	Genel ihracatımız içindeki pay (%)	Azerbaycan'ın ithalatı içindeki pay (%)	Genel ithalatımız içindeki pay (%)	Azerbaycan'ın ihracatı içindeki pay (%)
1997	1,22	40,18	0,11	7,14
1998	1,21	30,36	0,11	8,30
1999	0,93	23,94	0,11	4,74
2000	0,84	19,62	0,18	5,48
2001	0,70	15,23	0,19	3,37
2002	0,64	13,63	0,13	2,93
2003	0,66	11,99	0,19	5,21
2004	0,57	-	0,13	-

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Azerbaycan Ülke Profili

Tablo 2. 11. Azerbaycan ile İthalat Bin (Dolar)

İthalat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	379	34.545	173	0	35.097
1993	313	33.452	173	0	33.938
1994	153	8.649	81	0	8.883
1995	211	21.278	289	0	21.777
1996	222	38.200	742	0	39.165
1995	319	57.322	628	0	58.269
1998	225	49.665	454	0	50.344
1999	704	94.059	352	0	44.033
2000	457	75.785	1.098	0	95.615

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Tablo 2. 12. Azerbaycan ile İhracat Bin (Dolar)

İhracat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	18.134	63.961	20.704	0	102.799
1993	13.487	33.940	20.780	0	68.207
1994	14.882	45.619	71.628	0	132.129
1995	20.378	47.789	93.175	0	161.342
1996	32.854	92.624	114.424	0	239.902
1997	26.443	160.375	132.882	3	319.703
1998	53.248	139.038	134.876	3	327.165
1999	24.669	102.583	120.802	1	248.055
2000	24.994	103.356	101.524	500	230.374

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

2.2.2. Türkiye'nin Kazakistan ile Ticaret İlişkileri

Kazakistan, Sovyetler Birliği içinde işlenebilir toprakların beşte birine sahip olarak ülkenin en önemli tarımsal ürün üreticisi ve ihracatçısı konumunda olan ülkeydi.³⁵⁴ Ülkenin başlıca enerji kaynakları kömür, doğal gaz ve petroldür. Ülke Sovyetler Birliği zamanında enerji üretimi alanında ilk sıralarda yer alırken petrol alanında ikinci, kömür alanında üçüncü ve doğal gaz alanında altıncı büyük üretici konumdaydı.³⁵⁵ Kazakistan'ın batısında yer alan önemli petrol ve doğal gaz rezervleri 1991 yılı itibari ile 26.6milyon ton, doğal gaz üretimi ise 8 – 8.5 milyar metreküptü. Ülkede çıkarılan diğer madenler; krom, bakır, kurşun, volfram, kömür ve çinkodur. Petrol ve yarı işlenmiş metal sektörleri ihracata yönelik iki sektörünü oluştururken doğal kaynaklar ve coğrafyası ile ülke uranyum, krom, kurşun ve çinko yataklarının zenginliğiyle dünya ikincisi, mangan itibarı ile dünya üçüncüsü, bakır itibarı ile de beşincisidir. Bununla birlikte Kazakistan, bu önemli maden kaynaklarına sahip olduğu için geniş çaplı maden çıkarma ve işleme kapasitesine de sahiptir. Yine ağır sanayi için makine, makine ekipmanı, petro – kimya ve tarımsal ürünlerin işlenebilmesi için gelişmiş bir sanayi alt yapısı bu ülkenin bir diğer

³⁵⁴Kazakistan Ülke Raporu, T. C Dışişleri Bakanlığı, (TİKA) Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara 1994, s. 21.

³⁵⁵Kazakistan Ülke Raporu, T. C Dışişleri ..., s. 28 Sovyetler Birliği'nin Batı Sibirya'daki daha kolay ulaşılır olan rezervler üzerine yoğunlaşması nedeniyle, bu bölgede çok geniş petrol ve doğal gaz rezervleri dokunulmadan kaldı.

özelliğini oluşturmaktadır.³⁵⁶ Kazakistan'ın ekonomik yapısına baktığımız zaman piyasa ekonomisine ilk geçişte ilk beş yıl Sovyet sistemi içinde kurulan ihracat yapısının da çökmesiyle ve büyük ölçekli maddi yardımın da kaybı ile şiddetli bir üretim çöküşü yaşadı. Bununla birlikte Kazakistan'ın ekonomik verileri incelendiğinde 1996 yılında yaklaşık 21 milyar dolar olan GSYİH'nin 2005 yılında 56 milyar dolara çıktığı görülmektedir. GSYİH'sinin 1350 dolardan 3700 dolara; büyüme hızının % 0,5'ten % 9,4'e çıktığı; 1996'da % 39 olan enflasyon oranının 2005 yılında % 7,6'ya düştüğü görülür.³⁵⁷ Yine satın alma gücü 1996 yılında 3700 dolar düzeyinde 2005 yılında 8300 dolar düzeyindedir.

Kazakistan'ın bu olumlu özellikleri ile birlikte Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bu bölgeye giden ilk ülke oldu. Nitekim Kazakistan 15 milyonluk küçük bir pazar olmakla birlikte diğer ülkelere göre daha elverişli ortama sahip olması ve güçlü bir bankacılık sistemi gibi olumlu koşulların var olması nedeniyle Türk firmalarına çeşitli imkânlar sundu.

Kazakistan ile ticaret ilişkilerimiz incelediğinde toplam ihracatımız içindeki payının yaklaşık % 0,6 ve ithalatımızdaki payının ise % 0,4 olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, Kazakistan'ın hem toplam ithalatı ve hem toplam ihracatı içerisindeki payı ise sadece % 2 düzeyindedir.³⁵⁸ Yine 1993'te kurulan hükümetler arası "Karma Ekonomik Komisyon" iki ülkenin ticari ve ekonomik ilişkilerini gözden geçirmekle yükümlü olmuş ve Kazakistan'ın bağımsızlığından itibaren iki ülkenin ticari ilişkileri sürekli artmıştı. 1992'de 30 milyon dolar olan ticaret hacmi 2005 yılında 1 milyar doları aşmıştı. Bununla birlikte bu süreçteki tek istisna 2001 yılında Türkiye'nin mineral yakıt ithalatında meydana gelen daralma olmuştu.³⁵⁹

Kazakistan'a Türkiye'nin yapmış olduğu yatırımlar 560 milyon dolara ulaşmış ve bu rakam 1993 – 1999 yılları arasında 473.8 milyon dolar olmuştu. Kazakistan pazarında Koç Holding ve bu kuruluşa bağlı Ram Dış Ticaret ile birlikte Anadolu Grubu, Enka Holding, Tefken Holding, Ceylan İnşaat Ahsel, Okan Holding, Alarko Holding gibi birçok Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte 1998 – 2001 yılları arasında

³⁵⁶Kazakistan Ülke Raporu, T. C Dışişleri ..., s. 21.

³⁵⁷Nur Batur; Yeni Türk Dünyası ve Demokrasi 3, Röportaj Haber, Milliyet Gazetesi, 12 Mart 1992.

³⁵⁸B.Tuğberk Tosunoğlu, "Türkiye'nin Bölgeye Yönelik İzlediği Politikalar ve Bu Politikaların Etkileri", *Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Orta Asya'da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sempozyumu*, Sarem Yayınları, Ankara 2007. s. 127 – 133.

³⁵⁹Tuba Hatiopğlu; Kazakistan Ülke Profili, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008, s. 14.

Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı maddi yardımların toplamı 2 milyon 930 bin ABD doları olmuştur. Türkiye'nin bu yardımları genelde askerî teknoloji ve donanım şeklindeydi.³⁶⁰

Kazakistan ile 1992 yılında “BRİ – GEM Ortak Gemicilik Şirketi Projesi” oluşturuldu. Bu proje, Türkiye Kazakistan arasında Ortak Gemicilik Şirketi kurulması, Volga ve Don nehirleri aracılığıyla Karadeniz ve Hazar Denizi arasında taşımacılık yapılmasını içermektedir. Türk Gema Donanım Sanayi ve Dış Ticaret Şirketi altısı denizde 4500 DTW, nehirde 2800 DWT kapasiteli nehir – deniz tipi konteynır gemisini Türkiye’de inşa edecek ve gemiler 20 yıl ortak işletilecekti.³⁶¹

Tablo 2.13. Kazakistan-Türkiye Ticaret İlişkileri

Yıllar	Genel ihtiyacımız içindeki pay (%)	Kazakistan'ın ithalatı içindeki Pay (%)	Genel ithalatımız içindeki pay (%)	Kazakistan'ın ihracatı içindeki pay (%)
1998	0,79	3,20	0,55	,37
1999	0,36	1,72	0,73	4,93
2000	0,43	1,75	0,64	3,72
2001	0,38	1,46	0,22	2,18
2002	0,45	3,05	0,40	2,64
2003	0,50	2,79	0,38	2,06
2004	0,56	2,55	0,45	2,14

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Kazakistan Ülke Profili

³⁶⁰ Kazakistan Cumhuriyeti Devleti Başkanı N. Nazarbayev tarafından karşılıklı mevcut ticaret hacminin düşük olmasından dolayı bu hacmin yükseltilmesi ile ilgili görüşünü bildirmiştir. Bektas Mukhamejanov; “Türkiye ile Kazakistan: Karşılıklı Kazanımlara Dayalı İşbirliği” (Çev.: Almagül İşina), I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – Orta Doğu - Uzak Doğu, Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş – Arzu Yörkan, Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 99.

³⁶¹ Esra Hatipoğlu; s. 383 – 390

Tablo 2. 14. Kazakistan ile İhracat Bin (Dolar)

İhracat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	6.014	4.296	9.105	0	19.415
1993	16.446	17.447	33.939	0	67.832
1994	37.319	26.989	67.367	0	131.675
1995	20.343	34.099	96.331	0	150.773
1996	41.494	54.873	67.676	0	164.043
1997	32.406	73.738	104.433	1	210.578
1998	29.474	97.733	87.099	1	214.307
1999	22.234	39.944	34.419	0	96.597
2000	23.719	58.590	36.392	0	118.701

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı**Tablo 2. 15** Kazakistan ile İthalat Bin (Dolar)

İthalat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	14	10.436	61	0	10.511
1993	19	43.609	112	0	43.741
1994	12	32.170	123	0	32.305
1995	23	85.750	859	0	86.631
1996	537	99.560	499	0	100.595
1997	304	164.574	407	0	165.285
1998	1.063	252.393	212	0	253.668
1999	691	294.935	285	0	295.911
2000	2.341	342.981	1.054	0	346.376

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Tablo 2. 16. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretin Mal Gruplarına Göre (%) Dağılımı (2000)

Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatı Mal Grupları (FOB)	Pay %	Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı Mal Grupları (CIF)	Pay %
Metal Eşya	13	Taş kömürü katranı, ham petrol ürün	49
Kimyasal Maddeler	11	Demir - çelik	13
Makine	10	Demir Dışı Metaller (Ham Bakır)	31
Tekstil	9	Hububat (Buğday)	4
Büro Cihazları	9	Diğer Ürünler: Anorganik Kimyasallar, Kösele, Deri, Ham Postlar, Mineral Maddeler	3
Radyo - Tv	9		
Plastik Maddeleri	7		
Kağıt Ürünleri	7		
Gıda Maddeleri	5		
Diğer Ürünler	20		

Kaynak: T. C. Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü 2000.

Tablo 2. 16 'da ki gibi, 2000 yılı mal grupları itibariyle ülkemizin Kazakistan'a yaptığı ihracatın % 13'ünü metal eşya, % 11'ini kimyasal maddeler, % 10'unu Makine, % 9'unu tekstil, % 9'unu büro cihazları, % 9'unu radyo - TV, plastik maddeler, % 7'sini kağıt ürünleri, % 5'ini gıda maddeleri ve % 20'sini diğer ürünler oluşturmaktadır. Bununla birlikte 2000 yılı mal grupları itibariyle bu ülkeden ithal ettiğimiz mallar arasında % 49'luk bir payla taşkömürü katranı ve ham petroler birinci sırayı alırken % 31'lik payla demir dışı metaller (ham bakır) ikinci sırada, % 13'lük payla demir-çelik üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 2. 17. Türkiye-Kazakistan Arasındaki İthalat-İhracat (1992-2001 Milyon \$)

Yıllar	Türkiye'nin Genel İhracatı İçindeki Payı (%)	Kazakistan'dan Türkiye'nin Yapıldığı İthalat Tutarı (Milyon \$)	Türkiye'nin Genel İthalatı İçindeki Payı (%)	Hacim	Denge (İhracat-İthalat)
1992	0.12	7.5	0.33	25.7	+ 10.6
1993	0.19	8.2	0.48	38.0	+ 21.5
1994	0.78	11.1	0.28	25.2	+ 2.8
1995	0.70	86.6	0.24	237.4	+ 64.1
1996	0.71	100.5	0.24	264.6	+ 63.4
1997	0.80	165.2	0.34	375.8	+ 45.2
1998	0.79	253.6	0.55	466.6	- 40.7
1999	0.36	295.9	0.73	292.5	-199.3
2000	0.43	346.3	0.64	465.0	-227.6
2001	0.38	90.3	0.22	210.1	+ 29.4

Kaynak: Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü Ağustos 2002

Kazakistan ile Türkiye arasında yapılan ihracat ve ithalat ülkenin bağımsızlığını ilan ettiği ilk yıllarda (1992-1994) düşük düzeyde gerçekleşmişti. Bu yıllarda, Kazakistan'ın toplam ihracatımız içerisindeki payı % 0.15, ithalatımız içerisindeki payı da % 0.30 düzeyinde seyretmişti. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler 1995-2001 yılları arasında nispeten artış göstermişti. Bu durumu ülkemiz açısından değerlendirdiğimiz zaman, Kazakistan ile ticaret hacmimizin en yüksek oranda gerçekleştiği 1998 yılında; Türkiye 214.3 milyon \$'lık ihracat, 253.7 milyon \$'lık ithalat yaparak toplam 466.6 milyon \$ ticaret hacmine ulaşmıştı. Ancak 2001-2002 yıllarında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat miktarı 1998 yılında ulaşılan ticaret hacminin yaklaşık % 45'i kadardı. Bu düşüşün nedeni, ülkemizin son yıllarda içinde bulunduğu ekonomik kriz ve yapılan devalüasyonlarla müteşebbislerimizin üretime yönelik yatırımlara çok fazla yönelmemesidir. Diğer nedeni de Türk müteahhit firmalarının daha önce üstlenmiş

oldukları taahhüt işlerinin büyük ölçüde tamamlanmamış ve yeni projelerin üstlenilmemiş olmasıdır.³⁶²

2.2.3. Türkiye'nin Kırgızistan ile Ticaret İlişkileri

Kırgızistan'ın ülke ekonomisine baktığımız zaman tarım ürünlerinin önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Bu ürünler içinde tütün (yıllık 55,000 ton), yün, pamuk, deri, ipek, meyve ve sebze yer almaktadır. Bu sektörün GSYİH içindeki oranı % 40 olup ülke ekonomisine katkıda bulunan en önemli sektördür. Ancak ülke şeker, bitkisel yağ ve süt ürünlerinde dışa bağımlıyken gıda sanayi ve konservecilik açısından BDT ülkeleri arasında dördüncü sıraya yerleşmiş durumdadır. Bununla beraber tarım işletmeleri yabancı yatırımcılar için özelleştirilmiş ya da özelleştirme sürecinde yeni olanaklar sağlamaktadır. Ülkenin, petrol rezervi ve üretimi karmaşık ve zor jeoloji yapısı nedeniyle yetersiz olup, yedi petrol ve iki petrol/gaz sahası mevcuttur. Ülkede inşaat sektörü 1999 senesinde GSMH' nin % 5'ini oluşturmaktadır. Bağımsız Merkez Bankası Haziran 1991'de kurulmuştu. Kırgızistan, Türk Cumhuriyetleri arasında milli parasını (SOM) tedavüle çıkararak ilk devlettir. Bununla birlikte Kırgızistan finans yapısını Kırgızistan Merkez Bankası ile birlikte 20 ticari banka, 15 yatırım fonu, 37 sigorta şirketi (biri kamuya ait, 36 sı özel), 1 menkul değerler şirketi, 2 emeklilik fonu ve 422 diğer finans kurumları oluşturmaktadır. Ülkede endüstriyel üretimin % 10'u ve istihdamın % 11'i madencilik ve metelurji sektöründedir. Bu sektör, dış ticarete önemli bir yer tutmaktadır. Ülkede zorunlu ihtiyaçların büyük çoğunluğu ithalat ile karşılanmaktadır.³⁶³ Kırgızistan diğer Türk Cumhuriyetlerine göre ticari ve ekonomik ilişkilere en az sahip ülkedir. Türk - Kırgız ticari dış ticaret hacmine baktığımız zaman 1992 yılında bu ülke ile ticari ilişkilerimiz yok denecek kadar az olurken en yüksek seviyesine 1997 yılında 57.5 milyon dolar ile ulaşmıştı.³⁶⁴ Bunun yanında Kırgızistan ile hukuki zeminde “ Edebi Dostluk Anlaşması” ve “ Kırgızistan³⁶⁵ ile Türkiye'nin El Ele 21. Yüzyıla Doğru” siyasî anlaşmaları bulunmaktadır.³⁶⁶

³⁶² Nihat Batmaz; “Türkiye – Kazakistan Arasındaki Ticari – Ekonomik İlişkiler, Türk Müteşebbüslerinin Bu ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar” http://www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/29/4_29.pdf.

³⁶³ T.C Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri (Azerbaycan,...s. 99 – 132.

³⁶⁴ Meryem Kırımlı, Dilek Temiz; *Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Agam Yayınları, Ankara 2006, s. 473 – 490.

³⁶⁵ Akayev dünyanın en büyük 10 deri fabrikasından biri olan ve Issık Gölü yakınlarında Tokmak kentindeki İtalyan projesini iptal ederek Türklere vermişti. Ve şu cümlelerle özetlemişti: “*Buraya gelenin haddi hesabı yok. Ama candan gelecek bir Türkiye var ki, o demek ki şu yanlışı yapmayın. İtalyanlar, Tokmak'ta 50 milyon dolarlık işi 117milyon dolara çıkarmak istediler. Kırgızlar daha bu işleri*

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ekonomik ilişkilere en fazla engel olan unsur coğrafî uzaklık ve yeterli kara yolu ve demir yolu ağının bulunmamasıdır. Düşük satın alma gücü ve nüfusun az olması da ticareti engellemektedir. Taşımacılıktaki bir başka sorun ise yolsuzluktur. Yine Kırgızistan'da üretim belli bir seviyeye gelmediğinden Türk yatırımcıların ihtiyaç duyduğu hammaddeler üretilmemekte ya da istenilen kalitede olmamaktadır. Hammaddelerin Türkiye'den sağlanması esnasında mesafenin uzaklığı da sıkıntı yaratmaktadır. Yine Kırgızistan'da muhasebe kayıtlarının Türk girişimciler tarafından tutulmaması da sıkıntı olmaktadır. Ancak Kırgızistan bütün bu olumsuzluklara rağmen yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Ülkede turizm altyapısı, haberleşme, enerji ve sanayi yatırım yapılabilecek sektörlerdendir.

Türkiye ile Kırgızistan ekonomik ilişkilerinde 1993'te Türk Eximbank ve Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası arasında 75 \$'lık bir anlaşma imzalanmış ve 108 \$'lık buğday kredisi kullanılmıştı. Ancak bu kredinin 28.73 \$'lık kısmı mal ihracatı, 46.28 \$'lık kısmı ise proje kredisi olarak kullanılmıştı. Bu kredi çerçevesinde finansmanı sağlanan projeler: bir otel ve trafo merkezi inşası, zirai ilaçlar, kürk fabrikası için kimyasal madde, mobilya fabrikası makineleri, ekmek fırınları, telekomünikasyon merkezleri, otobüs ve haberleşme cihazlarıdır.

Kırgızistan'da faaliyet gösteren Türk firmaları genelde küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. Bu firmalar mağazalarda toptan satış ve perakende ticaret yapmaktadırlar. 200 firmanın yaklaşık 100'ü Kırgız – Türk ortaklığı, diğerleri ise Türk firmaları olarak Kırgızistan'da ofis ve iş yeri olarak bulunmaktadır. Kırgızistan'daki Türk yatırımları otelcilik, gıda ve içecek üretimi, bankacılık, mobilya, çay paketleme, plastik, inşaat malzemeleri üretimi gibi çok çeşitli alanlarda mevcuttur.³⁶⁷

---

bilmiyorlar. Bir ejderhanın ağzından çıkıp diğer ejderhanın ağzına girebilirler. Türkiye'nin yardımı gerekir. Kardeşiz. Akrabalarımızın kökü birdir. Kaynaklarımızı kaptırmayalım. İki taraf içinde karlı işler yapılmalı” sözleri ile Türkiye'nin Kırgızistan için önemini belirtmişti. Cengiz Çandar; Asya Hilali Türk Yıldızı 2, Kırgızistan'dan Ortalık Çağrısı, Sabah Gazetesi, 28 Ocak 1992.

³⁶⁶ Ernek Omuraliyev; *Kırgızistan'daki Yatırım İmkânları, Dış Ticaret Stratejisi ve Türkiye*, I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – Orta Doğu - Uzak Doğu, (Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş – Arzu Yorkan), Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 111.

³⁶⁷ Mehmet Seyfettin Erol; s. 412 – 421.

Tablo 2.18. Kırgızistan-Türkiye Ticaret İlişkileri

Yıllar	Genel ihracatımız içindeki pay (%)	Kırgızistan'ın ithalatı içindeki pay (%)	Genel ithalatımız içindeki pay (%)	Kırgızistan'ın ihracatı içindeki pay (%)
1998	0,15	5,5	0,01	1,3
1999	0,08	4,2	0,00	0,6
2000	0,07	4,1	0,00	0,0
2001	0,06	4,1	0,02	1,3
2002	0,07	5,1	0,03	3,2
2003	0,09	5,9	0,02	1,8
2004	0,12	-	0,01	-

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Kırgızistan Ülke Profili

Tablo 2.19. Türkiye'nin Kırgızistan ile Dış Ticareti

Yıl	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	1.8	17.1	16.9	38.2	47.1	49.6	41.5	23.2	20.6	17.4
İthalat	1.7	3.5	4.3	5.5	5.9	7.6	6.8	2.8	2.3	6.3

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Tablo 2. 20. Kırgızistan ile İhracat Bin (Dolar)

İhracat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	10	372	1.449	0	1.831
1993	1.701	2.436	12.877	0	17.014
1994	6.323	2.202	8.443	0	16.968
1995	11.107	7.818	19.230	0	38.155
1996	13.630	10.719	22.750	0	47.099
1997	8.562	9.923	31.096	0	49.581
1998	4.647	12.887	23.980	0	41.514
1999	4.896	9.310	8.987	4	23.197
2000	4.835	7.711	8.026	0	20.572
2001	2.089	8.142	7.119	0	17.350

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Tablo 2.21. Kırgızistan ile İthalat Bin (Dolar)

İthalat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	0	1.349	93	0	1.442
1993	39	3.088	343	0	3.470
1994	0	4.268	27	0	4.295
1995	69	4.935	509	0	5.513
1996	17	5.730	131	0	5.879
1997	417	6.999	139	0	7.556
1998	72	6.657	44	0	6.773
1999	132	2.442	206	4	2.779
2000	268	1.922	159	0	2.350
2001	317	3.461	2.509	0	6.307

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

2.2.4. Türkiye'nin Özbekistan ile Ticaret İlişkileri

Özbekistan ekonomisine baktığımız zaman, Özbekistan'da kalkınmayı sağlayan en önemli üretim faaliyetlerinin başında tarım gelmektedir. Ülke pamuk üretiminde dünya beşincisi ve pamuk ihracatında dünya ikincisidir. Ülkede pamuktan sonra tahıllar ikinci sırayı alırken buğday, çeltik (pirinç) ve mısır hemen arkasından gelen ürünlerdir. Fakat üretilen buğday ülke gereksinimini karşılamadığından buğday üretiminin artırılma politikası yoluna gidilmiştir. Bir diğer sektör olan sanayi sektörü diğer Türk Cumhuriyetlerine göre daha gelişmiş konumdadır. Bununla birlikte ülkenin kurulu sanayi dalları; ağır sanayi, hafif sanayi ve gıda sanayisinden oluşmaktadır. Ağır sanayi; yakıt, enerji, metelurji, makine, kimya orman ürünleri yapı malzemelerinden oluşurken; dokumacılık, dikiş, deri-kürk ayakkabı ve gıda sanayi hafif sanayisini oluşturmaktadır. Yine madencilik sektöründe ise ürettiği altın ile 1996 yılında dünyanın en büyük 7. ülkesidir. Bakır, çinko, tungsten ve molibden yatakları Kuramin Sıradağlarında yer alırken altın ise Kızılkum Çölü'nde bulunmaktadır. Bununla beraber bu ülkede çıkan

altın yeryüzünün en kaliteli altını olarak bilinmektedir.³⁶⁸ Ülke doğal gaz üretiminde dünyada 8. sırada yer alırken ülkede beş petrol ve gaz bölgesi bulunmaktadır.³⁶⁹

Özbekistan sosyalist ekonomiden piyasa ekonomisine gerekli reformları sınırlı oluşturarak geçmişti. Bu durum da Özbekistan ekonomisinde bir dizi sorunları beraberinde getirmişti.³⁷⁰

Türkiye – Özbekistan ekonomik ilişkileri gerek dış ticaret hacminde gerekse de yatırımlar da yükselme grafiği gösterirken 1997’den sonra siyasî sorunlar nedeniyle gerileme sürecine girdi.

Türkiye, Özbekistan için daima önemli bir ticari ortak olmuştur. Türkiye Özbekistan’a kimyasal malzemeler, tekstil, gıda ürünleri, elektrik ve elektronik ürünler ihraç etmekte; pamuk, bakır, tekstil ve deri gibi maddeler ithal etmektedir.

1992’de Türk Eximbank, Türkiye ve Özbekistan ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla kısa ve orta vadeli ihracat ve yatırım kredileri vermeye başladı. İki ülke arasında 28 Nisan 1992’de “Yatırımların Karşılıklı Geliştirilmesi ve Korunması Anlaşması”, 5 Mayıs 1996’da “ İkili Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması”, 13 Nisan 1998’de “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştı.³⁷¹

Türkiye’nin Özbekistan ile ilişkileri başladığında 30’dan fazla protokol ve anlaşma imzalanmıştı. Daha önce 385’e kadar yükselen şirketlerin sayısı 268 kadar gerilemişse de bu rakam 2006 yılı kayıtlarında tekrar 376’ya çıkmıştı. Bu firmalardan 102 tanesi tamamen Türk sermayeli kuruluşlardır.³⁷²

Türkiye – Özbekistan dış ticaret hacmi en yüksek seviyesine 305.3 milyon dolar ile 1997 yılında ulaşırken daha sonraki yıllarda bu seviyeye ulaşamayacaktı. Bu oran 2001 yılında 126 milyon dolar olan dış ticaret hacminin 2002 yılında 168 milyona

³⁶⁸ Ali Sirmen; Asya’daki Türk Cumhuriyetleri Anayurt İlleri, Milliyet Gazetesi, 29 Ocak 1992. Yine bu ülkede yaklaşık olarak yılda 500 ton altın çıkarılmaktadır. Daha önceleri çıkartılan bütün altınlar Moskova’ya gönderilmekle birlikte bu bölgeden çıkarılan altın büyük oranda nükleer silahlara, tanklara, nükleer gemilere harcanıyordu. Nur Batur; Yeni Türk Dünyası ve Demokrasi 3, Röportaj Haber, Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1993.

³⁶⁹ T.C Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri Azerbaycan,...s. 165 – 169.

³⁷⁰ Cengiz Sürücü; s. 364 – 365.

³⁷¹ Cengiz Sürücü; s. 364 – 365.

³⁷² Türk Yatırımlarının ABD, İngiltere, Almanya, Güney Kore ve Çin’den sonra 6. sıradadır. Özbekistan’da 70 kadar ülke iş ortaklığı kurmuş olup Rusya Federasyonu, ABD, Türkiye ve Pakistan firma sayıları itibari ile il sırasında yer almaktadır. Güney Kore, ABD, İngiltere ve Türkiye ise bu ülkede en çok üretim gerçekleştiren ortak girişimlerin sahibi ülkeler oldu. Zihni Tuğrul, Ayşe Ferdağ Tekin; Özbekistan Ülke Profili, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008, s. 234 - 235.

çıkıldığı görülür.³⁷³ Ülkede mevcut olan yabancı sermayeli şirketlerin % 14'ü Türk firmaları ile ortak kurulan şirketler olup bu şirketleri sayısı 374'tür. Bu şirketler otomotiv sanayi, bankacılık, gıda sanayi ve hafif sanayidir. Özbek – Türk sermayeli Utbank, otobüs ve kamyon üretimi yapan Samkoçavto, Kaya Tekstil, Bursel Tekstil bu ortakların birkaç örneğini oluşturmaktadır.³⁷⁴

Tablo 2.22. Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	54,5	21	33,5	75,5
1993	213,3	31,9	181,4	245,2
1994	65	78,9	-13,9	143,9
1995	138,4	61,4	77	199,8
1996	229,8	57,7	172,1	287,5
1997	210,7	94,6	116,1	305,3
1998	155,6	96,1	59,5	251,7
1999	99,1	47,5	51,6	146,6
2000	83	86	-3	169
2001	90	36	54	126
2002	93	75	18	168

Kaynak: TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu

³⁷³Meryem Kırımlı, Dilek Temiz; *Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Agam Yayınları, Ankara 2006, s. 473 – 490.

³⁷⁴Uflat Kadirov; “Özbekistan’ın Siyasî ve Ekonomik Potansiyeli” (Çev.: Elnur Osmanov), *I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – OrtaDoğu - UzakDoğu*, (Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş) – Arzu Yorkan, Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 91.

Tablo 2.23. Özbekistan-Türkiye Ticaret İlişkileri

	Genel ihracatımız içindeki pay (%)	Özbekistan'ın ithalatı içindeki pay (%)	Genel ithalatımız içindeki pay (%)	Özbekistan'ın ihracatı içindeki pay (%)
1998	0,58	5,8	0,21	3,3
1999	0,37	3,8	0,12	1,7
2000	0,30	3,4	0,16	3,0
2001	0,32	3,6	0,09	1,3
2002	0,26	4,3	0,14	2,8
2003	0,29	6,0	0,14	3,6
2004	0,23	-	0,18	-

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Özbekistan Ülke Profili

Tablo 2. 24. Özbekistan ile İhracat Bin (Dolar)

İhracat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	5.435	30.207	18.797	0	1.831
1993	40.838	54.159	118.521	0	17.014
1994	10.839	10.688	43.021	0	16.968
1995	6.249	22.675	109.619	1	38.155
1996	17.007	65.619	147.866	0	47.099
1997	64.908	87.360	58.321	0	49.581
1998	41.201	78.789	36.188	1	41.514
1999	10.654	48.411	40.073	0	23.197
2000	10.102	38.792	33.752	4	20.572
2001	18.704	38.630	31.948	445	17.350

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı 2007

Tablo 2. 25. Özbekistan ile İthalat Bin (Dolar)

İthalat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	0	21.019	0	0	21.019
1993	0	31.934	76	0	31.934
1994	26	78.523	428	0	78.625
1995	357	60.744	320	0	61.529
1996	74	57.660	345	0	58.054
1997	259	94.168	562	0	94.773
1998	735	94.910	542	0	96.207
1999	746	46.188	1.105	0	47.477
2000	1.250	83.690	5.259	0	85.794
2001	514	34.426	4.121	0	36.045

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı 2007

Tablo 2.26. Özbekistan'ın Ticaretindeki İlk 10 Ülke (İhracat) Milyon Dolar

Ülke Adı	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Rusya	-	-	774	808	593	923	474	423	602	527
Polonya	41	37	72	110	99	100	84	43	37	82
Çin	12	10	75	64	136	127	29	12	11	7
Türkiye	-	29	71	15	49	86	87	43	78	33
Kazakistan	-	-	-	245	81	60	88	79	64	74
Ukrayna	-	-	45	89	55	115	27	79	162	175
Bangladeş	-	-	-	-	-	1	3	15	14	22
Tacikistan	-	-	76	229	181	238	207	240	169	137
Japonya	8	34	24	99	56	33	39	30	71	48
ABD	1	7	3	13	150	37	31	26	34	52

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı 2007

Tablo 2.27. Özbekistan’ın Ticaretindeki İlk 10 Ülke (İthalat) Milyon Dolar

Ülke Adı	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Rusya	-	-	917	907	1.191	962	533	264	302	400
Güney Kore	-	77	261	269	544	743	442	376	253	380
Çin	42	47	57	52	42	68	64	30	43	56
Almanya	74	149	354	389	522	483	304	292	233	227
Kazakistan	--	-	129	168	222	163	131	73	147	165
Ukrayna	-	-	76	152	197	259	153	85	125	120
Türkiye	-	239	71	74	252	232	172	109	91	99
Tacikistan	-	-	25	145	210	190	138	199	108	86
ABD	57	81	98	70	387	258	162	387	183	162
İtalya	10	23	38	33	52	54	74	53	53	46

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı 2007

2.2.5. Türkiye’nin Türkmenistan ile Ticaret İlişkileri

Pamuk, arpa, buğday, mısır, çeltik, susam, kavun, karpuz, üzüm, meyan kökü ve doğal ipek ülkenin başlıca tarım ürünleridir. Türkmenistan, Orta Asya’ da Özbekistan’dan sonra ikinci önemli pamuk üreticisidir. Dünya sıralamasında ilk 10 ülke arasında bulunan bu ülkenin pamuk üretimi, toplam tarım sektörünün %70’ini oluşturmakta ve ürünün %20’si işlenmek üzere diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine ihraç edilmektedir. Pamuk ihracatından elde edilen gelir, toplam ihracat gelirinin %20’sini oluşturmaktadır.³⁷⁵ Ülkedeki tekstil fabrikalarının üretimi de toplam sanayi üretiminin 1/3’ünü oluşturmaktadır. Üretim miktarları açısından pamuk üretiminin hemen ardından yem bitkileri ve tahıllar gelmektedir. Gıda sanayi üretimi içinde et ve mamulleri, un ve mamulleri ve süt ve mamulleri üretimleri ilk sıralarda yer almaktadır. Ülke tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinde ithalatçı bir ülkedir. Ülkenin sanayi sektörünü büyük

³⁷⁵Türkmenistan 1991 yılında “Ekonomik Değişim Programı”nı uygulama alanına dahi ederek birçok devlet işletmesini özelleştirerek bu programı destekledi. Diğer yandan da binlerce irili ufaklı özel işletmeler kurularak 150.000’den fazla kişiye istihdam sağlandı. Bununla birlikte GSHM’deki artış oranı % 10’luk oranla Orta Asya’da sağlanan en büyük oran elde edildi. Bkz. Selahattin Baysal; “Türkmenistan Türkiye İlişkileri” Yeni Türkiye 16, *Türk Dünyası Özel Sayısı* II, Ankara 1997, s. 1347.

ölçüde pamuk, enerji hammaddeleri ve diğer doğal kaynaklar oluşturmaktadır. Pamuğun yanı sıra ülke ekonomisinin temel taşı doğal gaz ve petrol oluşturmaktadır. Türkmenistan, Türk Cumhuriyetleri arasında en büyük doğal gaz rezervlerine ve yıllık üretim kapasitesine sahip olan ülkedir.³⁷⁶ Sanayi üretiminde sahip olduğu zengin mineral kaynakları nedeniyle madencilik ve enerji sektörü Türkmenistan’da önemli bir yer tutmaktadır. Doğal gaz, sodyum sülfat, krom (Karaboğaz Lagunu), sülfür, kurşun, galyum (Gaurdak bölgesi), bentonit (Oglanlı bölgesi), brom, iyot (Çeleken Nebitdağ) ve petrol ülkenin başlıca doğal kaynaklarını oluşturmaktadır. Ülkenin gaz sektörüne ilişkin asıl büyük projesinin Hazar denizinin altından geçerek Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye’ye ulaşması planlanan yılda 30 milyar metreküp kapasiteli yaklaşık 3 milyar dolarlık maliyeti olan, Trans-Hazar “Petrol Boru Hattı Projesi” oluşturmaktadır. Türkmenistan’ın Haziran 2000 tarihindeki verilerine göre, 22 ülkede 70’den fazla şirketin üstlenicisi olduğu uygulama aşamasında olan 118 inşaat projesinin % 60’ı Türk, Alman, İtalyan ve İran şirketlerince yürütülmektedir. Ülkede banka kurma ve dış operasyonlar için lisans veren merci Merkez Bankası’dır. Ülkenin dış ticareti daha çok karşılıklı mal takası temeline dayandırılmış olup yoğun olarak BDT ülkeleri ile gerçekleştirilmektedir.³⁷⁷

Türkmenistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra diğer ülkelere göre dağılmadan daha az etkilenmiş ülkelerden biridir. Bunun en önemli sebeplerinden biri Türkmenistan’ın 1992 ve 1993 yıllarında doğal gaz ihraç etmesidir. Bu durum ülke ekonomisinin iyileşmesine önemli katkıda bulunmuştur. Bununla beraber 1993 ve 1994 yıllarında Ukrayna’nın ve diğer BDT ülkelerin gaz borçlarını ödeyememesi, Türkmenistan ekonomisinde bir likitide krizi yaratmış, 1993–1995 yıllar arasında milli gelir % 30 azalmış ve ekonomiye % 1700’lere varan bir hiperenflasyon ortamı hâkim olmuştur. Bununla birlikte Türkmenistan’ın ekonomik verileri incelendiğinde 1996 yılında yaklaşık 2 milyar dolar olan GSYİH’in 2005 yılında 17,6 milyar dolara çıktığı; yine sırasıyla kişi başı GSYİH’sinin 566 dolardan 3516 dolara; büyüme hızının % 6,7’den % 9,6 ya çıktığı; 1996’da % 1000’e yakın olan enflasyon

³⁷⁶ Türkmenistan’daki yeraltı kaynakların yıllık üretimlerine baktığımız zaman: petrol 54 milyon ton / yıl, gaz 84 milyar metreküp / yıl, tuz 650 bin ton / yıl, kükürt 343 bin ton / yıl, sodyum sülfat 259 bin ton / yıl’dır. 28 Nisan – 1 Mayıs 1997 tarihlerinde Enerji Bakanı Recai Kutan’ın başkanlığında Türk heyeti Türkmenistan’a giderek burada petrol ve gaz üzerine çeşitli anlaşmalar imzaladı. Bkz. Selahattin Baysal; “Türkmenistan Türkiye İlişkileri” Yeni Türkiye 16, *Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Ankara 1997, s. 1352.

³⁷⁷ T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, II. Türk Cumhuriyetleri İşadamları Kurultayı, 24 – 25 Kasım 2000, İstanbul, s. 175 – 190.

oranının 2005 yılında % 10,8'e düştüğü görülür. Türkmenistan'ın bu ekonomik yapılanmasıyla beraber ticaret ilişkilerimiz incelendiğinde toplam ihracatımız içerisindeki payının yaklaşık % 0,3 ve ithalatımızda ki payının ise yaklaşık % 0,2 olduğu görülmektedir.³⁷⁸ Türkiye'nin Türkmenistan'ın³⁷⁹ toplam ithalatı içerisindeki payı % 7 ve toplam ihracatı içerisindeki payı ise yaklaşık % 3 düzeyindedir.³⁸⁰

Türkiye ile Türkmenistan arasında 1991 yılında "Ekonomik ve Ticarî İşbirliğine Dair Anlaşma", 1992 yılında "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması", 1995 yılında "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" ve aynı zamanda "Karma Ekonomik Komisyon" kurulmasına dair anlaşma imzalanmış ve böylece iki devlet arasında karşılıklı ticarî ve ekonomik ilişkilerin temeli oluşturulmuştur.

Türkmenistan'ın hem ithalat hem de ihracat anlamında BDT ülkeleri dışındaki en önemli ticaret ortağı Türkiye'dir. Türkiye, Türkmenistan'ın ilk beş ortağı arasında yer almaktadır.

Türkmenistan'da yatırım ortamı olmamasına rağmen bu dönemde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinde Kazakistan'dan sonra yatırım yaptığı ikinci ülkedir. Türk firmaları genellikle Türkmenistan'a ortak şirketler kurarak gitmektedir. Ancak ülkede özelleştirmenin yeterince yapılmamış olması ülkedeki yatırımı engellemektedir. Türk firmaları özellikle burada tekstil alanında birçok proje gerçekleştirmişlerdir. Türk yatırımcılarının yatırımları Türkmenistan'ın ihracat potansiyelinin artmasını sağlamıştır. Türk tekstil firmaları ülkede lider kurumlardır. Türkmenistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının başını Çalık Holding ve Kölük Holding almaktadır. Çalık Holding Tekstil alanında yoğunlaşırken, Kölük Holding ise tekstil ile beraber inşaat ve finansal hizmetler alanında da faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca bu holding Türkmenistan'da açtığı 3 fabrikada pamuk ipliği ve polyester – pamuk karışımları üretmektedir. Tekstil

³⁷⁸ Türkiye ile Türkmenistan dış ticaret hacmi en yüksek seviyesine 217.9 milyon dolarla 2000 yılında ulaştı. Bunu ise 208 milyon dolar ile 2002 yılı takip etmektedir. 1992 – 2002 döneminde 1992, 1995 ve 1996 yılları hariç, ihracatın ithalattan daha fazla olduğu görülmektedir. Meryem Kırmırlı, Dilek Temiz; "Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Editör. İdris Bal, Algam Yayınları, Ankara 2006, s. 489.

³⁷⁹ Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin temeli, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın ülkemize yapmış olduğu ziyaret ile 3 Aralık 1991 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma"ya dayanmaktadır. . Meryem Kırmırlı, Dilek Temiz; "Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Editör. İdris Bal, Algam Yayınları, Ankara 2006, s. 489.

³⁸⁰ B. Tuğberk Tosunoğlu, Türkiye'nin Bölgeye...s. 133 – 134.

alanındaki diğer önemli yatırımlar arasında Nebo, Kotam ve Linlway iplik yer almaktadır.

1998’de Aşkabat’ta faaliyete geçen “ Türkmenistan Coca Cola Bottlers” firmasında Anadolu grubu % 80 hisseye sahiptir.

Ziraat Bankası’nın iştiraki olan “Turkish – Turkmen Bank” Türkmenistan’da faaliyet gösteren dört yabancı sermayeli bankadan biridir.

Türk müteahhitlik firmaları için Türkmenistan büyük bir pazar olurken, Türk firmaları yaklaşık olarak 5.5 milyar dolarlık proje üstlenmişti. Bununla birlikte Türkmenistan hükümetinin altyapı yatırımlarına verdiği önem Türk müteahhitleri için önemli iş imkânları hazırlamıştı.³⁸¹

Bununla birlikte, Türk girişimciler Eximbank kredisi ve pamuk ile geri ödeme şeklinde finansman yolu ile büyük projeler üstlenmiş fakat ödemelerde sıkıntı yaşanmıştı. T. C. Eximbank Türkmenistan’a 75 milyon dolar mal, 16 milyon doları proje kredisi olmak üzere 91 milyon dolar kredi sağlamıştır.³⁸² Türkmenistan, Türk Eximbank kredilerinden en fazla yararlanan üçüncü ülkedir. Türk Eximbank tarafından açılan krediler içinde Türkmenistan’ın payı % 15dir.

Türkmenistan’da kayıtlı 400’ün üzerinde Türk sermayeli firma olmasına rağmen faal olan firma sayısı yirmidir.³⁸³

Türkiye’nin Türkmenistan’a yaptığı ihracatta başlıcalarını makineler, demir - çelik eşya, plastik ve plastikten mamul eşya, alüminyum ve alüminyum eşyalar oluştururken; ithalatta ise pamuk elektrik enerjisi, plastikten mamul eşya, ham postlar ve örme eşyalar oluşturmaktadır.³⁸⁴

Türkmenistan ile Türkiye arasında yapılan taşımalar kara yolu, demir yolu, deniz yolu ve hava yolu ile yapılmaktadır. Kara yolu ile yapılan taşımalar Gürbulak (Türkiye çıkış gümrüğü)- Bazargan (İran giriş) – Lütüabat (İran çıkış), Gudrolim (Türkmenistan giriş) veya Hopa – Gürcistan – Azerbaycan – Hazar Denizi üzerinden Türkmenbaşı’na ulaşmaktadır. Ancak birinci güzergâh daha güvenli, daha ucuz ve daha az maliyetli

³⁸¹ İsmail Birer, Bircan Dokuzlar; s. 337 – 340.

³⁸² Ali Sönmez; *Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri*, Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1996, s. 73.

³⁸³ İsmail Birer, Bircan Dokuzlar; s. 337 – 340.

³⁸⁴ Mustafa Cesar; *Türkmenistan’da Dış Ticaret’in Görünümü*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008, s. 254 - 256.

olduğu için daha çok tercih edilmektedir. Deniz yolu ise Karadeniz – Volga Nehri – Hazar Denizi – Türkmenbaşı limanı güzergâhında yapılmaktadır. Ancak Volga Nehri'nin kış aylarında ulaşım problemi olduğundan daha az tercih edilmektedir. Demir yolu, Van – Tebriz – Tahran – Seraks güzergâhından yapılmaktadır. Ancak hem Türkmenistan hem de İran demir yollarının yeterli olmaması nedeniyle ulaşımın elverişli olduğunu söylemek oldukça zor. Hava yolu ile taşıma ise hava yolu ile taşınacak malların sınırlı olması ve ücretlerin yüksekliği nedeniyle daha zor olmaktadır.³⁸⁵

Tablo 2.28. Türkmenistan-Türkiye Ticaret İlişkileri

Yıllar	Genel ihracatımız içindeki pay (%)	Türkmenistan'ın ithalatı içindeki pay (%)	Genel ithalatımız içindeki pay (%)	Türkmenistan'ın ihracatı içindeki pay (%)
1999	0,40	7,21	0,16	5,64
2000	0,44	6,73	0,18	3,91
2001	0,34	4,47	0,18	2,74
2002	0,34	5,58	0,19	3,47
2003	0,35	6,76	0,17	3,38
2004	0,34		0,18	

KAYNAK: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Türkmenistan Ülke Profili

³⁸⁵ İsmail Birer, Bircan Dokuzlar; s. 342.

Tablo 2. 29. Türkmenistan ile İhracat Bin (Dolar)

İhracat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	578	5.527	1.184	0	7.289
1993	33.870	40.320	9.658	0	83.848
1994	17.411	48.474	18.432	0	84.317
1995	6.915	25.406	23.970	0	56.291
1996	9.996	34.050	21.612	0	65.658
1997	10.317	69.714	37.501	1	117.533
1998	9.946	43.706	42.161	0	95.813
1999	11.345	56.984	38.297	0	106.626
2000	18.864	69.934	31.524	12	120.154
2001	19.562	65.527	20.188	1	105.278

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı 2007

Tablo 2. 30. Türkmenistan ile İthalat Bin (Dolar)

İthalat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	0	21.181	0	0	21.181
1993	0	76.893	0	0	76.893
1994	238	65.280	30	12	65.560
1995	11	111.739	75	0	111.826
1996	531	99.742	40	0	100.314
1997	1.935	70.986	626	0	73.547
1998	127	41.602	266	0	41.995
1999	445	66.205	379	0	67.029
2000	388	96.240	850	0	97.878
2001	1.809	68.632	1.297	0	71.739

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı 2007

Tablo 2.31. Türkmenistan'ın Ticaretindeki İlk 10 Ülke (İhracat) Milyon Dolar

Ülke Adı	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Ukrayna	-	-	-	460	0	1	1	322	165	1.198
İran	-	25	30	11	17	123	144	163	242	302
Azerbaycan	-	56	178	50	11	29	43	48	37	7
B.A.E	-	-	-	16	21	1	2	7	7	10
İtalya	8	54	90	13	1	6	-	-	-	473
Türkiye	-	71	60	150	79	51	113	128	186	127
Macaristan	-	-	-	-	-	-	1	2	0	-
Romanya	-	-	-	0	1	1	2	1	11	-
Afganistan	-	-	-	9	13	21	20	41	38	22
A.B.D.	2	2	2	32	43	1	1	9	13	32

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı 2007

Tablo 2.32. Türkmenistan'ın Ticaretindeki İlk 10 Ülke (İthalat) Milyon Dolar

Ülke Adı	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
B.A.E	-	-	-	13	11	26	22	124	147	138
Azerbaycan	-	50	19	73	35	22	15	19	37	62
Türkiye	-	91	92	160	120	154	149	260	253	164
Rusya	-	-	123	96	155	164	132	167	255	397
Ukrayna	-	-	-	416	128	284	184	182	214	265
Almanya	28	50	98	52	51	16	79	71	53	198
İran	-	46	73	36	45	39	18	66	91	121
Çin	4	4	4	8	11	7	6	14	16	60
A.B.D	38	50	151	53	395	88	73	66	63	209
Fransa	1	3	8	16	49	48	18	35	76	11

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı 2007

Türk Cumhuriyetleri ile ticari ilişkilerimiz hiçbir zaman arzulanan düzeye çıkmamıştır. 1992 yılına oranla 1993 yılında Türk Cumhuriyetlerine ihracatımızda bir patlama yaşanmış ihracat toplamı 186 milyon dolardan 450 milyon dolara yükselmiştir. Ancak bu yükselmenin nedenine baktığımız zaman bu artış büyük ölçüde Eximbank ihracat kredilerinin kullanımından kaynaklanmıştır. Türk Eximbank tarafından beş Türk Cumhuriyeti'ne Haziran 1992 – Nisan 1993 döneminde 400 milyon dolar tutarında ihracat kredisi açılmış ancak bu açılan kredinin 330 milyon dolarlık bölümü kullanılmıştır. Yine Türk Cumhuriyetlerine yönelik olarak açılan kredilerin bir bölümünün geri dönmesi yaşanan dar boğazlar ve ülkemiz imkânlarının sınırlı olmasından kaynaklanmıştır. Bu yüzden bu ülkelere sağlanan ve sağlanacak olan ilave krediler hiçbir zaman istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Yine bu ülkelere ihracatımıza baktığımız zaman ilk dönemde ihraç edilen kalitesiz malların etkisiyle de fazla bir artış gösterilmemiştir. Bu ülkelerin genel yapısına baktığımız zaman bağımsızlık sonrasında eski sistemin doğal bir sonucu olarak cumhuriyetler arası ticari bağımlılık oldukça yüksek oranda gerçekleşmiştir. Nitekim, 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerinin 1995 yılı toplam ihracatları 10,9 milyar dolar iken bu değer 5,7

milyar dolarlık bölümü BDT ülkeleri ile yapılmış aynı şekilde 8,5 milyar dolar olan toplam ithalatlarının da 5,0 milyar dolarlık bölümü BDT pazarında sağlanmıştı. Bu ülkelerin üretim yapısı SSCB dönemi ihtisaslaşma politikaları gereğince talep yapısına ve ham madde arzına göre değil belirli ülkelerin belirli alanlarda ihtisaslaşmasını ön gördüğü şekilde gerçekleşmişti. Bu yüzden bu ülkeler ham madde ve iş gücü arzlarına rağmen sınıai olarak oldukça ciddi problemlerle karşılaşmışlardı. Bununla beraber Türk Cumhuriyetleri dağılmanın hemen ardından serbest ekonomi sisteminin kurallarını oluşturma yollarına gitmiş ve bununla ilgili olarak özelleştirme alanında büyük aşama kaydetmiştir.³⁸⁶ Bölge ekonomileri hizmet sanayi ve bankacılık sisteminde ciddi sorunlar yaşadığı için ve her şeyden önemlisi kurumsal ve yasal düzenlemeleri tam olarak gerçekleştiremedikleri için Türkiye ile bölge ülkeleri arasında ekonomik gelişmeler istenilen düzeyde olamamıştı.³⁸⁷ Nitekim Milliyet Gazetesi'nin 03. 05. 1999 tarihli haberinde Türk Cumhuriyetlerinde yapılan yatırımlarda önemli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 1990 yılında Özbekistan'a 90 milyon dolarlık yatırım yapılırken, 1997 yılında bu tutar 167 milyon dolara çıktı. 1998 yılında ise 60 milyon dolara düştü.

Tablo 2. 33. Ülkelere Göre Türk Sermayeli Yatırımlar (Milyon Dolar)

ÜLKE	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Özbekistan	48	73	-24	90	167	60
Türkmenistan	79	103	233	149	108	110
Kırgızistan	10	45	96	46	83	29
Kazakistan	473	635	964	1137	1320	1200
Azerbaycan	20	22	282	661	1093	1155

Kaynak: Milliyet Gazetesi 03.05.1999

³⁸⁶M. Osman Doğangün, "Türk Cumhuriyetleri ile Ticari ve Ekonomik İlişkilerimizin Mevcut Durumu ve Geleceğe Yönelik Değerlendirme", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı* 15. s. 809 - 813.

³⁸⁷ Mustafa Şen; *Türkiye – Orta Asya Yatırım İlişkileri ve Bölgede Aktif Türk Girişimciler*, (Der.: Mustafa Aydın) Türkiye'nin Avrasya Macerası, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 114 – 115.

2.3. TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI'NIN (TİKA) FAALİYETLERİ VE AMAÇLARI

TİKA; Avrupa, Asya ve Afrika olmak üzere 3 kıta ve 7 ülkede görev yapan bir teknik yardım kuruluşudur. TİKA'nın görev alanına baktığımız zaman gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak; bu ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel, eğitim ve eğitim alanlarında projeler gerçekleştirmektir. TİKA, kuruluşunun ilk yıllarında dönemin şartları gereğince ihtiyaç duyulan ülkelerin devletleşme ve kurumsallaşma çalışmalarına katkıda bulunmuş, eğitim başta olmak üzere çeşitli acil ihtiyaçlar ve malzeme ekipmanlarının karşılanması yönünde çalışmalarını sürdürmüştü.

388

TİKA, Dışişleri Bakanlığının belirlediği dış politikaları esas alarak işbirliği projeleri gerçekleştiren ve teknik yardım faaliyetleri gösteren bir kurumdur. Kuruluş amacında da belirtildiği gibi “İşbirliğini Geliştirme” ve “Kalkınma Desteği Sağlama” olarak tanımlanmaktadır. Bu iki bölümde, program ve makro projeler geliştirerek bu sektörlerde çeşitli iş olanakları yaratmak TİKA'nın ana hedefini oluşturmaktadır. Bununla birlikte proje ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde uluslararası teknik yardım kuruluşlarına da büyük önem verilmektedir. Bu çerçevede OECD ve UNİDO ile iş birlikleri sürdürüldüğü gibi UNDP, FAO, IKB (İslam Kalkınma Bankası) ve GTZ gibi diğer ülkelerin yardım kuruluşlarıyla da çalışmalar yapmaktadır.³⁸⁹

Türkiye'nin Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlara gerekli yardımı düzenli bir şekilde ve etkin bir koordinasyonla yapabilmesi için 24.01.1992 tarihinde 480 sayılı KHK ile Türkiye Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak Ekonomik, Kültürel ve Teknik İşbirliği Başkanlığı kuruldu. Bununla birlikte bu kurum, kuruluşundan sonra TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) oldu.³⁹⁰ Bu kurum 02.05.2001 tarihinde Başbakanlığa bağlı 4668 sayılı kanunla yeniden düzenlenerek ve ismi de Türk İşbirliği ve Kalkınma Başkanlığı (TİKA) olarak değiştirildi. TİKA'nın teşkilat yapısına baktığımız zaman

³⁸⁸TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.20–22.

³⁸⁹TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.23 Türkiye son yıllarda AB, ORTA ASYA, Orta Doğu ve Balkanlarda olan yardımlarda geliştirildi. Bununla birlikte ülkemiz bulunduğu coğrafyadaki tarihi sorumlulukları ve bulunduğu stratejik konumdan dolayı son derece hassa ve duyarlı barıştan yana bir komşuluk bağı içerisinde yer almaktadır. Yine bununla birlikte bölgesel bir üç olarak düzenleyici, küresel bir akkor rolü ile politikalarını oluştururken TİKA da bu anlayışa uygun olarak yapmaya çalıştığı teknik yardım hizmetiyle bölge için önemli ve yapıcı bir kurum statüsüne geldi. TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.22

³⁹⁰Nadir Devlet; “Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Kültür Politikaları”, *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006*, Ankara 2007, s. 299 – 300.

4682 sayılı kanunun 3. maddesine göre TİKA Teşkilatı: Koordinasyon kurulu ana hizmet birimleri, danışma ve yardımcı birimlerinden meydana gelmektedir. Bunların yanı sıra 23. maddede yer alan yurt dışındaki Koordinasyon Ofisleri bu yapılanma içerisinde yer almaktadır. Yine TİKA'nın kuruluşundan itibaren Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'da da yurtdışı ofisleri bulunmakla beraber 2003 yılı itibari ile 12 olan koordinasyon ofis sayısı 2005 yılı itibariyle 15 olmuştur.³⁹¹ Bununla birlikte zamanla yeni ihtiyaç ve taleplerin doğması ve yeni gereksinimlerin ortaya çıkması, teknik yardım faaliyetleri çalışmalarına daha fazla ağırlık verilmesine neden olmuştur.

“TİKA Avrasya Bülten”in çıkış amacı; TİKA'ya ulaşan ancak kamuoyunda yer almayan haberleri bir bütün olarak duyurmaktır. Bunun için on beş günde bir TİKA Avrasya Bülteni çıkarılmasına karar verilmiş ve bu bülten Ocak 1994 tarihi itibariyle yayımlanmaya başlamıştır. Bu bülten ayrıca Batı ülkelerinden gelen talepler üzerine İngilizce olarak da basılmıştır. TİKA bünyesinde akademik ağırlıklı bir dergi olan Avrasya Etütleri Dergisi ise üç aylık periyotlar hâlinde 1994 yılından itibaren yayımlanmaya başlamıştır. Bu bülten ise İngilizce, Türkçe, Kazak, Kırgız ve Özbek Türkçesiyle yayımlandı.³⁹²

2.3.1. TİKA'nın Azerbaycan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler

İlimler Akademisi'nin İnternet'e Bağlanması

Bu proje ile Azerbaycan ve Türkiye arasındaki karşılıklı işbirliğinin temel unsurlarından olan bilimsel ve teknik işbirliğinin geliştirilmesi, Azerbaycan İlimler Akademisi ile Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) arasında mevcut bilimsel ve teknik işbirliğinin geliştirilmesine katkıda bulunulması, bilgilerin hızlı biçimde geliştirilip yayıldığı ve bilimsel araştırmaların uluslararası nitelik kazandığı günümüzde karşılıklı işbirliğinin pekiştirilerek süreklilik sağlanması amaçlanmıştır.

³⁹¹Nükrettin Parlak; *Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları* (1992-2003), TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajanları Yayınları, Ankara 2007, s. 134-136.

³⁹²TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.186.

Akademiklerin çağdaş bilgisayar, haberleşme ve baskı aletlerine kavuşturularak Türkiye'deki üniversitelerle entegrasyonunun artırılması bilim adamlarının daha aktif olarak Türk bilim dünyasında yerlerini almalarını sağlamaktadır.

Bu proje ile Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin bilgi kapasitesinin artırılması bir ölçüde desteklenmiş, akademisyenlerin özellikle Türk alfabesi kullanarak bilimsel ve teknik yayın yapma potansiyeli büyük ölçüde artırılmış, yapılan yazışmalar ve bilgisayar ağı ile haberleşmelerde gelişmeler sağlanmıştı.

Bakü İşletme İhtisas Programına Destek

Azerbaycan Ali Menecer Mektebi ile İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadî Enstitüsü tarafından sürdürülmüş olan bir eğitim programıdır. 4 yıllık üniversite eğitimini tamamlamış kişilerin katılabildiği programın temel amacı, piyasa ekonomisine geçmeye çalışan Azerbaycan'da gerekli olan yönetici kadroların yetiştirilmesiydi. 1993-94 yılında finansman yokluğu nedeniyle eğitim programlarının tamamlanamama olasılığının ortaya çıkması üzerine, TİKA'dan yardım talep edilmişti. Eğitim programının TİKA'nın finansal desteği ile gerçekleştirilen üçüncü döneminde 30 mezun, 1994-1995 yıllarını kapsayan dördüncü dönem çalışmalarında ise 40 mezun verilmişti.

Özelleştirme Konusunda Uzman Desteği

Azerbaycan'da özelleştirme çalışmalarına destek sağlamak amacıyla Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'ndan bir uzman incelemelerde bulunmak amacıyla 1994 yılında 1 hafta süreyle Azerbaycan'a gönderilmiş ve uzman raporu Azeri yetkililerine sunulmuştu.

Matbaa Hibe Edilmesi

Yeni bağımsızlığını kazanan ve Latin alfabesine geçme kararı alan Azerbaycan'ın Latin alfabesi ile basım yapabilen tesislerinin azlığı ve Azerbaycan makamlarının bu konudaki talepleri dikkate alınarak 3 adet matbaa makinası 1994 yılında Azerbaycan makamlarına hibe edilmişti. Makinalar TİKA tarafından satın alınarak Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı'na Türkiye'den gönderilen uzmanlar tarafından monte edilmiş ve kullanıcılara 15 gün süreyle kurs verilmişti.

Göçmenlere Yardım

Azerbaycan'da savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalanların içinde buldukları güç şartlar sebebiyle ayrıca kimsesiz çocukların kış şartlarından etkilenmelerini önlemek amacıyla 1994-1995 yıllarında 10.000 adet battaniye ve 2.000 adet eşorfan Azerbaycan Eğitim Bakanlığı yetkililerine teslim edilmişti.

Dışişleri Bakanlığına Ekipman Yardımı

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın teknik açıdan donatılarak bilgi akışının hızlandırılması ve çalışma verimliliğinin artırılması amacıyla 1994 yılında ekipman yardımında bulunulmuştu.

Gümrük Projesi

Azerbaycan gümrük siyasetinin ve kanunlarının güçlendirilmesi ve dünya standartlarına uygunlaştırılması konusunda Azerbaycan'da kurulan komisyonun çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla 1995 Ocak ayında Gümrük Müsteşarlığından iki uzman Azerbaycan'da çalışmalarda bulunarak raporlarını ilgili makamlara vermişlerdi.

Azerbaycan gümrük mevzuatının yenilenmesi çalışmalarına ve gümrük personeli eğitimine katkıda bulunmak amacıyla Azerbaycan Gümrük Komitesi yetkililerinden oluşan 20 kişilik bir heyete Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı tarafından Türk Gümrük Teşkilatı'nın yapısı ve görevleri ile Türk Gümrük Mevzuatı hakkında 1995 Haziran ayında 10 günlük bir eğitim programı düzenlenmiş, programa katılanlara sertifika verilmişti.

Azerbaycan Bayrağının Yapılması

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin bir ifadesi olmak üzere 1.000 adet masa bayrağı hazırlatılarak Mart 1995'te Azeri yetkililere teslim edildi.

Dönem Belediye Başkanları Semineri

TODAİE tarafından 1995 yılı Haziran ayında düzenlenen "26. Dönem Belediye Başkanları Semineri"ne Bakü Belediyesi'nden davet edilen Sayın Melik Aliyev'e seminer süresince Türkiye'de gerçekleştirdiği temaslarda kendisine yardımcı olunmuştu.

Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı'na Ekipman Yardımı

Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı'nın çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla 2 adet bilgisayar, telsiz telefon ve 12 adet telefon makinesi satın alınarak 1995 Ağustos ayında Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı yetkililerine teslim edilmiştir.

Bakü Anadolu Lisesi'ne Ekipman Yardımı

Bakü Anadolu Lisesi'nde eğitim şartlarının iyileştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla 12 adet bilgisayar 1995 Ekim ayında Bakü Anadolu Lisesi yetkililerine teslim edilmiştir.

Ekonomi Bakanlığı'nda İki Odanın Tamiri ve Teşrifatı

Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı'nın talepleri doğrultusunda Bakanlık binasında iki odanın tamiratı 1995 Ekim ayında TİKA tarafından gerçekleştirilmiştir.

Gence Hastanesine Tıbbi Cihaz ve Ekipman Yardımı

Azerbaycan Dışişleri Bakanı Sayın Hasan Hasanov'un talepleri doğrultusunda Gence Hastanesi'ne 4 adet doğum masası, 1 adet ultrason cihazı, 1 genel cerrahi seti ve 1 set jinekoloji seti alınarak Ekim 1995'te Azerbaycan Ankara Büyükelçiliği'ne teslim edilmiştir.

Türkiye Salonu'nun Tefrişi

Dönemin Dışişleri Bakanı Sayın Hasan Hasanov'un talepleri doğrultusunda, Dışişleri Bakanlığı içerisinde bir oda, konferans ve toplantıların yapılabileceği, aynı zamanda misafirlerin ağırlanabileceği bir salon olarak düzenlenmiş, odanın düzeni Selçuklu mimari tarzında Türkiye'de yaptırılarak getirilmiş ve monte edilmiştir. "Türkiye Salonu" adı verilen bu salonun düzenlenmesi 1995 yılında tamamlandı.

Gıda Sanayi Uzman Temini

Azerbaycan Ekonomi Bakanı Sayın Samed Sadıkov'un talepleri doğrultusunda Bakü'de bulunan un fabrikasında üretim durdurulmadan teknoloji yenilenmesi için Konya Alaybeyi Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.'den bir uzman, inceleme çalışmalarında bulunmak üzere 1995 yılı Temmuz ayında bir hafta süreyle Bakü'ye gönderilmiş ve uzmanın dönüşünde hazırladığı rapor Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı'na sunulmuştur.

Şehriyar Sempozyumu ve Bestekâr Ali Selimi Jübilesi

Türkiye ile Azerbaycan Türkleri arasında ortak değerleri tanıtmak, kültürel ve sosyal alanlarda gösterilecek faaliyetler ile yakınlık kurmak amacıyla Ankara'da 1-6 Aralık 1995 tarihleri arasında Şehriyar Sempozyumu ve Bestekar Ali Selimi Jübilesi düzenlendi.

Doğu Anadolu Jeodinamik Projesi

Bu proje ile bölgede can ve mal kayıplarına yol açabilecek şiddette deprem olma olasılığının çok yüksek olması nedeniyle Türk Cumhuriyetleri ve komşu ülkelerle deprem araştırması üzerinde işbirliği yapılması amaçlanmıştır. Bunun için konu ile ilgili bilimsel çalışmaları Atatürk Üniversitesi Deprem Araştırma Merkezi yürütürken 1995 yılında başlayan ve iki yıl süren projeye maddi destek sağlandı.

Türk İhraç Ürünleri Fuarı

Türk ürünlerini tanıtarak iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, Forum Fuarçılık A.Ş. ile işbirliği içerisinde Azerbaycan'da Türk İhraç Ürünleri Fuarı düzenlendi. Bu nedenle bir uzman fuar için yer tespiti ve fuarda yer almasında fayda görülen ürünlerin tespiti yönünde Azerbaycan'da çalışmalarda bulundu. Fuar 1-5 Mayıs 1996 tarihleri arasında Bakü Spor ve Sergi Sarayı'nda çeşitli sektörlerden yaklaşık 105 firmanın katılımıyla gerçekleştirildi.

5-9 Mayıs 1999 tarihleri arasında da Bakü Spor ve Sergi Sarayı'nda çeşitli sektörlerden yaklaşık 60 firmanın katılımıyla gerçekleştirilen fuara TİKA bünyesinde de katılım gerçekleşmişti.

Fuzuli Kitabının Basımı

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın Haydar Aliyev'in isteği üzerine Fuzuli'nin 500. Doğum Yılı nedeniyle 1996 yılında 5.000 adet "Fuzuli" kitabı 6 ayrı dilde basılarak Azeri yetkililere teslim edilmişti.

Azeri Teymur Veliyev'in Ekonomi Ders Kitabının Basımı

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Rektör Yardımcısı Teymur Veliyev'e 1997 tarihinde liselerde ders kitabı olarak okutulacak olan "Ekonominin Temelleri" kitabının basımı için maddi destek sağlanmıştı.

Vergi Konusunda Seminerler

Azerbaycan Maliye Bakanlığı ve Baş Devlet Vergi Müfettişliği yetkililerinin talepleri üzerine Ankara’da iki eğitim semineri düzenlenmişti. İlk seminer 2-9 Kasım 1998 tarihleri arasında 5 Azeri yetkilinin katılımıyla “Vergi Gelirlerinin Tahmini ve Gelir Bütçesinin Hazırlanması” konusunda, İkinci seminer 6 Azeri yetkilinin katılımıyla 30 Kasım-7 Aralık 1998 tarihleri arasında “Gerçek ve Tüzel Kişilerin Gelirlerinin Vergilendirilmesi” konusunda Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü’nün katkılarıyla Ankara’da düzenlenmişti.

Azerbaycan TRT-1 Yayınları Projesi

Bakanlar Kurulunun verdiği yetki ile 8 Aralık 1995 tarihinde TİKA ve Azerbaycan Ulaştırma Bakanlığı arasında imzalanan protokol çerçevesinde, TRT 1 yayınları tüm Azerbaycan ve Nahcivan’da 24 saat izlenmeye başlanmıştı. Beş yıl geçerli olacak protokole göre TRT-1 kanalının yayınlanmasını sağlayacak teknik araçların kira bedeli karşılığı 5.000.000 ABD Doları olarak belirlenmişti. Söz konusu tutar ile 39 verici, 10 link aktarıcı ve 20 uydu alıcısı kiralanmıştı. 2001 yılı başı itibariyle, Türk Televizyon yayınlarının bölgede devam etmesine karar verilmişti.

Ahıska Türkü Öğrencilere Eğitim Malzemesi Yardımı

Azerbaycan’da, İsmayılı, Sabirabat ve Saatlı bölgelerinde yaşayan Ahıska Türkü ve Azeri Türkü İlkokul çağındaki 400 çocuk için önlük, ayakkabı, çanta, defter, kalem, silgi v.b. eğitim malzemeleri satın alınarak hibe edilmek üzere Azerbaycan’a gönderildi.

Türk Odasının Restorasyonu

Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde kurulu bulunan “Türk Odası”nın yakın geçmişte olan deprem neticesinde uğradığı hasarın restorasyonu ve kütüphane için raf temini yapıldı.³⁹³

2.3.2. TİKA’nın Kazakistan’da Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Ahmet Yesevi Üniversitesi Kurulmasına Destek

Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında 1 Mayıs 1992 tarihinde Almatı’da imzalanan “Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanında İşbirliği Anlaşması” çerçevesinde Hoca Ahmet Yesevi Türkistan Devlet Üniversitesi’nin 1 Ocak

³⁹³ TİKA’dan alınan veriler

1993 tarihinden itibaren ‘‘Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi’’ne dönüştürülmesi kararlaştırıldı. 31 Ekim 1992 tarihinde Ankara’da imzalanan anlaşma gereği anılan üniversiteye bir defaya mahsus katkı payı ödenmişti.

Bayramali Halofov Fotoğraf Sergisi

TİKA, Ankara Fotoğraf Sanatçıları Derneği (AFSAD) işbirliğiyle Azeri Asıllı Kazakistan’lı Sanatçı Bayramali Halofov’un Fotoğraf Sergisi 28 Nisan - 9 Mayıs 1993 tarihlerinde Fransız Kültür Derneği’nde gerçekleştirilmiştir.

Kazakistan Maliye Bakanlığı'na Danışman Görevlendirilmesi

Kazakistan Maliye Bakanı’na danışmanlık hizmeti verilmesi amacıyla 1 Eylül 1993 - 23 Aralık 1994 tarihleri arasında bir danışman Almatı’da görevlendirildi.

Bilgisayar Yardımı

Kazakistan Maliye Bakanlığı’na 1994 yılında 50 adet bilgisayar, Dışişleri Bakanlığı’na 1994 yılında 10 adet Bilgisayar ve 1995 yılında 2 adet yazıcı hibe edildi.

Kazakistan Uzman Eğitimi Projesi

Türkiye Cumhuriyeti ile Kazak Hükümeti arasında uzman eğitimi konusunda 1 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Protokolün ‘‘T.C. Hükümeti, Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti emrine pazar ekonomisi, bankacılık, uluslararası ticaret, uluslararası bankacılık ve benzeri konularda kullanılmak üzere 100 burs tahsis edecektir.’’ hükmüne göre ilk aşamada 20 Kazak uzmana 1 Kasım - 21 Kasım 1994 tarihleri arasında TODAİE’de eğitim verilmişti.

Almatı Menkul Kıymetler Borsa’nın Geliştirilmesi için Eğitim

Almatı Menkul Kıymetler Borsa’nın geliştirilmesi için Almatı Borsası’ndan gelen uzmanlara 14-18 Şubat 1995 tarihleri arasında İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında beş gün süre ile eğitim verilmişti.

Başkent'in Almatı'dan Akmola'ya Taşınması Projesi

Kazakistan Hükümeti başkentini Almatı’dan Akmola’ya taşınması ve bu çerçevede oluşturulan ‘‘Akmola Şehrine Yüksek ve Merkezi Devlet Organlarını Yerleştirme Devlet Komisyonu’’nun çalışmalarına destek verilmişti. Bu kapsamda ilk olarak Hazine Müsteşarlığı ile Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü’nden iki uzman bir aylık çalışma için 12 Aralık 1995 tarihinde Kazakistan’a gönderilmişlerdi. Bunun yanısıra

Hazine Müsteşarlığı ve Emlak Bankası Genel Müdürlüğü'nden gönderilen iki uzman da çalışmalarını 19 Mayıs - 3 Haziran 1996 tarihleri arasında gerçekleştirmişlerdi. Ayrıca Taşıma Komisyonu Akmolada bulunan Nur Irmağı yatağının civalı çamurdan arındırılması ve kanalizasyon sularının temizlenerek drenaj şemasının hazırlanması konularında uzman talebinde bulunmuştu. 1997 Temmuz ayında bölgede bir çalışma yaptırılmış ve TİKA'nın koordinatörlüğünde altyapı, mühendislik ve müşavirlik hizmetlerinden oluşan bir heyet 24 Ağustos – 1 Eylül 1997 tarihleri arasında şehrin altyapısı ile ilgili bir ön inceleme yapmıştı.

Türk Kültür Merkezi Kurulması Projesi

Almatı'da Türk Kültür Merkezi'nin açılması için 10 yıllığına ücretsiz olarak tahsis edilen Kültür Merkezi binasının onarım ve donanımı Mayıs 1996'da tamamlanmıştı. Türk Kültür Merkezi 1 Nisan 1997 tarihinden itibaren kullanılmaya başlanırken bu merkezde 1 Eylül 1997 tarihinden itibaren Türkçe öğretim kurslarına başlanmıştı. Çeşitli kursların, konferansların düzenlenmesi, sergi salonlarının açılmasıyla Türk Kültür Merkezi'nin çok işlevli hale getirilmesi de planlanmıştı.

Kazakistan Gümrük Komitesi Başkanı'nın Ziyareti

Kazakistan Devlet Gümrük Komitesi Başkanı Gani Kassymov, Kazak gümrük uzmanlarının eğitimi için Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı'nın davetlisi olarak 11-15 Haziran 1997 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmişti. Bu ziyarette Kazakistan ve Türkiye gümrük teşkilatları yöneticileri, hem Kazak gümrükçülere Ankara'da eğitim verilmesi hem de gümrük mevzuatının hazırlanması konusunda anlaşmaya varmışlardı.

Vali ve Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Ziyareti

Kazakistan devlet kuruluşlarında yönetim niteliklerinin yükseltilmesi amacıyla 15 kişilik vali ve üst düzey kamu yöneticilerinden oluşan bir heyet 6-16 Ekim 1997 tarihleri arasında Ankara ve İstanbul'da inceleme ve görüşmelerde bulunmuşlardı.

Kazakistan Misafirevi'nin İç Dekorasyonu

1998 yılında Misafirevi'ne malzeme gönderilerek düzenlemesi yapıldı.

Hoca Ahmed Yesevi Külliyesinin Restorasyonu Projesi

1990 yılında, kapsamlı bir şekilde restorasyon, onarım ve çevre düzenlemesi Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bölgeye yaptığı ziyaret sırasında gündeme gelmiş, Türkiye

Cumhuriyeti Kùltür Bakanlığı ile Kazakistan S.S.C. Devlet Kùltür Komitesi arasında imzalanan protokolle resmiyet kazanmıştı.

Bu protokol çerçevesinde restorasyonun TİKA tarafından yürütölmesi kararlaştırılmış ve müteahhitlik hizmetleri de 01.12.1992 tarihinde yapılan sözleşme ile Vakıf İnşaat Restorasyon Tarım Emlak Turizm ve Ticaret A.ř. firmasına verilmişti. Restorasyon çalışmaları tamamlandıktan sonra açılışı 20 Ekim 2000 tarihinde yapılmıştı.

Geleneksel Kazak-Türk Sanatları Bölümü'nün Açılması

31 Mart 2000 tarihinde TİKA ve Kazakistan Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi Rektörlüğü arasında imzalanan protokole göre, üniversite bünyesinde Geleneksel Kazak-Türk Sanatları Bölümü'ne bağlı olarak; Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Ana Sanat Dalı ve Kazak-Türk Halk Takıları Ana Sanat Dalı açılmış bulunmaktadır.

Anılan Bölümler 2000-2001 öğretim yılında eğitime başlamıştır. TİKA tarafından görevlendirilmif olan öğretim görevlilerince "Halıcılık Ana Sanat Dalı Temel Sanat Eğitimi", "Kazak-Türk Kùltür Tarihi ve Mitoloji", "Türk Motifleri" ve "Türk Dili" dersleri yürütölmektedir.

Bununla birlikte Kazak-Türk El Sanatları Merkezi'nde, 5 tezgahta 10 kişilik halıcılık kursu, halen bölüme bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Ayrıca, 2000-2001 öğretim yıllarında söz konusu bölümü kazanan, ancak maddi yetersizlikler nedeniyle devam edemeyecek olan 5 öğrencinin harç bedeli karşılanmıştı.

Ahıska Türkleri: Kimlik Göç ve Entegrasyon Konferansı

ODTÜ Karadeniz ve Orta Asya Araştırmaları Merkezi tarafından 14-15 Aralık 2000 tarihleri arasında düzenlenmiş bulunan, "Ahıska Türkleri: Kimlik, Göç ve Entegrasyon" başlıklı konferansa TİKA tarafından destek sağlanmıştı.

Farabi Mirası ve Dünya Medeniyeti Kongresi

Türk Dünyası, Orta Asya ve Batı Medeniyeti konusunda önemli meselelere temas eden Farabi'nin zengin mirasının dile getirilmesi, günümüz insanına Farabi'nin ideallerinin belirtilmesinin amaçlandığı, "Farabi Mirası ve Dünya Medeniyeti" adlı uluslararası Kongre, Kazakistan Cumhuriyeti Felsefe ve Siyaset Bilimi Enstitüsü ve TİKA işbirliği ile, 28-29 Eylül 2000 tarihleri arasında, düzenlendi.

Kuruluşunun 1500. Yılında Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu

Sempozyum, Muğla Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü ve TİKA işbirliği ile 25-27 Ekim 2000 tarihleri arasında, Türkistan şehrinin kuruluşunun 1500. yılı dolayısıyla düzenlenmiş ayrıca Türk folklorunun ve kültürünün değişik meseleleri incelenerek değerlendirilmiştir.

“Türkçülüğün Esasları” Adlı Kitabın Basımı

Kazakistan Farabi Üniversitesi Türk Dili Bölümü tarafından Kazak lehçesine çevrilen Ziya Gökalp’in “Türkçülüğün Esasları” adlı eseri bastırılmış ve ilgili kurumlara dağıtılmıştı.

Korkut Ata Devlet Üniversitesi’ne Destek

Milletlerarası standartlarda dekorasyon ve tatbiki güzel sanatlar dalında lisans ve lisansüstü düzeyde uzman eleman yetiştirilmesi amacıyla, Korkut Ata Devlet Üniversitesi bünyesinde Geleneksel Kazak-Türk Sanatları Bölümü ve Kazak-Türk El Sanatları Merkezi’nin açılması ile ilgili olarak protokol 31 Mart 2000 tarihinde imzalanmıştır.

Geleneksel Kazak-Türk Sanatları Bölümü’ne bağlı olarak Halı, Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Ana Sanat Dalı ve Kazak-Türk Halk Takıları Ana Sanat Dalı açılmış ve bu bölümler 2000-2001 yılı eğitim döneminde faaliyete geçmişti. Bununla birlikte Kazak-Türk El Sanatları Merkezi’nde 5 tezgâhta 10 kişilik halıcılık kursu 9 ay süreyle devam etmek üzere başlatılmıştı.

Kazakistan-Türkiye İşadamları Derneği’ne Destek

Kazakistan’da faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların gerçekleştirdikleri çalışmalarını bir merkezde toplayarak doğru, hızlı ve toplu bilgi iletebilmesi için Kazakistan-Türkiye İşadamları Derneği (KATİAD) bünyesinde “Bilgi Bankası” kurulmasına karar verilmiş ayrıca 2000 yılında da maddi destek sağlanmıştı.³⁹⁴

---

³⁹⁴ TİKA’dan alınan veriler.

2.3.3. TİKA'nın Kırgızistan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Kırgız Yöneticilerin Eğitimi

1993 yılında Kırgız Cumhuriyeti'nden gelen 7 Kırgız yöneticiye branşlarına göre çeşitli kuruluşlarda kısa süreli mesleki eğitim sağlanmıştı.

Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na Ekipman Yardımı

Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın güçlendirilmesi amacıyla, ofis malzemeleri ve ekipmanları Eylül 1993 tarihinde Kırgızistan'a gönderildi.

AGİK Küçük İşletmelerin Geliştirilmesi Konferansına Katkı

AGİK tarafından 1993 yılında Bişkek'te düzenlenen "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Geliştirilmesi" konulu konferansa TİKA tarafından maddi katkıda bulunulmuş, ayrıca konferansın sekreteryası TİKA tarafından oluşturulmuştu.

Kırgız Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'na Yardım

1993 yılında Kırgız Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'na 10.000 adet eğitim elbisesi gönderildi.

Manas Sağlık Programı

Kırgız Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Dünya Sağlık Teşkilatı ve TİKA arasında 1994 yılında, Manas Sağlık Reformu Programı çerçevesinde bir "Master Plan" hazırlanması için anlaşma imzalamıştı. Programın "Master Plan" hazırlanmasına yönelik I. etap çalışmaları Ekim 1996'da Master Plan'ın Kırgız Meclisi tarafından onaylanmasıyla tamamlanırken; Master Plan'ın uygulamaya geçirilmesi çalışmaları, programın II. etabını oluşturmaktadır. Programın II. etap çalışmaları çerçevesinde; Kırgız Sağlık Bakanı'nın talebi doğrultusunda, "Manas Ulusal Ekibi"nde görev yapan iki Kırgız uzmanın maaşı 1996'dan itibaren 2 yıl süreyle TİKA bütçesinden karşılanmış, maaş ödemesi ve Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı'nın sağladığı maddi katkı Aralık 1997'de sona ermişti.

Kırgız Cumhuriyeti'ne 1995 Yılında Yapılan Genel Seçimler için Malzeme Yardımı

1995 yılının Şubat ayında Kırgızistan'da yapılan genel seçimlerde kullanılmak üzere 20 ton kağıt yardımı yapılmıştı.

Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nda "Türkiye Salonu" açılması

Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Sayın Roza Otunbaeva'nın talebi üzerine Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı binasında bir oda "Türkiye Salonu" olarak 1995 yılında düzenlendi.

ECO Akil Adamlar Grubu Toplantısı için Kırgızistan'dan Katılım Sağlanması

27-29 Haziran 1995 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) Akil Adamlar Grubu Toplantısı'na Kırgızistan'dan katılan iki Kırgız yetkilinin gidiş geliş uçak masrafları karşılandı.

Manas Destanı 1000. Yılı Resepsiyonu

Kırgızistan Büyükelçisi Tolomuş Okeev tarafından "İşte Manasın Sesi Yükseliyor" adlı filmin tanıtımı ve Manas Destanı'nın 1000. Yılı kutlamaları çerçevesinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev adına verilecek plaket töreni münasebetiyle 18 Kasım 1995 tarihinde tarafından bir resepsiyon düzenlenmişti.

Kırgız Cumhuriyeti Üst Düzey Yöneticilerin Eğitimi

1995 yılının Aralık ayında Kırgız Cumhuriyeti Başbakanlığı'ndan 10 kişilik bir gruba TODAİE'nde eğitim verilmişti.

Kırgız Havayolları Personeli'nin Eğitimi

1996 yılının Nisan ve Mayıs aylarında 40 kişilik bir grup THY'nda eğitim programına katılmışlardı.

İstihdam Konusunda Uzman Gönderilmesi

Kırgız makamlarının talebi üzerine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan bir uzman, 15 gün süreyle Kırgız Cumhuriyeti'nde istihdam problemleri ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere Nisan 1996'da Bışkek'e gönderilmişti.

Bişkek Turizm Koleji Öğrencilerine KKTC’nde Staj İmkani

Bişkek Turizm Koleji’nden 31 öğrenci 11 Nisan-15 Eylül 1996 tarihlerinde üç ay süre ile KKTC’nde staj yapmışlardı.

Kırgız Emniyet Müdürlüğüne Uzman Temini

Kırgız Cumhuriyeti Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi’nin talebiyle Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürlüğü’nden bir uzman 1997 yılı Aralık ayında müşavirlik yapmak üzere Bişkek’te görevlendirilmişti.

Hukuk Alanında İşbirliği

Kırgızistan'da hukuk sistemi ve anayasa konularında sürdürülen çalışmalara destek olmak amacıyla, Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Başkanı, hukuk ve yargı sistemi üzerinde incelemelerde bulunmak üzere, Türkiye’ye davet edilmişti. 1997 yılı Nisan ayı içerisinde gerçekleşen ziyaret sırasında, Kırgızistan'da özellikle anayasa hukuku üzerinde geniş kapsamlı çalışmalar başlatılmıştı. 1997 yılı Eylül ayı içerisinde iki Türk hukukçu Bişkek'te görevlendirilerek bir dizi çalışmalarda bulunmuşlardı. Bu alanda işbirliğinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Karayolları Master Planının Hazırlanması Projesi

Kırgızistan’da ülkenin güney ve kuzeyi arasında karayolu ulaşımını geliştirmek stratejik önem taşımaktadır. TİKA, Karayolları Genel Müdürlüğü ve Kırgız Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı arasında 21 Nisan 1997 tarihinde imzalanan protokole göre yürütülen “Karayolları Master Planı Projesi”yle ilgili çalışmalar çerçevesinde Kırgız Cumhuriyeti Ulaştırma ve İletişim Bakanlığı kadrolarına yönelik 22-28 Nisan 1999 tarihleri arasında gerçekleştirilen eğitim programından sonra ikincisi 20 Ekim - 9 Kasım 1999 tarihleri arasında gerçekleştirilmişti.

Çalışmaları tamamlanan Master Planı’nın basımı gerçekleştirilerek, Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet Çay’ın, 2000 yılı Aralık ayında Kırgızistan’a yapmış olduğu ziyaret sırasında, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akayev ile Kırgız Cumhuriyeti Ulaştırma ve İletişim Bakanı’na teslim edildi.

Kırgız Cumhurbaşkanı Askar Akayev’in Albümü

Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar AKAYEV’i ve Kırgızistan’ı tanıtan bir albüm 1999 yılında 5.000 adet bastırılmış ve hediye edilmişti.

Kırgızistan İşbirliğini Geliştirme Ziyareti

8-15 Aralık 1999 tarihleri arasında Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet Çay'ın başkanlığında 13 kişilik bir heyet Kırgızistan'da görüşme ve incelemelerde bulunmuştu. Bu ziyaret sırasında KOBİ, Karayolları Master Planı, Tarım, Sigortacılık, Halıcılık gibi TİKA projeleri görüşülmüş, Kırgızistan'da gerçekleştirilen projeler yerinde incelenmişti. Halıcılık Projesi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın maddi desteği ile gerçekleştirilme aşamasına gelirken ayrıca Kırgızistan'da iş yapan Türk işadamlarının sorunları doğrudan öğrenilip, Kırgız üst makamlarına aktarılmıştı. Seyahat sırasında Kırgız Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in resmi daveti üzerine heyet Oş'a giderek incelemelerde bulunmuş kuruluşunun 3000. yılını kutlayacak olan bu şehrin kalkınması için önerilerde bulunmuştu.

Oş 3000 Programına Destek

Kırgızistan'ın Oş vilayetinin kuruluşunun 3000. yılı dolayısıyla yapılacak olan etkinliklere destek sağlamak amacıyla, TİKA tarafından Orta Asya'nın en eski kenti olarak kabul edilen Oş'un geniş panoramasını ve ekonomik verilerini içeren bir tanıtım CD Rom'u hazırlanmıştı. Söz konusu CD Rom 2000 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen kutlamaları sırasında Oş vilayeti Valisi'ne teslim edilmişti.

Tütün Kalitesinin İyileştirilmesine Yönelik Destek

Kırgız Cumhuriyeti Oş Bölgesi Nookat ili Toolos köyünde faaliyet göstermekte olan Sarı Altın Çiftçi İşletmeleri Birliği'nin talebi üzerine, Tekel Genel Müdürlüğü'nden iki uzman 10-24 Mayıs 2000 tarihlerinde Kırgızistan'da TİKA tarafından görevlendirilmişlerdi.

Söz konusu uzmanlar tarafından, Bişkek'te Kırgız Tamekisi ile gerçekleştirilen görüşmeler dışında; Oş, Celal-Abad, Kızıl-Kıya, Taşkömürü, Ala-Buka, Canı-Arık tütün bölgelerinde kapsamlı incelemeler yapılmış ve tütünün kalitesi ve manüplasyon ile ekipman ihtiyacı tespit edilmişti.

Yapılan tespitler çerçevesinde, Tekel Genel Müdürlüğü tarafından Kırgızistan'a 7 adet manüplasyon hattının verilmesi konusunda mutabakat sağlanmış ve bunlardan 3 adedi Kırgızistan'ın Oş Bölgesi'ne gönderilerek, Tekel Genel Müdürlüğü'nün teknik elemanları tarafından montajı gerçekleştirilmişti.

Anılan Proje ile, bölgede yaşayan birçok kişiye istihdam olanağı yaratılacak ve yaklaşık 300 bin kişinin gelir düzeyinde iyileşme sağlanmış olacaktır.

Kırgız Cumhuriyeti’nde Turizm Sektörünün Geliştirilmesi

Kırgız Cumhuriyeti’nin turizm potansiyelini değerlendirmek amacıyla, TİKA tarafından 1994 yılında “Kırgız Cumhuriyeti Turizm Sektörü İnceleme Raporu” hazırlandı. Bu raporda, sektörün kurumsal yapısının iyileştirilmesi yönündeydi. Kırgız Cumhuriyeti Turizm Bakanı’nın isteği üzerine bir uzman 1995-1996 yıllarında görevlendirildi. 15 - 22 Aralık 1994 tarihlerinde Kırgızistan Turizm ve Spor Komitesi Başkan Yardımcısı’nın başkanlığındaki heyete Türkiye’deki çalışmalar anlatılmış ve Kırgız Cumhuriyeti Turizm Master Planı hazırlanması konusunda görüşmeler yapılmıştı. Ayrıca Kırgız Cumhuriyeti’nde kurulacak Turizm Eğitim Merkezi ile ilgili incelemelerde bulunmak üzere Turizm Bakanlığı’ndan iki uzman Kırgız Cumhuriyeti’ne ziyarette bulunmuştu.

Kırgızistan Turizm Raporu

Ekim 1994 - Nisan 1997 tarihleri arasında Kırgızistan’da sürdürülen çalışmalar neticesinde; "Kırgızistan'ın Turizm Endüstrisinin Kurumsal Çerçevesi Ve Sorunlarının Teşhisi, Doğal ve Kültürel Cazibe Merkezlerinin ve Konaklama Hizmeti Veren Teşebbüslerinin Envanteri Raporu" hazırlanmıştı. Bu rapor “Turizm Raporu”, 26-27 Nisan 2000 tarihlerinde İstanbul’da yapılan “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi” vesilesiyle ülkemizde bulunan Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’na teslim edilmişti.

Kırgızistan Cumhuriyeti yetkililerince 12-16 Eylül 2001 tarihleri arasında Bişkek’te başlayıp Issık Göl’de devam eden uluslararası turizm fuarında sözkonusu raporun tanıtımının yapılması talep edilmişti.

Bu talep üzerine raporu hazırlayan uzman, 12-16 Eylül 2001 tarihleri arasında Bişkek’te başlayıp Issık Göl’de devam eden uluslararası fuarda raporun tanıtımını yapmak üzere TİKA tarafından görevlendirilmişti.

Uluslararası Atatürk Vakfı

Uluslararası Atatürk Vakfı’nın 2001 yılı içerisinde Kırgızistan’da gerçekleştireceği faaliyetler içinde yer alan “Mustafa Kemal Atatürk’ün İlerici Fikirlerinin Yayılması” projesi doğrultusunda, TİKA tarafından “Atatürk’ün Modernleşme Modeli” adlı bir kitap hazırlandı.³⁹⁵

---

³⁹⁵ TİKA’dan alınan veriler.

Kırgızistan’da Atatürk Kültür Merkezi Kurulması Projesi

Kırgız Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Osmonokun Ibrahimov’un talebi üzerine Atatürk’ün kültürel mirasının Kırgız Türk halkına aktarılması amacıyla TİKA tarafından tahsis edilen binanın restorasyonu gerçekleştirilmiş ve Atatürk Kültür Merkezi olarak faaliyete geçmiştir.³⁹⁶

Cengiz Aytmatov’un Eserlerinin Yapısal Analizi

Cengiz Aytmatov’un hayatı ve eserleri ile ilgili olarak araştırma yapmak üzere Fırat Üniversitesi’nden 1 öğretim görevlisi 5 Şubat –3 Mart 2001 tarihleri arasında TİKA tarafından görevlendirilmişti.

Kabar Türkçe Servisi Açılması Projesi

TİKA ve Ulusal Haber Ajansı (Kabar) Genel Müdürlüğü işbirliği ile haberlerin ilk kaynaktan ilgili çevrelere ulaştırılması için “Türkçe Haberler Bölümü” ve “Türkçe Web Sitesi” açıldı. 1997 yılında Kırgızistan’daki haber ajansları arasında ilk web sitesini açan “Kabar Haber Ajansı” oldu. Bu ajans, internette haberlerini www.kabar.kg sitesinde günlük olarak yayımlarken yine bu site Kırgızistan’ın en sık ziyaret edilen siteleri arasında yer aldı.³⁹⁷

Kırgız Cumhuriyeti’ne Kağıt Gönderilmesi

1995 yılının Şubat ayında Kırgızistan’da yapılan genel seçimlerde TİKA tarafından genel seçimlerde kullanılması için Kırgızistan’a 20 ton kâğıt gönderildi.³⁹⁸

1995 yılının Aralık ayında Kırgız Cumhuriyeti Başbakanlığı’nın 10 kişilik personel grubuna TODAİE’de eğitim verildi. 1996 yılının Nisan ve Haziran aylarında ise 40 kişilik bir grup “Türk Hava Yolları Eğitimi” programına katıldı.³⁹⁹

Kırgızistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının güçlendirilmesi amacıyla ofis malzeme ve ekipmanları Eylül 1993 tarihinde Kırgızistan’a gönderildi.⁴⁰⁰

1993 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığına TİKA, T.C. Milli Savunma Bakanlığı ve T.C. Genel Kurmaylığı Başkanlığınca 10.000 adet eğitim elbisesi gönderildi.⁴⁰¹

³⁹⁶ Kırgızistan Ülke Raporu, *TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı*, Ankara 1996, s.184.

³⁹⁷ TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2005 s.74

³⁹⁸ Kırgızistan Ülke Raporu, *TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı*, Ankara 1996, s.180.

³⁹⁹ Kırgızistan Ülke Raporu..., s.180.

⁴⁰⁰ Kırgızistan Ülke Raporu..., s.178.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi üzerine Bişkek'te AGİK tarafından bir konferans düzenlendi ve bu konferansın sekreteryası TİKA oldu. Yine Kırgız Cumhuriyeti'nden gelen yedi Kırgız yöneticiye 1993 yılında branşlarına göre çeşitli kuruluşlarda eğitimler verildi. Ağustos 1993 tarihinde Bioton'dan gelen iki uzman sağlık kuruluşlarında çeşitli incelemelerde bulundular.⁴⁰² T.C. Başbakanlığı ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi işbirliği ile Bişkek'te 17-18 Mayıs 2004 tarihleri arasında "I. Uluslararası İpek Yolu ve İletişim Sempozyumu" düzenlendi.⁴⁰³

2.3.4. TİKA'nın Özbekistan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Özelleştirme Konusunda İnceleme Gezisi

24-30 Eylül 1993 tarihleri arasında altı kişilik bir Özbek heyet Türkiye'ye gelerek kamu kurumlarında ve OSTİM'de özelleştirme konusunda araştırma ve incelemelerde bulundu.

Türk Medeniyetleri Merkezi'ne Hibe

1993 yılında Taşkent Türk Medeniyetleri Merkezi'ne bilgisayar, fotokopi ve faks hibe edildi.

Sulama Sistemleri İnceleme Gezisi

Özbekistan Cumhuriyeti Su ve Toprak Islahı Bakanlığı'nın talebi üzerine, sulama sistemlerinin geliştirilmesine yardımcı olmak amacıyla DSİ Genel Müdürlüğü, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve TİKA temsilcilerinden oluşan bir heyet 1994 yılında Özbekistan'da incelemelerde bulunmuştu. Gezi neticesinde üç proje (Druzba Sulama Projesi, Dijzak Sulama Projesi ve Sichankul-Hes Projesi) üzerinde ön rapor hazırlanmıştı.

Gümrük Eğitim Programı

Gümrük Müsteşarlığı ile TİKA işbirliğinde 5 Özbek gümrük yetkilisine 1995 yılı Haziran ayında bir haftalık eğitim verilmişti.

⁴⁰¹ Kırgızistan Ülke Raporu,..., s.179.

⁴⁰² Kırgızistan Ülke Raporu,..., s.179.

⁴⁰³ TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.76.

Matba Hibesi

TİKA Başkanlığı tarafından temin edilen bir matbaa makinası 9 Temmuz 1995 tarihinde dönemin Başbakanı Tansu ÇİLLER'in Özbekistan'ı ziyareti sırasında Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam KERİMOV'a hediye edilmişti.

Tek Düzen Muhasebe Eğitim Projesi

Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü ile TİKA işbirliğinde "Tek Düzen Muhasebe Sistemi" konusunda oluşturulan eğitim projesine, Kasım 1995 tarihinde başlanmış ve 1998 yılı sonu itibariyle toplam 94 Özbek maliye uzmanına eğitim verilmişti.

KOBİ İnceleme Programı

Özbekistan İş Geliştirme Merkezi yöneticilerinden oluşan dört kişilik heyet için Buhara'da iş geliştirme merkezinin kurulmasına yardımcı olmak aynı zamanda bilgi ve deneyimlerin arttırılması amacıyla Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Başkanlığı (KOSGEB) ile TİKA işbirliğinde 17 - 22 Ocak 1996 tarihleri arasında Ankara'da bir eğitim programı düzenlendi.

Özbek KOBİ Heyeti'nin Bişkek Küçük İşletmeler Sitesi'ni Ziyaretleri

Özbekistan Cumhuriyeti İş Gelişme Merkezi ve Devlet Mülk Komitesi temsilcilerinden oluşan bir heyet, TİKA tarafından Kırgızistan'da Küçük ve Orta Ölçekli Sanayinin Geliştirilmesi konusunda gerçekleştirilen çalışmaları incelemek üzere, 23-25 Mart 1999 tarihleri arasında Kırgızistan'a gönderilmişti. Heyet, TİKA tarafından pilot proje olarak yapımı gerçekleştirilen Küçük İşletmeler Sitesi'nde incelemelerde bulunmuş ve Kırgızistan'da konu ile ilgili kurum ve kuruluşların yetkilileri ile görüşmeler yapmıştı. Bu gezi neticesinde Özbek makamları benzer faaliyetlerin Özbekistan Cumhuriyeti'nde de gerçekleştirilmesini talep etmişlerdi.

Bankacılık ve Maliye Akademisi Öğrencilerine Staj İmkânı Sağlanması

1996 yılından bu yana Özbekistan Cumhuriyeti Bankacılık ve Maliye Akademisi öğrencilerine Türkiye'de staj imkânı sağlanmaktadır. Ziraat Bankası ve Vakıflar Bankası işbirliğinde gerçekleştirilmekte olan staj programı kapsamında bugüne kadar toplam 21 öğrenciye staj imkânı sağlanmıştı.

Taşkent Tarih Müzesine Harita Yardımı

1997 yılında Taşkent Tarih Müzesi'ne harita ve bayrak yardımında bulunuldu.

İlaç Sektörü Pazar Araştırması

TİKA ve İtalyan Ticaret Komisyonu (ICE) Özbekistan'da ilaç sanayi sektöründe ortak çalışma yapma konusunda işbirliğine varmışlardı. Bu çerçevede, Özbekistan'da yapılan araştırmaların maliyetinin TİKA ve ICE tarafından ortak olarak karşılanması ve üç ay sürmesi kararlaştırılmış ve 1997 yılında Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki pazar araştırması TİKA ve ICE tarafından belirlenmişti.

“Değişimin Yönetimi” Projesi

Birleşmiş Milletler'in "Değişimin Yönetimi" projesi kapsamında Özbek memurların çeşitli kamu kuruluşlarında eğitim almalarına yönelik çalışmalar kapsamında 1998 yılında 3 Özbek memurun Çevre Bakanlığı'nda, 8 Özbek memurun Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nda eğitim görmeleri sağlandı.

Yabancı Yatırımlar Ajansı Uzmanları için İnceleme Gezisi

Özbekistan Yabancı Yatırımlar Ajansı'ndan davet edilen iki üst düzey görevli 14-19 Eylül 1998 tarihleri arasında yabancı sermaye ve teşvik konularında Ankara'da çalışmalar yapmışlardı.

Yardım Treni

1998 yılında ECOSAN Uluslararası Çevre Fonu tarafından oluşturulan yardım trenine kitap ve ders malzemeleri sağlandı.

TRT'nin Eğitim Programına Katılım Sağlanması

TRT tarafından 14 - 27 Eylül 1998 tarihleri arasında gerçekleştirilen eğitim programına Özbekistan Grand Radyo'dan üç kişinin katılımı sağlandı.

Taşkent Devlet Üniversitesi Türkoloji Bölümü'ne Yardım

Taşkent Devlet Üniversitesi bünyesinde yer alan Türkoloji Bölümü'ne ayrılan yer ders vermeye uygun hale getirilmiş, bölüm görsel ve işitsel araç ve gereçlerle desteklenmişti. 1 Eylül 2000 tarihi itibarıyla öğrenciler burada eğitime başladı.

Özbek Tarım Heyetinin İnceleme Gezisi ve Tarım İşbirliği Projesi

Özbekistan Cumhuriyeti Tarım İşlerinin Mekanizasyonu ve Elektrifikasyonu Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü tarafından talep edilen, ülkedeki kolhoz ve il/ilçe tarım birlikleri yöneticileri için, Türkiye'nin tarım sektörünü tanımak, konu ile ilgili kuruluşları ve çiftlikleri yerinde incelemek, tohumculuk, gübre üretimi ve kullanımı, tarım makinalarının üretimi, tarım ürünlerinin toplanması, pazarlanması ve işlenmesi konularında Ankara, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adana'yı kapsayan bir inceleme ve araştırma gezisi düzenlendi. 4-12 Haziran 1999 tarihleri arasında gerçekleştirilen programa 10 Özbek yönetici katılmıştı. Bu ziyaretin tarım alanında işbirliği için uygun bir zemin hazırladığı ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunduğu gözlemlenmişti.

Özbekistan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı Türkiye'deki ilgili kuruluş temsilcilerinden oluşturulacak bir heyeti 04-09 Ekim 1999 tarihleri arasında pamuk ve sulama konularında inceleme yapmak üzere Özbekistan'a davet etmişti.

İnceleme gezisi esnasında, Özbekistan yetkilileri, Türkiye'yi ziyaret eden yetkililerden çok faydalı bilgiler edindiğini, bu ziyaret ve inceleme gezileri ile Türk heyeti tarafından önerilen işbirliği konularını içeren bir protokol imzalanmasını önermişti. TİKA tarafından bir taslak protokol hazırlanmış ve protokolün imzalanmasından sonra projeye başlanmıştı.

Türkiye-Özbekistan Karma Ekonomik Komisyon (KEK) I. Dönem Toplantısı

19 - 20 Nisan 2001 tarihleri arasında Ankara'da Türkiye-Özbekistan Karma Ekonomik Komisyon (KEK) I. Dönem toplantısı gerçekleştirilken toplantıda ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra, Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Dış Ekonomik İlişkiler Daire Başkanlığı ile TİKA arasında 20 Mayıs 1994 tarihinde imzalanan, ancak 1999 yılı içerisinde süresi sona eren Teknik İşbirliği Protokolünün yinelenmesi hususu KEK gündemine alınarak toplantı protokolünün 7. maddesine eklenmişti.⁴⁰⁴

---

⁴⁰⁴ TİKA'dan alınan veriler.

2.3.5. TİKA'nın Türmenistan'da Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Serbest Ekonomik Bölgeler Konusunda İşbirliği

Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan Eylül 1993'te 4 uzman Türmenistan'da serbest ekonomik bölgelerin geliştirilmesine yönelik çalışmalarda bulunmuşlardı.

Tarımsal Araştırma İstasyonu Kurulması ve Bitkisel Üretim Araştırma Projesi

Türmenistan Tarımsal Bilimler Akademisi ile TİKA arasında Aşkabat'ta imzalanan 18 Kasım 1993 tarihli anlaşma çerçevesinde Türmenistan'da "Tarımsal Araştırmalar İstasyonunun Kurulması ve Bitkisel Üretim Araştırma Projesi" faaliyete geçirildi. Tarımsal Araştırmalar İstasyonu'nda ilk aşamada patates ve mısır ürünlerinde çeşit, verim, adaptasyon ve uygun yetiştirme tekniklerinin belirlenmesi çalışmaları yürütülmüştü. Proje ile, Türmenistan'da tarım kesiminin kendi kendine yeterli hale gelmesi ve pazara yönelik üretimin arttırılmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştı. Bunun için TİKA'nın kriterleri çerçevesinde bu proje, 1997 yılında tarım projelerini başarıyla yürüten Uluslararası Saparmurat Türmenbaşı Vakfı'na TİKA tarafından devredildi.⁴⁰⁵

Türmenistan Maliye Bakanlığı'na Ekipman Yardımı

Türmenistan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'na 1993 yılında 1 adet bilgisayar ve 1995 yılında da 50 adet bilgisayar ve modem bağlantısı TİKA tarafından hibe edildi.

Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe Sözlük Hibesi

1994 yılında Türmenistan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'na 1000 adet Türkçe –Rusça, Rusça-Türkçe Sözlükler TİKA tarafından hibe edildi.

Lokman Sağlık Reformu Programı

Projeye ilişkin ilk temaslar 1993 yılında bir TİKA heyetinin Türmenistan'ı ziyaretiyle başlarken projenin amacı, Türmenistan'da sağlık alanındaki reform çalışmalarının hazırlanmasına katkıda bulunmak, sağlık alanında kurumsal altyapının oluşturulması, stratejik sağlık politikalarının geliştirilmesi, sağlık programlarının geliştirilmesi ve koordinasyonu ile ilgiliydi. Türmenistan Sağlık Bakanlığı, Dünya Sağlık Teşkilatı, UNDP ve TİKA arasında 1996 yılında, Lokman Sağlık Reformu Programı'na yönelik bir anlaşma imzalanmıştı. Sağlık Bakanlığı personelinden bir uzman 1997 yılı sonuna

⁴⁰⁵ Türmenistan Ülke Raporu..., s.152–153.

kadar Aşkabat'ta Proje Koordinatörü olarak TİKA tarafından görevlendirilmişti. Proje için Türkmen Sağlık Bakanlığı'nda bir ofis açılmış, sarf malzemeleri ve büro makinaları gönderilmişti. Master Plan çalışması 1999 yılında tamamlandı.

Türkmenistan Kalkınma Bankası

Türkmenistan'da Halk Kalkınma Bankası'nın uluslararası finans kuruluşları standartlarına uygun olarak faaliyet gösterebilecek bir şekilde yapılanması ve banka personelinin, gerek Türkmenistan, gerekse de Türkiye'de düzenlenecek programlarda eğitilmesi amaçlanmıştı.

Bu çerçevede Türk - Türkmen bankaları arasındaki ilişkilerin artırılması amacıyla 2 Şubat 1994 tarihinde Ankara'da imzalanan anlaşmayla Türkiye Halk Bankası, Türkmenistan Kalkınma Bankası'na %25 oranında ortak olmuştu. Konu ile ilgili olarak TİKA tarafından görevlendirilen bir uzman Türkmenistan Kalkınma Bankası'nda bir buçuk yıl görev yaptı.

Türkmenistan Karayolları Master Planı Projesi

1994 yılında Türkmenistan Otomobil, Taşıma ve Yol Ulaşımı Bakanlığı'ndan gelen talep doğrultusunda TİKA ve Karayolları Genel Müdürlüğü işbirliğinde Türkmenbaşı-Aşkabat, Aşkabat-Mary, Mary-Özbekistan sınırı arasındaki karayolları ve Amuderya Nehri üzerindeki karayolu ve demiryolu köprülerine ait fizibilite çalışmalarını içeren ve her biri 5 ciltten oluşan Karayolu Master Planı hazırlandı. Master Planı'nın hazırlanması sürecinde Eylül 1995'te, 22 kişilik bir Türkmen Karayolu heyetine üç hafta süreyle eğitim sağlanmıştı. Bu Karayolu Master Planı 12 Mayıs 1997 tarihinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı'na takdim edildi. Halen, TİKA tarafından görevlendirilen bir danışman bu projeye ilişkin Türkmenistan'da danışman olarak görev yapmaktadır.

Türkmenistan Haritasının Basılması

Türkmenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sonrası Türkmen Türkçesi'nde Latin alfabeli (1:1.000.000 ve 1:3.000.000 ölçekli) ilk haritaları 1994 yılında TİKA ve Harita Genel Komutanlığı işbirliği ile 10.000 adet bastırılmış ve Türkmenistan'a gönderilmişti.

Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı'na Ekipman Yardımı

Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı'na 1994 yılında 10 adet bilgisayar, 1 adet faks makinası ve 1 adet yazıcı hibe edildi.

Türkmenistan Otomobil, Taşıma ve Yol Ulaşımı Bakanlığı'na Ekipman Yardımı

1994 yılında Türkmenistan Otomobil, Taşıma ve Yol Ulaşımı Bakanlığı'na 2 adet bilgisayar yardımı yapılmıştı.

Milli Kütüphaneye Kitap Yardımı

Türkmenistan Milli Kütüphanesi için temin edilen Türk kültürü ile ilgili kitaplar (541 adet kitap) 1994 yılında Türkmenistan Büyükelçiliği'ne teslim edilmişti.

Türkmenistan Savunma Bakanlığı'na Kıyafet Yardımı

Türkmenistan Savunma Bakanlığı'na 1994 yılında 10.000 adet eğitim elbisesi hibe edildi.

Proje Hazırlama ve Değerlendirme Konusunda Danışman Desteği

Türkmenistan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı tarafından proje hazırlama ve değerlendirme konularında bir uzman 12 Nisan - 13 Mayıs 1994 tarihlerinde Aşkabat'ta görevlendirildi.

Türkmenistan Experimental Biyoloji Merkezi'ne Ekipman Yardımı

1994 yılında Türkmenistan Experimental Biyoloji Merkezi'ne slayt makinesi ve çeşitli slaytlar gönderildi.

Milli Eğitim Bakanlığı'na Matbaa Hibe Edilmesi

TİKA tarafından satın alınan entegre matbaa tesisi, 1994 yılında Türkmenistan Milli Eğitim Bakanlığı'na teslim edildi.

Türk Salonu Açılması

Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı içindeki salonlardan birisi 1995 yılında Türk Salonu olarak düzenlendi.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ Türkmenistan Ülke Raporu, *TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı*, Ankara 1996, s.157.

Türkmenistan Bayraklarının Yaptırılması

1995 yılında Türkmenistan makamlarının talebi üzerine Türkmenistan “Bayrak Bayramı” kutlamaları için TİKA tarafından Türkmenistan bayrağı yaptırılarak Türkmenistan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı ile Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı’na teslim edildi.

Türkmenistan Bakanlar Kurulu’na Matbaa Hibe Edilmesi

Türkmenistan Maliye Bakanı’nın talebi üzerine yeni ve modern teknolojiye sahip bir adet küçük matbaa sistemi 1995 yılında hibe edilmişti. Sistemde baskı makinası, kesme makinası, cilt makinası, kamera, bilgisayar ve printer ile bir miktar sarf malzemesi bulunmaktadır.

Kredi Kullanımı Konusunda Danışman Desteği

Dünya Bankası tarafından Türkmenistan’a sağlanan “Kurumsal Geliştirme Kredisi”nin kullanılmasında danışmanlık yapmak üzere bir Türk finansman uzmanı Ocak 1995’te Aşkabat’ta görevlendirildi. Bu uzman, Dünya Bankası kredi kullanım prosedürleri ile ilgili üç aylık bir eğitim ve uygulama çalışmasını Türkmenistan Bakanlar Kurulu bünyesindeki bir ofiste yürütmüştü. Aynı konuda bir diğer uzman da Eylül 1995’ten itibaren altı aylık bir süre ile danışmanlık yapmıştı.

Sosyal Güvenlik Konusunda Danışman Desteği

Dünya Bankası tarafından Türkmenistan’a sağlanan “Kurumsal Geliştirme Kredisi” çerçevesinde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan bir uzman Mayıs 1995’te Aşkabat’ta danışmanlık hizmeti vermişti.

Gümrük Eğitim Programı

Ekim 1995’te, Türkmenistan Gümrük personelinden 20 uzmana Gümrük Müsteşarlığı’nda iki hafta süreli eğitim verildi.

Güvenlik Eğitim Programı

Türkmenistan İçişleri Bakanlığı ve Ulusal Güvenlik Komitesi’nden 25 personele 15 Aralık 1995 - 28 Ocak 1996 tarihleri arasında Emniyet Genel Müdürlüğü ve TİKA işbirliği ile bir eğitim programı düzenlenmişti.

Demiryolu Eğitim Programı

Türkmenistan Demiryolları İdaresi'nden 5 personele Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü tarafından 8 - 15 Temmuz 1995 tarihleri arasında bir hafta süreyle eğitim verilmişti.

İşadamları İnceleme Gezisi

Yedi kişilik bir Türkmen işadamı grubu 1995 yılında Türkiye'de üç şehirde oniki gün inceleme ve görüşmelerde bulunmuşlardı.

Turizm Projesi

Türkmenistan'da turizm sektörünün geliştirilmesi amacıyla uzman yardımında bulunulmuştu. Türkmenistan'da 12 - 17 Mart 1995 tarihleri arasında çalışma yapan uzmanlar Türkmenistan turizmine ilişkin detaylı bir rapor hazırlamışlardı.

Türkiye-Türkmenistan Stratejik İşbirliği Konferansı

Türkmenistan İlimler Akademisi ile TİKA işbirliğinde 17 - 19 Aralık 1995 tarihlerinde Dış Politika Enstitüsü ile birlikte Ankara'da 19 - 22 Aralık 1995 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi'yle birlikte İstanbul'da "Türkiye-Türkmenistan Stratejik İşbirliği Konferansı" düzenlenmişti.

Türkmen Tarihçi Grubunun Ziyareti

12 kişilik bir Türkmen tarihçi grubu Türkiye'de literatür derlemek, tarih kurumları ile görüşmek ve bilim adamları ile çalışmalar yapmak üzere 18 - 29 Eylül 1995 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmişlerdi.

Mari Müzesinin Rehabilitasyonu

TİKA ile UNDP'nin, Mari Müzesi'nin şartlarının iyileştirilmesi, eserlerin daha iyi korunabilmesi ve sergilenmesi amacıyla yürüttüğü proje 1995 yılında başlamıştı. 1996 yılında biten çalışmaya TİKA bir arkeoloji profesörünün katılımını sağlamıştı.

Bağımsızlığının 5. Yılında Türkmenistan ve Türkiye İlişkileri Toplantısı

TİKA ile Türkmenistan Ankara Büyükelçiliği işbirliğinde 16 Ekim 1996 tarihinde Bilkent Üniversitesi'nde "Bağımsızlığının 5. Yılında Türkmenistan ve Türkiye İlişkileri" konulu bir konferans düzenlenmişti.

Çeşitli Kitapların Basımı

1996 yılında, “On Yıllık Abadancılık”, “Türkmen Jeoloji Müzesi” ve çeşitli kitapçıklar bastırılarak Türkmenistanlı yetkililere teslim edildi.

Türkmen Tarih Kitabı Basımı

1996 yılında Türkmenistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından talep edilen (Türkmen Türkçesinde) Türkmen Tarihi kitabı basıldı.

Türkmen İçişleri Bakanlığı Personeline Eğitim

İçişleri Bakanlığı ve TİKA işbirliğinde 1996 yılında Türkmenistan İçişleri Bakanlığı personelinden 25 kişiye 6 hafta süreli eğitim verilmişti.

Ekonomi ve Maliye Konusunda Eğitim

Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü ve TİKA işbirliğinde 1996 yılında Türkmenistan Ekonomi ve Maliye Bakanlığı personelinden 20 uzmana iki hafta süreli eğitim sağlandı.

Türkmen Yazarın Türkiye’yi Ziyareti

Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye’ye davet edilen bir Türkmen yazarın 24-31 Ekim 1997 tarihleri arasında Türkiye’ye yaptığı ziyaretin giderleri TİKA tarafından karşılandı.

Uluslararası Tarım Üreticileri Birliği Asya Ülkeleri Komitesi Toplantısı

12-15 Mayıs 1999 tarihleri arasında Samsun’da Türkiye Ziraat Odaları Birliği’nin ev sahipliği yaptığı “IFAP (Uluslararası Tarım Üreticileri Birliği) - Asya Ülkeleri Komitesi Toplantısı”na Türkmenistan’dan 2 temsilcinin katılımı sağlanmıştı.

Türkmen Halk Sanatları I. Festivali’ne Destek

Gurbansoltan Ece Adlı Kadınlar Birliği’ne bağlı Halk Sanatları Birliği tarafından 15-17 Şubat 1999 tarihleri arasında Aşkabat’ta “Türkmenistan Halk Sanatları I. Festivali” düzenlendi. Bu festivale TİKA tarafında maddi destek sağlandı.

Mahdumkulu Üniversitesi’ne Kitap Yardımı

Mahdumkulu Üniversitesi Dışarı Yurtlar Fakültesi Türkçe Bölümü tarafından talep edilen çeşitli kitap ve kasetler TİKA tarafından sağlanarak 1999 yılında adı geçen üniversite yetkililerine teslim edildi.

Enerji Konusunda İşbirliği

Türkmenistan Enerji ve Sanayi Bakanlığı bünyesinde yer alan Türkmenistan Devlet Enerji Enstitüsü'nün, ülkemizdeki kurumlarla işbirliği yapma talebi üzerine 1 - 8 Mayıs 2000 tarihleri arasında iki öğretim görevlisi Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Gazi Üniversite'sinde enerji konusunda mevcut durumuna ilişkin görüşmelerde bulunmuşlardı.

Serbest Bölgeler Konusunda Uzman Desteğinin Sağlanması

Türkmenistan'daki serbest bölgelerin faaliyete geçirilmesi hazırlıkları kapsamında konuyla ilgili mevzuatın hazırlanması, yatırımların teşviki ve hükümetlerarası anlaşmaların hazırlanmasına ilişkin olarak Türkmenistan Devlet Başkanlığı'na bağlı Yabancı Yatırımlar Devlet Ajansı yetkililerinin, kendilerine uzmanlık hizmetinin sağlanmasıyla ilgili talepleri, Dış Ticaret Müsteşarlığı yöneticileri ve uzmanları yerine getirilmiş ve hazırladıkları rapor 1999 yılı içerisinde ilgililere teslim edilmişti.

Işıkli Türkmenistan Haritası

Türkmenistan Cumhurbaşkanlığı'nın talepleri doğrultusunda, Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Komutanlığı ile TİKA'nın ortak çalışmaları sonucunda üretilen ve 1996 yılında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sayın Türkmenbaşı'nın sarayına takılan büyük ebattaki Işıkli Türkmenistan Haritasının ikincisi 2000 yılının ilk aylarında Türkmenistan Cumhurbaşkanlığı'nın yeni sarayına monte edildi.

Turizm Eğitimi Projesi

Türkmenistan Turizm ve Spor Devlet Komitesi Okul Metodolojik Merkezi'nde öğrenim gören öğrenciler için eğitim verilmesi talebi üzerine, Turizm Bakanlığı işbirliğinde hazırlanan işbaşı eğitim programı Selçuk Turizm Eğitim Merkezi'nde 12 - 23 Haziran 2001 tarihleri arasında 15 Türkmen öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmişti. Teorik eğitimin yanı sıra uygulamalı olarak gerçekleştirilen program; katılımcıların yöredeki turistik tesisleri ziyaretleri ile desteklendi.

Oğuzname Destanı'nın Hazırlıkları

Türkmenistan Kültür Bakanlığı'nın, Devlet Bakanı Abdulhaluk Mehmet Çay'ın Nisan 2000 tarihinde Türkmenistan'ı ziyaretleri esnasında yaptıkları talep üzerine, orijinali

Türkmenistan Kol Yazmaları Enstitüsü'nde bulunan “Oğuzname Destanı”nın basımına ilişkin hazırlıklar TİKA tarafından başlatıldı.

TİKA Türkiye Kitaplığı Projesi

Türkmenistan'ın yeniden şekillenen kültürel sisteminin temellerini oluşturma çerçevesinde Türkmenistan makamları ve aydınları tarafından ilgiyle karşılanan TİKA “Türkiye Kitaplığı Projesi” için, Türkmenistan Milli Kütüphanesinin bir katında 300 metrekarelik alan TİKA Başkanlığı'na tahsis edilmişti.

Sultan Sencer Türbesinin Restorasyonu Projesi

Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı ve Kültür Bakanı, TİKA - Aşkabat Program Koordinatörlüğü aracılığıyla Merv şehrindeki Sultan Sencer Türbesi'nin restorasyonu konusunda Türkiye'den yardım talep etmişti. Büyük Selçuklu Devleti'nin en güçlü döneminde, 12.yüzyılın ortalarında yapılmış; 1221'de Moğol istilası sırasında tahrip edilmekle birlikte, sağlam yapısı sayesinde yıkılmadan ayakta kalabilen türbenin restorasyonu konusunda değişik zamanlarda Türkiye'den giden heyetler incelemelerde bulunmuştu. Türbe son olarak Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Devlet Bahçeli ve beraberindeki heyetin Türkmenistan seyahati sırasında da ziyaret edilmişti. Bu kapsamda; Sultan Sencer Türbesi'nin restorasyonu için gerekli görüşmeleri ve ön çalışmaları yapmak üzere, TİKA, Kültür Bakanlığı, Mimar Sinan Üniversitesi uzmanlarından oluşan bir heyet, 15 - 26 Nisan 2001 Nisan tarihleri arasında Türkmenistan'ın Aşkabat ve Merv şehirlerine gitmiş ve konuyla ilgili çalışmalar başlatılmıştı.⁴⁰⁷

Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Projesi

Bu projenin ana amacı, demokratik yapılandırmayı geliştirmek ve halkın katkısı ile çeşitli kurumların kurumlaşmasını sağlamak, seçim yolu ile seçilen personelin eğitilmesine katkıda bulunmak ve aynı zamanda ülkelerin yerel yönetimleri arasındaki işbirliğini sağlamaktır. Bu projenin 8-15 Ocak 1996 tarihleri arasında “Üst Düzey Yerel Yöneticiler Toplantısı”na Türkmenistan Aşkabat, Türkmenbaşı ve Babadayhan şehrinin belediye başkanı, hâkim yardımcıları ve üst düzey yerel yöneticileri katılırken

---

⁴⁰⁷TİKA'dan alınan veriler.

Türkiye’den de yöneticiler katılmış ve Türkiye’nin yönetim sistemleri ile ilgili bilgi alışverişinde bulunulmuştu.⁴⁰⁸

Tarımsal Araştırma İstasyonunun Kurulması

Türkmenistan Tarımsal Bilimler Akademisi ve TİKA arasında imzalanan anlaşma ile ilgili olarak, Aşkabat’ta “Tarımsal Araştırma Ünitesi” kurulmasına yönelik olarak çalışmalar başlatıldı. Buna istinaden TİKA’ya ayrılan alanda tarımsal araştırma istasyonu kuruldu. Yine bu istasyon için gerekli alet ve ekipman da TİKA tarafından sağlandı. Bu araştırma istasyonunda mevcut yürütülen proje ilk aşama olarak dört bitkisel üründe çeşit, verim, adaptasyon ve uygun yetiştirme tekniklerini inceledi. Bu projenin süresi üç yıl olup Türkiye’den getirilen uzmanlar tarafında eğitim verildi. Projenin en büyük amacı Türkmenistan’da tarımın yeterli hâle getirilmesi ve tarım ürünlerinin pazara yönelik arttırılması oldu. Rol model olan bu projeye 26.04.1995 tarihinde başlandı.

Sosyal Sektöre İlişkin Projeler

Sosyal sektöre ilişkin faaliyetler içerisinde Türkmenistan Büyükelçilik konutları ve makam arabaları satın almak ve kaçıllara binaları kiralamaktı. Aynı zamanda Türkiye’nin BDT ülkelerine yapmış olduğu vaatlerin incelenmesi için bir veri tabanı oluşturuldu.⁴⁰⁹ Sosyal sektöre ilişkin gerçekleştirilen projeler içinde Türkmenistan Millî Kütüphanesi için temin edilen 541 cilt kitap Türkmenistan Büyükelçiliğine teslim edildi. Yine Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe sözlükler 22 Ağustos 1994 tarihinde Türkmenistan’a teslim edildi. Bu sözlüklerin yanı sıra Türkmenistan Experimental Biyoloji Merkezi için TİKA tarafından slayt makinesi ve çeşitli slaytlar gönderildi. Yine bu slaytlara ek olarak 323 adet slayt ise 23 Ağustos 1994 tarihinde gönderildi.⁴¹⁰

Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Projesi

Bu projenin ana amacı, demokratik yapılandırmayı geliştirmek ve halkın katkısı ile çeşitli kurumların kurumlaşmasını sağlamak, seçim yolu ile seçilen personelin eğitilmesine katkıda bulunmak ve aynı zamanda ülkelerin yerel yönetimleri arasındaki

⁴⁰⁸Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.160

⁴⁰⁹Sosyal sektöre ilişkin faaliyetler içerisinde TİKA bünyesinde vadi veren makam, verilmiş biçimi (protokol, anlaşma, vb.) tarih, kapsamı, yürütülüş, kuruluş, gerçekleştirilen vadin bütçesi gibi oluşan bütün aşamaların periyodik olarak takip edildiği veri tabanıdır. Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.153

⁴¹⁰Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.153

işbirliğini sağlamaktı. Bu projenin 8–15 Ocak 1996 tarihleri arasında “Üst Düzey Yerel Yöneticiler Toplantısı”na Türkmenistan Aşkabat, Türkmenbaşı ve Babadayhan şehrinin belediye başkanı, hâkim yardımcıları ve üst düzey yerel yöneticileri katılırken Türkiye’den de yöneticiler katılmış ve Türkiye’nin yönetim sistemleri ile ilgili bilgi alışverişinde bulunulmuştu.⁴¹¹

2.3.6. TEKNİK YARDIM KURULUŞLARIYLA BİRLİKTE GERÇEKLEŞTİRİLEN PROJELER

Türkiye’nin 1990 sonrası Türk Cumhuriyetlerine yaptığı teknik yardımlarda önemli bir artışın olduğu görülmektedir. Teknik yardımlara baktığımız zaman bu yardımlar idarî, sosyal ve ekonomik alt yapıların geliştirilmesi yönünde olduğu görülmektedir.⁴¹² TİKA’nın yürüttüğü faaliyetlere baktığımız zaman, yürüttüğü faaliyetler tek bir ülkeye yönelik olduğu gibi bazen de düzenlediği seminer, konferans ve kongre gibi belirli alanlardaki faaliyetlere de yönelik olmuştur. TİKA’nın bu türde düzenlediği faaliyetlere bölgesel faaliyetler ya da projeler denilmektedir. Bu projelere baktığımız zaman bu projeler genellikle Türkiye’den ve yurtdışından gelen uzmanlarla gerçekleştirilmiş ve idari giderler de dâhil olmak üzere tüm eğitim giderleri TİKA tarafından karşılanmıştır.⁴¹³

Birleşmiş Milletler Gönüllüler Programı

1992 yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine “Birleşmiş Milletler Gönüllü Uzmanları Gönderme Projesi” için Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre; TİKA Başkanlığı bünyesinde bir ünite kurulmuş ve kurulan bu üniteye Türk Büyük Elçiliklerinden alınan yardımlar kaydedildi. Bununla birlikte, bu proje 24 Şubat 1993 tarihi itibarıyla Azerbaycan’ı da kapsayacak şekilde genişletildi. Yine Eylül 1993’te revize edilen bu proje “Uluslararası Türk Gönüllü Danışmanlık Hizmetleri Programı” adını alarak bu projeye UNV (Birleşmiş Milletler Gönüllüler Programı) ile beraber, UNISTAR (Birleşmiş Milletler Uluslararası Kısa Dönem Danışmanlık Hizmetleri) ve

⁴¹¹Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.160

⁴¹² TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.3–4

⁴¹³ Nükrettin Parlak; *Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992-2003)*, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajanları Yayınları, Ankara 2007, s. 136.

TOKTEN (Ekspatriyot vatandaşlar ile bilgi transferi) uzmanları da katıldı.⁴¹⁴ UNV programı çerçevesinde 44 uzman UNISTAR programı çerçevesinde ise 19 uzman görevlendirildi.

Yeni Türk Cumhuriyetleri’nden Yönetici ve Teknisyenler İçin Türkiye’de Kurulu Türk-Fransız Ortak Girişimlerinde Ülke İçi Eğitim Programı

Türk Hükümetleri, Türk Cumhuriyetlerini ziyareti sırasında dış ticaret, bankacılık, hukuk, sigortacılık, vergilendirme, küçük ve büyük ölçekli sanayiler, özelleştirme, telekomünikasyon, madencilik, petrol, elektronik gibi alanlarda eğitim imkânlarının sağlanması için çeşitli önerilerde bulundu. Bu öneriler doğrultusunda ülke içi eğitim verilmesi konusunda bir yıl süreli olarak yürütülecek projenin finansmanlığını Fransa hükümeti, UNDP⁴¹⁵ ve TİKA üstlendi. Bu proje, hükümetin “Türkiye’nin Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı”nda özel ağırlık verdiği TCDC “Gelişmekte Olan Ülkelerarası Teknik İşbirliği” kavramı ile yakından ilgili olup ana amacı Türk Hükümeti Ajanslarının, Donar Ülkeler ve Orta Asya Cumhuriyetleri işbirliğinin geliştirmesi yönünde olmuştur. Bu proje dâhilinde 10 – 15 adayın eğitimi planlanmış ve benzer projeler için de bir örnek teşkil etmesi düşünülmüştü. Yine bu proje dâhilinde adayların en az master veya mühendislik seviyesinde olmaları ve ileri derecede Türkçe, Fransızca ve İngilizce bilmeleri istenmiştir.⁴¹⁶

OECD- İstanbul Özel Sektörü Geliştirme Merkezi

OECD ve TİKA işbirliği ile İstanbul Özel Sektörü Geliştirme Merkezi’nde 1994 yılında seminerler düzenlendi. Düzenlenen bu seminerlere Türk Cumhuriyetleri, Kafkasya, Moğolistan, Moldova ve Doğu ülkelerinden 1994 yılında 240 kişi, 1995 yılında ise 291 olmak üzere 541 üst düzey bürokrat katıldı. 1994 yılında on bir, 1995 yılında ise yirmi dört defa düzenlenen bu seminerin amacı uluslararası muhasebe prensipleri, yatırım teşvikleri, yatırım için gerekli hukuksal kurumların nasıl işleneceğine dair çeşitli konuları ele almak oldu.⁴¹⁷

⁴¹⁴Kırgızistan Ülke Raporu, TİKATürk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.188

⁴¹⁵Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP’nin temel görevi, yoksulluğun azaltılması, çevrenin korunması, çeşitli istihdam alanlarının oluşturulması, kadının toplumdaki yerinin sağlanması gibi konularda üye ülkelere çeşitli yardım sağlamaktır. UNDP kapsamında bulunan ülkelerin pek çoğunda ev sahibi ülkelere tavsiyelerde bulunan bir ofis bulunmaktadır. Nükrettin Parlak; Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992- 2003), TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansları Yayınları, Ankara 2007, s. 16.

⁴¹⁶ Kırgızistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.158.

⁴¹⁷Kırgızistan Ülke Raporu, s.189.

OECD Ankara Vergi Eğitim Merkezi

Ankara Vergi Eğitim Merkezi; İktisadi İşbirliği ve Gelişimi Teşkilatı (OECD), T.C. Maliye Bakanlığı ve Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) işbirliğinde 1993 yılında kuruldu. Bununla birlikte 1993 yılında kurulan OECD merkezinde 1994 yılında birer hafta süreyle toplam 20 kurs ve bir panel düzenlendi. Yine 1995 yılında ise 19 tane kurs düzenlendi. Bu kurslara Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Türkmenistan, Moğolistan, Ermenistan, Tacikistan, Özbekistan, Polonya, Rusya Federasyonu, Slovak Cumhuriyeti, Romanya, Slovenya, Ukrayna, Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya ve Arnavutluk'tan gelen toplam 952 bürokrat katıldı. Bu eğitim ağı oluşturulurken katılımcı sayısını ve eğitim süresini Ankara merkezi üstlendi. Bu eğitim ile ilgili sürecin başarılı bir şekilde devam ettiğini OECD sekreteryası çeşitli yazı ve raporlarında 1993 ve 1994 yılları itibari ile bildirdi. Yine Maliye Bakanlığı ve TİKA işbirliği ile yürütülen eğitim programları ve seminerler 5 yıl süreyle devam etmiş ve ülkelerin ihtiyaçlarına göre bu eğitim programlarına devam edilmişti.⁴¹⁸

OECD-CCET (Centre For Cooperation With The Economies In Transition)

11–12 Eylül 1992 tarihlerinde Paris'te yapılan toplantıda OECD'ye üye ülkelerin CCET veri bankasına dâhil edilmesi kararlaştırıldı. Bununla birlikte TİKA, OECD'nin yeni bağımsızlığını kazanmış cumhuriyetler ile birlikte Orta Asya ve Avrupa da yer alan diğer ülkelerin iş birliği taleplerini ve donar ülkelerin bu ülkelerde yönettiği çalışmaların Türkiye koordinatörlüğünü yürüttü. Buna göre veri tabanından elde edilen bütün veriler, Türkiye'deki kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörün mevcut ülkelere yönelik yönettiği projeler ve yardımlar CCET aracılığıyla uluslararası platforma ulaştırıldı.⁴¹⁹

Türkçe Konuşan Ülkeler Haber Ajansları Birliği

TİKA öncülüğünde 1992 yılında Ankara'da UNESCO Milli Komisyonu, Kültür Bakanlığı, Anadolu Ajansı, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, PTT ile TRT'nin Türkçe konuşan ülkeler arasındaki iletişim alanında koordinasyonunu sağlamak için bir konferans düzenlendi. Bu konferansta kısa adı TKA olan “Türkçe Konuşan Ülkeler Haber Ajansları Birliği” tüzüğü kabul edildi. Azerbaycan, Kazakistan, KKTC, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın da katıldığı bu konferansta oluşturulan kurumun

⁴¹⁸Kırgızistan Ülke Raporu, s.189.

⁴¹⁹Kırgızistan Ülke Raporu, s.189.

amacı üye ülkeler arasında iletişimi sağlamak, telekomünikasyon imkânlarını arttırmak ve aynı zamanda üye ülkelerin kendi aralarında karşılıklı menfaatlerini korumalarını sağlamaktı. Bununla birlikte üye ülkeler arasında ortak bir ajans bülteni hazırlanmasını ve yine üye ülkelerin ajanslarının kendi lehçeleriyle beraber haber alışverişi mekanizmalarını oluşturmaları sağlandı. Birincisi 1993 yılında Ankara’da, ikincisi 1994 yılında Bişkek’te, üçüncüsü 1995 yılında Girne’de gerçekleştirildi. TKA genel kurullarının genel toplantısının ev sahipliğini KKTC üstlendi. Kıbrıs’ta düzenlenen bu kurulda Girne Bildirgesi ile kardeş ülkeler arasındaki ilişkilerin arttırılması ve haber alışveriş mekanizmalarının geliştirilmesi yönünde sıkı bir işbirliği yapılması kararı alındı.⁴²⁰

Tarım Projeleri

31 Ekim 1994’te Ankara’da Türkiye Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail Devleti temsilcileri arasında Türkmenistan ve Özbekistan’a yönelik olarak mutabakat zabtı imzalandı. İmzalanan bu zabta göre tarımsal üretimin ve eğitimin geliştirilmesi ve bununla birlikte tarımsal faaliyetlerin uygulanması ve geliştirilmesi yönünde merkezlerin açılması ve aynı zamanda örnek çiftliklerin kurulması için bu projenin temeli oluşturuldu. Bu projenin nasıl uygulanacağına ve nasıl devam ettirileceğine yönelik olarak üç ülke temsilcilerinden oluşan bir heyet Aralık 1994’te Özbekistan ve Türkmenistan’ı ziyaret etti. Buna göre 13 Ocak 1994 tarihinde yapılan toplantıda ilgili projenin Özbekistan ve Türkmenistan tarafından da olumlu karşılanmasından sonra proje hayata geçirildi.⁴²¹

Avrupa Topluluğu TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım)

TACIS⁴²² alıcı ülkelere yapılacak teknik yardımların belirli bir sisteme oturtulması için kurulmuştu. Alıcı ve verici ülkeleri üçgen operasyonla bir araya getiren donar ülkelerin

⁴²⁰TİKA-Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.186 TİKA Avrasya dosyası bülteni çıkarılmasına Ocak 1994 tarihinde başlandı. Bu bülten batı ülkelerinden gelen yoğun talep üzerine İngilizce olarak da basıldı. Yine bununla birlikte TİKA’nın akademik ağırlıklı Avrasya Bülteni Dergisi 3 aylık periyotlarla 1994 yılı baharından itibaren yayınlandı. Bu dergi Türkçe, İngilizce, Türkmen, Kazak ve Özbek Türkçesiyle de basıldı. Kırgızistan Ülke Raporu, s.34.

⁴²¹Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.152

⁴²²AET’nin topluluk üyesi olmayan ülkelere uyguladığı programlar topluluk üyelerinin eski sömürgeleriyle ilişkilerini sürdürme isteği üzerine 19 Afrika ülkesiyle 5 yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde 1995 yılında yürürlüğe giren bir anlaşmayı oluşturdu. Yine bununla birlikte Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan ve piyasa geçiş aşamalarını destekleyen Polonya ve Macaristan’a yardımları desteklemek için 1998 yılında PHARE programları başlatıldı. PHARE programına göre 1990 da

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde teknik yardım oluşturma talebi 1993 yılında kabul edildi. Aynı zamanda Türk Cumhuriyetleri'nin de uygulanacak bu projeye dâhil olması için TACIS ihalelerine katılma fırsatı verildi.⁴²³

2.4. TÜRKİYE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA TURİZM VE ÇEVRE İLİŞKİLERİ

Kurumsallaşmanın sağlanması, yasal düzenlemelerin yapılması, tanıtıcı malzeme hazırlanması, seyahat acenteliği faaliyetlerinin geliştirilmesi, yeni turizm türlerinin geliştirilmesi ve işletilmesi, otellerin işletmeciliği ve modernizasyonu, havaalanları ve uçaklardaki teknik yapı ve hizmetlerin düzenlenmesi, ortak plan ve proje hazırlanması ve meslek kuruluşlarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştı. Bununla ilgili çalışmalara baktığımız zaman OATC'den sadece Kazakistan ile Türkiye arasında Alma Ata'da 8 Ekim 1992 tarihinde turizm alanında iş birliği anlaşması imzalanmıştı. Ayrıca, turizm alanında iş birliğinin geliştirilmesini sağlamak üzere çeşitli projeler de hazırlanmıştı. Bu projelerin başlıcalarını Turizm Mevzuatı Hazırlama Projesi, Envanter Yatırımlarının Planlanması ve Teşvik Projesi, İşletmeciliğin Geliştirilmesi ve Mevcut Tesislerin Turizme Kazandırılması Projeleri oluşturmaktaydı. 1992 yılı içinde Kazakistan, Azerbaycan Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan Turizm Bakanlıkları ile Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı arasında turizm işbirliği anlaşmaları imzalandı. Bu anlaşmalar ile Türk yatırımcıları bu ülkelerin turizm yatırımlarına katkıda bulunmaya başladılar. 1993–1994 yıllarında bu ülkelerden elli altı öğrenci Turizm Bakanlığına bağlı olarak kurulan turizm eğitim merkezlerinde eğitim gördü. 1992–1994 yılları arasında ‘uzman değişimi’ projesi çerçevesinde Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan Turizm Bakanlıklarından gelen heyetler bakanlık birimlerinde ve turizm ile ilgili kuruluşlarda turizm mevzuatı, yatırım teşvikleri, planlama, işletme, eğitim, pazarlama konularında incelemelerde bulundular. Haziran 1993’de İstanbul’da “Orta Asya ve Karadeniz Cumhuriyetlerinin Turizm Kalkınmasında Bölgesel İşbirliğinin Önemi” konulu bir çalışma düzenlendi ve bu çalışmada ülkeler uluslararası finans kuruluşları ile bir araya getirildi. Ayrıca

---

Bulgaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya’ya, 1991 yılında Romanya ve Arnavutluk, 1992 yılından itibaren ise Baltık ülkeleri dâhil edildi. Bununla birlikte 1998 yılında Akdeniz ülkelerine de yardım programı başlatılarak 1996 yılında ise Doğu Avrupa ülkeleri için sağlanan teknik yardım programı (MEDA) bu programa dâhil edildi. Nükretin Parlak; Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992- 2003), TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajanları Yayınları, Ankara 2007, s. 17

⁴²³Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.160

Kazakistan'ı tanıtıcı 12 bin tane İngilizce ve Kazakça broşür bastırılırken Kazakistan'da turizm eğitim merkezi kurulması için bakanlık uzmanları 1995 yılında Kazakistan'ı ziyaret ederek alt yapı ve organizasyon çalışmaları başlattı.⁴²⁴

Türk dünyasındaki çevre korumacılık faaliyetlerine baktığımız zaman uluslararası alanda küreselleşme gereği çevre-ticaret ilişkisini, çevre-ekonomi entegrasyonuna ve uluslararası ticarete yeni uygulama alanları ve yeni bakış açısı getirildi. Nitekim Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerle yeterince gelişme göstermemiş ülkelerin kalkınma hedeflerine ulaşmaları için finans kuruluşları tarafından desteklenmeleri gerekmektedir. Bununla ilgili olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Dünya Bankası tarafından “Karadeniz’de Çevrenin Korunması ve Yönetim Projesi” isimli bir çevre politikası oluşturulmasına karar verildi. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine yönelik olarak Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatınca özel bir ihtisas komisyonu düzenlendi ve bu komisyon Türk Dünyası’na yönelik bir rapor beyan etti.⁴²⁵ Bu raporun beyan edilmesinden sonra 4–5 Temmuz 1994 İstanbul’da “Orta Asya ve Balkan Cumhuriyetler Çevre Bakanları Konferansı” düzenlendi. Böylece Türkiye çevre konusunda ilk hareketi başlattı. 10 ülkenin katıldığı bu konferansta toprak, hava ve su kaynaklarının korunmasına yönelik olurken Karadeniz, Akdeniz, Aral denizi ile Ohri’de Prespa Göllerinin korunması amacıyla gerekli tedbirlerin alınmasının yanı sıra savaş ve terörün çevreye verdiği tahribatla ilgili olarak da gerekli tedbirlerin alınması yönünde çeşitli kararlar aldı. Bununla birlikte Türkiye’nin önderliğinde Orta Asya ve Balkan ülkeleri Çevre Bakanları Konferansı II. si 15–18 Aralık 1996 tarihinde İstanbul’da gerçekleşti. Bu konferansa Azerbaycan, Arnavutluk, Ermenistan, Bosna-Hersek, Gürcistan, Kazakistan, Hırvatistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Makedonya, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Türkiye olmak üzere on üç ülke katıldı. Bu konferansta alınan kararlara göre taraf ülkelere çevre konusunda yön verecek ve yardımcı olacak “Bölgesel Çevre Merkezi”nin İstanbul’da kurulmasına karar verildi.

⁴²⁴Bahattin Yücel, “Türk Cumhuriyetleri ve Turizm”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, s. 845 – 847.

⁴²⁵Bu rapor dâhilinde alınan kararlar: çevre istatistiklerinin hazırlanması, çevre koruma programlarının hazırlanıp, uygulanması Aral ve Hazar denizlerinin mevcut kirliliğinin tespiti ve giderilmesi için işbirliği, çevre mevzuatının oluşturulmasında teknik yardım, ÇED çalışmalarının planlanması ve uygulamasında teknik ve bilimsel işbirliği, atık su arıtma tesislerinin yapılması, hava kirliliğinin önlenmesi konusunda teknik ve bilimsel yardım, evsel endüstriyel ve nükleer katı atıkların bertarafı, çevresel açıdan güvenilir teknoloji yardımı, Türklerin çeşitliliğinin ve habitatların korunması amacıyla milli park ve koruma alanlarının oluşturulması, bölge ülkelere çere ve kalkınma amaçlı ikili işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Yine bu alınan kararlar doğrultusunda gelişmeleri takip etmek üzere Türkiye'nin koordinatörlüğünde en az yılda bir kere toplanmak üzere izleme komitesi kuruldu. Yine bu konferans gereğince 1997 yılı çevre yılı ilan edileceği için taraf ülkelerde 1997 yılının çevre yılı olarak kutlanmasına karar verildi. Çevreyle ilgili yapılan konferanslara baktığımızda T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) ile Türk Ocakları Genel Merkezi ve Türk Dünyası Gençler Birliği ortak olarak 4 Ağustos 1995 yılında Kırgızistan'da "Türk Dünyası Ekoloji Konferansı" düzenlenmiş ve düzenlenen bu konferansta Türk Dünyası çevre koşulları tartışılarak çeşitli ortak kararlar alınmıştı.⁴²⁶

Kırgız Cumhuriyeti'nin turizm potansiyelini değerlendirmek için 1994 yılında TİKA tarafından Kırgız Cumhuriyeti turizm sektörü inceleme raporu hazırlandı. Bu rapora göre turizm sektörünün iyileştirilmesi, Turizm Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması, mevcut küçük ölçekli turizm işletmelerinin desteklenmesi yönünde gerek Türk yatırımının gerekse yabancı yatırımının teşviki yönünde çeşitli projeler oluşturuldu. Bununla beraber 15–22 Aralık 1994 tarihlerinde Kırgız Cumhuriyeti Turizm ve Spor Komitesi Başkanlığının başkanlığında bir heyet Türkiye'yi ziyaret etti ve Kırgız Cumhuriyeti Master Planı yapılması için görüşmeler yaptı. 1996 yılında Kırgız Turizm Kolejinde öğrenciler KKTC ve TYD'nin Antalya'daki tesislerinde staj programına katıldılar.⁴²⁷

---

⁴²⁶ Mustafa Keten, "Türk Dünyasında Çevre Koruma Çıkmazı Üzerine Düşünceler", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, 15. s. 893 – 901.

⁴²⁷ Kırgızistan Ülke Raporu s. 182.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE – TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye, başlangıçta haklı olarak ve büyük bir heyecanla bölge ülkeleri ile ekonomik ve siyasî ilişkilerini geliştirmek istemişti. Ancak heyecanlı ama hazırlıksız girişimler ile önemli hataların yapıldığı kabul edilmelidir. Nitekim 1990'lardan itibaren bölgeye yönelmeye başlayan Türk özel sektörü burada tam anlamıyla başarılı olamamıştı. Örneğin Türk kamuoyunun Azerbaycan bilgisi oldukça kısıtlı olurken iki ülke arasındaki ilişkiler, iki ülkenin cumhurbaşkanları ziyaretleri, karşılıklı diğer resmî ziyaretler, Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı, Karabağ sorunu ile sınırlı kalmıştı. Yine Azerbaycan kültür ve edebiyatına dair birkaç yazın dışında Azerbaycan edebiyatı Türkiye'ye pek girmemişti. Azerbaycan'da ise Türkiye ile ilgili bilgilerin oluşmasında Türkiye'yi ziyarete gelen Azerbaycan vatandaşları, Türkiye'den gelen Türkler ve medya oluşturmaktaydı. Yine Azerbaycan'da kitle iletişim araçları da büyük önem taşıırken Azerbaycan'daki gerek gazeteler gerekse de televizyon kanallarında Türkiye'ye dair haberler çıkmakta ve Rus televizyonlarından sonra en çok izlenen kanallar Türk kanalları olmaktadır.⁴²⁸ Bununla birlikte, Azerbaycan kamuoyunda Türkiye, Türk Dünyasının bir parçası olarak görülmekle birlikte Türkiye'nin hem Avrupalı, hem doğulu, hem de İslamî kimliği ön plana çıkmaktaydı.

Azerbaycan'da bağımsızlıktan sonra gelişmekte olan önemli bir kesim ise toplum örgütleri olmuştu. Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşları diğer Türk Cumhuriyetlerinde

---

⁴²⁸ SSCB'de başlatılmış perestroyka politikasının oluşturduğu hava Azerbaycan'da da etkin olmuştu. Milli uyanış günü olarak tarihe geçen 1989 yılında "Azerbaycan" gazetesi çıkarılmaya başladı. İlk bağımsız basın organı olan "Azatlık" gazetesi 24 Aralık 1989 yılına dek çıkmıştı. Gazetenin genel yayın editörü ünlü gazeteci Necef Necefov idi. 1990'da "Zerkalo", "Ses", 1991-92'de "Yeni Müsavat", "İki Sahil", "525. gazete", "Yeni Azerbaycan" gazeteleri yayınlanmaya başlarken 6 Ağustos 1998'de Cumhurbaşkanı H.Aliyev'in imzaladığı özel kararnameyle Azerbaycan'da basın üzerindeki sansür kaldırılmıştı. 1999 KİA hakkında Azerbaycan Kanunu ve diğer normatif düzenlemeler yürürlüğe girerken 31 Temmuz 2008 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emriyle "Azerbaycan Cumhuriyetinde Kitle İletişim Araçlarına Devlet Yardımı Konsepti" yürürlüğe girmişti. Yine 22 Mayıs 2009 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak Kitle İletişim Araçlarının Gelişmesine Devlet Yardımı Vakfı tesis edilmişti. http://www.azerbaijans.com/content_741_tr.html. 22. 10.201.

olduğu gibi yerel inisiyatif ile kurulan fakat uluslararası mali destek ile beslenen yapıları. Bu kuruluşlar içinde Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk Diyanet Vakfı, Aydınlar Ocağı, Türk Ocakları, Türkiye Milli Kültür Vakfı gibi kuruluşlar yer almaktaydı. Türkiye kökenli sivil toplum kuruluşlarının Azerbaycan'da etkili olmaları Azerbaycan'ın genel konumunu etkileyecek kadar önemliken en az sivil toplum kuruluşları kadar önemli olan bir diğer konu ise eğitimdi. Nitekim Azerbaycan ile Türkiye'nin eğitim ilişkilerine baktığımız zaman Türkiye'de eğitim gören Azerbaycanlıların hem kendi ülkelerinin geleceğini oluşturması hem de Türkiye ile ilgili bir kimliğin oluşması bakımından değerlendirildiğinde büyük önem taşımaktadır.

1 Mayıs 1992 tarihinde Almatı'de Türkiye ile Kazakistan arasında beş yıl süreli “Kültürel İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştı. Ancak bu anlaşmadan önce Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile Kazakistan Devlet Kültür Komitesi, iki ülke halklarının kültür alanındaki ilişkileri işbirliği temelinde geliştirmek ve sağlamlaştırmak amacı ile 1990 – 1992 dönemi içine alan bir anlaşmaya varmışlardı. Bu anlaşmalar ile birlikte Türkiye – Kazakistan ilişkilerinde eğitim sektöründe önemli atılımlar gerçekleştirilirken yine TÜRKSOY bünyesinde gerçekleştirilen Türkistan şehrinin 1500. yıl kutlamaları, Ahmet Yesevi Türbesi'nin açılış törenleri, Antalya Altın Portakal Film Festivali'ne katılım Türkiye – Kazakistan arasındaki kültürel işbirliğine dair örnekleri oluşturmaktadır.

Türkiye ile Türkmenistan ilişkilerine baktığımız zaman Türkiye Cumhuriyeti, Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk günlerden bu yana, Türkmenistan'ın kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Ankara ile Aşkabat arasındaki ilişkilere baktığımız zaman bu ilişkiler içinde en önemlilerden birini 1992'den beri gelişen eğitim alanındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ile Türkmenistan Bilim Bakanlığı arasında Şubat 1992'de eğitim alanında işbirliğine varırken, 18 Kasım 1996 tarihinde de imzalanan benzer bir protokolle söz konusu esaslar teyit edilmişti. İki ülke arasında daimi eğitim komisyonu toplantısı 24 Mart 2000 tarihinde Ankara'da yapılmıştı. Bu toplantıda eğitim komisyonlarının kompozisyonu ve iki ülkenin eğitim ilişkilerindeki süreç ele alınmıştı.⁴²⁹ Türkiye, diğer yandan ise iki ülke arasında eğitim, bilim ve sanat alanındaki ilişkilerin gelişmesi için çeşitli anlaşmalar da yapmıştı.

⁴²⁹ www.meb.gov.tr/ikili/turk_cum.html/turkmen.html.

Kırgızistan'a baktığımız zaman ise Türkiye ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasında 3 Mart 1992 tarihinde "Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği" anlaşması imzalanmıştı. Nitekim anlaşma sonrasında karşılıklı ziyaret ve görüşmelerden sonra ortak komisyonlar oluşturulmuş eğitim ve kültür alanlarında çalışmalar başlamıştı.

Ancak Özbekistan Türkiye ilişkilerine baktığımızda Özbekistan'ın bağımsızlığının tanınmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler 22 - 24 Aralık 1991 tarihleri arasında Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov Türkiye'yi ziyareti bu ilişkilerin gelişmesinde oldukça etkili oldu. Bu ziyaret ile birlikte İslam Kerimov Özbekistan'ın izleyeceği siyaset ile ilgili olarak: *"Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz. Atatürk İlkeleri, bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir. Ben Atatürk'e hayranım ve Onun Türkiye'de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben, Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz"*⁴³⁰ açıklamada bulunmuştu. Bu açıklamalarla birlikte Özbekistan ile Türkiye ilişkileri her ne kadar bu iyimser tablo ile başlamışsa da daha sonraları bu durumun yerini yavaş yavaş durgunluk dönemi almıştı. Nitekim Özbekistan hükümetinin gittikçe artan otoriter iç politikaları dış ilişkilerine yansımıştı. Nitekim bu durumun oluşmasında Erk Partisi lideri Muhammed Salih'in 1994 yılında yapılan parlamento seçimlerine katılımı ancak daha sonra siyasî faaliyetlerinin yasaklanması sonucu Türkiye'ye gelmesi etkili olmuştu.

Salih'in Türkiye'de kalmasından Özbek yönetimi rahatsız olmuş aynı zamanda Özbek yönetimi, Salih ve diğer bazı muhaliflerin Özbekistan rejimi aleyhtar faaliyetlerde buldukları gerekçesi ile Türkiye'de eğitim gören öğrenciler üzerinde bu yönde propaganda yaptıkları ve bu konularda Türkiye'deki bazı çevrelerden destek gördüklerini ileri sürmüşlerdi.⁴³¹ Bu durum Türkiye ile Özbekistan arasında eğitim ve kültürel faaliyetlerinin de yeterli olmasını engellediği gibi Türkiye ve Özbekistan arasında bir dizi krizin de çıkmasına sebep olmuştu.

⁴³⁰ <http://www.turansam.org/makale.php?id=106>.

⁴³¹ Meşküre Yılmaz; "İnsan Hakları" ve Türkiye Özbekistan İlişkileri, http://www.21yyte.org/tr/yazi5591-INSAN_HAKLARI_TURKIYE_ve_OZBEKISTAN_ILISKILERI.html.

3.1. Eğitim Sektöründe Gerçekleştirilen Faaliyetler

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beraber Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine eğitimle ilgili olarak da yardımda bulunulmuştu. Nitekim bununla ilgili olarak 1992 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti ile ülkemiz arasında eğitim işbirliğini geliştirmek amacıyla karşılıklı ziyaretlerde bulunulmuş ve bu doğrultuda protokoller, anlaşmalar ve daimi komisyon toplantı tutanakları imzalanmış ve uygulamaya konmuştu.⁴³² Bu yapılan anlaşmalar içerisinde Mutabakat Zaptı (29 Şubat 1992), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Tahsili Bakanlığı arasında eğitim konusunda İşbirliği Mutabakat Zaptı (28 Ocak 1993) Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Tahsili Nazırlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı arasında eğitim-öğretim alanında işbirliği ön antlaşması, Bakü'de kurulmuş "Türk Anadolu Lisesi"nin açılması ve faaliyet kaideleri hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Tahsil Nazırlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı arasında mukavele imzalanmıştı. Bununla beraber Azerbaycan Tahsil Bakanlığınca Ankara'da ve İstanbul'da birer eğitim temsilcisi görevlendirilmişti. Yine Türkiye Cumhuriyeti Bakü Büyükelçiliğinde bir eğitim müşaviri ve bir eğitim ataşesi de görevlendirilmişti. Ayrıca Bakü Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği'nde görevli bir öğretmen ve Türkiye'den yüksek öğrenim görmek amacıyla Azerbaycan'a giden öğrencilerimizin problemleriyle ilgilenmek üzere öğrenci temsilcisi olarak görev yapmıştı. Azerbaycan'da açılan öğretim kurumlarına baktığımızda Bakü Türk Anadolu Lisesi 24.01.1994 tarihinde ve Bakü Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi 21.06.1994 tarihinde öğretime başlamıştı. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1995 yılı Aralık ayında Azerbaycan'a yaptıkları ziyaret sırasında yeni bir Anadolu Lisesi binası yaptırılması konusunda söz vermesi üzerine Azerbaycan Tahsil Nazırlığınca 8 bin m²'lik arsa Türkiye Cumhuriyeti tarafından intikal ettirilmişti. Bu çerçevede Azerbaycan'da vakıf, şirket, dernek veya şahıslar tarafından açılan öğretim kurumlarına baktığımızda 11.09.1995 tarihinde T.C. Çağ Öğretim İşletmeleri Anonim Şirketi tarafından Kafkas Üniversitesi, 1991 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Türk Dünyası İşletme Fakültesi, 1992 yılında Türkiye Diyanet Vakfı

⁴³² Yapılan daimi komisyon toplantıları: I.Daimi komisyon toplantısı (27-30 Kasım 1994- Bakü) II. Daimi komisyon toplantısı (27 Kasım-1 Aralık 1995 – Ankara) III.Daimi komisyon toplantısı (16-19 Aralık 1996 – Bakü) IV.Daimi komisyon toplantısı (30 Mayıs 1997-Ankara) V.Daimi komisyon toplantısı (23-27 Şubat 1997- Bakü) Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akaraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 23 – 35.

tarafından İlahiyat Fakültesi, yine T.C. Çağ Öğretim İşletmeleri Anonim Şirketi tarafından 9, Türkiye Diyanet Vakfınca 2, Türk Dünyası Araştırma Vakfınca 1, Feza Anonim Şirketince 3 lise açılmıştı.⁴³³ Aynı zamanda Azerbaycan ile kardeş okul projesi de oluşturulmuştu. Bu proje kapsamında Azerbaycan'daki 24 okul, ülkemizdeki aynı seviyede 25 okul ile eşleştirilmişti. Bununla birlikte 17–28 Temmuz 1995 tarihleri arasında Muğla ve Fethiye'de, 05–16 Ağustos 1996 tarihleri arasında Samsun'da, 14 Temmuz – 25 Ağustos 1997 tarihleri arasında Trabzon'da, 13–24 Temmuz 1998 tarihleri arasında Erzurum'da Azerbaycanlı eğitimcilere “Türk Kültürü ve Milli Eğitim Sistemini Tanıtma” konulu hizmet içi eğitim semineri düzenlenmişti.⁴³⁴

Kazakistan Cumhuriyeti ile eğitim ilişkilerimize baktığımız zaman ise yine iki ülke arasında eğitim işbirliğini geliştirmek amacıyla çeşitli anlaşmalar, protokoller imzalanarak daimi komisyon toplantıları düzenlenmişti. Bu anlaşmalar, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı arasında Mutabakat Zabtı (26 Eylül 1991 Ankara), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ve Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında İşbirliği Protokolü (8 Şubat 1992), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında İşbirliği Protokolü (18 Mayıs 1992), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında yapılan Mutabakat Zabtı (19 Mayıs 1992), Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı arasında 1995 – 1996 yıllarında geçerli protokol (28 Temmuz 1995), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında yapılan Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Protokolü (4 Mart 1997) ve son olarak iki devlet 13 Haziran 1995 tarihinde ortak bildiri imzalanmıştı. Yine Kazakistan Eğitim, Kültür ve Sağlık Bakanlığınca Ankara'da bir eğitim temsilcisi görevlendirilirken Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı da T.C. Almatı Büyükelçiliğinde bir eğitim müşaviri ve bir

⁴³³Kişi kurum ve kuruluşlarca Azerbaycan'da açılan özel öğretim kurumlarında 4007 öğrenci öğrenim görmüş 508 öğretmen görev yaptı. (5 Mart 1997 tarihi itibarıyla) Bu çerçevede 1991–1998 öğretim yılları arasında kullanılmak üzere Azerbaycan'a 95 bin 551 adet lise ders kitabı, 7478 adet üniversite kaynak kitabı, 95 adet eğitim araç gereci olmak üzere toplam 103 bin 124 adet kitap ve eğitim öğretim aracı gönderildi. Bununla beraber Latin harfleriyle hazırlanan ve basımı yapılan 425 bin adet “Türk Dili” (2,3,4. sınıf) ders kitabı, 11.300 adet “Okul” ders kitabı 30 bin adet “Azerbaycan Türkçe Sözlüğü” gönderildi. Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 23 – 35.

⁴³⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 23 – 35.

eğitim ataşesi görevlendirilmişti. Bununla birlikte T.C. Almatı Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği'nde görevli bir öğretmen ve Türkiye'den yüksek öğrenim görmek amacıyla Kazakistan'a giden öğrencilerin problemleriyle ilgilenmek üzere öğrenci temsilcisi görevlendirildi. Eğitim ilişkilerimize baktığımızda göze çarpan bir diğer husus da Almatı'de bir Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkeziyle beraber yaygın Mesleki Eğitim Merkezi'nin açılmasıydı. Bununla beraber Kazakistan'da Türkiye Cumhuriyeti tarafından açılan okul yoktu. Yine Kazakistan Cumhuriyeti ile işbirliği yapılarak Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi kuruldu.

Bunların yanı sıra Kazakistan'da vakıf, şirket, dernek veya şahıslar tarafından açılan öğretim kurumlarına baktığımızda, Kazakistan'da özel sektör tarafından açılan özel eğitim kurumlarında (33) 6353 öğrenci eğitim gördü ve 751 öğretmen görev yaptı. 5 Mart 1997 tarihi itibarıyla Kazakistan ile uygulanan kardeş okul projesinde ise Kazakistan'daki 6 okul, ülkemizde eğitim veren 11 okul ile kardeş okul olarak eşleştirildi. Yine Türkiye Cumhuriyeti vasıtası ile Kazakistan Eğitim, Kültür ve Sağlık Bakanlığı arasında yapılan anlaşmalar gereğince her yıl yaz aylarında Kazakistan uyruklu öğretmen ve yöneticileri için "Türk Kültürünü ve Milli Eğitim Sistemini Tanıtma" konulu hizmet içi semineri düzenlendi. Bu seminerler 11 - 25 Ağustos 1995 tarihleri arasında Ankara'da, 17-30 Haziran 1996 tarihleri arasında İstanbul'da, 4 - 15 Ağustos 1997 tarihleri arasında Ankara'da, 13 - 14 Ağustos 1998 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlendi.⁴³⁵

Türk Cumhuriyetlerinden Kırgızistan ile eğitim ilişkilerimize baktığımızda yine diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi çeşitli anlaşmalar ve protokoller imzalanırken daimi komisyon toplantıları yapılmıştı. Bu yapılan anlaşmalara baktığımızda, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kırgız Cumhuriyeti'nin Halka Bilim Öğretme Bakanlığı Arasındaki Protokol (3 Mart 1992), 3 Mart 1992 tarihli Eğitim-Kültür ve Bilimsel Alanda İşbirliği Anlaşması'na göre açılmış bulunan Türk - Kırgız İsmail Tarancıoğlu Anadolu Lisesinin eğitim ve yönetim esasları protokolü (1993), Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı ile Kırgızistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı arasında yükseköğretimde işbirliğine ilişkin Mutabakat Zabtı (11 Ocak 1996), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kırgızistan Cumhuriyeti Öğretim ve Bilim Bakanlığı arasında Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Antlaşması (28 Haziran

⁴³⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, *Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz*, Ankara 1998, s. 36 - 45.

1996), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kırgızistan Cumhuriyeti öğretim ve bilim Bakanlığı arasında 28.06.1996 tarihinde Bişkek'te yapılan Eğitim ve Bilim Alanlarında İmzalanan İşbirliği Antlaşması'na göre hazırlanan Türk-Kırgız İsmail Tarancıoğlu Anadolu Lisesi Protokolü (Eylül 1996), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kırgızistan Cumhuriyeti Öğretim ve Bilim Bakanlığı arasında 28.06.1996 tarihinde Bişkek'te yapılan Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Antlaşması'na göre hazırlanan Türk-Kırgız Anadolu Kız Meslek Lisesi Protokolü (27 Eylül 1996), Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı ile Kırgızistan Cumhuriyeti Öğretim, Bilim ve Kültür Bakanlığı arasında yüksek öğretimde işbirliğine ilişkin Mutabakat Zabtı (04 Temmuz 1997), 04.11.1997 tarihinde ülkemize resmi bir ziyarette bulunan Kırgızistan Öğretim, Bilim ve Kültür Başkanlığı Heyeti ile T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Heyeti arasında yapıla görüşmelere ilişkin tutanak (04 Kasım 1997), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Kırgızistan Cumhuriyeti Bilim, İlim ve Kültür Bakanlığı tarafından açılan Kırgız-Türk İsmail Tarancıoğlu Anadolu Lisesi (02 Haziran 1998) ile ilgili protokoldür. Yine Kırgızistan ile eğitim ilişkilerine baktığımızda Kırgızistan Öğretim, Bilim ve Kültür Bakanlığınca Ankara'da bir eğitim temsilcisi görevlendirilmiş ve bununla birlikte Van'ın Ulupamir Köyünde yaşayan T.C. vatandaşı Kırgız Türkleri çocuklarının Kırgız Kültürünü öğrenmeleri için Kırgız uyruklu iki öğretmen görevlendirip bu öğretmenlere bakanlığımızca her ay ücret ödenmişti. Yine T.C. Bişkek Büyükelçiliği'nde eğitim müşaviri ve eğitim ataşesi görevlendirilmesi de yapıldı. Ayrıca Bişkek Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği'nde görevli bir öğretmen Türkiye'den yükseköğrenim görmek amacıyla Kırgızistan'a giden öğrencilerimizin problemleriyle ilgilenmek üzere öğrenci temsilcisi olarak görev yaptı.

Eğitim ilişkilerimizde Kırgızistan'da açılan Türk - Kırgız Anadolu Kız Meslek Lisesi'nde 105 öğrenci, Kırgız-Türk Anadolu Lisesi'nde 64 öğrenci öğrenim görürken Türkiye Türkçesi Eğitim-Öğretim Merkezi'nde ise toplam 111 kursiyer mevcuttu. Mevcut olan bu kurumlarımıza 3418 sayılı kanunun 39/B maddesine göre ek kaynaktan: Kırgız-Türk Anadolu Lisesi onarımı için 1996 yılında 201.000 \$, Türk-Kırgız Anadolu Kız Meslek Lisesi ve Kırgız-Türk Anadolu Lisesi'nde yatılı olarak okuyan öğrencilerin pansiyon gideri için 1997 yılında 241.450 \$, Kırgız-Türk Anadolu Lisesi I.kısım onarımı için 1997 yılında 152.000 \$ harcanmıştı. Bununla beraber Kırgızistan'da vakıf, şirket, dernek ve şahıslar tarafından açılan öğretim kurumları içerisinde Türk-Kırgız işbirliği ile Manas Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Vakfınca bir yüksek

öğretim, Türkiye Diyanet Vakfınca bir yüksek öğretim, SEBAT A.Ş. tarafından 11 ortaöğretim okulu açıldı. Bu okullarda 2469 öğrenci öğrenim görürken 328 öğretmen de görev yapmıştı. (5 Mart 1997 tarihi itibarıyla) Yine Kırgızistan ile kardeş okul projesine baktığımızda Kırgızistan'daki 13 okul, ülkemizde yer alan aynı seviyedeki 13 okul ile kardeş okul olarak eşleştirilmişti. Eğitim ilişkilerimizin bir başka boyutu ise her yıl yaz aylarında yapılan çeşitli seminerler ile hizmet içi eğitim seminerleri oldu. Buna göre: 19–2 Eylül 1996 tarihleri arasında İstanbul'da, 14–25 Temmuz 1997 tarihleri arasında Uşak'ta, 13–24 Temmuz 1998 tarihleri arasında İstanbul'da seminerler düzenlenmiş ve Bişkek'teki Anadolu Kız Meslek Lisesi'ndeki son sınıf öğrencilerine her yıl yaz aylarında ülkemizde uygulamalı eğitim verilmişti.⁴³⁶ Kırgızistan'da 29 Ocak 1996'da açılan Bişkek Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi, 1 Temmuz 1999'da açılan Bişkek Türk İlköğretim Okulu, 8 Temmuz 1993'te açılan Cumhuriyet Yetenekli Çocuklar Kırgız Türk Anadolu Lisesi ve 8 Ekim 1992'de açılan Kırgız Türk Anadolu Kız Meslek Lisesi eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bununla birlikte 2000 – 2001 öğretim yılında Kırgızistan Müslümanları Dinî İdaresi Hz. Ömer İslam Enstitüsü'ne bağlı olarak açılmıştı.⁴³⁷

Türkiye - Özbekistan ile olan eğitim faaliyetlerine baktığımız zaman diğer Türk Cumhuriyetleriyle olduğu gibi yine yapılan anlaşmalar ve protokoller göze çarpmaktadır. Özbekistan ile başlatılan eğitim işbirliği çerçevesinde bugüne kadar yapılan anlaşma ve protokollere baktığımız zaman T.C. Cumhurbaşkanı ve Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı arasında yapılan Mutabakat Zabtı (19 Aralık 1991), Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında Eğitim, Sağlık, Spor ve Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması (19 Aralık 1991), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Ali Tahsil Vezirliği arasındaki 1992–1996 dönemi işbirliği protokolü (31 Ocak 1992), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Halk Talimi Vezirliği arasındaki işbirliği Mutabakat Zabtı (1992–1996) (4 Mart 1992), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Halk Talimi Vezirliği Arasındaki İşbirliği Protokolü (1992–1996 Dönemi), Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında “Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği Anlaşması” (4 Mart 1992), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan

⁴³⁶1992 yılından 1998 yılına kadar eğitim amaçlı 24418 adet ders kitabıyla 3748 adet kültür kitabı gönderildi. Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akaraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 46 – 57.

⁴³⁷ Mehmet Seyfettin Erol; s. 424 – 426.

Ali Tahsil Vezirliği arasındaki 1992–1996 dönemi işbirliği mutabakat zabtı (5 Mart 1992), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel’in Özbekistan Resmi Ziyareti Hakkında Ortak Bildiri (Nisan 1992), Özbekistan talebeleri, stajyerleri, asistanları, doktora öğrencileri ve uzmanlarının Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitimi Hakkında Şartname (20 Mayıs 1992), Özbekistan Cumhuriyeti Halk Talimi Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı arasında yapılan mutabakat zabtı (1992), Özbekistan Cumhuriyeti Halk Talim Vezirliği ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı’nın (1992–1996 yıllarında eğitim sahasında iki hükümet ortasındaki ilişkiler hakkındaki antlaşma esasında) 1993–1998 yıllarında Özbek Türk Liselerini teşkil etmek ve onların faaliyetlerinin gelişmesi hakkında antlaşma metni (1 Temmuz 1993), Özbekistan Cumhuriyeti Halk Talim Bakanlığı ile T.C. Milli Eğitim Bakanlığı arasında Cumhuriyet Özbek-Türk Otelcilik ve Turizm Lisesi faaliyetlerini geliştirmek üzere yapılacak işbirliği ile ilgili şartname, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Ali ve Orta Mahsus Talim Vezirliği arasında eğitim, uzman değişimi ve yetiştirilmesi alanlarında işbirliğinin daha da geliştirilmesi hakkında anlaşma (22 Eylül 1994) Özbekistan ile eğitim alanında yapılan anlaşmaların başlıcalarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte yapılan daimi komisyon toplantıları da eğitim ilişkilerinin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı.⁴³⁸ Özbekistan ile Bakanlık nezdinde ilişkilerimize baktığımız zaman T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Cumhuriyeti Ali ve Orta Mahsus Talim Vezirliği Daimi Komisyonlar arasında 21 Mart 1995 tarihinde Taşkent’te imzalanan protokol gereğince Ankara’da bir eğitim temsilcisi görevlendirilmişti. Bununla beraber 22 Eylül 1994 tarihinde Ankara’da imzalanan eğitim birliği anlaşmasına göre kendi uyruklarından olan öğrencilerin eğitimlerine yardımcı olmak ve onlarla ilgilenmek amacıyla Özbekistanlı öğrencilerin bulunduğu Ankara, İstanbul, İzmir ve Bursa illerine Özbekistan’dan 1994–1995 eğitim- öğretim yılında 7 Özbek araştırma görevlisi gelmiş ancak 1995–1996 eğitim-öğretim yılının başlangıcında 3 araştırma görevlisi Özbekistan yetkili makamlarınca değiştirilerek, yerlerine yenisi gönderilmişti. Bu araştırma görevlilerini 54 milyon lira maaş verilerek

⁴³⁸ Özbekistan Cumhuriyeti Ali ve Orta Mahsus Talim Vezirliği ile I.Daimi Komisyon Toplantısı (14-21 Mart 1995-Taşkent, Taşkent’te II.Daimi Komisyon Toplantısı 13 Haziran 1996 da Ankara’da III.Daimi Komisyon Toplantısı 5-9 Kasım 1996 da Taşkent’te IV.Daimi Komisyon Toplantısı 9-13 Şubat 1998 de Ankara’da yapıldı.Özbekistan Cumhuriyeti Halk Talim Vezirliği ile ise I.Daimi Komisyon Toplantısı 14-21 Mart 1994 Taşkent’te II.Daimi Komisyon Toplantısı 30 Ocak-2 Şubat 1996 Ankara’da III.Daimi Komisyon Toplantısı 5-9 Kasım 1996 da Taşkent’te yapıldı. Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraha Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s.89.

buldukları üniversitelerde kendilerine çalışma odası tahsis edilmişti. Bu süreç içerisinde Özbekistan ile eğitim ilişkilerimize baktığımızda T.C. Taşkent Büyükelçiliğinde bir eğitim müşaviri ve bir de eğitim ataşesi görevlendirildi. Ayrıca Türkiye tarafından görevlendirilen bir öğretmen resmi görevini aksatmamak kaydıyla 1 Ağustos 1996 tarihinden itibaren Özbekistan’da eğitim gören T.C. uyruklu öğrencilere yardımcı olmak üzere bakanlık temsilcisi olarak görev yapmıştı. Özbekistan ile kardeş okul projesine baktığımız zaman ise Özbekistan’daki 10 okul, ülkemizdeki aynı seviyedeki 10 okul ile kardeş okul olarak eşleştirildi. Ayrıca Özbekistan Cumhuriyeti ile imzalanan anlaşmalar gereğince çeşitli seminerler ve hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlenirken buna göre: 4–24 Eylül 1993 tarihleri arasında İstanbul’da, 4–15 Ağustos 1997 tarihleri arasında Ankara’da seminerler düzenlenmişti.⁴³⁹

Türkmenistan Cumhuriyeti ile eğitim ilişkilerimize gelince, Türkmenistan’ın bağımsızlığından sonra iki ülke arasında siyasî, kültürel, ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla Ocak 1992 tarihinden itibaren karşılıklı ziyaretler başlatılarak çeşitli protokoller ve anlaşmalar imzalanmıştı. Türkmenistan Cumhuriyeti ile imzalanan anlaşmalar ve yapılan protokollere baktığımızda Türkiye ve Türkmenistan Milli Eğitim Bakanlıkları arasındaki işbirliği protokolü (Mutabakat Zabtı) (1991), Türkmenistan ve Türkiye Milli Eğitim Bakanlıkları arasında işbirliği protokolü (3 Şubat 1992), Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Türkmenistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor alanlarında İşbirliği Anlaşması (23 Nisan 1992), Türkiye Milli Eğitim ve Türkmenistan Bilim Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü (10 Şubat 1994), Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkmenistan Devlet “Senet” Birleşği Başkanlığı arasında işbirliği protokolü (6 Haziran 1994), Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan arasında ilişkilerin ve işbirliğinin daha da geliştirilmesine ilişkin mutabakat zabtı (20 Haziran 1994), Milli Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı arasında Türkmenistan’da açılacak İlahiyat Lisesi ile ilgili işbirliği protokolü (1 Kasım 1996), Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Türkmenistan Bilim Bakanlığı ve Devlet “Senet” Birleşği Başkanlığı Eğitim ve Öğretim Alanlarında İşbirliği Protokolü (18 Kasım 1996) göze çarpmaktadır. Ayrıca iki ülke arasında yapılan daimi komisyon toplantıları da iki ülke arasındaki eğitim ilişkilerinin gelişmesi bakımından

⁴³⁹ Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 63 – 74.

önemli bir yere sahipti.⁴⁴⁰ Bununla birlikte Türkmenistan ile olan eğitim ilişkilerine baktığımızda Türkmenistan Bilim Bakanlığınca Ankara, İstanbul ve İzmir'e birer eğitim temsilcisi gönderilmiş ve ayrıca T.C. Aşkabat Büyük elçiliğinde bir eğitim müşaviri ile bir eğitim ataşesi görevlendirilmişti. Yine Türkmenistan'da Aşkabat Türk İlköğretim Okulu ve Aşkabat Türk Anadolu Lisesi, Türkiye Türkçesi Eğitim-Öğretim Merkezi ve Yaygın Mesleki Eğitim Merkezi açılmıştı. Bununla beraber bu okul ve merkezlerde 557 öğrenci ve 260 kursiyer öğrenim görmüş, 43 T.C. uyruklu öğretmen de görev yapmıştı. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı tarafından açılan İlahiyat Lisesi'nde görev yapmak üzere 3 öğretmen maaşlı izinli sayılmıştı. Türkmenistan'da vakıf, şirket, dernek veya şahıslar tarafından açılan eğitim kurumlarına baktığımız zaman 1 tane yüksek okul, 1 tane İngilizce-Türkçe bilgisayar kurs eğitim merkezi, 13 tane ortaöğretim kurumu ayrıca Türkiye Diyanet Vakfınca bir yüksekokul ve bir İlahiyat Lisesi açıldı. Bu okullarda 3426 öğrenci öğrenim görmüş 367 öğretmen görev yapmıştı. (5 Mart 1997 tarihi itibarıyla)⁴⁴¹ Bu ülke ile kardeş okul projesi kapsamında ise Türkmenistan'daki 7 okul ile ülkemizde aynı seviyedeki 7 okul kardeş olarak eşleştirildi. Yine bu ülke ile yapılan anlaşmalar gereğince çeşitli seminerler ve hizmet içi faaliyetler düzenlendi. Bu seminerler, 3-14 Temmuz 1995 tarihleri arasında Antalya'da, 12-23 Ağustos 1996 tarihleri arasında Ankara'da, 14-24 Temmuz 1997 tarihleri arasında İstanbul'da, 23 Temmuz - 5 Ağustos 1998 tarihleri arasında Uşak'ta düzenlendi.⁴⁴² Milli Eğitim Bakanlığınca Türkmenistan'da 6 Ağustos 1993'te Aşkabat Türkiye Türkçesi Eğitim Merkezi, Aşkabat Türk İlköğretim Okulu, Aşkabat Türk Anadolu Lisesi, 2 Şubat 1996'da Aşkabat Yaygın Eğitim Merkezi açıldı.⁴⁴³

3.1.1. Büyük Öğrenci Projesi

Eğitim alanında yapılan yardım ve işbirliği faaliyetleri içinde en önemlilerinden birisi "Büyük Öğrenci Projesi"ydi. Bu proje, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in

⁴⁴⁰ Daimi Komisyon Toplantıları: I.Daimi Komisyon Toplantısı (19-23 Kasım 1994- Aşkabat), II.Daimi Komisyon Toplantısı (20-24 Kasım 1995- Ankara), III.Daimi Komisyon Toplantısı (19-24 Aralık 1996- Aşkabat), IV.Daimi Komisyon Toplantısı (16-20 Şubat 1998- Ankara) Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 75 - 88.

⁴⁴¹ Türkmenistan Bilim Bakanlığınca basımı talep edilen 37 çeşit ders kitabından toplam 3.851.600 adet ders kitabının basımı tamamlanarak ilgili ülkeye gönderildi. Bununla birlikte Türkmenistan Cumhuriyeti öğretim kurumları için Latin harfleriyle bastırılan 37 çeşit 3.851.600 adet ders kitabına toplam 386.607.062.000 TL harcandı. Ayrıca Türkmenistan Cumhuriyeti'ndeki okullarımız için 1992 yılından itibaren toplam 20.060 adet ders ve kültür kitabı ile eğitim araç-gereci gönderildi. Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s.32.

⁴⁴² Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 75 - 88.

⁴⁴³ İsmail Birer, Bircan Dokuzlar; s. 334 - 335.

inisiyatifi ile 1992 – 1993 öğretim yılı için gerçekleştirilmeye başlanırken⁴⁴⁴ ana amacı ülke ve toplulukların yetişmiş insan gücü ihtiyacını karşılamak ve onlara destek vermek amacıyla ülkemize devlet bursuyla öğrenciler gönderilmesiydi.⁴⁴⁵ Nitekim proje kapsamında; orta, yükseköğrenim, lisansüstü ve doktora eğitimini tamamlamak üzere ülkemiz eğitim kurumlarına öğrenci kabul edilmeye başlandı. Buna göre Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan, Kırım, Gagavuz Türkleri, Kosova ve Sancak bölgeleri, Başkurdistan, Kabartay - Balkar, Dağıstan, Hakasya, Karaçay-Çerkez, Karakalpak, Kumuk, Tataristan, Tuva gibi Rusya Federasyonu içinde yer alan topluluklara da burslu olarak Türkiye’de eğitim olanağı sağlandı. Bu projede yer alan ülke ve topluluk sayısı her yıl biraz daha artış gösterirken bu artış 2000’li yıllara gelindiğinde Asya ve Balkanlardaki ülke ve toplulukları da kapsayacak şekilde genişletilmişti. Bu projeye ülkemize devlet bursuyla gelecek öğrencilerin sayısı her yıl, Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilere ilişkin 2122 Sayılı Kanun ve bu kanuna dayalı olarak çıkartılan yönetmelik gereği oluşturulan değerlendirme kurulunca seçiliyordu. Nitekim tespit edilen bu kontenjanlar dâhilinde 1994 yılından itibaren öğrenciler Türk Cumhuriyetleri ve akraba toplulukları sınavı (TCS) ile seçilmeye başlandı. Böylece sınavda Türkçe bildiğini beyan eden öğrenciler için seviye belirleme sınavı uygulanırken bu sınav sonunda barajı aşan öğrenciler Türkçe eğitimine alınmadan yükseköğretim kurumlarına yerleştirilmişti.

Bununla birlikte Türkçe bilmediğini beyan edenler ise 1 yıl süreyle ülkemizdeki Türkçe Öğretim Merkezlerinde Türkçe eğitimlerini sürdürdüler. Proje kapsamında ülkemize gelen öğrencilere 1 yıl için Türkiye Türkçesi öğretilmesi amacıyla Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER)⁴⁴⁶ 11 ilde 15 şubesiyle faaliyet göstermeye başladı. Yine bu proje kapsamında 1995–1996 öğretim yılından itibaren Gazi Üniversitesi ve İzzet Baysal Üniversitesi, 1996–1997 öğretim yılından itibaren de Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırma Enstitüsü tarafından Türkiye Türkçesi eğitimi

⁴⁴⁴ Nadir Devlet; Türkiye’nin Avrasya’ya Yönelik Kültür Politikaları, Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Derleyen: Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 180.

⁴⁴⁵ Yüksel Kavak, Gülsün Atanur Başkan; “ Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim ve Uygulamaları, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20 : 92 2001, s. 92 – 93.

⁴⁴⁶ Yükseköğretim Kurulu kararı (92.19.554 sayılı karar) ile ilgili ülkelerde birer Öğrenci Gönderme Komisyonu oluşturulması, gelecek yıllarda sınav yapılabilmesi için ÖSYM tarafından hazırlıklara başlanması ve Türkçe eğitimi için Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi’nin (TÖMER) görevlendirilmesi hükme bağlanmıştır. Yüksel Kavak, Gülsün Atanur Başkan; “ Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim ve Uygulamaları, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20 : 92 2001, s. 96.

verilmeye başlandı. Bu projenin yanı sıra devlet bursu alan öğrencilerin dışında çeşitli vakıf ve dernekler ile İlahiyat Fakülteleri'nde eğitim görmek amacıyla Türkiye Diyanet Vakfı tarafından getirilen öğrenciler İslam Kalkınma Bankası burslarından yararlandılar.⁴⁴⁷ Projenin olumlu taraflarından biri bu projede yer alan öğrencilerin Türkiye Türkçesi eğitimi almalarıyla akraba dilleri arasında yakınlaşma gerçekleştirmesine yardımcı olmasıydı. Bir diğer olumlu yanı da Latin Alfabesine geçme kararı almış Türk Cumhuriyetleri'nin bu alfabeği uygulamada karşılaşılabilecekleri problemlerin aşılması konusunda gerekli yardımı almasıydı.

Aynı zamanda Türkiye Türkçesini ve Türk kültürünü Orta Asya bölgesinde yaymak da bu projenin amaçları arasında yer almasına rağmen bu programın sorunsuz bir şekilde yürüdüğünü söyleyemeyiz. Türkçe kurslarının süresinin kısa olması, verilen bursların miktarının düşük olması ve öğrencilerin Türkiye'de yaşadıkları uyum problemleri karşılaşılan sorunlardan bazılarıydı. Projeye ilgili ciddi planlama hataları ile beraber uygulama yanlışlıkları da mevcuttu. Nitekim tahsis edilen kontenjanın % 37'si kullanılmamış ve kontenjan dâhilindeki öğrencilerin yaklaşık % 50'sinin ise bursu kesilmişti. Toplamda kullanılan kontenjanın % 23'ü mezun oldu. Proje kapsamındaki bir diğer sorun ise verilen burs miktarının azlığı olurken 1994 yılında başlatılan TCS sınavı öncesinde Türkiye'ye gönderilecek öğrencilerin seçiminde yerel otoritelerin yetkisinden dolayı uygun olmayan adayların da seçilmiş olması projenin bir başka olumsuz yanıydı. Yaşanan diğer problemler ise diplomaların denkliği, gelen öğrencilerin dil, eğitim sistemi ve kültürel ortama uyum sorunları, öğrencilerin mezuniyet sonrası işsizlik sorunlarıyla karşılaşmaları ve bu proje dâhilinde ayrılan kontenjanların daha çok taşra üniversitelerinde ayrılması bu sorunların başlıcalarını oluşturdu.⁴⁴⁸ Bu çerçevede 1997–1998 öğretim yılında Türkiye Azerbaycan'a 12'si Devlet Parasız Yatılı Statüsünde liseyi bitiren öğrencilere ait olmak üzere toplam 210 yükseköğretim bursu tahsis ederken Azerbaycan bu burslardan 178'ini kullanmıştı. Yine bu projeye ilgili olarak Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerine 1995–1996,

⁴⁴⁷ Türkiye Diyanet Vakfı tarafından;1998–1999 öğretim yılında Kırgızistan'dan 102, Türkmenistan'dan 37,Azerbaycan'dan 37, Dağıstan'dan 77, Kazakistan'dan 45, Rusya Federasyonu'ndan 5, Bulgaristan'dan 3, Afganistan'dan 22, Güney Afrika Cumhuriyeti'nden 3, Makedonya'dan 20, Başkurdistan'dan 5 öğrenci lisans düzeyinde; Kırgızistan'dan 5, Azerbaycan'dan 3 öğrenci ise yüksek lisans düzeyinde olmak üzere toplam 364 öğrenci getirildi.

⁴⁴⁸ Yüksel Kavak, Gülsün Atanur Başkan; "Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim ve Uygulamaları, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 20 : 92 2001, s. 96.

1996–1997 ve 1997–1998⁴⁴⁹ eğitim-öğretim yıllarında ayrılan 97 yükseköğretim kontenjandan 93’ü kullanılmıştı. Bu proje dâhilinde Kazakistan’dan ülkemize öğrenim için gelen 1036 öğrenci bulunurken Kazakistan Cumhuriyeti tarafından bu öğrencilere ayda 10’ar \$ verilmişti. Kırgızistan’a baktığımızda ise 1997–1998 öğretim yılında Kırgızistan’a verilen 175 kontenjana ek olarak diğer ülkelere kullanılmayan kontenjandan 21 kontenjan daha verilerek toplam 196 öğrenci tahsis edilirken 1998–1999 öğretim yılında Özbekistan’a 150 kontenjan tanınmış ancak Özbekistan’ın⁴⁵⁰ bu kontenjanı kullanmayacağını belirtmişti. Bu proje kapsamında 1992 yılından 1998 yılına kadar Türkmenistan’dan Türkiye’ye 876 ortaöğretim 2682 yüksek öğretim, 38 master ve doktora olmak üzere toplam 3396 öğrenci geldi.⁴⁵¹ Yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili görevler, iş ve işlemler başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Devlet Bakanlıkları, YÖK, ÖSYM, TÖMER, üniversiteler ve öğrenci yurtları tarafından yürütülmektedir. Dışişleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı’nın da (TİKA) ekonomik desteği yönde çabaları görülmektedir ki yapılanları ve yapılacakları görüşmek, değerlendirmek ve kararlar almak üzere her altı ayda bir değerlendirme kurulu toplanmıştır.⁴⁵²

⁴⁴⁹ 2002 – 2003 öğretim yılında bu proje kapsamında 6100 öğrenci Türkiye’de eğitimlerine devam etmişti. Yine Türkiye bu proje kapsamında 200 milyon civarında masraf yapmıştı. E. Çarıkçı; “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye’nin Katkıları”, Yeni Türkiye S. 15 (Mayıs – Haziran 1997s. 767, Nadir Devlet; “ Avrasya’ya Yönelik Kültür Politikaları”, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s.

⁴⁵⁰ Özbekistan birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da Türkiye ile bir anlaşma ve işbirliğine gitmedi. Bunun için Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye’ye en az öğrenci gönderen ülkeydi. Özbekistan’ın eğitim konusunda Türkiye ile işbirliğine gitmek istememesi siyasî nedenlere dayanmaktaydı.

⁴⁵¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 75 – 88.

⁴⁵² Niyazi Can, *Türk Cumhuriyetleri Uyruklu Öğrencileri ile İlgili Kurumlarda Örgütsel Göstergeler* (Kayseri Örneğinde İki Araştırma), Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 118, Kayseri 1999, s. 9.

Tablo 3.1. Türk Cumhuriyetlerinde Açılan Öğretim Kurumlarına Gönderilen Araç-Gereç Sayısı 1992-2001

ÜLKE ADI	1992-1996	1997	1998	1999	2000	2001	TOPLAM
AZERBAYCAN	53	285	76			80	494
KAZAKİSTAN	47		81	320	34		482
KIRGIZİSTAN	498	324	110	152	2	202	1288
ÖZBEKİSTAN	678	845	401	40			1964
TÜRKMENİSTAN	415	68	412	500	31	150	1576
TOPLAM	1691	1522	1080	1012	67	432	5804

KAYNAK: Milli Eğitim Bakanlığı

Tablo 3.2. Türk Cumhuriyetleri İle Gönderilen Ders Ve Kaynak Kitap Sayısı

ÜLKE ADI	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	TOPLAM
AZERBAYCAN	2703	84200	10234	1990	2044	1858	966	1900	589	892	107376
KAZAKİSTAN		-	6000	1845	1820	1900	3299	7262	2504	1286	25916
KIRGIZİSTAN		2320	5900	460	692	3509	1630	832	2382	2787	20512
ÖZBEKİSTAN		2320	5040	2225	5850	12435	4197	8969	456	583	42075
TÜRKMENİSTAN		2320	8070	1490	1974	2693	2380	23	3434		22384
TOPLAM	2703	91160	35244	8010	12380	22395	12472	18986	8905	5548	218263

KAYNAK: Milli Eğitim Bakanlığı

Tablo 3.3. Diploma Ve Sertifika Alan Öğrenci Ve Kursiyer Sayısı

EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI		1993-1994	1994-1995	1995-1996	1996-1997	1997-1998	1998-1999	1999-2000	2000-2001	TOPLAM
AZERBAIJAN	BAKÜ TÜRK İLKÖĞRETİM OKULU									
	BAKÜ TÜRK ANADOLU LİSESİ				25	17	34	35	29	140
	BAKÜ TÜRKİYE TÜRKÇESİ EĞİTİM ÖĞRETİM MERKEZİ			41	46	39	46	49	48	269
KIRGIZİSTAN	BİŞKEK TÜRK İLKÖĞRETİM OKULU								9	9
	BİŞKEK CUMHURİYET YETENEKLİ ÇOCUKLAR KIRGIZ TÜRK ANADOLU LİSESİ			24	17	8	6	9	12	76
	TÜRK-KIRGIZ ANADOLU KIZ MES.LİS.			47	24	25	16	26	20	158
	BİŞKEK TÜRKİYE TÜRKÇESİ EĞİTİM ÖĞRETİM MERKEZİ				128	123	206	367	649	1473
KAZAKİSTAN	ALMATI TÜRKİYE TÜRKÇESİ EĞİTİM ÖĞRETİM MERKEZİ					118	117	124	152	511
	ÇİMKENT YAYGIN MESLEKİ EĞİTİM MERKEZİ							253	304	557
TÜRKMENİSTAN	AŞGABAT TÜRK İLKÖĞRETİM OKULU	3	7	13	19				41	83
	AŞGABAT TÜRK ANADOLU LİSESİ							30	13	43
	AŞGABAT TÜRKİYE	46	354	449	534	652	714	696	913	4358

	TÜRKÇESİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM MERKEZİ									
	AŞGABAT YAYGIN MES.EĞİT. MERKEZİ				180	216	185	172	257	1010
ÖZBEKİSTAN	TAŞKENT TÜRK İLKÖĞRETİM OKULU	5	5	13	13	6	7	7	8	64
TOPLAM		54	366	587	986	1204	1331	1768	2455	8751

KAYNAK: Milli Eğitim Bakanlığı

Tablo 3.4. Türkçe Öğretimi, Türk Kültürünü Ve Milli Eğitim Sistemini Tanıtma Semineri İstatistiği

ÜLKELER	1992	1993	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	TOPLAM
ÖZBEKİSTAN		25			15					40
KAZAKİSTAN	5		27	50	19	10	15	9	8	143
TÜRKMENİSTAN	14		66	5	19	10			6	120
KIRGIZİSTAN	22			50	16	10		11	9	118
AZERBAYCAN			42	48	25	11	33		8	167
TOPLAM	41	25	135	153	94	41	48	20	33	588

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı

Not: Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarındaki o ülkenin eğitim öğretim kurumlarında görev yapan öğretmen ve yöneticiler ülkemize getirilerek Türkiye Türkçesi Öğretiliyor, Türk Kültürü ve Milli Eğitim Sistemi Tanıtılıyor.

Tablo.3.5. Bursu Kesilen Öğrenci Sayıları

Ülke/Bölge Adı	Tömer	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan	13	314	1575	213	18	2133
Kazakistan	40	304	1290	159	69	1862
Kırgızistan	71	314	634	145	66	1862
Özbekistan	44	251	1269	136	33	1760
Türkmenistan	30	762	1624	68	24	2508

Kaynak: MEB Milli Eğitim Bakanlığı

Tablo. 3.6. Tahsis Edilen ve Kullanılan Yüksek Öğrenim Bursları (1992 – 1999)

Öğretim Yılı	Tahsis	Kullanılan	Kullanma Oranı
1992 - 93	8.195	6.186	75.5
1993 - 94	5.237	3.448	65.8
1994 - 95	2.204	1.380	62.6
1995 - 96	1.847	1.479	80.1
1996 - 97	1.736	1.523	87.7
1997 - 98	1.833	1.674	88.9
1998 - 99	1.548	1.433	92.6
1999 - 00	1.652	1.567	94.9
Toplam	24.302	18.690	76.9

Kaynak: MEB Milli Eğitim Bakanlığı

Bu proje ile 1992 yılından 2002 yılına kadar toplam 32.595 kontenjan açılırken bu açılan kontenjanların 21.863'ü kullanılmıştı. Bu burslardan da 14.113'ü devamsızlık, başarısızlık ve çeşitli nedenlerden dolayı kesilmişti. Burs kontenjanlarının genel kullanım oranı % 76.9' du.

Bu proje ile ilgili olarak yapılan bazı incelemeler ve araştırmalarda 10 yıllık süre zarfında öğrencilerin bu projeden çok da memnun olmadığı görülmüştü. Nitekim yukarıdaki tabloları incelediğimiz zaman burs alan öğrenci sayısında düşüş olduğunu görmekteyiz. Bunun nedenleri öğrencilerin Türkiye koşullarına uyum sağlamada güçlük

çekmeleri, odaların kalabalık oluşu, kültürel ve sportif etkinliklerin azlığı, rehberlik birimlerinin yetersizliği ve lisansüstü eğitim gören öğrencilerin lisans öğrencileriyle birlikte kalmaları, öğrencilerin Türkiye koşullarına uyum sağlamada güçlük yaşamalarıydı.

3.1.2. Latin Alfabesi Konusunda İşbirliği

18 – 20 Kasım 1991’de Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu”nda bu konu ile ilgili olarak ilk adım atılmış ve Türk alfabesine 5 ek harfle 34 harfli bir Latin alfabesinin bütün Türklere uygun olacağı yönünde karar alınmıştı. Bu sempozyumun ardından 4 – 8 Mayıs 1992’de “Kültür Bakanlığı Konferansı”, 8 – 10 Mart 1993’te TİKA toplantısı ve Mart 1993’te “Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı”, 22 – 26 Eylül 1993’te Kültür Bakanlığı bünyesinde “II. Sürekli Türk Dili Konferansı” Latin alfabesini kabul eden bildirgeler ilan edilmişti.⁴⁵³

Bununla birlikte 25 Aralık 1991’de Azerbaycan resmen Latin alfabesine geçerken, Türkmenistan 13 Nisan 1993’te, Özbekistan ise il başta Ekim 1993’te daha sonra 6 Mayıs 1995’te Latin alfabesine geçme kararı aldı.⁴⁵⁴

3.2. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Cumhuriyetleri İlişkiler

Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası ile kültürel çalışmaları destekleyip sanat ve spor gibi alanlarda gelişmeleri desteklediği gibi Türk Dünyasına yönelik en fazla eser veren de kurumdur. 50’ye yakın eseri olan bu kurumun en önemli projesi “Başlangıçtan Günümüze Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi” adlı eseridir. 1993’te başlayan bu projenin ilk altı cildi Azerbaycan Edebiyatı ile ilgili olup bu altı cildin içinde Irak (Kerkük) Edebiyatı da yer alır. 7. Cilt Balkan Edebiyatı’na Giriş (Yugoslavya) Kosova ve Makedonya Türk Edebiyatı, 8. Cilt Bulgaristan Türk Edebiyatı, 9. Cilt Batı Trakya ve Kıbrıs Türk Edebiyatı, 10. ve 11. Ciltler Türkmenistan Türk Edebiyatı, 12.Cilt Romanya ve Gagauz Türk Edebiyatı, 13. Cilt Kırım Türk, Tatar

⁴⁵³ Kazakistan ve Kırgızistan Kiril Alfabesi kullanmaktadır.

⁴⁵⁴ Azerbaycan, Ortak Türk Alfabesini bir harf, Türkmenistan altı harf, Özbekistan beş harf ile değişikliği kabul ettiler. Bölge halklarının 50 yıldan beri kullandıkları Kiril harflerinden vazgeçmeleri, Türkiye’nin yanı sıra 15 – 20 yıl içinde hemen 100 milyonluk Türk nüfusunun Latin Alfabesi kullanacak duruma gelmesi demektir. Nadir Devlet; 186 – 187.

Edebiyatı, 14. 15. ve 16. Ciltler Özbek Edebiyatı ile ilgili 17. 18. ve 19. Ciltler Tatar Edebiyatı, 20. Cilt Kumuk Edebiyatı, 21. Cilt Nogay Edebiyatı ile ilgilidir.⁴⁵⁵

3.2.1. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Azerbaycan ile İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nca 23. 02. 1992 tarihinde kararlaştırılan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması”; 24. 01. 1992 tarihinde Ankara’da “ Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında iyi komşuluk ilişkileri artırılarak iki ülkenin birbirlerinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı saygısı ve ikili ilişkilerin güçlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov’un 23 – 27 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye’yi ziyareti, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından da oldukça değer taşımaktadır.

24 Mart 1995 tarihli Resmi Gazete haberine göre, Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 2 Kasım 1992 tarihinde Ankara’da “İşbirliği ve Dayanışma Hakkında Anlaşması”nın XVI maddesine ve 9 Şubat 1994 tarihinde Ankara’da imzalanan “Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesi Hakkında Anlaşma”nın VII maddesine dayanarak Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında “İşbirliği Anlaşması” mevcuttur.⁴⁵⁶

Aslında Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan ilişkilerine baktığımız zaman yukarıda siyasal alanda da gördüğümüz şekilde “Karabağ Sorunu”nda Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti için destek gösteren en önemli ülke oldu. Ancak siyasal alanda gerçekleşen bu destek her ne kadar kültürel gelişmelerde de kenDinî gösterecek ilişkilerin kurumsallaştırılmasına gidilememiştir. Nitekim Azerbaycan - Türkiye ilişkilerinde kültürel ortalık ve coğrafi yakınlık söz konusu olsa da ilişkilerin geliştirilmesi ve gelişen ilişkilerden çok fazla verimli netice alınması söz konusu olmadı.

⁴⁵⁵ Nadir Devlet; Türkiye’nin Avrasya’ya Yönelik Kültür Politikaları, Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, (Der: Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 195.

⁴⁵⁶ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Arşivi.

3.2.2. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Türkmenistan ile İlişkiler

3 Aralık 1991 tarihinde Ankara’da “Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalandı. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov 2 – 6 Aralık 1991 tarihlerinde ülkemizi ziyareti iki ülkenin karşılıklı yararına olmak üzere siyasî, ekonomik ve kültürel bağlarının geliştirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu bağların daha da güçlendirilmesi için 3 Aralık 1991 tarihinde Ankara’da “Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştı.⁴⁵⁷

Türkiye ile Türkmenistan arasında 1 Mayıs 1992 tarihinde Aşkabat’ta eğitim, bilim, kültür ve spor alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmış ve bu anlaşma 08. 12. 1992 tarih 3924 sayılı kanun ile Resmi Gazete’de yürürlüğe girmişti.

Ayrıca Türkmenistan Kültür Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı Gelişim Programı Türkmenistan Daimi Temsilciliği ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında 18.02. 1995 tarihinde Aşkabat’ta imzalanan “ Müzecilik, Arkeoloji ile Tarihi ve Kültürel Eserlerin Restorasyonu Alanında İşbirliği Protokolü” de mevcuttu.

Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı’nın 1996 Kasım ayında ziyareti sırasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Hükümeti arasında gündeme getirilen “ Yasa Dışı Yollardan Ülkeye Sokulan ve Çıkartılan Kültürel Eserlerin Yakalanması ve İade Edilmesi Konularında Gümrük İşbirliği Anlaşması” 12 Kasım 1998 tarihinde iki ülke kültür bakanları tarafından imzalanarak iki ülkenin arasında iyi komşuluk ilişkileri artırılması ve ikili ilişkilerin güçlenmesi bakımından önem taşımaktadır.

“Türkmenistan ile Türkiye arasında Turizm İşbirliği Anlaşması” 1997’de Aşkabat’ta imzalandı. Bu anlaşma ile iki ülke arasında turizm ile ilgili kurum ve özel sektör ile ilgili kuruluşlar arasında işbirliği gerçekleştirilmesi sağlarken, iki arasındaki turist trafiğinin, sergi, sempozyum, kongre ve spor faaliyetleri organizasyonlarının artırılması amaçlandı.⁴⁵⁸

Yukarı imzalanan anlaşmalar ile birlikte 29.11. 1990 tarihli Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda alınan bilgilere göre (Rusya Seyahati Raporu), Taşkent bölgesinde

⁴⁵⁷ EK 4’de.

⁴⁵⁸ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.

yapılan incelemeler çerçevesinde Sultan Sancar Türbesi ve Şeyh Hamedani Türbelerinin onarım ilkelerinin tespiti için arkeolojik kazı yapılması hususunda incelemeler de yapılmaya başlanmıştır. Şehir bölge komitesi sekreteri (valisi) Kurban Orazoğlu, sekreter yardımcısı Lorez Geldi Ummetoğlu ile müşaviri Oraz Aydoğduoğlu ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdür Yardımcısı Arkeolog Ahmet Ertekin, Mimar Kadir Demir, İnşaat Mühendisi Nevzat Özinañç ile yapılması gerekenler için çalışmalar başlatılmıştır.

3.2.3. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Kazakistan ile İlişkiler

1 Mayıs 1992 tarihinde Almatı’de Türkiye ile Kazakistan arasında beş yıl süreli “ Kültürel İşbirliği Anlaşması” imzalanmasına rağmen bu anlaşmadan önce Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile Kazakistan Devlet Kültür Komitesi, iki ülke halklarının kültür alanındaki ilişkilerini geliştirmek ve sağlamlaştırmak amacı ile 1990 – 1992 dönemi içine alan bir anlaşmaya varmışlardır. 5 Aralık 1990 tarihinde Alma-Ata’da imzalanan bu anlaşmaya göre taraflar arasında müzik, tiyatro, sergi ve benzeri kültürel konularda karşılıklı sanatçı ve uzman değişiminde bulunulurken, kurumlar arasında karşılıklı uzman ve sanatçı değişiminde bulunulacak ve taraflar tiyatro, sinema ve yayın konularında ortak yapıma yönelmeyi teşvik edecekler ve bu çerçevede karşılıklı sergiler ve film haftaları düzenlenecekti.

Kazakistan ile 1992 yılında “ Turizm İşbirliği Anlaşması” imzalanırken yine 1996 – 1998 yılını kapsayan “Kültür İşbirliği Protokolü” imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile Kazakistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı 01 Mayıs 1992 tarihli “Kültür, Bilim, Eğitim ve Spor Alanında İşbirliği Anlaşması” gereğince karşılıklı işbirliğinin genişletilmesi ve iki ülke arasındaki kültürel bağların güçlendirilmesi, müzik, tiyatro, opera – bale, resim, kütüphanecilik ve müzeciliğin geliştirilmesi, tarihi ve kültürel mirasın, halk kültürünün ve kültürel faaliyetlerin korunması için elverişli koşulların oluşturulması yönünde kararlar alındı.⁴⁵⁹

29.11.1990 tarihli Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda alınan bilgilere göre (Rusya Seyahati Raporu), Türkistan kentindeki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi restorasyonu için gerekli çalışmalarının alt yapısı oluşturulmaya başlandı. Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan alınan belgeler doğrultusunda “Hoca Ahmet Yesevi Türbesi” hakkında teknik rapor da bulunmaktadır. Bu rapora göre, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı

⁴⁵⁹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Genel Müdür Yardımcısı Arkeolog Ahmet Ertekin, Mimar Kadir Demir, İnşaat Mühendisi Nevzat Özinaç'ın yaptığı yerinde çalışmalar sonucunda restorasyon için gerekli teknik konular üzerinde incelemeler yapılmıştı.

1 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan işbirliği anlaşması, 4 Mart 1997 tarihli “Bilim ve Eğitim alanında İşbirliği Protokolü ve 6. Daimi Eğitim Komisyonu Zaptı çerçevesinde işbirliğinin geliştirmesi amacıyla; kültür, eğitim, bilim, sanat, gençlik ve spor alanlarında işbirliğinin iki ülkenin kültürel mirasını güçlendirmesi için yapıldı. Ancak Kültür Bakanlığı'nın arşivlerine baktığımız zaman 19 Temmuz 1994 tarihinde “Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması”nda Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Türkiye Cumhuriyeti adına Devlet Bakanı Murat Karayalçın, Rusya Federasyonun Hükümeti adına Oleg Nikoleeviç'in imzası mevcuttu. Bu durum da bize her ne kadar Türk Cumhuriyetleri ile kültürel ilişkiler geliştirilmeye çalışılsa da Rusya Federasyonu'nun da ihmal edilmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

3.2.4. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Kırgızistan ile İlişkiler

Türkiye ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasında 3 Mart 1992 tarihinde imzalanan “Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği” anlaşması mevcut olmasına rağmen Kırgızistan – Türkiye arasında imzalanmış olan “1991 – 1993 yılları Kültürel Değişim Programı” sona ermiş ve Dışişleri Bakanlığı koordinasyonunda bu program yeni dönem için başlatılmaya çalışılmışsa da sonuç alıcı bir gelişme kaydedilmemişti.

Türkiye ile Kırgızistan arasında 26.04.1993 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlarının kültür ve sanat anlaşmaları gereğince Kırgızistan Bishkek Operasından Türkiye'ye gelecek sanatçılar: Mersin'de sahnelenecek La Bohema operasına Rodolfo ve Mimi; İzmir'de sahnelenecek Yevgeni Onyegin Operasına Tatiana ve Onyegin; Ankara'da sahnelenecek Rigoletto operasına Rigoletto ve Gilda'dır. Türkiye'den Kırgızistan Bishkek Operasına gidecek sanatçılar: La Traviata Operasına Violetta ve Germond; Rigoletto Operasına Rigoletto ve Gilda; Prens Igor Operasına Yaroslavna ve İgor; Aida Operasına Aida ve Amneristiydi. 1993 Eylül ayı içerisinde Türkiye Devlet Opera ve Balesi Mersin Müdürlüğü Boş Beşik adlı Vokal Koreografik dramını Bishkek'te sergiledi.

12 Eylül 1995 tarihinde Türkiye ile Kırgızistan arasında işbirliğinin geliştirilmesi yönünde anlaşma yapılırken ayrıca, her iki ülkenin 13 Kasım 1998 tarihinde Bişkek'te imzalanmış olan “Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması İşbirliği Anlaşması” bulunmaktadır. Bu anlaşma doğrultusunda söz konusu işbirliğinin gelişimi için gerekli koşulların fikri mülkiyetin etkili ve yeterli ölçüde korunmasıyla ilgilidir.

Kırgız Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi T. Okeev'in, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı Fikri Sağlar ile yaptığı görüşmenin protokol özetinde iki ülke arasındaki kültür işbirliğinin genişletilmesi ve iki ülke arasındaki kültürel işbirliğinin derinleştirilmesi konusunda çalışmalarda bulunulması söz konusu olacaktı. Yine dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller'in 1995 Ağustos ayında gerçekleştirdiği ziyaret sırasında iki ülke arasındaki bilim, kültür sanat alanındaki işbirliği ile ilgili anlaşmaların yapılması bu protokole yer almaktadır.

Yine bu protokole göre, “Manas” destanının 1000. Yıldönümü gerçekleşirken, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akyev adına eşi Mayram Akavea'nın katılımı ile Türkiye'nin 10 büyük bilim, sanat ve devlet adamlarına “Manas – 1000” hatıra madalyaları verildi ve “İşte Manas Sesi Yükseliyor” adlı belgesel filminin ve “Manas” destanı albümünün tanıtımı yapıldı.

Kırgız makamlarının talebi üzerine Bişkek'teki Atatürk Parkı'na bir Atatürk heykeli dikilmesi amacıyla çevre düzenlenmesi için yerinde tespit ve incelemelerde bulunmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü doğrultusunda çalışmalar başlatılmış bu çalışmalar sonucunda Türkiye Cumhuriyeti başbakanlık nezdinde Kültür Bakanı İstemihan Talay'ın da bulunduğu heyet ile birlikte 14 – 16 Nisan 1998 tarihleri arasında Kırgızistan'a yapılan ziyaret sırasında yapılan Atatürk heykelinin açılışı gerçekleştirilmişti.

1996 – 1997 yılında gerçekleşen faaliyetler içinde Cengiz Aytmatov'un “Kıyamet” eseri Türkiye Türkçesi'ne çevrilerek basımı gerçekleştirildi. Ayrıca Manas Destanı'nın 1000. Yıl kutlamaları dolayısıyla TÜRKSOY tarafından Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak “Manas Destanı” adlı kitabın basımı gerçekleştirildi. Bu kitaplardan Kırgızistan'a 1000 adet gönderildi.

1999 yılı itibariyle Kırgızistan ile ikili kültürel ilişkilerimiz çerçevesinde bakanlıklar düzeyinde herhangi bir etkinlik gerçekleşmedi ancak bakanlıklar dışındaki kuruluşlarla işbirliğinde resim sergisi vb. etkinlikler mevcuttur. 25 – 26 Mayıs 1999 tarihlerinde

TÜRKSOY Daimi Konseyi 12. Dönem Toplantısı, devlet düzeyinde gerçekleştirilen Cengiz Aytmatov'un 70. Doğum Yıldönümü resmi kutlama programlarıyla gerçekleştirildi.

Kırgızistan ile gündeme alınan kültür konularına baktığımız zaman, ikili kültürel ilişkiler çerçevesinde çok fazla etkinlik olmasa da kültürel programlar ve projeler çerçevesinde 1992 – 2000 tarihleri arasında birçok etkinlik düzenlenmişti.⁴⁶⁰

3.2.5. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bünyesinde Özbekistan ile İlişkiler

Türkiye ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında 19 Aralık Mart 1991 tarihinde imzalanan “Kültür, Eğitim, Eve Eğitim, Sağlık, Spor ve Turizm Alanında İşbirliği” anlaşması mevcuttur. Bu anlaşma ile ülkeler arasında dostluk, karşılıklı anlayış ve ülke halklarının fikinsel yakınlığını sağlamak amacıyla anlaşmaya varılmıştı.

Bağımsızlıklarına yeni kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile başlatılan çok yönlü ve kapsamlı ilişkilerin önemli bir kısmını oluşturan kültürel ilişkiler, ilişkilerin geliştirilmesi yönünde sürdürülen çalışmaların hukuki çerçevesini oluşturmaktadır.

3.3. Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Yapılan Yardımlar

1990'dan sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk Toplulukları ile Türkiye Cumhuriyeti arasında meydana gelen bağlardan biri de din bağı olmuştur. Nitekim 1992 yılından sonra Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı, bölgeye çeşitli din adamları göndermiş ve bu bölgede çeşitli okullar açmıştır. Aynı zamanda orta ve yüksek öğrenim düzeyinde kontenjanlar ayırarak da bu bölgenin Dinî ihtiyaçlarına yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte düzenlenen bu faaliyetler içinde Avrasya İslam Şûraları da ayrı bir öneme sahip olmuştur. Avrasya İslam Şûrası çalışmalarını devam ettirmek için Avrasya İslam Şûrası Teşkilatı adı altında bir teşkilat kurulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı Avrasya İslam Şûrası'nın daimi başkanı seçilmiştir.

3.3.1. Azerbaycan ile Dinî Alanda İşbirliği

Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra etkin, verimli ve kalıcı din hizmetleri sunmak amacıyla bir Din Hizmetleri Müşaviri (Abdulkadir Sezgin, 20.10.1992-29.05.1995) atandı. Daha sonra Niyazi Morgül (05.06.1997 - 06.06.2001)

⁴⁶⁰ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

atandı.⁴⁶¹ Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahcivan'a atanan Din Hizmetleri Ataşesi (Sadi Aşkın) 14.12.1998-16.02.2002 tarihleri arasında görev yapmıştır.⁴⁶²

Bu ülkede bağımsızlıktan sonra daimi olarak görev yapan 20 civarında din görevlisi varken maalesef bugün sadece bir din görevlisi bulunmaktadır.

Ramazan aylarında da 1991-2003 tarihleri arasında 103 din görevlisi gönderilerek din hizmeti sunulmaya ve bu alandaki ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştı.

Dinî Yayın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1991 senesinden bugüne kadar başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere (başlangıçta Kril harfleriyle daha sonraları Latin harfleriyle basılmış) Siyer-i Nebi, Kur'an Okumaya Giriş, Resimlerle Namaz Hocası, Hatemu'l-Enbiya, Cep İlmihali, Ateizm ve Eleştirisi, İslamda Haramlar ve Büyük Günahlar, Alkollü İçkiler-Sigara ve Diğerleri, Mutluluk Yolu İslam, Özet Olarak İslam, İslam İnanç Esasları Akaid, İnananların Güç Kaynağı Dua, Temel Dinî Bilgiler, Öğreniyorum Serisi, Çeşitli Çocuk Hikâyeleri, Dergiler ve Diyanet Takvimi gibi bir milyondan fazla Dinî yayın gönderilmişti.⁴⁶³

3.3.2. Kazakistan ile Dinî Alanda İşbirliği

12.01.1990 tarihinde kurulan Kazakistan Müslümanları Dinî İdare Başkanlığı'nın ilk başkanı Muhammed Sadık Yusuf olurken daha sonra Ratbek Hacı Nisanbayulu atanmıştı. 2000 yılı Haziran ayında toplanan Kazakistan Müslümanları 3. Dinî Kurultayında yapılan seçimde başkanlığa Prof. Dr. Abdusettar Derbisali getirilirken halen Abdusettar Derbisali'in başkanlığı devam etmektedir.⁴⁶⁴ Yine Kazakistan Müslümanları Dinî İdare Başkanlığı ile çeşitli tarihlerde "Dinî Alanda İşbirliği Protokolü" imzalamıştı.⁴⁶⁵ Daha önceleri Başbakanlığa bağlı olan bu kurum daha sonraları Adalet Bakanlığı'na bağlanmış olup, bütün dinlerin ve Dinî kurumların bağlı olduğu ve Dinî faaliyetlerin izlendiği resmi bir kurumdur. Bu kurumun merkezi başkent

⁴⁶¹Mustafa Kutlu (18.07.2003-19.07.2006) Din Hizmetleri Müşaviri olarak görev yapmış olup, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı iken 20.04.2007 tarihinde Bakü Din Hizmetleri Müşavirliğine atanan Dr. Muzaffer Şahin halen görevine devam etmektedir.

⁴⁶² Çok uzun bir aradan sonra ise Kayseri Pınarbaşı ilçesi Müftüsü Mehmet Muçhan, Nahcivan Din Hizmetleri Ataşeliği'ne atanmış, 01.10.2009 tarihinde görevine başlayan adı geçen kişi halen görevine devam etmektedir. Ayrıca bu ülkede bir din görevlimiz de soydaşlarımıza din hizmeti sunmaktadır.

⁴⁶³ Kemal Hakkı Kılıç, Avrasya Ülkeleri Şubesi Müdürü, Diyanet İşleri Başkanlığı.

⁴⁶⁴ Ancak, bu sene içerisinde kurultay toplanarak yeni bir seçim yapılacaktır. Başkanlığın merkezi Almatı'da olup, diğer illerde ise başkanlık "Ökil İmamlar" tarafından temsil edilmektedir.

⁴⁶⁵Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu'nun 27-30 Ekim 2007 tarihlerinde Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyaret esnasında da 11 maddelik bir işbirliği protokolü imzalanmış olup, bu protokol halen yürürlüktedir.

Astana’da olup sırasıyla; Telman Erkinbekuli Savranbekov, Amenbek Mukaşev, Erali Tokcanov ve Ardak Dostcan başkanlık yapmıştı. Ardak Dostcan’ın başkanlığı ise devam etmektedir.

T.C. Almatı Büyükelçiliği’ne bağlı olarak kurulan Din Hizmetleri Müşavirliği’ne ilk olarak Abdullah Özbey (22.12.1992-01.04.1996) daha sonra sırasıyla Mehmet Özcan (07.12.1998-16.12.2002) atanmıştı.⁴⁶⁶ Kazakistan Dinî İdare Başkanlığı’nın talebi üzerine camilerde ve Kur’an kurslarında din hizmeti sunmak amacıyla bugüne kadar daimi görev yapmak üzere çeşitli sayılarda din görevlisi gönderilmiş olup, bu amaçla halen görev yapan din görevlisi 23’tür.

Ramazan aylarında da 1992-2003 tarihleri arasında 45 din görevlisi gönderilmiş olup, talep gelmediği için 2003’ten sonra Ramazan aylarında artık din görevlisi gönderilmemişti. Ancak, 2010 yılı Ramazan ayında yeniden 10 din görevlisi talep edildi.

Başta Kur’an-ı Kerim ve Kur’an-ı Kerim Meali olmak üzere Kazakça bastırılan Kur’an Okumaya Giriş, Resimlerle Namaz Hocası, Siyer-i Nebi, Hatemü’l-Enbiya, Haramlar ve Büyük Günahlar, Cep İlmihali, Mutluluk Yolu İslam, Özet Olarak İslam, İslam İnanç Esasları, İnananların Güç Kaynağı Dua, Alkollü İçkiler-Sigara ve Diğerleri, Çocuk Hikayeleri, Veli Dayı, Tonton Nine, Masal Dünyasından Merhaba, Dinîmi, Kitabımı, Peygamberimi ve Dualarımı Öğreniyorum, Avrasya Dergisi ve Diyanet Takvimi’nden bugüne kadar 1.569.896 adet Dinî yayın Kazakistan’a gönderilmiş olup, gelen talepler imkanlar ölçüsünde karşılanmaya çalışılmaktadır.⁴⁶⁷

3.3.3. Kırgızistan ile Dinî Alanda İşbirliği

1996 senesinde kurulan Kırgızistan Müslümanları Dinî İdaresi Başkanlığı’nın ilk başkanı Kimsenbay Abdurrahmanov iken daha sonra ise bu görevi uzun yıllar Muratali Hacı Cumanov yürütmüştü.⁴⁶⁸ Ülkede bulunan iki bin kadar cami ve bir o kadar da din görevlisinin bağlı olduğu ve genellikle cami hizmetleriyle ilgilenen başkanlığın gelirleri camilerden elde edilmekte ve din görevlilerine de bu gelirlere ücret ödenmektedir. Devlet bütçesinden ise her hangi bir ödenek tahsis edilmemektedir.

⁴⁶⁶ Mustafa Yıldız (15.07.2003-15.07.2006) görev yapmıştı. 21.01.2008 tarihinde bu göreve atanan Arif Gökçe ise halen görevine devam etmektedir.

⁴⁶⁷ Kemal Hakkı Kılıç; Avrasya Ülkeleri Şubesi Müdürü, Diyanet İşleri Başkanlığı.

⁴⁶⁸ Şimdi ise Dinî idarenin başında Ruslan Cumagulov bulunmaktadır.

1996 senesinde kurulan Devlet Din Ajansı'nın başkanlığını önce Jolbors Jorobekov, daha sonra Latifcan Sağınbayev yürütmüş, daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı da yapmış olan Kanibeg Osman Osmanaliyev bu görevde bulunmuştu.⁴⁶⁹ Bu kurum ise devletin din ile ilgili işlerini planlamakta, düzenlemekte ve okullarda okutulacak din dersleri ile ilgili düzenlemeleri ve çalışmaları da yapmaktadır.

Daha etkin, verimli ve koordineli bir hizmet sunulabilmesi amacıyla öncelikle bu ülkede bir Din Hizmetleri Müşavirliği oluşturulmuş ve bu kuruma Dinî Yayınlar Dairesi Başkanı Orhan Balcı atanarak (24.12.92-01.04.1996 tarihleri arasında) görev yapmıştı. Daha sonra bu göreve Süleyman Coşkun(01.06.1996-01.06.2000) atanmıştı.⁴⁷⁰ Daimi görev yaparak hizmet sunmak amacıyla bugüne kadar 97 din görevlisi gönderilmiş olup, bu amaçla halen bu ülkede görev yapan 13 din görevlisi bulunmaktadır. Ramazan aylarında da bugüne kadar 74 din görevlisi gönderilmişti. Ayrıca Oş İlahiyat Fakültesi mezunlarından din hizmeti sunan otuz civarında mahalli din görevlisine de maddi katkı sağlanmaktadır.

İhtiyaç duyulan ve talep edilen Dinî yayın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bugüne kadar başta Kur'an-ı Kerim ve Meali olmak üzere Kırgızca Kur'an Okumaya Giriş, Resimlerle Namaz Hocası, Siyer-i Nebi, Hatemu'l-Enbiya, Cep İlmihali, İslamda Haramlar ve Büyük Günahlar, Mutluluk Yolu İslam, Çocuk Hikayeleri, Özet Olarak İslam, Tonton Nine, Masal Dünyasından Merhaba, İslam İnanç Esasları, Diyanet Avrasya Dergisi, Diyanet Takvimi, Dinîmi-Kitabımı-Peygamberimi-İbadetlerimi ve Dualarımı Öğreniyorum vb.den 700.000 civarında Dinî yayın ücretsiz olarak dağıtılmak üzere gönderildi.⁴⁷¹

3.3.4. Türkmenistan ile Dinî Alanda İşbirliği

Türkmenistan Din İşleri Başkanlığı ülkede bulunan bütün dinlerin faaliyetlerini kontrol eden ve devlet düzeyinde temsil edilen bir kurum olup, bu kurumun bugüne kadar başkanlıklarını Yahşimurat Atamuradov ve Çarığeldi Sarayev yapmıştı.

Türkmenistan Müftülüğü, ilk yıllarda Türkmenistan kadılığı şeklindeyken, sonraki yıllarda Türkmenistan Müftülüğüne dönüştürülmüş bu kurumun ilk kadısı Nasrullah b.

⁴⁶⁹ Şimdi ise Bolotbek Abdrahmanov bu göreve getirilmişti.

⁴⁷⁰ Mehmet Gürler (02.02.2002-05.01.2005) ve M. Şemsettin Ünal (14.09.2005-17.09.2009) atanmıştı. 15.09.2009 tarihinde bu göreve atanan Fahri Sağlık ise halen göreve devam etmektedir.

⁴⁷¹ Kemal Hakkı Kılıç; Avrasya Ülkeleri Şubesi Müdürü, Diyanet İşleri Başkanlığı.

İbadullah olmuştu. Bu kurumun ilk müftüsü ise Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de bir süre öğrenim gören Rövşen Allaberdiyev'di.⁴⁷²

23-27 Ekim 1995, 21-24 Ekim 1996 ve 25-29 Mayıs 1998 tarihlerinde düzenlenen birinci , ikinci ve üçüncü Avrasya İslam Şuraları Toplantısına katılan ilk müftü Nasrullah b. İbadullah (ve Din İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Murat Karriyev) dan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen toplantıların hiç birine Türkmenistan Müftülüğünden bir daha katılan olmadığı gibi, resmi davetlere de katılım olmamıştı.

Türkmenistan ile kısa ve uzun vadeli din görevlisi ihtiyaçlarının karşılanması, yapılacak hizmetlerin planlanması, koordine edilmesi, taleplerin iletilmesi ve bu hizmetlerin tek elden takip edilmesi amacıyla T.C. Aşkabat Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği oluşturuldu. Din Hizmetleri Müşavirliğine önce Kadir Albayrak (20.10.1992-01.04.1996), sonra Sait Tandoğan (31.05.1996-05.07.2000) atanmıştı.⁴⁷³ 1992-1996 yılları arasında bu ülkeye Ramazan ayı olması dolayısıyla 9 din görevlisi gönderilmişti. Daimi olarak görev yapmak üzere de 1998-2000 tarihleri arasında ise sadece iki din görevlisi gönderilmiş olup, 2000 senesinden beri bu konuda bir talep gelmediği için bir daha din görevlisi gönderilememişti. Gönderilen bu görevliler Aşkabat Ertuğrul Gazi Camii, Kıpçakobası Camii'nde görev yapmışlardı.

Dinî yayın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla önceleri Krill harfleri, Latin alfabesine geçtikten sonra da Latin harfleriyle bastırılan başta Kur'an-ı Kerim ve Meali olmak üzere (Diyanet Takvimi dahil) 1.350.710 çeşitli Dinî yayın gönderilmişti. Bu yayınların içinde yaklaşık 600.000 kadarı, Latin alfabesine geçildikten sonra eğitime katkı sağlamak amacıyla bastırılan ve gönderilen çeşitli okul kitapları oluşturmaktadır.⁴⁷⁴

3.3.5. Özbekistan ile Dinî Alanda İşbirliği

Özbekistan'ın Dinî ihtiyaçlarının acilen karşılanabilmesi amacıyla öncelikle bir Din Hizmetleri Müşavirliği kurulmuş ve bu kurum hemen faaliyete geçirilmişti. 1993-1996 tarihleri arasında Rıza Selimbaşoğlu, 1996-2000 tarihleri arasında da Ahmet Şark Din Hizmetleri Müşaviri olarak bu ülkede görev yapmış olup, ancak bu tarihten sonra bu göreve bazı nedenlerden dolayı her hangi bir atama yapılamamıştı.

⁴⁷² Şimdi ise Müftülüğü Gurbanmurat Hayıtlıyev yürütmektedir

⁴⁷³ 01.07.2004-07.07.2007) tarihleri arasında ise Hüseyin Çınar görev yapmıştı. 14.01.2008 tarihinde bu göreve atanan Aziz Çankaya halen görevine devam etmektedir.

⁴⁷⁴ Kemal Hakkı Kılıç; Avrasya Ülkeleri Şubesi Müdürü, Diyanet İşleri Başkanlığı.

1992-1997 tarihleri arasında Ramazan aylarında görev yapmak üzere toplam 51 din görevlisi gönderilmiş olup, 1997 tarihinden sonra ise talep gelmediği için din görevlisi gönderilememiştir.

Yine Dinî yayın ihtiyaçların karşılanması amacıyla başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Özbekçe bastırılan Dinî yayınlardan 1993- 2001 yılları arasında 425.000 adet gönderilmiş, bu tarihten sonra ise Dinî yayın gönderilememiştir.⁴⁷⁵

3.4.1. Azerbaycan'da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler

Bakü – Şehitlik Camii: Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet İşbirliği ile 01 Temmuz 1993 tarihinde temeli atılarak 28 Haziran 1996 tarihinde ibadete açılan bu cami için 832.000 ABD doları harcanmıştır.

Kusar – Mustafa Kazdal Camii: 30 Temmuz 1997 tarihinde inşaatına başlanan 24 Nisan 2000 tarihinde ibadete açılan Kusar – Mustafa Kazdal Camii, hayırsever işadamlarından olan Mustafa Kazdal'ın katkıları ve aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Diyanet Vakfı'nın da katkıları ile yaptırılan bu cami için 270.000 ABD doları harcanmıştır.

Ağdaş Rayonu – Leki Camii: 26 Temmuz 1997 tarihinde inşaatına başlanan, 25 Nisan 2000 tarihinde de ibadete açılan Ağdaş Rayonu – Leki Camii Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Diyanet Vakfı tarafından 468.592 ABD doları harcanarak yapılmıştır.

Kuba Camii (Mescidi): Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Diyanet Vakfı'nın katkıları ile mevcut olan camiye tek şerefeli bir minare ve abdesthane yapılmış olup yenilenen minber, kürsü, halı ve seslendirme cihazları için 57.891 ABD doları harcama yapılmıştır.

Bakü – Karaçukur Hacı Salih Gürkan Camii: 1 Ekim 1994 tarihinde inşaatına başlanan ve 28 Haziran 1996 tarihinde bitirilerek ibadete açılan Karaçukur Hacı Salih Gürkan Camii, Hacı Salih Gürkan'ın da katkıları ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 365.000 ABD doları harcanarak yapıldı.

Yevlak – Çorumlular Camii: Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından arsası temin edilen, yapımına 23 Ekim 1993 tarihinde başlanıp 25 Nisan 2000 tarihinde bitirilerek ibadete

⁴⁷⁵ Özbekistan'ın Ankara Büyükelçisi Ülfat Kadirov, 2008 senesi Kasım ayında T.C. Başkanlığını ziyaret ederek Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu ile bir görüşme gerçekleştirmiş, bu görüşmede kendisine Özbekistan ile ilişkilerin canlandırılması açıkça belirtilmiş ancak Sayın Büyükelçi ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunabileceğine dair söz vermesine rağmen ve Dışişleri Bakanlığı kanalıyla ülkemize resmen davet edilen Özbekistan Başmüftüsü Osmanhan Alimov'un ziyareti gerçekleştirilememiştir.

açılan Yevlak Çorumlular Camii Çorum’lu hayırseverlerin de katkıları ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yaptırılmıştı. Bu camii için 250.000 ABD doları harcama yapılmıştı.

Bakü İlahiyat Fakültesi Camii: Hayırsever Teyfik Kulaksızoğlu’nun katkıları ile inşasına başlanan İlahiyat Fakültesi Camii, daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından tamamlanmış ve hizmete açılmıştı. Bu camii için 500.000 ABD doları harcanmıştı.

Bakü - Mehdiabad Camii: Arsası Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından sağlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 190.000 ABD doları harcanarak temelden inşa edilen Bakü – Mediabad Camii 25 Nisan 2000 tarihinde hizmete açıldı.

3.4.2. Türkmenistan’da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler

Aşgabat – Ertuğrul Gazi Camii: Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından temelden inşa edilen camii 20 milyon ABD doları harcanarak 13 Kasım 1999’da hizmete açılmıştı.⁴⁷⁶

Kıpçakobası Camii: Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 03 Ocak 1994 tarihinde temeli atılan Kıpçakobası Camii 20 Ocak 1996 tarihinde bitirilerek hizmete açılmıştı.

3.4.3. Kazakistan’da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler

Miçurin (Belbulak) Camii: 26 Temmuz 1993 tarihinde temeli atılan Miçurin Camii 17 Ekim 1996 tarihinde bitirilerek hizmete açıldı.

Nikoleyefka Camii: 27 Temmuz 1994 tarihinde temeli atılan Nikoleyefka Camii 17 Ekim 1996 tarihinde ibadete açılmıştı. Arsası Kazakistan Cumhuriyeti tarafından sağlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından inşa edilen camii için 250.000 ABD doları kullanılmıştı.

⁴⁷⁶ 01-05 Kasım 1993 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen Birinci Din Şurası ile 23-27 Ekim 1995, 21-24 Ekim 1996 ve 25-29 Mayıs 1988 tarihlerinde Ankara ve İstanbul’da düzenlenen Birinci, İkinci ve üçüncü Avrasya İslam Şurası Toplantılarına Türkmenistan Kadısı Nasrullah b. İbadullah (ve Din İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Murat Karriyev) katılmış, 1999 tarihinde ibadete açılan Aşgabat Ertuğrul Gazi Camii’nin açılış törenine kalabalık bir heyetle iştirak edilmiş ancak, bu tarihten sonra iki ülke arasındaki heyet gidiş-gelişleri son bulmuş ve resmi davetlerimize katılan olmamıştı.⁴⁷⁶ Ancak, 21 Aralık 2006 tarihinde vefat eden Saparmurat Niyazov Türkmenbaşı’nın 24 Aralıkta Cenaze merasimine T. C. Başkanlığı adına Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Prof. Dr. Ali Dere katılmıştı.

Talgar Camii: 26 Temmuz 1993 tarihinde temeli atılan Talgar Camii 17 Ekim 1996 tarihinde bitirilerek hizmete açıldı. Kazakistan Cumhuriyeti tarafından arsası temin edilen, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı tarafından inşa edilen cami için 250.000 ABD doları harcanmıştı.

Conca – Şehir Abdesthanesi: Kazakistan'ın Çin sınırında bulunan Uygur bölgesinin Conca şehrinde hayırsever vatandaşlarında katkıları ile 13.000 ABD doları harcanarak Diyanet İşleri Başkanlığı Almati Din Hizmetleri Müşavirliği tarafından inşa edildi.

3.4.4. Kırgızistan'da Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Açılan Camiler

Narın Koçkor Camii: Kırgızistan Cumhuriyeti tarafından arsası temin edilen ve 26 Temmuz 1993 tarihinde temeli atılan Koçkor Camii, Kasım 1996'da bitirilerek ibadete açılmıştı. Bu cami için 250.000 dolar harcandı.⁴⁷⁷

Tablo. 3.7. Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Müslüman Topluluklarına Ramazan Aylarında Gönderilen Din Görevlilerinin Gönderildikleri Ükelere ve Yıllara Göre Dağılımı

Ülkeler	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1998 1999	1999 2000
Azerbaycan		4	8		8	19	20	10	11		7
Kazakistan			7	20	10						
Kırgızistan			4	9	12	15	9	10	10	2	
Özbekistan			7	10	4	10	10	10			
Türkmenistan							2				

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

⁴⁷⁷ T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Balkan Kafkas Ülkeleri Camiler ve Eğitim Merkezleri Albümü, Ankara 2003, s. 15 – 50.

3.5. Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Kurban Kesimleri

Azerbaycan'a çeşitli zamanlarda 250 ton civarında ilaç ve gıda maddesi gönderilmiş, etleri ve yan ürünleri ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere 10.254 adet kurban vekâlet yoluyla kurban kestirilmişti.

Eteri ve yan ürünleri ihtiyaç içinde olanlara dağıtılmak amacıyla 1996-2008 yıllarında Kazakistan'da 2.674 adet vekâlet yoluyla Kurban kestirilirken 2009 yılı Kurban Bayramı'nda da aynı amaçla 500 adet vekâlet yoluyla kurban kestirilmişti. Yine 1996-2000 senelerinde Türkmenistan'da 2.296 ve 2009 senesinde de 150 adet vekâlet yoluyla kurban kestirilmişti.

Özbekistan'da 1994-2000 yılları arasında 485 adet vekalet yoluyla kurban kestirilmiş, çeşitli ilaç ve gıda yardımı yapılmış ancak, 2000 senesinden sonra bu ülkeye bir daha aynı yardımlar gönderilememişti.

Kırgızistan'da etleri ve yan ürünleri ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak ve Oş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin yıllık et ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1995 tarihinden 2008 yılına kadar 3548 adet, 2008 senesinde 400 ve 2009 senesinde 600 adet vekâlet yoluyla Kurban kestirilmişti.⁴⁷⁸

Tablo. 3. 8. Türk Cumhuriyetleri Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Müslüman Topuluklarında Vekâlet Yoluyla Kestirilen Kurbanların Yıllara Göre Dağılımı

Ülkeler	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan		500	500	500	440	500	609	779	650	235
Kazakistan				200	100	100	154	280	270	150
Kırgızistan			200	115	200	350	294	305	305	140
Özbekistan		50	100	50	78	100	77	30		
Türkmenistan				200	201	200	203	200	100	105

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

⁴⁷⁸ Kemal Hakkı Kılıç; Avrasya Ülkeleri Şubesi Müdürü, Diyanet İşleri Başkanlığı.

3.6. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eğitim Faaliyetleri

Milliyet Gazetesi'nin 11.07.1998 tarihli haberine göre soydaş ve akraba toplulukların din hizmeti ve eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileri Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan'da İlahiyat Fakülteleri açıldığını belirtirken, Azerbaycan ve Türkmenistan'da da din görevlisi ihtiyacını karşılamak amacıyla İlahiyat liseleri açıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan alınan bilgilere göre aşağıdaki lise ve fakülteler açılmıştı.

Azerbaycan'da eğitim ihtiyaçlarının karşılanması ve Dinî alanda boşluğu hissedilen ve Dinî konularda yetkin ve yetişkin görevlilerin yetiştirilmesi amacıyla Türkiye Diyanet Vakfı ile Bakü Devlet Üniversitesi arasında 30.07.1992 tarihinde imzalanan protokol gereğince, 1992-1993 eğitim-öğretim yılında Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılmış olup 200 civarındaki öğrencisiyle halen eğitime devam eden bu fakültenin öğrenim süresi 5 yıldır.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Halk Tahsil Nazırlığı arasında 1994 tarihinde imzalanan protokol gereğince 1994-1995 eğitim-öğretim yılında faaliyete geçen Bakü Türk Lisesi'nin öğrenim yılı 7 sene olup, 500 civarında öğrencisiyle Azerbaycan'da önemli bir eğitim kurumu olmuştur.

Azerbaycan'dan Türkiye'ye 1992 senesinden bugüne kadar Kur'an Kurslarına 210, İmam-Hatip Liselerine 25, İlahiyat Fakültelerine 52, Yüksek Lisans için 55 ve Doktora için 14, İhtisas için Haseki Eğitim Merkezi'ne de 10 öğrenci getirilerek eğitimlerine katkı sağlanmaya çalışıldı.

1992-2009 tarihleri arasında Kur'an Kurslarında 679, İmam-Hatip Liselerinde okutulmak amacıyla 49 öğrenci Türkiye'ye getirilirken ayrıca İlahiyat Fakültelerine 255, Yüksek Lisansa 9, Doktora 7, Haseki Eğitim Merkezine 19 öğrenci getirilerek gerekli eğitim verilmişti. Mahalli din görevlilerinden 75 din görevlisi de dahil olmak üzere toplam 1077 öğrenci ve imam her türlü masrafları karşılanarak Türkiye'ye getirilmiş gerekli eğitim verilmişti.⁴⁷⁹

Kazakistan'ın nitelikli din görevlisi ihtiyacının karşılanması amacıyla Konya Selçuk Üniversitesi ile Almatı Alemdiller Üniversitesi işbirliği çerçevesinde 1998-1999 eğitim-

⁴⁷⁹2009-2010 Eğitim-öğretim döneminde de; Kur'an Kurslarına 163, İmam-Hatip Liselerine 13, İlahiyat Fakültelerine 6, Yüksek Lisansa 10, Doktora 2, Haseki Eğitim Merkezine 3 ve Mahalli İmamlardan 28 din görevlisi her türlü masrafları karşılanarak ülkemize getirilmiş ve gerekli eğitimleri sağlanmıştı.

öğretim yılında bir İlahiyat Fakültesi açıldı. Açılan bu fakültenin hazırlık sınıfı Türkiye’de, diğer sınıfları Kazakistan’da eğitim-öğretime 98 öğrenciyle devam ederken Kazakistan’da tek taraflı alınan bir kararla bu kurum 2001-2002 eğitim-öğretim yılının başında kapatıldı.⁴⁸⁰

Özbekistan’ın din görevlisi ihtiyacının karşılanması amacıyla 1993-2003 yılları arasında 184 öğrenci Türkiye’ye getirilmiş, 69 öğrenciye burs verilmişti.⁴⁸¹

Türkmenistan’dan 1992-2005 tarihleri arasında okutulmak amacıyla Kur’an kurslarına 95, İmam-Hatip Lisesi’ne 5, İlahiyat Fakültesi’ne 276, Yüksek Lisans’a 15 ve Doktora Programına 5 kişi olmak üzere toplam 396 öğrenci getirilmişti.⁴⁸²

Türkmenistan’ın din görevlisi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1994-1995 eğitim-öğretim döneminde Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile işbirliği yapılarak Mahdumguli Üniversitesi bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi açılmış, aynı zamanda iki milyon dolarlık eğitim ve yurt binaları halkın yararına sunulmuştu. 2005 senesine kadar 140 öğrencinin mezun olduğu ve o tarihte 95 öğrencinin öğrenim gördüğü, 5 bloktan oluşan bu eğitim yuvası maalesef hiçbir gerekçe gösterilmeden 2005 senesinde kapatılmış ve 2009 senesinde de yıkılarak adeta tarih sahnesinden silinmişti.

Kırgızistan’ın kısa ve uzun vadeli din hizmetlerini göz önünde tutan Türkiye beliren bu ihtiyacı karşılamak üzere başlangıcından bugüne kadar Kur’an Kursu, İmam-Hatip Lisesi, İlahiyat Fakültesi açtığı gibi yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin ve mahalli din görevlilerinin eğitilmesi amacıyla ülkemize 1894 civarında öğrenci getirmişti.⁴⁸³

Liseler

- Bakü Türk Lisesi: 1992 - 1993

- Aşkabat İlahiyat Lisesi: 1994 – 1995 (2003 yılında kapatıldı)

⁴⁸⁰ Ancak, 2005-2006 eğitim-öğretim yılında faaliyete geçen Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Bünyesindeki İlahiyat Fakültesi ile Türkiye arasında imzalanan protokol gereğince eğitimine katkıda bulunulmakta ve yaptırılan öğrenci yurdu için maddi katkı sağlanmaktadır.

⁴⁸¹ 20 Özbek İmam Manisa Eğitim Merkezi’ne getirilmiş ancak, 2008-2009 eğitim dönemine (Ahıska Türkü 3 öğrenci hariç) kadar hiç öğrenci gelmemişti. 2009-2010 döneminde de 4 Ahıska Türkü öğrenci Lisans eğitimi için ülkemize getirilmişti.

⁴⁸² 2009-2010 eğitim-öğretim yılına kadar hiç öğrenci getirilmemiş, 91 öğrenciye burs sağlanmış ve 2009-2010 eğitim-öğretim döneminde ise İslam Hukuku dalında Yüksek Lisans yapmak üzere Uludağ Üniversitesi’ne bir öğrenci getirilmişti.

⁴⁸³ Kemal Hakkı Kılıç; Avrasya Ülkeleri Şubesi Müdürü, Diyanet İşleri Başkanlığı.

İlahiyat Fakülteleri, Enstitü ve Kolejler

- Azerbaycan Bakü İlahiyat Fakültesi: 1992 - 1993

- Kırgızistan Osh İlahiyat Fakültesi: 1993 - 1994

- Türkmenistan Aşabat İlahiyat Fakültesi: 1994 – 1995 (2005 yılında kapatıldı)⁴⁸⁴

Tablo. 3. 9. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1992 – 1993

Ülke	Mahalli Din Göv İçin Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	İ.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan		69			60				129
Kazakistan		85							85
Türkmenistan		58							58
Kırgızistan		8							8
Özbekistan		7							7

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

⁴⁸⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan alınan veriler.

Tablo. 3. 10. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1993 – 1994

Ülke	Mahalli Din Göv için Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	i.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan		2			60				62
Kazakistan	7	100							107
Türkmenistan		2							2
Kırgızistan		37			60				97
Özbekistan	20								20

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

Tablo. 3. 11. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabii Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1994 – 1995

Ülke	Mahalli Din Göv için Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	i.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan		43			50				93
Kazakistan		64							64
Türkmenistan		30			25				55
Kırgızistan		104			54				158
Özbekistan	10	12							22

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

Tablo. 3. 12. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1995 – 1996

Ülke	Mahalli Din Göv İçin Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	i.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan					46				46
Kazakistan	7	56							63
Türkmenistan		5			53				58
Kırgızistan		43			154				197
Özbekistan		10							10

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

Tablo. 3. 13. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1996 – 1997

Ülke	Mahalli Din Göv İçin Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	İ.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan					49				49
Kazakistan		9							9
Türkmenistan					61				61
Kırgızistan		16			113				129
Özbekistan	10	17	1						28

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

Tablo. 3.14. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1997 – 1998

Ülke	Mahalli Din Göv için Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	i.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan					46				46
Kazakistan		2			26				28
Türkmenistan					27				27
Kırgızistan		21			58				79
Özbekistan		16							16

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

Tablo. 3. 15. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabii Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1998 – 1999

Ülke	Mahalli Din Göv için Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	i.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan					40				40
Kazakistan		46			51				97
Türkmenistan					57				57
Kırgızistan		42			60		6		108
Özbekistan		8							8

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

Tablo. 3. 16. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabi Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 1999 – 2000

Ülke	Mahalli Din Göv için Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	i.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan		53			40		17		110
Kazakistan		60			21				81
Türkmenistan					25		3		28
Kırgızistan		11			45		4		60
Özbekistan		1							1

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

Tablo. 3. 17. Türk Cumhuriyetleri Türk Müslüman Topluluklarından Ülkemize Getirilerek Başkanlığımıza Bağlı Eğitim Merkezlerinde Hizmetçi Kursu Tabii Tutulan Mahalli Din Görevlileri ile Çeşitli Öğretim Kurumlarında Dinî Öğrenim Gören Öğrencilerin Ülkelerine ve Okudukları Öğretim Kurumlarına Göre Dağılımı 2000 – 2001

Ülke	Mahalli Din Göv İçin Hizmetçi Eğitim Kursu (2-3 Ay süreyle)	Kur'an Kursu	i.H.L	TÖMER	İlahiyat Fakültesi	Haseki Eğitim Merkezi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan		28					2		30
Kazakistan				1					
Türkmenistan					25		3		28
Kırgızistan		20			45		2		67
Özbekistan		1							1

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı Merkezi

3.7. Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Kardeş Şehir Projesi

Azerbaycan'ın bazı ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan eşleştirme sonunda; Konya İl Merkez Müftülüğü ile Selçuklu Müftülüğü Bakü, Meram ile Sumgayıt, Karatay ile Gence, Akşehir ile Saatli, Beyşehir ile Şeki, Çumra ile Zagatala, Ilgın ile Balaken, Ereğli ile Haçmaz, Seydişehir ile Ağdaş ve Kulu Müftülüğü de Kuba ile kardeş şehir olarak eşleştirilerek bu yerleşim yerlerinin Dinî alandaki acil ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmış ve halen de çalışılmaya devam edilmektedir.

Yine Kazakistan'ın çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kardeş proje kapsamında Ankara ile Almatı, Ankara Keçiören ile Türkistan, Çorum ile Çimkent, İstanbul Zeytinburnu ile Pavlador, İstanbul Ümraniye ile Akmola ve Karaman ise Cambul ile Kardeş şehir olarak eşleştirilmişti. Bu kapsamda da Çorum Müftülüğü'nce Çimkent Daru'l-Erkam Kur'an Kursuna, Ankara Müftülüğü'nce Çimkent Tolebi İlçesi Alatau Kasabası'nda yaptırılan camiye, Türkiye Diyanet Vakfı ve Ümraniye Müftülüğü'nce de

Kazakistan'da Kazakça Dinî yayınların bastırılması amacıyla önemli miktarlarda nakdi yardım yapılmıştı.

Kırgızistan kardeş şehir projesi kapsamında Çankırı ile Bişkek, Erzurum ile Talas, Şanlıurfa ile Oş, Karabük ile Narın ve Zonguldak ile Koçkar “Kardeş Şehir” olarak eşleştirilmiş ve bu şehirlerin bazı ihtiyaçları eşleştirilen bu illerin müftülüklerince karşılanmıştı.

Türkmenistan'da ise çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla İzmir Bornova ile Aşkabat, İzmir Konak ile Merv ve İzmir Karşıyaka İlçesi ile Daşhavuz Kardeş Şehir olarak eşleştirilmişti.⁴⁸⁵

Özbekistan ile bu proje kapsamında kardeş şehrimiz bulunmamaktadır.⁴⁸⁶

3.8. Türksoy'un Faaliyet ve Amaçları

TÜRKSOY Almatı'da düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları III. Toplantısı sırasında Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye tarafından 12.07.1993 tarihinde imzalanan anlaşma ile Türk Kültürü ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) kuruldu.⁴⁸⁷ TÜRKSOY'un kuruluşundan hemen sonra bazı Türk toplulukları da özerk bölgelerde kuruluşa gözlemci olarak katılarak üye devletlerle eşit haklara sahip oldu.⁴⁸⁸ TÜRKSOY'un kuruluş amacına baktığımız zaman ilk göze çarpan, Türk Dili konuşan ülkeler ve halklar arasında kültürel ve sanatsal ilişkileri geliştirmek maksadıyla çeşitli plan ve projeler organize etmek, ortak sosyal kültürel faaliyetler düzenlemek ve üye olan ülkeler arasında uzun vadede kalıcı bir işbirliği sağlayarak, ortak kültürel kimliği tanıtmaya amacını sağlamaktı. Nitekim TÜRKSOY'un kuruluş faaliyetleri arasında geleneksel hâle gelen ressamlar buluşması, opera ve bale günleri, 1994 – 2000 yılları arasında Türkiye'de yapılan Nevruz Kutlamaları ve Manas Destanı'nın 1000. Yıl kutlamaları gibi etkinlikler ilk göze çarpanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Kemal Hakkı Kılıç; Avrasya Ülkeleri Şubesi Müdürü, Diyanet İşleri Başkanlığı.

⁴⁸⁶ 1992-1993 seneleri arasında ülkemizden iki heyet (14 kişi) Özbekistan'a gitmiş, 1992-1995 tarihleri arasında Özbekistan'dan mukabil birkaç heyet ülkemize gelmiş ancak, bu tarihten sonra gelen ve giden bir heyet olmamıştı.

⁴⁸⁷ www.turksoy.org.tr.

⁴⁸⁸ Bu anlaşma ile oluşturulan Türksoy Teşkilatına daha sonra gözlemci üye statüsüyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı Altay, Başkurdistan, Hakas, Saka – Yakut, Tataristan, Tıva ve Moldova Cumhuriyeti'nde Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi katıldı. TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004.

⁴⁸⁹ Nükrettin Parlak ;Orta Asya-Kafkasya..., s.88.

TÜRKSOY teşkilatının siyasî yapılanmasına baktığımız zaman yöneticilerin demokratik bir şekilde seçimle iş başına geldiğini görmekteyiz. Ve yine bu teşkilatta üye ve gözlemci üyeler çalışmalarda eşit haklara sahipti. Bununla birlikte TÜRKSOY'un faaliyetlerinde ve uluslararası ilişkilerindeki temel amacı insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını esas alarak resmi, gayri resmi ve gayri sıhhi kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmaktı. Amacı TÜRKSOY'un UNESCO Teşkilatıyla amacı örtüşüp UNESCO ile işbirliği yapmaktır.⁴⁹⁰

TÜRKSOY Teşkilatı'nın kuruluşundan itibaren (1993) çeşitli faaliyet ve organizasyonların oluşmasını sağladığı gibi TÜRKSOY Teşkilatı⁴⁹¹ kendi kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek için Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Konseyi kuruluşundan 2002 yılına kadar 19 kez toplanmış ve bu toplantılarda alınan kararlar gereğince şu faaliyetleri gerçekleştirmişti.⁴⁹² TÜRKSOY'un faaliyetleri kuruluşundan itibaren Türk Dili konuşan ülkelerin devlet başkanları tarafından desteklenmişti. İstanbul (Ekim 1994), Bişkek (Ağustos 1995), Taşkent (Ekim 1996) ve Bakü'de (

⁴⁹⁰ Türksoy Onuncu Yıl (1992-2002), Yayın No:28, Ankara 2006, S.120-123.

⁴⁹¹ Türksoy'un Faaliyetlerine Kuruluşundan İtibaren Baktığımızda Türksoy'un Türk Dili Konuşan Ülkelerin Başkanları tarafından desteklendiği görülmektedir. Nitekim İstanbul (Ekim1994), Bişkek (Ağustos 1995), Taşkent (Ekim 1996), Bakü (Nisan 2000) Ve İstanbul'da (2001) düzenlenen Devlet Başkanlar Zirveleri'nde Türk Dünyasının ortak kültürel mirasının uluslararası düzeyde tanıtılması ve yaygınlaştırılması bakımından bu teşkilatın önemini vurgulanmıştır.

⁴⁹² Türksoy Personel Listesi (1993-2002) Polad Bülbüloğlu (Genel Müdür Ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanı), Ziya Yılmaz (Genel Müdür Yardımcısı), Hamit Taşçı (Genel Müdür Yardımcısı), Elmira Aliyeva (Azerbaycan Daimi Temsilcisi), Tölömüş Okeyev (Kırgızistan Ülke Temsilcisi) (E.Büyükelçi), Aydın İdil (T.C. Temsilcisi) (Büyükelçi), Türel Özkarol (T.C. Temsilcisi) (Büyükelçi), Satılmış Taş (T.C. Kültür Bakanlığı Daimi Temsilcisi), Yener Kazak (T.C. Kültür Bakanlığı Daimi Temsilcisi), Halilullah Özcan (T.C. Kültür Bakanlığı Daimi Temsilcisi), Talgat Sagitov (Başkortostan Ülke Uzmanı), Zemfira Hasanova (Tataristan Ülke Uzmanı), Alima Okeyeva (Kırgızistan Ülke Uzmanı), Olcay Büyükoç (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Dış İlişkiler Gn Md Yrd.), Nejat Gökçe (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Daire Başkanı), Ahmet Ertekin (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Md.), Nejdet İlhan (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Şube Müdürü), İbrahim Uysal (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Şube Müdürü), Yener Altuntaş (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Şube Müdürü), Muzaffer Kılınc (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Şube Müdürü), Hatice Şengül (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Şube Müdürü), Yücel Aydoğan (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Şefi), Halil Sedat Çokbilen (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Dösim Veznedarı), Veyis Torun (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Şefi), Sancar Mülazımoğlu (Görevli) (T.C. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Personeli), Kemal Ocak (Sözleşmeli Personel), Kamil Güneri (Sözleşmeli Personel), Özcan Demirel (Sözleşmeli Personel), Ramazan Değer (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Necla Ersu (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Nevin Çil (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Hatice Çalışkan (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Serap Sağbaş (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Mehmet Zafer (Görevli) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Gaynislam İbrahimov (Tercüman), Timur Davletov (Tercüman), Serpil Erdoğan (Sekreter) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Kebire Karahan (Bilgisayar İşletmeni) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Zülfi Altuntaş (Bilgisayar İşletmeni) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Didem Kızıltan (Sözleşmeli Bilgisayar İşletmeni), Yavuz Alatan (Sözleşmeli Fotoğrafçı), Basri Altın (Şoför) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Zülfikar Başkaya (Şoför) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Erdem Gürbüz (Sözleşmeli Şoför), Hacı Cobuloğlu (Sözleşmeli Hizmetli), Şerif Kaya (Hizmetli) (T.C. Kültür Bakanlığı Personeli), Türksoy Onuncu Yıl (1992-2002), s.198-200.

Nisan 2000) düzenlenen Devlet Başkanları Zirveleri'nde Türk Dünyasının ortak kültürel mirasının uluslararası düzeyde geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için TÜRKSOY'un önemi vurgulanmıştı.⁴⁹³ TÜRKSOY'un faaliyetleri 26 – 27 Nisan 2001'de İstanbul'da düzenlenen 7. Devlet Başkanları Zirvesi'nde de gündeme gelmişti.

TÜRKSOY teşkilatının depositer ülkesi Türkiye Cumhuriyeti'dir. TÜRKSOY'un resmi dili Türkçe, yönetim merkezi Ankara'dadır.⁴⁹⁴

Türk Dünyası Yazarlar Birlikleri Toplantısı, (Türkiye - Ankara 1993), Âşık Aydın Pir Festivalleri, (Türkmenistan 1993–1994), Geleneksel Türk El Sanatları Sergisi, (Türkmenistan 1993), TÜRKSOY Opera Günleri, (KKTC 1994–2003 yılları arasında on kez yapıldı.), TÜRKSOY Nevruz şöenleri, (Türkiye 1994–2000 yılları arasında yedi kez yapıldı.) Bu kutlamalara, 2000–2003 yılları arasında ise TÜRK Dünyası Öğrenci Gençliği Buluşması-Nevruz adıyla devam edildi. Manas Destanı'nın 1000. Yılı Kutlaması Uluslararası Sempozyumu, (TÜRKİYE - Bolu 1995), Manas Destanı'nın 1000. yılı kutlamaları, (TÜRKİYE, 1996), Ünlü Kazak şair ve yazarların doğum yıldönümleri kutlamaları:

—Abay Kunanbayev (Türkiye 1995)

- Jambıl Jabaev (Türkiye1996)

—Muhtar Âwezov (Türkiye 1997)

-Mahambet Ütemisov (Kazakistan 2002), TÜRKSOY I.Folklor Festivali, (Türkiye - Ankara, Çorum 1995), Expolangues'96 Uluslararası Dil, Dünya Kültürleri ve Seyahatleri Fuarı, (Fransa Paris 1996), Türk Dili Konuşan Halklar Uluslararası Tuganlık Tiyatro Festivali, (Başkordistan - Ufa, 1996–2000), Tatar Şairi Gabdulla Tukay'ın 110. Doğum Yılı'nın kutlanması, (Türkiye 1996), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) I.Kültür ve Sanat Kongresi'ne katılım, (Beyaz Rusya 1996), TÜRKSOY Mevzuatını Hazırlayan Uzmanlar Toplantısı, (Türkiye 1997), Türk Cumhuriyetleri Yıldızlar Güreş Turnuvası, (Türkiye - Çorum 1995, Kahramanmaraş 1997), Uluslararası IssıkKöl Forumu'na Katılım, (Kırgızistan 1997), UNESCO 29. ve 30. Genel Konferansı'na katılım (Fransa, 1997–2000), Sibiryaya Türk Dili Konuşan Halklar I.Kongresi'ne Katılım, (Tıva - Kızıl 1997), Dünya Tatarları Kongresi'ne

⁴⁹³ Nadir Devlet; “ Avrasya'ya Yönelik Kültür Politikaları”, (Der: Mustafa Aydın), *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 187 – 188.

⁴⁹⁴ <http://www.turksoy.org.tr/tr/anasayfa.html>.

Katılım, (Tataristan 1997), “Ortak Türk Tarih ve Medeniyeti Takvimi”nin hazırlanması, (1997–2002 ve 2002–2007 yıllarını kapsayan) (Türkiye - Ankara 1997, Kazakistan - Almatı 2002), Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın Dünya Kalkınma ve Kültür Komisyonu Uluslararası Stockholm Konferansı’na Katılım, (İsveç 1998), Nevruz, Uluslararası Türk Dili Konuşan Halklar TÜRKSÖY Tiyatro Festivali, (Tataristan - Kazan 1998, 2002), Rudolf NURİYEV’in 60. Doğum yıldönümü kutlaması (Türkiye - Ankara, 1998), Hacı Bektaş Veli’nin 790. doğum yıldönümü kutlamalarına Katılım, (Türkiye - Nevşehir 1998), Issık-Köl 98 Uluslararası Televizyon Festivali’ne Katılım, (Kırgızistan 1998–2001), Kazak Kültür ve Sanat Günleri: Kazak ozan ve besteci Kurmangazı Sagırbayulı’nın 175. doğum yıldönümü anısına, (Türkiye - Kayseri, Ankara, İstanbul 1998), TÜRKSÖY Ressamlar Buluşması, (Türkiye - İstanbul 1998, Bursa 1999, Antalya 2000, Çanakkale 2001, Mersin 2002), TÜRKSÖY Resim Sergileri, (Türkiye - Ankara, İstanbul, İzmir, Karaman, Isparta-Gelendost, İçel, Sivas, Söğüt, Malatya, Isparta, Akşehir, Yalova Başkordistan - Ufa, KKTC-Lefkoşa, Azerbaycan - Bakü, Kazakistan - Almatı: 1999–2002), İmam Buhari’nin 1225. ve Ahmet El Fergani’nin 1200. doğum yıldönümü kutlanması, (Türkiye - Ankara, 1998), Divanı Lûgat- i Türk Bilgi Şöleni, (Türkiye - Ankara, 1999), Cengiz Aytmatov’un 70. doğum yıldönümü kutlamaları, (Fransa - Paris 1999, Kırgızistan - Bişkek 2000), Dede Korkut Bilgi Şöleni, (Fransa -Paris 1999, Azerbaycan 2000), Aspandos Uluslararası Opera ve Bale Festivali’ne katılım, (Türkiye -Antalya 1999–2002), Türk Dili Konuşan Ülkeler Karikatürcüler Buluşması, (Türkiye 1999), TÜRKSÖY Üyesi Ülkeler El Yazması Kitaplar Sempozyumu ve Kitaplarda Türk Dünyası Sergisi, (Başkordistan - 1999), Prof. Abdulkadir İnan’ı Anma Toplantısı, (Türkiye - Ankara 1999), Münir Nurettin Selçuk’un 100. doğum yılında anılması, (Türkiye - Ankara 2000), TÜRKSÖY Üyesi Ülkeler Şairler Buluşması (KKTC 2000–2001, Türkiye - Malatya 2002), Oş şehrinin 3000. kuruluş yılı kutlamaları, (Kırgızistan 2000), Türkistan şehrinin 1500. yılı kutlamaları ve Ahmet Yesevi Türbesi’nin açılması törenlerine iştirak, (Kazakistan 2000), Uluslararası Geleneksel Almatı Müzik Festivali’ne Katılım, (Kazakistan 2000–2002), Kazakistan’ın Kültür eski Bakanı ve ünlü bestecisi Erkegali Rahmadiyev’in 70. Doğum Yılı kutlamaları, (Türkiye - İstanbul, 2001), İsmail Bey Gaspıralı Sempozyumu, (Türkiye - Ankara 2001), Ziya Gökalp Sempozyumu, (Türkiye - Diyarbakır 2001), Sabancı Ulusal Tiyatro Şenliği’ne katılım, (Türkiye - Adana, 2000–2002), TÜRKSÖY’un, Kuruluşunun 10. Yılı’nın Kutlanması ve Uluslararası

TÜRKSOY Ödülü'nün verilmesi. (Türkiye - İstanbul 2002), UNESCO'nun düzenlediği "2000-2010 Yıllarında Kültürel Zenginlikler ve Yeni Ekonomik Şartlar" adlı Yuvarlak Masa Toplantısı "Somut Olmayan Miras: Kültürel Çeşitliliğin Aynası" Toplantısına Katılım, (Fransa - Paris 2000, Türkiye - İstanbul 2002), Türk Dil Bayramı ve Yunus Emre'yi Anma Etkinliklerine Katılım, (Türkiye - Karaman 2002), II. Uluslararası Balkan Türkoloji Sempozyumu'na katkı, (Bosna Hersek - Mostar 2002), Ortak Dil Türkçe Bilgi Şöleni, (Türkiye - Ankara 2002), Türk Dünyasında Müzik ve Gençlik Sempozyumu'na Katkı, (Kırgızistan - Bişkek 2002), Antalya-Altın Portakal Film Festivali'ne Azerbaycan ve Kazakistan Filmleriyle katılım, (Türkiye - Antalya 2002), Türkolog N.F. Katanov'un Doğumunun 140.- Ölümünün 80. Yıldönümü düzenlenen konferans. (Türkiye - İstanbul, Hakas - Abakan 2002)⁴⁹⁵

3.9. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İletişim İlişkileri

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri iletişim faaliyetlerine baktığımız zaman görsel yayıncılıkta önemli bir yer tutan televizyon yayıncılığı 26 – 27 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Türkçe Konuşan Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleriyle Türkiye Arasında İletişimde İş Birliği" konferansında; Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye'nin kurucu üye olmasıyla kısa adı TKA olan "Türkçe Konuşan Haber Ajansları Birliği"nin kurulması ile başladı.

Bununla ilgili olarak 1993 yılında yapılan toplantıda ajanslar arası haberleşmede her ülke kendi lehçesini kullanma kararı almıştı. Türkiye kaynaklı televizyon programlarının OATC'de de izlenmesi için gerekli uydu yer istasyonlarının Türk Cumhuriyetlerinin başkentlerine montaj işlemleri 1992 Nisan ayının ilk yarısında tamamladı. Bununla birlikte Azerbaycan'da daha önce kurulmuş olan uydular ile Türkiye bağlantılı olarak dünyanın her yeri ile konuşabilmeyi sağlayacak uydu yer istasyonu tesisi ve testleri tamamlanarak Mayıs 1992'de hizmete girdi.⁴⁹⁶

İletişim alanında bir diğer önemli gelişme ise, Asya ve Avrupa'da yaşayan diğer Türk Toplulukları arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmek ve her alanda yakın iş birliği kurmak amacıyla PTT'nin kurduğu alt yapı ile 27 Nisan 1992 tarihinde TRT-INT ve AVRASYA TV'nin yayın hayatına geçirilmesiydi.

⁴⁹⁵ Türksoy Onuncu Yıl (1992-2002), ..., s.138-143.

⁴⁹⁶ Türkiye-Nahçıvan direkt haberleşme irtibatı, 500 hat kapasiteli santralın Nahçıvan'da tesis edilerek Mayıs 1992 sonunda hizmete verilmesi ile gerçekleştirilmişti. OATC'ye nakledilen santral ve "IBS" uydu yer istasyonlarının tesis çalışmaları tamamlanmış olup, deneme mahiyetinde hizmete verildi.

Yine Atlantik Okyanusu'ndan Çin Seddi'ne kadar uzanan Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya topraklarını kapsayacak şekilde uydu, kablolu TV, TVRO, DBS gibi çağdaş yayın teknolojilerinin tamamının kullanıldığı bu iki proje birleştirilerek TRT'nin yayın alanına dâhil edildi. Oluşturulan bu iletişim ağında AVRASYA TV ve TRT'nin 28 Şubat 1990 tarihinde Avrupa ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik olarak başlattığı TRT - INT yayınları bir sınır ötesi yayın programı olma özelliği gösterdi.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında iletişim faaliyetlerinde; AVRASYA yayınlarının dağıtımı için her cumhuriyetin radyo televizyon teşkilâtı ile TRT arasında iş birliği protokolleri imzalandı. Bununla birlikte daha önce başlatılan TRT-INT yayınları ile birlikte iki uydunun kapsama alanları da birleştirilerek tek bir yayın hâline getirildi.

PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü, gerek Türk Cumhuriyetleri arasında imzalanan anlaşma ve protokoller, gerek Millî Güvenlik Kurulu kararları doğrultusunda, direkt telekomünikasyon irtibatı ve televizyon transmisyona yönelik olarak projeyi hızla uygulamaya koydu. 1992 yılının Şubat ayında başlatılan çalışmalar neticesinde Türkiye'nin televizyon programlarının diğer Türk Cumhuriyetlerinde de izlenebilmesi için, gerekli yer istasyonlarının montaj işlemleri, 1992 Nisan ayında tamamlanarak, TV 1 yayınlarının Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da izlenmesi için imkân yaratıldı. Ayrıca, Azerbaycan'ın uydular aracılığı ile Türkiye bağlantılı olarak, dünyanın her yeri ile görüşmesini sağlayan uydu yer istasyonu, 1992 Mayıs ayında hizmete girdi. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan başkentlerine tesis edilen 2500'er hatlık telefon santralleri (sadece belli aboneler ile ankesörlere hizmet veren) ve "IBS" uydu yer istasyonları vasıtasıyla bu cumhuriyetlerin Türkiye ile direkt haberleşmeleri sağlandı.⁴⁹⁷

Türkmenistan Radyo ve Televizyon Kurumu (TMT) ile Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), TİKA ve PTT İşletme Genel Müdürlüğü arasında 02.02.1994 tarihinde "Teknik Yardım ve Yayına İlişkin Protokol" imzalandı. İmzalanan bu protokole göre, TRT tarafından hazırlanan ve TÜRKSAT aracılığıyla ulaştırılan TRT-Avrasya yayınları yerel saatler 17.00–21.00 saatleri arasında Aşkabat çevresi ve Türkmenbaşı'nda yayınlanmaya başladı. Bununla birlikte TMT'ye TİKA ve TRT tarafından gerekli teknik malzeme yardımı sağlanarak TMT'nin uzun vadede modernizasyonu için rapor

⁴⁹⁷ T.C. Kültür Bakanlığı Belgeleri. EK'de.

hazırlandı. Bununla ilgili olarak 1994 yılında Ankara’da TMT radyosu açıldı ve ayrıca TMT ve TRT arasında muhabir değişimi de yapıldı.⁴⁹⁸

TRT 1 kanalı, Azerbaycan Bakü çevresinde 14 kilometrelik bir alanda yayın yaparken aynı zamanda Kazakistan, Acaristan ve Kırgızistan’da da çanak anten vasıtasıyla yayın yapması sağlandı. Nahcivan’da ise Rus TV ile dönüşümlü yayın yaptı. Moskova’da 10 Ekim 1993 tarihinde yayına başlayan Samanyolu TV Taşkent-Özbekistan çevresinde izlenirken Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan’da da anten aracılığıyla izlendi. Bu kanalın diğer özelliği ise 24 saat yayın yapmasıydı. 17 Ekim 1993 yılında Kazakistan’da yayına başlayan TGRT, Azerbaycan’da da çanak anten sayesinde yayına başlarken; STAR TV, Azerbaycan’da uydu anteni, Kazakistan ve Kırgızistan’da ise çanak anten ile aracılığı ile yayına başlamıştı. Show TV ise Azerbaycan’da uydu anteni ile Kazakistan ve Kırgızistan’da ise çanak anten ile izlenmeye başlamıştı.⁴⁹⁹

Ancak yazılı Türk basınının Türk Cumhuriyetlerinde çok fazla etkisi yoktu. Sadece Zaman Gazetesi’nin yerel çeşitleri (Kazak, Kırgız, Azeri, Türkmen) olmasına rağmen bu gazetelerin de tirajları oldukça düşüktü.⁵⁰⁰

3.10. HAGEM (Halk Kültürlerini Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü)

HAGEM Araştırma Merkezi; kongre, sempozyum, festival, şölen, sergi ve yayın faaliyetlerinde bulundu. Bu kurumun yayın organları “Anayurttan, Atayurda Türk Dünyası” hizmette bulunmak amacıyla yola çıktı.

Kazakistan’da araştırma çalışmaları (15–25 Eylül 1992,01-09 Ekim 1992,11-23 Kasım 1993), bilimsel toplantılar (26 Eylül-01 Ekim,18-31 Ekim 1990,9-12 Ağustos 1995), festivaller, şölenler ve ülkeye ait yayınlar yaptı. Bununla birlikte Türk Dünyası Yazarlar Birlikleri Toplantısı (Türkiye 1993), Geleneksel Türk El Sanatları Sergisi (Türkmenistan 1993), Türksoy Opera Günleri (K.K.T.C. 1994–95–96–97–98), Âşık Aydın Pir Festivalleri (Türkmenistan 1993–94), Türksoy Nevruz Şölenleri (Türkiye 1994–95–96), Manas Destanı’nın 1000.Yılı Kutlamaları (Türkiye 1996), Kazak Şair Yazarlarının Doğum Yılı Kutlamaları; Abay Kunanbayev (Türkiye 1996), Jambil Jabaev (Türkiye 1996), Muhtar Avezov (Türkiye 1997); Türksoy 1.Tiyatro Festivali (Türkiye 1996), Türksoy 2.Tuganlık Tiyatro Festivali (Başkürdistan 1996), Tatar Şairi

⁴⁹⁸ Türkmenistan Ülke Raporu,... , s.156.

⁴⁹⁹ Yaşar Kalafat, *Türkiye Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkileri*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara 2006, s. 503.

⁵⁰⁰ Nadir Devlet; s.189.

Gabdulla Tukay'ın 110.Doğum Yılı'nın Kutlanması (Türkiye 1996), Bağımsız Devletler Topluluğu (B.D.T)1.Kültür ve sanat kongresine katılım (Beyaz Rusya 1996), Türksoy mevzuatını hazırlayan uzmanlar toplantısı (Türkiye 1997), Türkiye Cumhuriyeti yıldızlar Güneş Turnuvası (Türkiye 1995–97), Uluslararası Issık Göl Forumuna Katılım (Kırgızistan 1997), UNESCO 29 Genel Konferansına Katılım (Tataristan 1997), BMT Dünya Kalkınma ve Kültür Komisyonu Uluslararası Stockholm Konferansı (İsveç 1998), Nevruz, Uluslararası Türk Dili Konuşan Halklar Türksoy Tiyatro Festivali (Tataristan 1998), R.Nuriyev'in 60. Doğum Yılı'nın Kutlanması (Türkiye 1998) yapılan faaliyetler arasında yer arasındadır. Burada yapılan faaliyetlere baktığımız zaman yapılan faaliyetler farklı ülkelerde olsa da katılımcılar arasında Kazaklar da bulunmuştu.

HAGEM 1–13 Ekim 1992'de Özbekistan'ın Taşkent, Semerkant, Norgay, Kası, Nevai, Aktaş, Destergon, Bulungor kentlerinde halk ilimi alanında araştırma yaptı. Yine 17–24 Mart 1995 tarihlerinde Taşkent çevresinde HAGEM nevrüz konulu bir araştırma da yaptı. Bununla birlik 1–7 Temmuz 1993 tarihleri arasında Ankara'da "İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu" düzenlendi. Bu çalışmaların yanı sıra 1997 yılında Uluslararası Geleneksel Tiyatro Festivali ile beraber HAGEM'in yaptığı 40 civarı kitap çalışmasının 5–6 adedi de Özbeklere aitti.

HAGEM, Türkmenistan'da 9 festivalden ikisini Türkmenistan ile ortak yaparken; 24 araştırmanın altısını da Türkmenistan ile beraber müşterek yaptı.

3.11. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi

1992 Zirvesi:

Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfezl Elçibey, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov'un katılımlarıyla 30 – 31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilirken bu zirve sonunda Ankara Bildirisi imzalanmıştı. İmzalanan bu bildiri ile Türkiye - Türk cumhuriyetleri arasında gümrük mevzuatları uyumlulaştırılarak kişi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına imkân tanıyan bir serbest ticaret düzeninin oluşturulması, ortak bir yatırım ve kalkınma bankasının kurulması, demiryolu, karayolu ve havayolu bağlantıları ile telekomünikasyon imkânlarının geliştirilmesi, Türk cumhuriyetlerinin doğal kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya sevk edilmesi ve dünya ekonomisine entegre olabilmesi için ekonomik

konularında koordinasyon ve işbirliği imkânlarının geliştirilmesi hususları üzerinde durulmuştu.

1994 Zirvesi:

Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in ev sahipliğinde 18 – 19 Ekim 1994'de İstanbul'da gerçekleştirilen bu zirveye Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katıldı ve zirve sonunda İstanbul Bildirisi imzalandı.

1995 Zirvesi:

Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev'in ev sahipliğinde 27 – 29 Ağustos 1995'de Bişkek'te gerçekleştirilen bu zirveye Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katıldı. Zirve sonunda Bişkek Bildirisi imzalandı.

1996 Zirvesi:

Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov'un ev sahipliğinde 21 Ekim 1996'da Taşkent'te gerçekleştirilen zirveye Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katıldı. Zirve sonunda Taşkent Bildirisi imzalandı. ayrıca zirvede bir Daimi Sekretarya tesisi kararlaştırıldı.

1998 Zirvesi:

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in ev sahipliğinde 9 Haziran 1998'de Astana'da gerçekleştirilen zirveye Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov'un katıldı. Zirve sonunda Astana Bildirisi imzalanırken zirvede Daimi Sekretarya Tüzüğü kabul edilmiş ve devlet başkanları Avrupa – Kafkasya – Asya ulaştırma koridorunun geliştirilmesi hususuna değinmişti. Yine tarihi “İpek Yolunun Canlandırılması Programının” önemine ve bölge ekonomisi için getireceği katkıya da değnildi.

2000 Zirvesi:

Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in ev sahipliğinde 8 Nisan 2000'de Bakü'de gerçekleştirilen zirveye Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov katılmıştı. Zirve sonunda Bakü Bildirisi imzalanmış bildiride de yer aldığı üzere Daimi Sekreteryaya'nın Türkiye'de tesisi kararlaştırılmıştı. 29 Ekim 1998 tarihinde imzalanmış olan Hazar Bölgesi ülkelerinin hidrokarbon kaynaklarının dünya piyasalarına taşınmasını öngören Ankara Bildirisi'nin önemine değinilmiş ve 18 Kasım 1999 tarihinde imzalanan Bakü – Tiflis – Ceylan Büyük Petrol Boru hattı ile ilgili İstanbul Bildirisi ve Anlaşması ile Türkmenistan – Azerbaycan – Gürcistan – Türkiye – Avrupa Geçişli Doğal Gaz Boru Hattının gerçekleştirilmesine dair önemi belirtilmişti. Ayrıca Türksoy'un kurulması ile ilgili karar da alınmıştı.

1992'deki ilk toplantı, Sovyet sonrası elde edilen bağımsızlığın ardından büyük bir heyecanla başlamış ve yeni bağımsız ülkelerin alternatif arayışlar içine girmeye çalışmasının bir sonucu olarak ortak kültürlerin yeniden tanıştırılması amacına hizmet edebilmişti. Burada değinilmesi gereken bir başka husus ise 1992'de Ankara gerçekleştirilen ilk zirveden, 2000'de Bakü'de yapılan zirveye kadarki süreçte cumhurbaşkanlığı nezdinde katılım sağlanmış olmasına rağmen herhangi somut bir gelişme sağlanamamıştı. Yine sonuç bildirilerinin Türkçe ve Rusça olmak üzere iki dilde hazırlanmış olması da zirvenin amacına tezatlık oluşturmuştu. Bununla birlikte İslam zirvelerinin bir kısmınının BDT toplantıları ile de çakışması nedeniyle ertelenmesi, bu zirvelerin yapıyor olmasına rağmen Rusya'nın etkinliğinin hala büyük olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁵⁰¹

3.12. Avrasya İslam Şurası

25 Ekim 1995 tarihinden Ankara'da Arnavutluk, Azerbaycan, Batı Trakya, Bosna Hersek, Kazakistan, Kırım, Makedonya, Romanya, Tacikistan, Türkmenistan, K.K.T.C, Hırvatistan, Rusya Federasyonu, Rusya Federasyonu Rostov Bölgesi, Karaçay Çerkesya, Kabarday-Balkar, Başkurdistan ve Ukrayna dinî lider temsilcileri ile beraber Türkiye Cumhuriyeti önderliğinde Avrasya coğrafyasında yerleşik Müslüman ülkelerin Dinî kurumları ve müslüman toplulukların kuruluşları arasında din hizmetleri ve eğitimi

⁵⁰¹ <http://turkkon.org/icerik.php?no=41>.(Ek 7 de belirtilmiştir)

alanlarında işbirliğini geliştirmek maksadıyla kurulmuştu.⁵⁰² Nitekim Avrasya İslam Şurası din hizmetlerinin bir değerlendirilmesini yaparak, Dinî hizmetlerinin sunulmasında karşılaşılan güçlüklerin ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir.⁵⁰³ Müslüman Dinî kurum ve kuruluşları arasında din hizmeti, eğitim, kültür, sosyal yardımlaşma ve dayanışma alanlarında yakın ilişkinin kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olduğu gibi aynı zamanda küreselleşme sürecinde ortak Dinî sorunlar ve problemlerin ele alınmasında ortak zemin olma işlevini de görmesi amaçlanmıştır.⁵⁰⁴

Bu toplantıların yapıldığı her ülke, bu ülkelerdeki Dinî kısıtlamalara maruz kalmasından dolayı oldukça anlamlıdır. Bu toplantıların ilki 23 - 25 Ekim 1995 tarihleri arasında Ankara'da toplanırken, ikincisi 21 - 24 Ekim 1996 tarihinde İstanbul'da, üçüncüsü ise 25-29 Mayıs 1998 tarihlerinde Ankara'da yapıldı.⁵⁰⁵ Yine dördüncü Avrasya İslam Şurası Toplantısı 25 - 28 Temmuz'da Bosna Hersek'te gerçekleştirildi ve Türkçenin ortak dil olması kararlaştırıldı.⁵⁰⁶ Bu toplantılardan beşincisi 15 - 22 Nisan 2002 tarihlerinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde gerçekleştirildi.⁵⁰⁷ Ancak bu toplantının daha önce İstanbul'da yapılması kararlaştırılmışken daha sonra KKTC'de yapılması kararı üzerine Türk Cumhuriyetleri, Rusya'nın KKTC'yi tanımamasından dolayı katılmaktan vazgeçmesi, Rusya'nın hala etkisinin bu cumhuriyetlerde oldukça büyük olduğunu göstermektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰² 1970'li yıllarında başında çalışmak maksadıyla bazı Batı Avrupa ülkelerine göç eden Türk işçilerinin ortaya çıkan Dinî hizmet ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik arayışlar, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının hizmet ve faaliyetlerinin ülke sınırlarını da aşarak genişlemesine yol açmıştır. Bu hizmetlerin düzenli bir şekilde temin edilmesi, ilk planda, işçi nüfusunun yoğunlaştığı yerlerde hizmet vermek üzere eğitilmiş ve nitelikli personelin ülke sınırları dışında istihdamını gerekli kılmıştır. Bununla birlikte ibadet ve diğer Dinî vecibelerin yerine getirilmesi ve genç kuşaklara temel din eğitiminin verilmesi için gerekli Dinî mekân ve ibadet yerlerinin açılması için bu yerlerdeki ilgili makam ile girişimlerde bulunulması takip etmiştir.

⁵⁰³ Yaşar Kalafat, *Türkiye Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkileri*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara 2006, s. 505-510.

⁵⁰⁴ <http://www.avrasyais.org/eski/index.php?Zm9ua3NpeW9uX2FkaT15YXppX2RldGF5JmljZXJpa19ubz0y>.

⁵⁰⁵ <http://avrasya-is.org>.

⁵⁰⁶ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/20483.asp>.

⁵⁰⁷ <http://avrasya-is.org>. www.tumgazeteler.com/haberleri/avrasya-islam-surasi. Altıncı toplantı 5-9 Eylül 2005 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, Avrasya topluluklarında din, kimlik ve kültür konularındaki sorunlar müzakere edilmiştir.⁵⁰⁷ Yedinci toplantı 12 - 15 2009 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşti. Bu toplantı'da hoşgörünün ve merhametin önemi vurgulanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 8.'si düzenlenen Avrasya İslam Şurası sona erdi. Şuranın sonuç bildirgesini Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez okudu. Bildiriyi okumadan önce kısa bir konuşma yapan Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, Avrasya İslam Şurası'nın 8.'sinin (Kasım 2012) çok olumlu geçtiğini aktardı. Görmez, 32 ülke ve topluluktan 120'yi aşkın katılımcının şuraya katıldığını ifade etmiştir.

⁵⁰⁸ 16.04.2002, Milliyet Gazetesi, s. 18. Dağıstan Müftüsü Ahmet Hacı Abdullayev, Belgrad Müftüsü Hamiday Yusufsiahiç, Türkmenistan temsilcisi Ahmet Cemil İktaç, Kırgızistan Din Komisyonu

3.13. TÜDEV(Türk Devlet Ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik Ve İşbirliği Vakfı)

TÜDEV, bir Türk Kültür Akademisi olarak kuruldu. Merkezi Türkiye’de bulunan bu kurum Türk kültürü konusunda çeşitli çalışmalar yaparak, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerimizi geliştirici bir vakıftır.⁵⁰⁹ Bu kuruluş Türk Kurultayları düzenlemektedir. İki 1992’de Antalya’da, İkincisi 1993’te İzmir’de, üçüncüsü 1994’te Çeşme’de, 1995’de Ankara’da ve 1996 yılında İstanbul’da yapılarak devam eden bu kurultayların sonuncusu 2001 yılında gerçekleştirildi. Daha sonra bu toplantıları gerçekleştirmek için dönemin başbakanları tarafından yeterli destek bulamayan bu kurultay 2006 yılında Antalya’da TÜDEV ve TİKA’nın katkıları ile gerçekleştirildi. 11. Kurultay ise 2007 yılında Bakü’de yapıldı.⁵¹⁰ Bu kurultayların amacı mevcut siyasî, ekonomik ve kültürel sorunları tartışmak olsa da pek başarılı oldukları söylenemez. Nitekim 24.03.1996 yılında Ankara’da gerçekleştirilen Kurultay’da Kurultayın açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, bu kurultayın niçin 20. değil de 4. yapıldığının önemli olduğunu vurgulayarak, Türk Dünyası üzerindeki örtünün kaldırmasından kimsenin rahatsız olmaması gerektiğini söylese de⁵¹¹ bu kurultaylar da katılımcıların birbirlerini tanımalarından öte bir başarı elde edilmemişti..⁵¹²

Başkanı Mamayusupov Ömürzag Şeranaviç, Rusya Federasyonu Asya Kısmı Dinî İdaresi Başkanı Nafiullah Aşirov, Özbekistan Din İşleri Komite Başkanı Fadıl Sabirov, Rusya Federasyonu Saint Petersburg Müftüsü Cafer Pañçayev, Çuvaşistan Müftüsü Albir Krganov, Rusya Federasyonu Omsk Müftüsü Zülkarneyn Şakircanov Moskova Müftüsü Mahmut Velitov Rusya’nın izin vermemesi üzerine Şura’ya katılmadı.

⁵⁰⁹ www.tudev.org.tr.

⁵¹⁰ <http://www.tudev.org.tr>.

⁵¹¹ Hürriyet Gazetesi, 25.03.1996.

⁵¹² <http://www.tudev.org.tr>.

SONUÇ

Türkiye'nin sosyo-kültürel özelliklerini dikkate aldığımızda İslam medeniyeti ve Türk medeniyetinden oluşan bir bütün olduğunu görmekteyiz. Meydana getirilen bu kültür ile birlikte Türkiye, dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip Orta Doğu ve Hazar Denizi Havzası gibi önemli deniz yollarının kavşağında bulunmaktadır. Ayrıca, Akdeniz Havzası içinde yer alan Türkiye, tarihte her zaman önemini sürdürmüş olan Karadeniz Havzası, Boğazlar ve zengin doğal kaynaklara sahip Kafkasya'nın da oluşturduğu coğrafyanın merkezinde bulunmaktadır. Türkiye'nin böylesine önemli bir coğrafyada yer alması Hazar ve Orta Asya doğal kaynaklarının batıya ulaşmasında bir köprü görevi görmesini sağlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemini daha da artırmaktadır. Nitekim dünya doğal enerji kaynaklarının % 70'i Türkiye'nin etrafında yer almaktadır. Bu yüzden Hazar petrollerinin batıya taşınmasını sağlayan Bakü – Tiflis - Ceyhan projesi petrol nakil güzergâhından dolayı emniyetli ortamı sunarken, Hazar Havzası'nın yer altı kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik ticari güzergâhta artan talebin de tesiriyle Türkiye stratejik ülke pozisyonuna gelmişti.

Hiç kuşkusuz Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Avrasya'nın ortasında jeopolitik bir boşluk meydana getirmiş aynı zamanda tarihi açıdan bir dönemi noktalamasından dolayı da önemli sonuçları beraberinde getirmişti. Bu durum her şeyden önce, üç yüz yıl boyunca varlığını korumuş ve dünyanın en büyük toprak parçasına sahip aynı zamanda Asya'nın neredeyse tamamına egemen jeopolitik ve jeostratejik konumu ile tesirini ve gücünü hissettirmiş büyük bir devletin varlığına son vermiş ve bugünkü Rusya'nın jeostratejik sınırlarını belirlemişti.

Rusya bu sınırlarını belirlerken ilk olarak yıllarca süren Sovyet yönetimi altındaki ülkeleri stratejik hedefleri doğrultusunda kendi güdümüne almaya çalışmış, Orta Asya bölgesini Türkiye, İran, ABD ve Çin gibi ülkelerin siyasetinden uzak tutmayı hedeflemişti. Aslında Rusya'yı Orta Asya'ya bağlayan iki önemli neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki bölgedeki önemli kaynaklara ulaşmak diğeri ise Rusları korumaktır.

Nitekim Rus terminolojisinde, “Orta Asya” terimi bir bölge terimi olarak kullanılmış ve Sovyetler Birliği tarafından metazorik olarak kabul ettirilen siyasal sınırları çiziyordu. Avrasya jeopolitiğine baktığımız zaman Rusya'nın Merkezi Asya ve Kafkasya üzerinde ki askerî stratejik hareket tarzı, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki birkaç sene Batı'ya entegre olmaya çalışan bir yapı sergilese de, 1993'den sonra Rusya yakın çevresini etki altına almak isteyen bir siyaset izlemeye başlamıştı. Ancak, Rusya'nın dışında, gelişmekte olan Çin ve kenDinî askerî alanda toparlamaya çalışan İran, önemli güçler olarak etkinlik mücadelesinde yerlerini almaya başlamışlardı.

Sovyetler Birliği'nin sona ermesiyle birlikte birliği oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kendi politikalarını uygularken bölgesel ve küresel dengelerden doğal olarak etkilenmişlerdi. Orta Asya'nın Rusya ve Çin arasındaki stratejik önemi Türk Cumhuriyetlerinin dış politikalarını belirlerken bir yandan da ABD ve Türkiye gibi ülkeler de bu bölgede menfaatlerini dengelemeye çalışarak etkinliklerini artırmaya başlamışlardı.

Ancak ABD'nin siyaseti, mevcut jeopolitik teorilere dayandırılırken, jeopolitik teoriler, dünya siyasetine göre ortaya konmuş ve politikaya yön vermek amacı güden coğrafyaya dayanmışlardı. Nitekim Kara Hâkimiyet Teori'sinin düşünürü Mackinder, coğrafî konumu dikkate alırken, tarihi süreç içerisinde kara ve deniz gücü dengelerinin değişebileceğini, yeni uluslararası sistem içerisinde de dünya egemenliğini kara gücü yüksek olanların sağlayacağını savunmuştu. Mackinder, kara gücünün ortaya çıktığı merkezi ise Avrasya'nın iç bölgesi olarak görmüş ve burası için *Heartland* terimini kullanmıştı.

Bununla birlikte coğrafya ve coğrafî konum, uluslararası ittifakları belirlemede temel çıkış noktası olma özelliği gösterdiği için aynı zamanda Soğuk Savaş döneminde Norveç'ten Adriyatik'e, Yunanistan'dan Türkiye'ye, İran, Arap Yarımadası, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Japonya ve Güney Kore'nin bulunduğu bir “Kenar Kuşak” yaratılmış ve yaratılan bu Kenar Kuşak ile Sovyetler Birliği çevrelenmek istenmişti. Çünkü coğrafyalara önem atfetmek, dünya politikasının rekabet hâlindeki güçlere has bir özelliktir. Özellikle jeopolitik önemin ifadesi, ABD'nin çıkar alanlarına olan konumlarına göre oluşturulmuştu.

Nitekim, Kara Egemenliği Teorisi karşısında, “Heartland”ı bünyesinde barındıran Sovyetler Birliği'nin mevcut jeopolitik avantajlarının engellenmesi ve ABD'nin süper

güç olarak uluslar arası platformda gücünü hissettirebilmesi için Spykman “Kenar Kuşak” Teorisi ile Sovyetler Birliği’ni âdeta kuşatarak bir çember içine almak, böylelikle hareket kabiliyetini sınırlamaya çalışmak istemişti. Yine bu bölgenin jeopolitik hassasiyetinin önündeki en önemli engel, serbest ve engelsiz bir ulaşım ağının bulunmamasıydı. Bir başka engel ise Türk Cumhuriyetlerinin büyük denizlere açılmamasıydı. Nitekim bu doğrultuda enerji iletim hatlarının bölge için önemi de bir gerçektir. Bunun için üç tarafı denizlerle kaplı Türkiye, enerji koridorları konusunda aktif davranmalı, daha gerçekçi ve uygulanabilir politikalar hayata geçirmelidir.

Teoriler içinde Fukuyama’nın teorisi, tarihin sonunun gelmesini ideolojilerin yıkımına bağlarken aslında liberalizme karşı alternatif olan Faşizm ve Komünizm gibi ideolojilerin soğuk savaşın bitimiyle sona ermesinden dolayı, başka ideolojilerin var olup olmadığının sorgulanmasının gerekmediğine dayanıyordu. Fukuyama tarihin sonunu sorgularken her türlü hakların elde edilme mücadelesinin ve idealizmin ortaya çıkmasına sebep olan dünya çapındaki ideolojik mücadelenin yerini, ekonomik hesaplar ve dengelerin alacağını belirtiyordu. Aslında ekonomik hesaplar ve çıkarlar bütün teorilerin özünü oluşturuyordu ancak Fukuyama bu durumu liberalizmi esas alarak temellendiriyordu.

Nitekim Sovyetler Birliği’nin dağılması liberalizm esasına dayalı bir dünyanın şekillenmesini sağlasa da Fukuyama’nın dediği gibi tarihin sonunu getirmemişti. Ancak bu çerçevede yenedünya düzeninin gelişmiş olan ülkelerde çok yönlü toplumsal ilişkileri kendi kontrolleri altında tutma ve düzenleme çabası geliştirdiği söylenebilir. Kısaca ekonomik hesaplar ve dengeler bu dönemin konseptini oluşturmaya başlamıştı.

Soğuk Savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılması sonrasında siyasî ve ekonomik gelişmelerden en çok etkilenen bölge hiç kuşkusuz Avrasya coğrafyasıydı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ulusların birbirleri ile olan ilişkileri büyük ölçüde değişirken askerî ilişkiler yerini kültürel, siyasal ve ekonomik işbirliklerine bırakıyordu. Meydana gelen bu yeni durumda Avrasya’nın, jeostratejik ve jeopolitik konumu ayrıca enerji potansiyelinden dolayı oldukça önem verilen bir bölge haline gelmişti. Özellikle Ruslar tarafından “Central Asia” denilen bölgenin, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarından sonra doğal kaynakları ve ekonomik potansiyelleri ile önemi daha da artmıştı. Nitekim Kazakistan’ın petrol,

Türkmenistan'ın doğal gaz, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz, Özbekistan'ın gaz rezervleri bölgesel ve küresel aktörlerin etkinliğini bu bölgelerde arttırmaktadır.

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu sistemin yerini tek kutuplu sistemin almasıyla uluslararası arenada kendi konumunu belirleme gayretine girmiş, ancak Türkiye'nin jeostratejik önemi Soğuk Savaş sonrasında 1990'ların ilk yıllarından itibaren net bir şekilde görülmüştü. Brezinski'nin de dediği gibi Kendisini "jeopolitik eksen"e dönüştüren ve stratejik önem kazandıran eşsiz konumu Türkiye'yi Avrasya'nın, Orta Doğu'nun ve Kafkasların en önemli ülkelerinden biri konumuna getirmişti. Türkiye'nin sahip olduğu jeostratejik ve jeopolitik önem ile beraber çağdaş, demokratik ve laik yapıda bir İslam ülkesi olması Batı ile İslam dünyası arasındaki kilit ülke konumunda olduğunu da göstermişti.

Bu coğrafi teorilerle beraber değerlendirildiğinde jeostratejik ve jeopolitik önemi ile Türkiye'ye baktığımız zaman Türkiye'nin bu bölgeye her şeyden önce kültürel yakınlığı da söz konusudur. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin varlığı Türkiye'nin önüne yeni fırsatlar, yeni hareket alanları sunuyordu. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında etnik, kültürel ve psikolojik yakınlık Türkiye'nin bu cumhuriyetleri kendisinin müttefikleri olarak kabul etmesine yol açıyordu.

Buna göre değişim sürecini kapsayan 1989-1991 döneminde Türkiye, henüz nereye gideceği pek de kestirilemeyen Sovyet Cumhuriyetlerindeki milliyetçi hareketlerden genelde uzak kalmayı tercih etmiş ve geleneksel dış politika çerçevesinde ilişkilerini Moskova merkezli yürütmüştü. Ancak bu durum SSCB'nin yıkılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerini takip eden 1991-1993 döneminde değişmişti. Türkiye, bu dönemde bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma çabalarıyla bölgedeki etkisini arttırmaya yönelik aktif bir politika izlemişti.

Bu gelişmelere hazırlıksız yakalanan Türkiye'nin üstlendiği daha doğrusu üstlenmeye çalıştığı görevler, üretilen kısa vadeli politikalar sebebiyle netice vermekten uzak ve sonuçsuz politikalar olmuştu. Türk Cumhuriyetlerinin dünya politik arenasına çıkmaları Türk kamuoyunda olduğu kadar dünya kamuoyunda da Türkiye'nin uluslararası siyasette özellikle bölgesel dengelerde ağırlığının artacağı şeklinde beklentilere yol açmıştı. Batı ekonomilerinin Orta Asya'ya gidebilmeleri için, Türkiye'yi vazgeçilmez ortak olarak bu yansıtmaları ise bu izlenimleri iyice güçlendirmişti.

Yine bu süreçte Türk Cumhuriyetlerinin liderlerinin ilk dış ziyaretlerini Türkiye'ye yapmaları ve model olarak Türkiye'yi seçtikleri yolunda demeçler vermeleri bu beklentileri doruğa çıkartmıştı. Ne yazık ki Türkiye'nin ekonomik gücü bu cumhuriyetlerin beklentilerini karşılamaktan uzaktı. Son elli yıldan bu yana dış Türklerle ilgili uygulanan negatif politikalar nedeniyle yeterli birikim de söz konusu değildi. Ayrıca bu cumhuriyetlerde yaşayan toplumlar yeterince tanınmıyordu. Bu durum da, Türkiye'nin çeşitli alanlarda yaptığı yardımların bir bölümü değerlendirildiğinde, ortaya çıkan tablo bir bütün olarak planlı ve programlı bir görünüm arz etmiyordu. Ancak şu da var ki siyasî istikrarın olmayışı ve dış ilişkilerde kabul görececek politikaların üretilmemesi sebebiyle uzun vadeli politikalar yapılamamasını sağlamıştı. Soğuk Savaş yılları boyunca NATO ittifakının önemli bir üyesi olarak politika uygulamaya almış Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, bölgesel sorunlara yönelik politikalar üretme ve uygulama gibi yöntemlere alışık olmadığı problemlerle karşı karşıya kalmıştı.

Yine 1996'dan sonra Türkiye'de, Türk Dünyasıyla işbirliğini sağlamak ve geliştirmekle görevli bir devlet bakanlığı olmasına karşın devam ettirilen yardımlar konusunda koordineli bir çalışma da gösterilememişti. Dış yardımların genellikle kapsamlı programları yerine getirmek amacıyla proje faaliyetlerini desteklemesi gerekirken uygulamada genel olarak her proje tek bir çalışma şeklinde değerlendirilmiş ve neticede küçük amaçlara ulaşılmış yada bu projeler kısa vadeli politikalar olması sebebiyle de amacına ulaşamamıştı. Bununla birlikte bir başka husus da yardım uğraşlarının başarılı bir şekilde sonuçlanması, yardımı gerçekleştirecek devletin olanaklarının yanı sıra, yardım alacak ülkelerin hedeflerinin de değerlendirilerek yürürlüğe konulmasına da dayanmaktadır. Nitekim Soğuk Savaş Döneminde akraba topluluklarla ilgili araştırma kuruluşlarının olmayışı ve buna bağlı olarak araştırmacıların yetişmemesi de bu bölgeye yönelik politikaların tam bir bütünlük içinde olmamasına neden olmuştu.

Bölgeyle ilgili faaliyette bulunmak isteyen kurumlar özellikle muhatap kuruluşlarıyla ilk temas sırasında TİKA ile işbirliği içerisinde olmalarına karşın, sonraki aşamalarda inceleme gezilerini ve yardımlarını kendi kaynaklarıyla karşılamışlar ve bu kurumlar koordinasyon konusunda ihmal edilmişlerdi.

Bütün bu gelişmeler Türkiye'nin kendi ekonomik koşulları oranında yatırımlar yapmak ve meyveleri uzun vadede toplanacak olan sosyokültürel ilişkileri güçlendirmek gibi daha sınırlı ve daha gerçekçi görünen alanlara çekilmesini sağladı.

Bu dönemde Türkiye'yi daha aktif bir dış politika izlemeye cesaretlendiren iki önemli gelişme söz konusu mevcuttu. İlki Rusya'nın bu dönemde yakın çevresini belli bir ölçüde terk ederek daha Batılı bir politika izlemesi olurken diğeri ise, bölgede İran nüfuzunun artmasından kaygılanan ABD'nin ve diğer Batılı devletlerin Türkiye'yi model göstererek bölgedeki etkisini arttırmasına destek vermeleriydi. Bölgede yine İran yanlısı İslami rejimlerin kurulmasından çekinen Batı, Türkiye'yi açıkça desteklerken yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri de ilk günlerde bağımsızlıklarını sağlamlaştırabilmek, dünya ile bağlantı kurabilmek, statü kazanmak ve değişimlerini gerçekleştirebilmek için Türkiye'ye yönelmişlerdi. Ancak Türkiye her zaman Orta Asya bölgesinde ABD'nin desteğini alarak dış politika izlemişti. Dolayısıyla, Türkiye Orta Asya'da kendi çıkarlarını korumaya dönük dış politikadan ziyade ABD'nin bölgede nüfuz edebilmesi için gerekli alt yapıyı oluşturma vazifesi görmüştü.

Rus siyaset bilimcisi Nikolai Nartov Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikasını Ruslar hep tehdit olarak algılamışlar ve Türkiye'nin Pantürkizm emelleriyle özdeşleştirmişlerdi diye yorumlarken Nartov bunun nedenini iki ülke arasındaki ilişkilerde tarihin etkisinin büyük olduğuna dayandırmıştı. Bununla birlikte Rusya ve İran'la artan rekabet ortamında Türkçü ve İslamcı söylemler önem kazanmıştı. Nitekim Türkiye iç siyasetinde kenDinî göstermeye başlayan “Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası” ve 21. Yüzyılın “Türk Yüzyılı” olacağına dair söylemler, bu suçlamaları adeta destekler boyutlara ulaşmıştı. Ancak kısa zaman sonra fark edildi ki Türkiye, Rusya'nın bölge üzerindeki etkinliğini hesaba katmadan bölge devletleriyle hiçbir alanda işbirliği geliştiremezdi. Niteki Sovyet döneminden kalan ekonomik ve askerî bağımlılık, Rusya'yı bölge ülkelerindeki en önemli aktör konumuna getirmişti.

Belirtmekte fayda var ki Türkiye kararlı bir şekilde gelişebilmek için jeoekonomik ve jeostratejik konumunu en iyi şekilde değerlendirmeli ve çok kapsamlı ekonomik açılım yapmalıdır. Hiç kuşkusuz öncelikle Soğuk Savaş döneminde kenar kuşak ülkesi olmasının sınırlamalarını bir kenara bırakarak Kafkaslar'a ve Orta Asya'ya açılmalıdır. Ancak şurası da bir gerçek ki Rusya'ya rağmen başarılı bir açılım gerçekleştirilemeyeceği göz ardı edilmeyerek Rusya ile ilişkilerde denge politikası

izlenmelidir. Nitekim Rusya ile rakip iki ülke yerine işbirliği yapan iki ülke konumu korunarak Türk Cumhuriyetleri ile yakınlaşma sağlanmalıdır. Bu sayede Orta Asya ile ekonomik ilişkiler daha hızlı geliştirilebilir.

Tarihin Sonu tezini geçersiz kılan dünya konjonktürü çok iyi değerlendirilmelidir. Türkiye aynı zamanda küresel ve bölgesel sorunlar için aktif olarak siyaset yapabilen bir ülke konumuna gelmeli ayrıca küresel ve bölgesel barışa katkı sağlayan bir politika benimsemelidir. Türkiye'nin bu şekilde geliştireceği denge siyaseti Türkiye'nin uluslar arası konjonktürde önemini artıracaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ababay Feridun; *Çıldır Tarihi*, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1987.
- Adibelli Barış; *Büyük Avrasya Projesi*, ABD, Rusya ve Çin'in Varolma Mücadelesi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul.2006
- Ahad Andican; *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.
- Ahat Andican; *Değişim Süresinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul 1996.
- Ahmet Yesevi Üniversitesi *Haber Bülteni*, Sayı 9, Şubat – Mayıs 1999, s. 120 – 122.
- Ahmet Yesevi Üniversitesi *Tanıtım Kitabı*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayını, Türkistan 1995.
- Alagöz Mehmet, *Sinem Yapar, Ramazan Uçtu*; “Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler.(E.t. 01.01.2012)
- Alpay Şahin; “Büyük Oyun Sürüyor”, 16.11.1996, Milliyet Gazetesi.
- Amanov Şatlık; *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2007.
- Arı Tayyar; *Uluslararası İlişkiler Teorisi: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Alfa Yay. Dağ.(3 BASKI) İstanbul 2004.
- Atakan Gül, , Gül Ayfer Yazgan; *Avrasya Boru Hatları ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Aydın Mustafa; “ *Avrasya'da Dönüşüm ve Türkiye*”, *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006 (Avrasya Üçlemesi)* , Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Azamat- İbadullalaev Kenjetayev *Dosay- Daurenkulov Kasımhan- Erbosinov Nurjan*, 1997.

- Bal İdris, *Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, (Der. İdris BAL), Ankara, Nobel Yayınları, 2004.
- Batu Nur; *Yeni Türk Dünyası ve Demokrasi 3*, Röportaj Haber, Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1993.
- Batur Nur; *Yeni Türk Dünyası ve Demokrasi 3*, Röportaj Haber, Milliyet Gazetesi, 12 Mart 1992.
- Baysal Selahattin; “ Türkmenistan Türkiye İlişkileri” Yeni Türkiye 16, *Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Ankara 1997, s. 1352.
- Baysal Selahattin; “ Türkmenistan Türkiye İlişkileri” Yeni Türkiye 16, *Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Ankara 1997, s. 1347.
- Bennigsen Alexnadre; *Soviet Muslim Intelligentsia In Central Asia Ideologies and Political Attitudes*, Middle East Technical University, Asian – African Reserarch Group No: 28, Ankara 1986.
- Bennigsen Alexandre, Chantal Lmercier; *The Afghan War and Soviet Central Asia*, Middle East Technical University, Asian – African Reserarch Group No: 30, Ankara 1986.
- Bilgin Gazi; “Türk Cumhuriyetlerinde Dönüşüm Süreci ve Dış Ticaretimiz İçin Öneriler”, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008.
- Bilginoğlu Mehmet Ali; “Dünya Enerji Piyasalarındaki Gelişme Eğilimleri ve Türkiye'nin Enerji Politikası Stratejisi”, ”, (Edt: Nejat Doğan, Ferit Kula, Mehmet Öcal) *Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğın Neresinde?*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Birer İsmail – Bircan Dokuzlar; “ Türkiye – Türkmenistan İlişkileri”, (Der: Mustafa Aydın), *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 - 2006*”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Birsel H.; *Orta Asya Jeopolitiği*, İstanbul 2006.
- Bohr Annette; “Central Asia: Responding To The Multi Vectoring Game”, http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Americas/us0510_bohr.pdf. (E.T. 11.12. 2011)

- Braker Hans; *İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*, (Çev: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:7, 1984 Ankara.
- Braker Hans; *vİslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*, Çev: Yuluğ Tekin Kurat, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Asya – Afrika Araştırmaları Grubu*, Yayın No: 7, Ankara 1984.
- Brezinski Zbigniew; *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Önceliği*, Sabah Kitapları, İstanbul 1998.
- Brezinsk Zbigniew; *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapçılık, İstanbul 1998.
- Büyübaş Hakkı, Güven Delice; “*Asya'nın Yeniden Yükselişi Üzerine*”, *Türkiye'nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğinin Neresinde*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Can Niyazi, *Türk Cumhuriyetleri Uyraklı Öğrencileri ile İlgili Kurumlarda Örgütsel Göstergeler* (Kayseri Örneğinde İki Araştırma), Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 118, Kayseri 1999.
- Capisani G.R.; *Handbook of Central Asia*, New York 2000.
- Çaşın Mesut Hakkı. “Türkiye'nin Bölgesel Güç Olma Değişkenleri ve Jeopolitik Etkenleri” *SAREM Seminer Bildirileri*, Haziran 2002.
- Çaşın Mesut Hakkı; “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rusya'nın Orta Asya Politikaları” *Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye (Sempozyum)*, *Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)*, Ankara 2007.
- Cenk Pala; “Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, (Der.: Mustafa Aydın), *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul 2007.
- Cesar Mustafa; *Türkmenistan'da Dış Ticaret'in Görünümü*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008, s. 254 - 256.
- Çakmak Haydar; <http://www.belgeler.com/blg/2r52/bolgesel-ve-kuresel-politikalarda-orta-asya> s. 46.(11.11.2012)

- Çakmak Haydar; <http://www.belgeler.com/blg/2r52/bolgesel-ve-kuresel-politikalarda-orta-asya> s. 51.(16.10.2011)
- Çakmak Haydar; <http://www.belgeler.com/blg/2r52/bolgesel-ve-kuresel-politikalarda-orta-asya> s. 50 – 51. (11.11.2012)
- Çarıkçı Emin, “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye’nin Katkıları” *Yeni Türkiye*, Sayı: 15, 1997, s.767-771.
- Çimen Ali, Fatih Şeyhanoğlu, *Zaman Gazetesi*, İstanbul.18.07.2004
- Dağı Zeynep, Kimlik, *Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya’nın Dönüşümü*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2005.
- Davutoğlu Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2009.
- Demirağ Yelda, Cem Kadreli, *Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya*, s. 94-105.
- Denizhan Emrah; “Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.2 S. 1-9.
http://www.sobiad.org/eJOURNALS/dergi_SBD/arsiv/2010_1/03emrah_denizhan.pdf (E.T. 11.11.2011)
- Denizhan Emrah; “Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası Ve TİKA”, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2010.
- Devlet Nadir, G Soysal; *Türkiye Cumhuriyeti El Kitabı*; (Çev.: İ Kalkan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- Devlet Nadir; “Türkiye’nin Avrasya’ya Yönelik Kültür Politikaları”, *Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006*, Ankara 2007, s. 299 – 300.
- Devletlerarası Anlaşmalar, *T.C Sağlık Bakanlığı’nun Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliğine İlişkin Devletlerarası Anlaşmaları*, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı No: 650 Ankara 2002.
- Doğan Nejat, Ferit Kula, Mehmet Öcal, Ayşe Aslıhan Çelenk; *Bugünün ve Geleceğin Türkiye’si, Türkiye’nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğin Neresinde?* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

- Doğangün M. Osman, “Türk Cumhuriyetleri ile Ticari ve Ekonomik İlişkilerimizin Mevcut Durumu ve Geleceğe Yönelik Değerlendirme”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı* 15. s. 809 - 813.
- Dokuzlar Bircan, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz*, IQ Kültür ve Sanat Yayınları. İstanbul, 2006.
- Dugin Alexander; *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, (Çev.: Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul 2010.
- Elekdağ Şükri; “Orta Asya’da Rekabet ve Mücadelesi”, 27.04.1998, Milliyet Gazetesi.
- Ergun Ayşe; “ Türkiye – Azerbaycan İlişkileri”, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Erol Mehmet Seyfettin; *Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye Kırgızistan İlişkileri*, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Erşen Emre; *Sovyet Sonrası Rus Avrasyacılığı ve Rusya Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2009.
- Gökçe Mustafa; *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 59 – 60. W. Gumpel, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etütleri*, S.13, Ankara 1998, s.16-43.
- Gökçe Mustafa; *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Gökçe Mustafa; *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu*, *Ankara Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007.

- Gömeç Saadettin; *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2002, s. 124. ayrıca bkz. Mustafa Kalkan, *Kırgızlar ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- Gömeç Sadettin; “Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sonbahar 2007.
- Gönlübol Mehmet; *Uluslar arası Politika İlkeler – Kavramlar – Kurumlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000.
- Gumilöv Lev Nikolayeviç; *Hunlar*, (Çev.: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2002.
- Güçlü Sami; “Türk Dünyasıyla Eğitim ve Kültür Alanındaki İlişkilerimiz”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı* 15, Mayıs – Haziran 1997, s. 698-702.
- Gündoğdu Abdullah; “Türkiye ile Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerin Tarihi Arka Planı” *Yeni Türkiye*, Ankara 1997, s. 295.
- Güneş Hakan, *Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya Politikası*, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Orta Asya'da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sempozyumu, Sarem Yayınları, Ankara 2007. s. 64 – 68.
- Hans Braker,; *İslamiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri*, (Çev: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:7, 1984 Ankara.
- Hart B. H. Lidell; *Strateji Dolaylı Tutum*, (Çev.: Cemal Enginsoy), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 247 – 250.
- Hasanoğlu Mürteza; *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Çevre Sorunları*, *Avrasya Etüdlere*, T. C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA), Ankara 2002.
- Hatiopğlu Tuba; *Kazakistan Ülke Profili*, *T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı*, Ankara 2008.
- Hatipoğlu Esra; *Türkiye – Kazakistan İlişkileri*, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

- Hayır Meryem; *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticari İlişkiler ve Coğrafyanın Buna Etkisi*,
http://web.sakarya.edu.tr/~mhayir/turkiye_ve.pdf. (E.T. 10.12.2012)
- Hayır Meryem; *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticari İlişkiler ve Coğrafyanın Buna Etkisi*,
http://web.sakarya.edu.tr/~mhayir/turkiye_ve.pdf. (E.T. 01.12.2012)
- Hayit Baymirza; *Sovyetler’de Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
- Hayit Baymirza; *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
- Huntington Samuel , *Medeniyetler Çatışması*, (Der.: Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- International Energy Agency (IEA), *Key World Energy Statistics*, 2008.
- İbadullalaev Azamat - Kenjetayev Dosay- Daurenkulov Kasımhan- Erbosinov Nurjan; “Kazakistan”, *Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Yıl:3, sayı:16, Temmuz-Ağustos, 1997, Ankara, 1997, s. 1214–1221.
- İlhan Suat; *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- İlhan Suat; *Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 153, Seri: VIII, Sayı: A.2, Ankara 1997.
- İşyar Ö. Göksel; *Bölgesel ve Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet – Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.
- Kadirov Uflat; “Özbekistan’ın Siyasî ve Ekonomik Potansiyeli” (Çev.: Elnur Osmanov), *I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – OrtaDoğu - UzakDoğu*, (Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş) – Arzu Yorkan, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
- Kalafat Yaşar , Araz Aslanlı; “*Türkiye – Azerbaycan İlişkileri*”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Agam Yayınları, Ankara 2006.

- Kalafat Yaşar , *Türkiye Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkileri*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara 2006.
- Karabulut Bilal; *Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik*, Platin Yayınları, Ankara 2005.
- Karaca Kutay, “Küresel Enerji Stratejileri Karşısında Türkiye’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi* Sarem Sayı: 10, Genelkurmay Askerî Tarih ve Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Eylül 2007.
- Karasar Hasan Ali, Sanat K. Kuşkumbayev; *Türkistan Bütünleşmesi Merkezî Asya’da Birlik Arayışları 1991 – 2001*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- Kavak Yüksel, Gülsün Atanur Başkan; “ Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim ve Uygulamaları, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20 : 92 2001, s. 92 – 93.
- Kavak Yüksel, Gülsün Atanur Başkan; “ Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim ve Uygulamaları, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 20 : 92 2001 s.103-117.
- Kaya Sezgin; “ Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi”, http://www.ataum.gazi.edu.tr/e107_files/sayi7/03-Sezgin-Kaya.pdf(E.T. 10.12.2011)
- Kazakistan Ülke Raporu, *T.C Dışişleri Bakanlığı, (TİKA) Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı*, Ankara 1994.
- Kazakistan Ülke Raporu, *Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı* No: 4, Ankara 1994.
- Kennedy Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Çev.: Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.
- Keten Mustafa, “Türk Dünyasında Çevre Koruma Çıkmazı Üzerine Düşünceler”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, 15. s. 893 – 901.
- Kırgızistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.180-184.
- Kırgızistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.158-163.

- Kırgızistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.182-188.
- Kırgızistan Ülke Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Ankara 1996.
- Kırgızistan Ülke Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Ankara 1996, s. 205.
- Kırımlı Meryem, Dilek Temiz; *Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, (Editör. İdris Bal), Algam Yayınları, Ankara 2006.
- Kırımlı Meryem, Dilek Temiz; “ Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası”, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Editör. İdris Bal, Algam Yayınları, Ankara 2006.
- Kırımlı Meryem, Dilek Temiz; *Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Algam Yayınları, Ankara 2006.
- Kireççi M. Akif; Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları / M. Akif Kireççi; editör: Murat Yılmaz - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2011, s. 35 – 36.
- Kirzioğlu M. Fahrettin; *Yukarı- Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar –İlk Kıpçaklar (M.Ö.VIII.- M.S.VI.yy) ve Son- Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks- Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska / Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, TTK Yayınları, Ankara 101, 98.
- Krumm Reinhard; *Central Asia Struggle For Power Energy and Human Rights*, Friedrich Ebert Stiftung, Germany 2007.
- Küçükaksoy İsmail; “ Türkiye Ekonomisinin Enerji Yoğunluğu ve Önemli Enerji Taşıma Projelerinin Ekonomiye Etkisi”, <http://sbe.dpu.edu.tr/11/19-41.pdf>(E.T. 10.09.2011)
- Kürşat Çağrı Üce; *Türk Dünyası-Temel Meseleler ve Çözüm Önerileri*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2001.
- Mehmet Alagöz, Sinem Yapar, Ramazan Uçtu; *Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Yaklaşım*,

http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Mehmet%20ALA%20Sinem%20YAPAR%20-%20Ramazan%20U%20C%87TU/59-74+.pdf. (E.T. 19.10.2011)

- Mukhamejanov Bektas; “Türkiye ile Kazakistan: Karşılıklı Kazanımlara Dayalı İşbirliği” (Çev.: Almagül İşina), I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – Orta Doğu - Uzak Doğu, Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş – Arzu Yorkan, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
- Muradov Reşad; “ Türkiye Azerbaycan Ekonomik İlişkileri” (Çev.: Elnur Osmanov), I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – OrtaDoğu - UzakDoğu, Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş – Arzu Yorkan, Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
- Nadir Devlet, G Soysal; *Türkiye Cumhuriyeti El Kitabı*; (Çev.: İ Kalkan), Atatürk Araştırma Devlet Nadir; “ Avrasya’ya Yönelik Kültür Politikaları”, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Nihat Batmaz; *Türkiye – Kazakistan Arasındaki Ticari – Ekonomik İlişkiler*, Türk Müteşebbüslerinin Bu ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar”
http://www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/29/4_29.pdf
- Okan Yeşilot; “Stalin Döneminde Azerbaycan’da Eğitim Politikaları”, (Edt: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin), Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul.
- Okur M. Akif; Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak: Tarihten Geleceğe Orta Asya'nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler / M. Akif Okur; editör: Murat Yılmaz - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2011, s. 20 -22
- Okur Mehmet Akif; Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak: Tarihten Geleceğe Orta Asya'nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler /

- M. Akif Okur; editör: Murat Yılmaz - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2011, s. 12 – 16.
- Olivier Roy, , *Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- Omuraliyev Ermek; *Kırgızistan'daki Yatırım İmkânları, Dış Ticaret Stratejisi ve Türkiye*, I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – Orta Doğu - Uzak Doğu, (Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş – Arzu Yorkan), Tasam Yayınları, İstanbul 2006.
- Oreskes Naomi; “Continental Drift”,
<http://www.mantleplumes.org/WebDocuments/Oreskes2002.pdf>,
University of California, San Diego.
- Öke “Dış Türkler” Türkiye Gazetesi, 5 Mart 1990.
- Özdağ Ümit, “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, Jeoekonomi, ASAM, Cilt 1, Sayı 1, İlkbahar 1999.
- Özdağ Ümit ; “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, Jeoekonomi, Asam, Cilt 1, Sayı 1, İlkbahar 1999.
- Özdamar Ramazan, “Türkiye'nin Orta Asya Politikası Eksiklikler ve Öneriler”,
<http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-asya/1555-tuerkyenn-orta-asya-politkasi-eksklikler-ve-oenerler.html>(E.T. 17.08.2011)
- Özey Ramazan; *Dünya Platformunda Türk Dünyası*, Öz Eğitim Yayınları: 11, İstanbul 1997.
- Özey Ramazan; *Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Türkiye*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998.
- Özkan Gökhan; “Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, *Akademik Bakış* C. 4 S. 7 Ankara 2010 s. 26 – 27.
- Pala Cenk; “Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, (Der: Mustafa Aydın), Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

- Pamir Necdet; “Orta Asya ve Kafkasya’da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynaklarının Rolü” 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Editör: İdris Bal, Agam Yayınları, Ankara 2006.
- Parlak Nükrettin; *Orta Asya – Kafkasya – Balkan Ülkeleri ile İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1993 – 2002)*, Tika Yayınları, Ankara 2007.
- Parlak Nükrettin; *Orta Asya – Kafkasya – Balkan Ülkeleri ile İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1993 – 2002)*, Tika Yayınları, Ankara 2007.
- Parlak Nükrettin; *Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992- 2003)*, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajanları Yayınları, Ankara 2007.
- Parlak Nükrettin; *Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992- 2003)*, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajanları Yayınları, Ankara 2007.
- Parlak Nükrettin; *Orta Asya-Kafkasya-Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992- 2003)*, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajanları Yayınları, Ankara 2007.
- Pirog Robert; CRS Report of Congress, Russian Oil and Gas Challenges.
- Pirog Robert; *CRS Report of Congress, Russian Oil and Gas Challenges*, Purtaş Fırat, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Platin Yayınları, Ankara, 2005.
- Purtaş Fırat; “Hazar Bölgesinde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı”, www.turksam.org.tr. (E.T. 10.10.2011)
- Purtaş Fırat; Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Üniversitesi, Ankara 2011, s. 16-22.
- Purtaş Fırat; Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Üniversitesi, Ankara 2011, s. 16-22.

- Purtaş Fırat; Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Üniversitesi, Ankara 2011, s. 12-23.
- Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye.
- Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye.
- Saatçioğlu Cem, İsmail Küçükaksoy; “ Türkiye Ekonomisinin Enerji Yoğunluğu ve Önemli Enerji Taşıma Projelerinin Ekonomiye Etkisi”, <http://sbe.dpu.edu.tr/11/19-41.pdf>. (E.T. 10.03.2011)
- Sağlam Mehmet; “Türk Cumhuriyetleri ile Eğitim İlişkilerimiz”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı* 15, Mayıs – Haziran 1997, s. 683 – 687.
- Saraç Esmе; *Rus Dış Politikasını Şekillendiren Temel Dinamikler Çerçevesinde Rusya Federasyonu – Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türkistan) İlişkileri (1991– 1999)*, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Timuçin Kodaman, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008.
- Sevim Ali; *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993, s.2-3. Ayrıca bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu; *Anı Şehri Tarihi (1018-1236)*, San Matbaası, Ankara 1982.
- Sevim Ali; “Sultan Alp-Arslan'ın Nasrani Memleketlerinden Olan Ani ve Diğer Bazı Yeri Fethetmesinin Zikri”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi-* A.Z.V. Togan Armağanı, Sayı:13, Erzurum, 1985, s.235-238. Urfalı Mateos, Vakayiname (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Edouard Dulaure- M. Halil Yinanç), Ankara 1987.
- Sirmen Ali; Asya'daki Türk Cumhuriyetleri Anayurt İlleri, Milliyet Gazetesi, 29 Ocak 1992.
- Sloan Geoffrey, “Sir Halford J. Mackinder: Geçmişten Günümüze Kalpgah Kuramı”, *içinde: Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya, (Edt.: Colin S. Gray-Geoffrey Sloan)*, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

- Sloan Geoffrey, Colin S. Gray; Neden Jeopolitik, Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya, Hazırlayan: Colin S. Gray, Geoffray Sloan, (Çev.: Tuğrul Karabacak); Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003.
- Soylu Hakkı; “Enerji Koridoru Olma Yolunda Türkiye İçin Doğal gazın Önemi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi Sarem Sayı:*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 10 Eylül 2007.
- Sönmez Ali; *Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri*, Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1996.
- Sönmezoğlu Faruk ve Baskın Oran, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der. Yayınları, 1994.
- Sürücü Cengiz, “ Türkiye – Özbekistan İlişkilerinin Üç Evresi”, (Der: Mustafa Aydın), *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Şekerci Beyza; *Azerbaycan Ülke Profili, Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Yapısı ve Dış Ticaret*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008.
- Şekerci Beyza; *Azerbaycan Ülke Profili, Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Yapısı ve Dış Ticaret*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008.
- Şen Mustafa; *Türkiye – Orta Asya Yatırım İlişkileri ve Bölgede Aktif Türk Girişimciler*, (Derleyen: Mustafa Aydın Türkiye'nin Avrasya Macerası), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Şen Mustafa; *Türkiye – Orta Asya Yatırım İlişkileri ve Bölgede Aktif Türk Girişimciler*, (Der.: Mustafa Aydın) Türkiye'nin Avrasya Macerası, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Şimşir Bilal; TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar) 1990 / 92. C. 1 ve C. 2

- Azerbaycan - Kazakistan Ankara, C.2 Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ankara 1993.
- Talibli Memmed; “Türkiye – Azerbaycan Siyasî İlişkileri”, (Çev.: Elnur Osmanov), *I. Uluslar arası Türk – Asya Kongresi 25 – 26 Mayıs 2006 İstanbul, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasî ve Ekonomik İlişkiler Avrasya – OrtaDoğu - Uzak Doğu*, (Editörler: Atilla Sandıklı – Elnur Osmanov – Ufuk Tepebaş – Arzu Yorkan), Tasam Yayınları, İstanbul 2006, s. 74-78.
- Tarakçı Nejat, *Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji*, Çantay Yayınları, İstanbul, 2003.
- Taşığıl Ahmet, “Orta Cumhuriyetleri’nin Politikaları, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)”, *Orta Asya’da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sempozyumu*, Sarem Yayınları, Ankara 2007.
- Taştekin Mesut; “Denge ve Derinleşme İkilemi İçinde Türkiye’nin Güvenlik Çevresi”, (Edt: Nejat Doğan, Ferit Kula, Mehmet Öcal) Türkiye’nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğin Neresinde?, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Taştekin Mesut; “Denge ve Derinleşme İkilemi İçinde Türkiye’nin Güvenlik Çevresi”, (Edt: Nejat Doğan, Ferit Kula, Mehmet Öcal) Türkiye’nin Jeoekonomisi ve Jeopolitikası Türkiye Geleceğin Neresinde?, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Tecer Ömer Çağrı; “Türkiye’nin ‘Yakın Çevre’ Politikası; Rusya Örneği”, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2010723_tr.rus.ya_kincevre.pdf(E.T. 12.10.2011)
- Tellal Erel; “Zümrüdüanka: Rusya Federasyo’nun Dış Politikası”, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/65/3/9_tellal_ere.pdf(E.T. 10.11.2011)
- Tezkan Yılmaz ; *Jeopolitik Yazılar*, “ *Jeopolitiğin Klasik Dönemi – 2 Kenar Kuşağa Hâkim Olan Dünya’ya Hâkim Olur.*”, Ülke Kitapları, İstanbul 2007, s. 13-17.

- Tezkan Yılmaz; M. Murat Taşar; *Dünden Bugüne Jeopolitik*, Ülke Kitapları Yayınları, İstanbul 2002.
- Tosunoğlu B.Tuğberk, “Türkiye’nin Bölgeye Yönelik İzlediği Politikalar ve Bu Politikaların Etkileri”, *Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Orta Asya’da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sempozyumu*, Sarem Yayınları, Ankara 2007.
- Tuğrul Zihni, Ayşe Ferdağ Tekin; *Özbekistan Ülke Profili*, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara 2008.
- Tuncer İdil; “Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini: ‘Yakın Çevre’ ve Türkiye”, Gencer Özcan – Şule Kut En Uzun Onyıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Büke Yayınları, İstanbul 2000.
- Tuncer İdil; “Rusya Federasyonunun Yeni Güvenlik Doktrini: ‘Yakın Çevre’ ve Türkiye”, Gencer Özcan – Şule Kut En Uzun Onyıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Büke Yayınları, İstanbul 2000.
- Turan Sibel; *Türkiye’nin Coğrafi Konumunun Dış Politikasına Etkisi*, Danışman: Toktamış Ateş, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.
- Turgun Almas; *Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- Türksoy Onuncu Yıl (1992-2002), Yayın No:28, Ankara 2006.
- Uğrasız Bülent; “Çin’in Orta Asya ve Hazar Bölgesine Yönelik Politikası”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 4 Sayı: 3, İzmir 2002.
- William Hale; *Türk Dış Politikası 1774 – 2000*, *Mozaik Yayınları*, (Çev.: Petek Demir), İstanbul 2003.
- Wimbush S.Enders; *Sovyet Orta Asyası’nda Soysuzlaştırma Politikası*, (Çev: Dr Yasin Ceylan), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:34, Ankara1984.

- Wimbush. Enders; *Sovyet Orta Asyası'nda Soysuzlaştırma Politikası*, (Çev: Dr Yasin Ceylan), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya – Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:34, Ankara1984.
- Yaman E., “Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası” *Avrasya Etüdüleri*, S. 23, Ankara 2002.
- Yazgan Turan; “Türkiye'nin Türk Dünyasındaki Eğitim – Öğretim Faaliyetleri”, *Türkler*, Cilt XIX, Ankara 2002.
- Yazıcı Nebahat – Ayhan Demirtaş, “Turkey's Natural Gas Necessity and Consumption”, *Energy Sources*, Sayı 23, 2001.s.16-28.
- Yom Sean L., “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği”, *Geleceğin Süper Gücü Çin içinde* (Der: A. Sandıklı; İ. Güllü), Tasam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Yuvalı Abdülkadir ; “Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Türkistan 2000.
- Yücel, Bahattin “Türk Cumhuriyetleri ve Turizm”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, s. 845 – 849.
- Yülek İ.Ertan; “Türkî Cumhuriyetler ile İşbirliği'nin Geliştirilmesi”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı S.* Ankara 1997, 15, s. 756-767.
- Yves Lacoste, Jeopolitik: *Bugünün Uzun Tarihi*, İstanbul: NTV Yayınları, 200
- Karasar Hasan Ali, Sanat K. Kuşumbayev; Türkistan Bütünleşmesi Merkezî Asya'da Birlik Arayışları 1991 – 2001, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

GAZETELER

01.04.2000, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen; “Gaz ve Politika”s. 12.

01.11.1992, Milliyet Gazetesi, s. 17.

- 02.01.1998, Milliyet Gazetesi, Zülfü Livaneli, s.5. Ayrıca bkz. Selin Çağlayan; Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılara İslamcılık, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 387.
- 03.10.1993, Milliyet Gazetesi, Şükrü Elekdağ, “ Yeni Rus Sömürgeciliği ve Akka” s. 19.
- 04.05.1992, Milliyet Gazetesi, s. 12.
- 05.08.1992, Milliyet Gazetesi, s. 10.
- 05.08.1992, Milliyet Gazetesi, s.12.
- 06.04.1989, Milliyet Gazetesi, s. 4.
- 06.06.1990. Milliyet Gazetesi, s. 4.
- 06.11.1993, Milliyet Gazetesi, s. 14.
- 08.07. 1995, Milliyet Gazetesi, s. 17.
- 08.07. 1995, Milliyet Gazetesi, s. 17.
- 1 Kasım 1992, Milliyet Gazetesi, s. 14.
- 10 Mart 1992, Milliyet Gazetesi.
- 10 Mart 1992, Milliyet Gazetesi.
- 10.04.1993, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen; “Kırgızistan İle Özel İlişkiler”, s. 15.
- 11 Mart 1992, Milliyet Gazetesi.
- 11.02.1992, Milliyet Gazetesi, s. 7.
- 14.02.2000, Milliyet Gazetesi, s. 23.
- 14.03.1991, Milliyet Gazetesi, s. 14.
- 15 Mart 1992, Milliyet Gazetesi, “Yeni Cumhuriyetler ve Türkiye 7”, Mehmet Turgut, Milliyet Gazetesi.
- 15.01.2000, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen; “ Soğuk Savaş’a Dönüş mü?” s. 18.
- 15.04.1998, Milliyet Gazetesi, s. 15.
- 16 Kasım 1999 Hürriyet Gazetesi.
- 16.04.2002, Milliyet Gazetesi, s. 18.

- 17.06.1992, Milliyet Gazetesi, s. 4.
- 17.12.1996, Milliyet Gazetesi, Taha Akyol, “Erbakan’a Sitem” s. 18.
- 18 Ekim 1994, Milliyet Gazetesi, “Rusya’yı Korkutan Zirve” s. 14.
- 18.06.2001, Milliyet Gazetesi, s. 18.
- 18.10. 2000, Milliyet Gazetesi, s. 24.
- 18.10.2000, Milliyet Gazetesi, s. 18.
- 19.09. 1997, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen “ Rus Politikası” s. 18.
- 19.10.1994, Milliyet Gazetesi, s.20.
- 19.10.1994,Taha Akyol, “Türk Zirvesi”, Milliyet Gazetesi, s.19.
- 19.11.1999, Milliyet Gazetesi, s. 18.
- 20.02.1992. Derya Sazak, “ Mektup Açıklansın” Siyaset Günlüğü, Milliyet Gazetesi, s. 12.
- 21.06.2000, Milliyet Gazetesi, s. 24.
- 22.01.1992, Milliyet Gazetesi, s.9.
- 22.01.1992. Milliyet Gazetesi, s.9.
- 22.05.1999, Milliyet Gazetesi, s. 9.
- 23.12.1996, Milliyet Gazetesi, s. 20.
- 24.04.1992, Milliyet Gazetesi, s. 12. Sami Koken; “Rus Politikasında Tornistan mı?”
- 24.11. 1993, Milliyet Gazetesi, Sami Kohen, s. 16.
- 26 Ocak 1992, Milliyet Gazetesi
- 26 Ocak 1992, Milliyet Gazetesi.
- 26.09.1993, Milliyet Gazetesi, Şükrü Elekdağ; “ Moskova’da Demokratik Darbe”
- 27.05.1991, Milliyet Gazetesi, s. 15.
- 27.09.1991, Milliyet Gazetesi, s. 17.
- 28 Ocak 1992, Milliyet Gazetesi.
- 28 Ocak 1992, Milliyet Gazetesi.

29 Ocak 1992, Milliyet Gazetesi.

29 Ocak 1992, Sabah Gazetesi

29 Ocak 1992, Sabah Gazetesi

29 Ocak 1992, Sabah Gazetesi

29 Ocak 1992, Sabah Gazetesi. “Türk Kartı” Güngör Mengi.

29.04.1992, Milliyet Gazetesi, s. 17.

31.12.1991, New York Times.

Hürriyet Gazetesi 15.04.1998.

Hürriyet Gazetesi, 08.12.1995.

Hürriyet Gazetesi, 25.03.1996.

Milliyet Gazetesi, 25 Mart 1992.

WEB ADRESLERİ

<http://www.kardeskalemler.com/haziran2009/icindekiler.htm>. (E.T.13.10.2011)

www.diyamet.gov.tr. (E.T.11.12.2011)

www.tudev.org.tr. (E.T.16.10.2011)

www.tumgazeteler.com/haberleri/avrasya-islam-surasi. (E.T.16.11.2011)

www.turksoy.org.tr. (E.T.13.10.2011)

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/20483.asp>. (E.T.10.10.2011)

<http://avrasya-is.org>. (E.T.16.10.2011)

<http://avrasya-is.org>. (E.T.16.10.2011)

http://sosyaldergi.usak.edu.tr/2009_2/200902SKOC.pdf(E.T.07.10.2011)

<http://turkiyat.marmara.edu.tr/index>. (E.T.15.11.2011)

<http://web.manas.kg/index.php/tr>. (E.T.15.11.2011)

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/10/18/251405.asp>. (E.T.15.11.2011)

<http://www.ahmetozer.org/makale.htm>.ahmet özer “Küreselleşme ve dünyadaki gelişmeler”. (E.T.15.11.2011)

- http://www.ayk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=section&id=9&Itemid=7
7. (E.T.10.09.2011)
- http://www.belgenet.com/arsiv/clhaber_07.html. (E.T.01.07.2011)
- <http://www.deik.org.tr/bultenler/200261892647turkmenistan-ulkebulteniekim2000>.
(E.T.15.12.2011)
- <http://www.ekodialog.com/Makaleler/turk-cumhuriyetlerinde-muteahhitlik-hizmetleri.html>. (E.T.19.12.2011)
- <http://www.haber10.com/haber/959>. (E.T.21.11.2011)
- <http://www.ilesam.org.tr/sayfa1.asp?id=1176>(E.T.22.11.2011)
- <http://www.koksav.org.tr/amac-t.htm>. (E.T.06.11.2011)
- http://www.koksav.org.tr/Yayinlar/ka_index.htm. (E.T.03.11.2011)
- <http://www.millifolklor.com/tr/>(E.T.27.12.2011)
- <http://www.radikal/online/tr/Yorum.asp?> Nejat Eslen; “Hep çatışma üreten bölge”
(E.T.01.10.2011)
- <http://www.tudev.org.tr>. (E.T.10.11.2011)
- <http://www.tudev.org.tr>. (E.T.10.11.2011)
- <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=786>. (E.T.11.11.2011)
- <http://www.otuken.comtr>. (E.T.11.11.2011)
- <http://www.turksoy.org.tr/tr/anasayfa.html>. (E.T.11.11.2011)

BİLDİRİLER

- Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 23 – 35.
- Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 63 – 74.
- Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 75 – 88.

Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 75 – 88.

Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 75 – 88

Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 36 – 45.

Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s.32.

Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Cumhuriyetleri Türk ve Akraba Toplulukları ile Eğitim İlişkilerimiz, Ankara 1998, s. 23 – 35

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: DPT: 2410 – ÖİK 471, Türkiye – Türk Cumhuriyetleri Rapor Özeti, Ankara 1995, s. 39 – 40.

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: DPT: 2410 – ÖİK 471, Türkiye – Türk Cumhuriyetleri Rapor Özeti, Ankara 1995, s. 37.

T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk Cumhuriyetlerinin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri, Aralık 2007 Ankara, s. 1–7.

T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk Cumhuriyetlerinin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri, Aralık 2007 Ankara, s. 1–7.

T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk Cumhuriyetlerinin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri, Aralık 2007 Ankara, s. 1–7.

T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk Cumhuriyetlerinin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri, Aralık 2007 Ankara, s. 1–7.

T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türk Cumhuriyetlerinin Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri, Aralık 2007 Ankara, s. 1–7.

T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

T.C Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri (Azerbaycan,...s. 9 – 48.

T.C Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri (Azerbaycan,...s. 99 – 132.

T.C Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri Azerbaycan,...s. 165 – 169.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No: Dpt: 2410 – Öik: 471 Dünyada Küreselleşme Ve Bölgesel Entegrasyonlar (At, Nafta, Pasifik) Ve Türkiye (At, Efta, Kei, Türk Cumhuriyetleri, İslam Ülkeleri, Eco) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Türkiye – Türk Cumhuriyetleri rapor Özeti. Ankara 1995,s.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı,
<http://www.pyramidsfair.com/pdf/bdt/Azerbaycan.pdf>.

T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı Ülke Profilleri, Ankara 2000, s. 138.

T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı Ülke Profilleri, Ankara 2000, s. 175.

T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı Ülke Profilleri, Ankara 2000, s. 102.

T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı Ülke Profilleri, Ankara 2000, s. 54.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Kırgızistan Ülke Raporu*, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Ankara 1996, s. 7.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkmenistan Ülke Raporu, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı* (TİKA) Ankara 1996, s 16 – 17.

T.C. Kültür Bakanlığı Belgeleri. EK'de

T.C. Ulaştırma Bakanlığı

T.C.Başbakanlık Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, Ülke Profilleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, II. Türk Cumhuriyetleri İşadamları Kurultayı, 24 – 25 Kasım 2000, İstanbul, s. 175 – 190.

TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 16.

TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 23.

TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 54.

TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 54.

TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 80

- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 1998 s.7–8
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2002 s.51
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.186.
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.20–22
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.3–4
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004 s.76
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2004.
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2005 s.72
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2005 s.74
- TİKA Faaliyet Raporu, Ankara 2005, s. 3.
- TİKA Kazakistan Ülke Raporu, Ankara 1994, s. 17 – 21.
- TİKA Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara 1996, s. 254.
- TİKAKa Türkmenistan Ülke Raporu, s. 255.
- Türk İşbiliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Tika Faaliyet Raporu, Ankara 2005, s.
- Türkiye'nin Enerji Satrancı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2007, s.5.
- Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.154
- Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.155
- Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.152.
- Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.156–157
- Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.150–151 TİKA Faaliyet Raporu, 1996, s.24; TİKA Faaliyet Raporu, 1998, s.16; TİKA Faaliyet Raporu, 2002, s.28–29

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.157

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.160

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.153

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.152

Türkmenistan Ülke Raporu, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Ankara 1996, s.160

Türkmenistan Ülke Raporu, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı No:29, Ankara1996 , s. 65 – 66.

DİZİN

A

ABD, 9, 19, 20, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 36, 41, 44, 45, 57, 66, 67, 68, 69, 104, 119, 127, 132, 234, 240, 278, 348, 349
 Adolf Hitler, 23
 Afganistan, 20, 27, 36, 38, 45, 56, 66, 189, 297
 Afrika, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 45, 70, 94, 106, 140, 173, 189, 245
 Ahmet Necdet Sezer, 79, 90
 Aksar Akayev, 38, 88
 Aktaş, 86
 Alfred Thayer, 20
 Alman, 21, 23, 132, 294
 Almatı, 80, 291, 301
 Amerika, 1, 5, 9, 17, 19, 20, 21, 24, 31, 32, 65, 66, 173, 242, 300
 Amerika Birleşik Devletleri, 1, 5, 19, 20, 21, 31, 66, 173, 300
 Ankara, 12, 13, 14, 15, 17, 21, 23, 24, 27, 31, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 45, 50, 67, 70, 77, 78, 88, 89, 90, 94, 103, 104, 105, 108, 114, 117, 118, 123, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 139, 140, 141, 156, 157, 163, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 230, 231, 232, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 260, 261, 262, 263, 264, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 293, 298, 301
 Aral, 175, 291, 297
 Astana, 291
 Asya, 18, 20, 24, 29, 32, 34, 35, 36, 38, 41, 45, 56, 59, 66, 67, 68, 70, 115, 119, 124, 128, 132, 140, 171, 175, 242, 245, 246, 249, 250, 254, 301
 Aşkabat, 86, 168, 169, 170, 282, 283, 284, 293, 294, 301
 Atlantislerin, 52, 55
 Avrasya, 9, 14, 15, 17, 22, 24, 25, 27, 30, 32, 36, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 66, 69, 78, 90, 94, 102, 115, 119, 124,

128, 139, 140, 141, 173, 188, 230, 231, 240, 242, 243, 245, 246, 249, 250, 253, 254, 256
 Avrupa, 17, 18, 20, 22, 24, 31, 32, 40, 41, 45, 54, 86, 90, 102, 115, 140, 172, 173, 174, 297
 Avustralya, 18, 20
 Ayaz Mutalibov, 75
 Azerbaycan, 27, 37, 40, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 93, 94, 101, 102, 103, 105, 106, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 123, 127, 132, 141, 170, 172, 174, 175, 181, 189, 230, 236, 246, 249, 253, 254, 261, 262, 269, 270, 271, 272, 273, 288, 289, 290, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 345, 346

B

Bakü, 41, 68, 77, 115, 180, 232, 269, 270, 271, 288, 289
 Baltık Denizi, 17
 Batı Asya, 1
 Beyazrus, 294
 Bill Clinton, 41
 Bişkek, 38, 89, 90, 157, 173, 276, 277, 278, 299
 Bosna Hersek, 230
 Buhara, 296
 Bulgaristan, 172, 174, 189
 Buz Denizi, 18

C

Cambul, 291
 Ceyhan, 68, 115
 Ceyhun, 297
 Cumaliev, 90

Ç

Çarlık Rusya, 56
 Çekoslovakya, 174
 Çıldır, 240, 248
 Çimkent, 291
 Çin, 18, 20, 25, 29, 30, 34, 39, 45, 54, 58, 66, 67, 68, 69, 127, 240, 245, 255, 256, 291, 299, 300

D

Doğu Avrupa, 1, 17, 23, 25, 35, 173, 297
 Doğu Sibirya, 20
 Dünya Adası, 17, 18, 25

E

Ebulfez Elçibey, 75
 Elçibey, 40, 75, 76, 77, 78
 Ermeni, 289, 294
 Erzurum, 252

F

Fars, 294
 Fergana, 296
 Franklin Roosevelt, 41

G

Gence, 77, 289
 Girne, 173
 Gorbacov, 50, 52, 87
 Güney Yarım Küre, 20
 Güngör Mengi, 36, 259
 Gürcistan, 103, 115, 132, 141, 172, 175, 289
 Gürcü, 289, 294

H

Hausehofer, 22
 Haydar Aliyev, 77, 78, 79
 Hazar Denizi, 27, 40, 113, 289, 291
 Himalayalar, 18
 Hindistan, 18, 20, 26, 36, 67, 301
 Hunlar, 245
 Huntington, 23, 246
 Hürriyet, 41, 90, 232, 257, 259

I

I. Dünya Savaşı, 17, 20, 31
 II. Dünya Savaşı, 1, 14, 18, 19, 23, 31, 34
 Irak, 20, 66

I

İkinci Dünya Savaşı, 5, 21, 49
 İpek Yolu, 157
 İran, 20, 26, 27, 31, 36, 39, 45, 56, 66, 67, 77, 86, 87, 89, 102, 132, 284, 289, 301
 İstanbul, 12, 14, 15, 17, 18, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 35, 36, 37, 38, 41, 45, 50, 57, 66, 68, 69, 73, 74, 90, 102, 115, 119, 124, 128, 132, 171, 174, 175, 231, 232, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 253, 254, 255, 256, 262, 263, 269, 270, 273, 274, 281, 285
 İzmir, 29, 232, 255, 269, 270, 271, 280, 284, 386

J

Japonya, 18, 22, 36, 68, 297, 300

K

Kabar, 156
 Karabağ, 40, 75, 77, 289
 Karadeniz, 17, 35, 38, 174, 175
 Karaganda, 291
 Karakalpak, 294
 Kazak, 79, 80, 85, 102, 141, 173, 256, 274, 294
 Kazakistan, 27, 28, 30, 66, 70, 79, 80, 82, 90, 93, 94, 102, 104, 105, 106, 109, 112, 117, 118, 119, 132, 141, 172, 174, 175, 189, 230, 235, 245, 246, 247, 254, 262, 269, 273, 274, 275, 276, 284, 291, 297, 299, 301, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 345, 347
 Kelbecer, 76
 Kenar Kuşak, 18, 19, 20
 Kerimov, 82, 83
 Kıbrıs, 37, 173, 175, 231
 Kırgız, 38, 104, 123, 141, 156, 157, 176, 245, 276, 277, 278, 299
 Kırgızistan, 27, 38, 65, 70, 82, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 112, 123, 124, 125, 132, 141, 156, 157, 171, 172, 173, 174,

176, 189, 247, 248, 250, 254, 262,
269, 276, 277, 278, 284, 291, 294,
297, 298, 299, 301, 336, 337, 338,
339, 340, 342, 344, 345, 347, 348
Kırgızlar, 123, 245
Kızılsu, 300
Konfiçyusçu, 24
Kore, 20, 68, 127
Kubaniçbek, 90
Kuzey Yarım Küre, 20
Kürt, 294

L

Letonya, 172
Lezgi, 289, 294

M

Macaristan, 173, 301
Mackinder, 14, 17, 18, 21, 25, 252
Mahan, 20, 21
Manas, 157
Moğolistan, 54, 102, 171, 172
Moldova, 141, 171, 172
Moskova, 29, 39, 68, 70, 79, 82, 127,
301

N

Nahçıvan, 77, 78
Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, 78
NATO, 6, 67, 237
Nur Sultan Nazarbayev, 79

O

Orta Asya, 8, 17, 26, 27, 29, 30, 31, 32,
34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 56,
57, 58, 66, 67, 68, 74, 75, 87, 89, 94,
101, 103, 104, 105, 118, 126, 131,
134, 139, 140, 141, 170, 171, 172,
174, 234, 236, 240, 242, 243, 244,
245, 250, 251, 253, 254, 255, 297,
299, 345

Ö

Özbekistan, 27, 28, 29, 66, 69, 70, 81,
82, 83, 94, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 110, 112, 126, 127, 128, 129,
131, 132, 141, 172, 173, 174, 175,
185, 236, 246, 254, 262, 269, 278,
279, 280, 281, 284, 291, 296, 297,
299, 336, 337, 338, 339, 340, 341,
344, 345, 348, 349

P

Pakistan, 20, 26, 36, 45, 67, 127, 284
Polonya, 54, 172, 173

R

R. Kjellen, 44
Rus, 6, 18, 25, 28, 30, 35, 54, 55, 56,
58, 66, 71, 77, 78, 79, 81, 244, 289,
294
Rusya, 6, 9, 17, 18, 20, 22, 26, 27, 28,
29, 30, 33, 34, 35, 39, 42, 44, 45, 50,
52, 54, 55, 56, 58, 65, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 76, 77, 79, 82, 86, 87, 89, 94,
102, 103, 105, 106, 108, 114, 127,
172, 189, 230, 240, 242, 243, 244,
251, 252, 254, 258, 289, 291, 301

S

Samkoçavto, 128
Semipalatinsk, 291
Seyhun, 297
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği,
1, 26, 39, 50, 55, 101, 132, 269
Sovyetler Birliği, 1, 5, 9, 19, 27, 28, 30,
34, 36, 37, 44, 45, 52, 55, 74, 93, 94,
103, 107, 117, 234, 235
SSCB, 9, 23, 27, 29, 36, 49, 73, 80, 139,
293
Suret Hüseyinov, 77
Süleyman Demirel, 41, 77, 78, 79, 80,
86, 89, 232, 281

Ş

Şanghay, 65, 66, 67, 68, 256

T

Tacik, 294
 Tacikistan, 27, 65, 70, 141, 172, 175, 230, 297, 299
 Tanşuğ Bleda, 86
 Taşkent, 102, 106, 185, 278, 279, 280, 281, 283, 296, 301
 Thayer, 20
 Tiflis, 68, 115
 Turgut Özal, 77, 86, 270
 Türkistan, 67, 68, 70, 79, 240, 256, 275, 291
 Türkiye, 1, 5, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 27, 28, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 67, 71, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 139, 140, 157, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 188, 189, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 261, 262, 263, 264, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 289, 300, 301, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 385, 386

Türkiye Cumhuriyeti, 5, 6, 41, 80, 86, 88, 89, 102, 133, 170, 173, 174, 230, 243, 249, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 385, 386
 Türkmenistan, 27, 28, 29, 30, 70, 85, 86, 87, 94, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 112, 131, 132, 133, 134, 135, 141, 161, 163, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 187, 189, 230, 236, 242, 254, 262, 263, 264, 269, 282, 283, 284, 286, 291, 293, 297, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 345, 349, 350

U

Ukrayna, 94, 102, 106, 132, 141, 172, 230
 Uygurlar, 255

V

Viyanalı, 24
 Vladimir Putin, 28

Y

Yaşar Kalafat, 114, 231, 246, 247
 Yılmaz, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 90, 246, 254, 255

EKLER

EK – 1⁵¹³**Türkiye – Azerbaycan**

1. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Arasındaki Ekonomik Ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol. (Ankara, 10 Ocak 1990)
2. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Arasında Sınır Ticaretine İlişkin Protokol.(Ankara, 10 Ocak 1990)
3. Türkiye İle Azerbaycan Arasında 1990–1992 Dönemi Kültürel Ve Bilimsel Değişim Programı. (Ankara, 10 Ocak 1990)
4. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında 14 Ocak 1990 Tarihli Kültürel Ve Bilimsel Değişim Anlaşmasının Tatbikatına Dair Azerbaycan SSC Ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlıklarınca İmzalanan Mukavele.
5. İki Kardeş Şehir Olan İzmir Ve Bakü’de Bulunan Ege Üniversitesi İle Azerbaycan Devlet Üniversitesi Arasında İlim, Tedris, San’ At Ve Kültür Mevzularında Mübadele İle Alakalı Protokoldür. (Bakü,5 Mayıs 1990)
6. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı İle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Arasında Tıp Ve Sağlık Bakanlığı Alanında 1990–1992 Yıllarına İlişkin İşbirliği Protokolü.(Ankara,21 Haziran 1990)
7. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti Arasında Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması Ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılması İle İlgili Anlaşma.(Ankara, 19 Eylül 1990)
8. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Bakü Ve İstanbul Arasında Tarifeli Ve Tarifesiz Hava Ulaşımının Açılmasına İlişkin Anlaşma.(Ankara,19 Eylül 1990)
9. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Haberleşme Konularına İlişkin Anlaşma. (Ankara. 19 Eylül 1990)

---

⁵¹³ Bilal Şimşir; TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar) 1990 / 92. C. 1 ve C. 2 Azerbaycan - Kazakistan Ankara, C.2 Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Ankara 1993.

10. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Deniz Ve Nehir Taşımacılığına İlişkin Anlaşma. (Ankara,19 Eylül 1990)
11. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Sınır Ticaretinin Geliştirilmesine İlişkin Protokol. (Ankara,19 Eylül 1990)
12. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yapılan Görüşmelere İlişkin Protokol .(Ankara, 19 Eylül 1990)
13. Bakü Devlet Üniversitesi İle İzmir Ege Üniversitesi Arasında İmzalanan Protokole Ek Protokol. (29 Kasım 1990)
14. Sınırdaki Aras Nehri Üzerinde Türk-Sovyet Sınırında Kara Ve Demir Yolu İnşaatı Ve Sınır Kapısının Açılması Konusunda Protokol. (Bakü, 16 Ocak 1991)
15. Aras Nehri Üzerine Köprü Yapılması Ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılması İle İlgili Mutabakat Zaptı.(Ankara,25 Şubat 1991)
16. Aras Nehri Üzerine Köprü Yapılması Ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılması İle İlgili Protokol. (Bakü, 15 Mart 1991)
17. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Mutabakat Tutanağı. (Bakü,16 Mart 1991)
18. Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti İle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Turizm İşbirliği Protokolü. (Bakü,16 Mart 1991)
19. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Turgut Özal' In Azerbaycan Cumhuriyetini Ziyaret Sonuçları Üstüne Ortak Bildiri.(Bakü,16 Mart 1991)
20. Türkiye Cumhuriyeti İle Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Arasında 1991–1993 Dönemi Kültürel, Eğitsel Ve Bilimsel Değişim Protokolü. (Ankara, 20 Mayıs 1991)
21. Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması Ve Türk-Sovyet Sınır Kapısının Açılmasıyla İlgili Mutabakat Zaptı. (Bakü, 16 Kasım 1991)
22. İstanbul Marmara Üniversitesi Ve Bakü İngilizce Azerbaycan Üniversitesi Arasında Yapılan Protokol.(31 Aralık 1991)
23. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Yeniden Diplomatik İlişkilerin Tesisi Hakkında Protokol. (Bakü,14 Ocak 1992)

24. Bakü Devlet Üniversitesi İle İzmir Ege Üniversitesi Arasında Yapılan Ek-2 Protokol. (Bakü, 20 Ocak 1992)
25. Bakü Devlet Üniversitesi İle İzmir Ege Üniversitesi Arasında Yapılan Ek-3 Protokol. (Bakü, 20 Ocak 1992)
26. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İş Birliği Ve İyi Komşuluk Antlaşması. (Ankara, 24 Ocak 1992)
27. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu İle Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Teleradyo Verilişleri Şirketi Arasında İşbirliği Protokolü. (Ankara, 24 Ocak 1992)
28. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı İle Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü. (Bakü, 28 Şubat 1992)
29. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Vize Muafiyeti Antlaşması. (Bakü, 28 Şubat 1992)
30. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan'a Bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Arasında İşbirliği Protokolü.(Ankara, 24 Mart 1992)
31. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Sağlık Bakanlığı Arasında Tıp Ve Sağlık Alanında İşbirliği Antlaşması. (1992–1995) (Bakü, 24 Nisan 1992)
32. Azerbaycan Sağlık Bakanlığı İle Türkiye Sağlık Bakanlığı Ve Türkiye İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası Arasında İmzalanan İşbirliği Protokolü. (Bakü,24 Nisan 1992)
33. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Hava Taşımacılığı Antlaşması. (Bakü,2 Mayıs 1992)
34. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) İle Azerbaycan Devlet Radyo-Televizyon Komitesi Arasında İşbirliği Protokolü.(Bakü, 2 Mayıs 1992)
35. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik Ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması.(Bakü, 3 Mayıs 1992)
36. Türkiye-Azerbaycan Ortak Bildirisi. (Bakü, 3 Mayıs 1992)
37. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı İle Azerbaycan Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Bakanlığı Arasında Tıp Ve Sağlık Alanında 1991–1995 Yıllarına İlişkin İşbirliği Antlaşması Mutabakat Zaptı. (13.5.1992)
38. Ankara Üniversitesi İle Azerbaycan Bilimler Akademisi Arasında İşbirliğine İlişkin Protokol. (15.5.1992)

39. Azerbaycan Ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluk, Komşuluk, Arkadaşlık Ve İyi Niyet Memorandumu. (Ankara. 26 Haziran 1992)
40. Ankara Üniversitesi İle Lankaran Üniversitesi (Azerbaycan) Arasında Akademik, Bilimsel Ve Kültürel İşbirliği Protokolü. (30.6.1992)
41. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 11 Ağustos 1992)
42. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Sözleşmesi. (Ankara,11 Ağustos 1992)
43. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Sözleşmesine Ek Protokol. (Ankara, 11 Ağustos 1992)
44. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı İle Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında İşbirliği Ve Dayanışma Protokolü. (Ankara, 11.8.1992)
45. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret Ekonomik İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 1 Kasım 1992)
46. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması. (Ankara, 1 Kasım 1992)
47. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Ulaştırma Altyapısı İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 1 Kasım 1992)
48. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Turizm İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 1 Kasım 1992)
49. Türkiye Bilimsel Ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) İle Azerbaycan İlimler Akademisi Arasında Bilimsel Ve Teknik İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 1 Kasım 1992)
50. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği Ve Dayanışma Anlaşması. (Ankara, 2 Kasım 1992)
51. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Hukuki, Ticari Ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma Sözleşmesi.(Ankara, 2 Kasım 1992)
52. Türkiye-Azerbaycan Mutabakat Muhtırası (Eximbank Çerçeve Anlaşması). (Ankara, 2 Kasım 1992)
53. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Uzman Eğitimi Konusunda Protokol. (Ankara, 2 Kasım 1992)

54. Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü. (Ankara, 2 Kasım 1992)
55. Türkiye Cumhuriyeti Devlet İstatistik Enstitüsü İle Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi Arasında İşbirliği Programı. (Ankara, 2 Kasım 1992)
56. Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Tahsili Nazırlığı İle Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Arasında Eğitim-Öğretim Alanında İşbirliği Ön Anlaşması
57. Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Tahsili Nazırlığı İle Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Arasında Eğitim-Öğretim Alanında İşbirliği Anlaşması.
58. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Tahsili Bakanlığı Arasında Eğitim Konusunda İşbirliği Mutabakat Zaptı.

Türkiye – Kazakistan

59. Türkiye Ve Kazakistan Arasında 1990–1992 Yıllarına İlişkin Kültürel İşbirliği Anlaşması. (Alma-Ata, 5 Aralık 1990)
60. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Ve Kazakistan SS Cumhuriyeti Devlet Kültür Komitesi Arasında Kültür İşbirliği Sözleşmesi. (Alma Ata, 5 Aralık 1990)
61. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan S.S.C Arasında Niyet Protokolü. (Alma-Ata, 5 Aralık 1990)
62. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı İle Kazakistan S.S.C Devlet Kültür Komitesi Arasında Kültür İşbirliği Sözleşmesi Uygulama Programı. (İstanbul, 31 Ocak 1991)
63. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı İle Kazakistan S.S.C Sağlık Bakanlığı Arasında, Tıp Ve Sağlık Arasında 1991–1995 Yıllarına İlişkin İşbirliği Protokolü. (Ankara, 14 Şubat 1991)
64. Türkiye Ve Kazakistan Sağlık Bakanları Arasında Yapılan Protokol. (26 Şubat 1991)
65. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan S.S.C Arasında İşbirliği Anlaşması. (Alma-Ata, 15 Mart 1991)
66. Kazakistan Haberleşme Bakanlığı İle Türk PTT İdaresi Arasında İşbirliğine İlişkin Ortak Niyet Beyanı. (Alma-Ata, 15 Mart 1991)

67. Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı İle Kazakistan S.S.C Dışışleri Bakanlığı Arasında Danışmalara İlişkin Protokol. (Alma-Ata, 15 Mart 1991)
68. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan S.S.C Arasında Ticari Ve Ekonomik İşbirliğine Dair Protokol. (Alma-Ata, 15 Mart 1991)
69. Kazakistan Ssc Haberleşme Bakanlığı İle Türk PTT İdaresi Arasında Niyet Protokolü.(İstanbul, 30 Nisan 1991)
70. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan S.S.C Arasında Ticari, Ekonomik, Bilimsel Ve Teknik İşbirliğine Dair Anlaşma. (Ankara, 26 Eylül 1991)
71. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan S.S.C Arasındaki İlişkilerin İlkeleri Ve Amaçları Hakkında Bildiri. (Ankara, 26 Eylül 1991)
72. Türkiye Ve Kazakistan Cumhurbaşkanları Tarafından İmzalanan Mutabakat Zaptı. (Ankara, 26 Eylül 1991)
73. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan S.S.C Arasında Ulaştırma Ve Haberleşme Alanında İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 26 Eylül 1991)
74. Ankara Üniversitesi İle Abay Kazak Devlet Pedogoji Üniversitesi Arasında İşbirliğine İlişkin Protokol. (30 Eylül 1991)
75. Kazakistan Cumhuriyeti İle Türkiye Cumhuriyeti Arasında Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü, Alma-Ata, 1 Aralık 1991.
76. Kazakistan Cumhuriyeti Farabi Vakfı Başkanı İle Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı Arasında Yapılan Görüşme Zaptı. (10 Aralık 1991)
77. Ankara Üniversitesi Rektörü İle Kazakistan Farabi Vakfı Başkanı Arasında Yapılan Protokol. (11 Aralık 1991)
78. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Kazakistan Farabi Vakfı Arasında Yapılan Protokol. (11 Aralık 1991)
79. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Arasındaki İşbirliği Ön Protokolü. (Alma-Ata, 8 Şubat 1992)
80. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol. (Alma-Ata 2 Mart 1992)
81. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Vize Muafiyet Anlaşması. (Alma-Ata, 2 Mart 1992)
82. Türkiye İle Kazakistan Arasında Mutabakat Zaptı (Agreed Minutes Veya Eximbank Çerçeve Anlaşması). (Alma-Ata, 30 Nisan 1992)

83. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü. (Alma-Ata, 30 Nisan 1992)
84. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Bilim, Kültür Ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması. (Alma-Ata, 1 Mayıs 1992)
85. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Hava Taşımacılığı Anlaşması. (Alma-Ata, 1 Mayıs 1992)
86. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması. (Alma-Ata, 1.5.1992)
87. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Teşviki Ve Korunmasına Dair Anlaşma. (Alma-Ata, 1.5.1992)
88. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu İle Kazakistan Devlet Radyo Ve Televizyon Şirketi Arasında İşbirliği Protokolü. (Alma-Ata, 1.5.1992)
89. Türkiye Cumhuriyeti İle Kazakistan Cumhuriyeti Arasında Uzman Eğitimi Konusunda Protokol. (Alma-Ata, 1 Mayıs 1992)
90. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İle Kazakistan Devlet Başkanı Tarafından İmzalanan Ortak Bildiri. (Alma-Ata, 1 Mayıs 1992)
91. Türkiye-Kazakistan Ortak Niyet Beyanı. (Alma-Ata, 1 Mayıs 1992)
92. Türkiye Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı İle Kazakistan Kocalıgtarı Kooperatifleri Arasında İmzalanan Protokol. (20.7.1992)
93. Türkiye Eximbank İle Kazakistan Alem Bank Arasında Kredi Anlaşması. (Ankara, 29.7.1992)
94. 165 Milyon Dolarlık Kredi Anlaşmasının Ödeme Şartları Hakkında Türkiye Eximbank İle Kazakistan Alem Bank Arasında Yapılan Genel Çerçeve Anlaşması. (Ankara,29.7.1992)
95. Ankara Üniversitesi İle Kazakistan Eğitim Bakanlığı Bilimsel, Akademik, Kültürel İşbirliği Protokolü. (4 Ağustos 1992)
96. Türkiye Cumhuriyeti Bayburt Şehri İle Kazakistan Cumhuriyeti Türkistan Şehri Belediye Başkanları Arasında Tanzim Edilen Niyet Protokolü, (Bayburt, 22 Kasım 1992)
97. Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi İle Kazakistan Cumhuriyeti Al-Farabi Üniversitesi Arasında İşbirliğine İlişkin Niyet Protokolü. (Alma-Ata, 15 Aralık 1992)

98. Ankara Üniversitesi İle Alma-Ata Pedagoji Yabancı Diller Üniversitesi Arasında Bilimsel, Akademik, Kültürel İşbirliği Protokolü. (18 Aralık 1992)
99. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İle Kazakistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında Güvenlik İşbirliği Protokolü. (1992)

Türkiye-Kırgızistan

1. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Ekonomik Ve Ticari İş Birliğine Dair Protokol. (Ankara, 29 Mayıs 1991)
2. Kırgız Cumhuriyeti İle Türkiye Cumhuriyeti Arasında 1991–1993 Dönemi Kültürel, Eğitsel Ve Bilimsel Değişim Protokolü. (Ankara, 12 Temmuz 1991)
3. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgız Cumhuriyeti Arasında Dostluk Ve İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 23 Aralık 1991)
4. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgız Cumhuriyeti Arasında Ekonomik Ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma.(Ankara, 23 Aralık 1991)
5. Türkiye Ve Kırgızistan Cumhurbaşkanları Tarafından İmzalanan Mutabakat Zaptı. (Ankara, 23 Aralık 1991)
6. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Temsilcileri Teatisi Hakkında Protokol. (Ankara, 23 Aralık 1991)
7. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol. (23 Aralık 1991)
8. Kırgızistan Yardımseverler Vakfı İle Türkiye Diyanet İşleri Bakanlığı Arasında Yapılan Görüşme Zaptı. (Ankara, 23 Aralık 1991)
9. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Kırgız Cumhuriyeti Halka Bilim Öğretme Bakanlığı Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı. (Bişkek, 6.2.1992)
10. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı İle Kırgızistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında Danışmanlara İlişkin Protokol. (Bişkek, 3 Mart 1992)
11. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgız Cumhuriyeti Arasında Vize Muafiyet Anlaşması. (Bişkek, 3 Mart 1992)

12. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Kültür Ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği Anlaşması. (Bişkek, 3 Mart 1992)
13. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Kırgız Cumhuriyeti' Nin Halka Bilim Öğretme Bakanlığı Arasında İşbirliği Hakkında Protokol. (Bişkek, 3 Mart 1992)
14. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Kırgız Cumhuriyeti' Nin Halka Bilim Öğretme Bakanlığı'nın Oş Devlet Pedagoji Enstitüsü Arasındaki İşbirliği Hakkında Protokol. (Bişkek, 3 Mart 1992)
15. Ege Üniversitesi Ve Işık-Köl Devlet Eğitim Enstitüsü Arası Niyetler Protokolü. (Bişkek, 3 Mart 1992)
16. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Uluslararası Kara Yolu Taşımacılığı Anlaşması. (Bişkek, 28.4.1992)
17. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki Ve Korunması Anlaşması. (Bişkek, 28.4.1992)
18. Türkiye İle Kırgızistan Arasında Mutabakat Tutanağı (Agreed Minutes Veya Eximbank Çerçeve Anlaşması) (Bişkek, 28.4.1992)
19. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Bişkek'te Türkoloji Koleji Kurulmasına Dair Anlaşma. (Bişkek, 29.4.1992)
20. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu İle Kırgızistan Devlet Tv Ve Radyo Ajansı Arasında İşbirliği Protokolü. (Bişkek, 29.4.1992)
21. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Alanında Teknik İşbirliği Protokolü. (Bişkek, 29 Nisan 1992)
22. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Hava Hizmetleri Hakkında Protokol. (Bişkek, 29.4.1992)
23. Türk Eximbank'ın Kırgızistan İle İşbirliği Hakkında Mutabakat Muhtırası. (Bişkek, 29.4.1992)
24. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İle Kırgız Cumhurbaşkanı Tarafından İmzalanan Ortak Bildiri. (Bişkek, 29 Nisan 1992)

25. Ankara Üniversitesi İle Kırgızistan OŞ Devlet Üniversitesi Arasında Bilimsel, Akademik, Kültürel İşbirliği Protokolü. (20 Mayıs 1992)
26. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İle Kırgız Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında Suçla Mücadele Ve Toplumsal Güvenliliğin Sağlanması Konularında İşbirliğine Dair Anlaşma. (Bişkek, 23 Temmuz 1992)
27. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Uzman Eğitimi Protokolü. (Ankara, 28.7.1992)
28. 75 Milyon ABD Dolarlık Kredi Anlaşmasının Ödeme Koşulları Hakkında Türk Eximbank İle Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Bankası Arasında Varılan Çerçeve Anlaşması. (Ankara,29.7.1992)
29. Türkiye Cumhuriyeti İle Kırgızistan Cumhuriyeti Arasında Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü. (Bişkek, 2 Aralık 1992)

Türkiye - Özbekistan

30. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı İle Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Arasında Tıp Ve Sağlık Alanında 1991–1995 Yıllarına İlişkin İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 25 Şubat 1991)
31. Türkiye Sağlık Eğitimi Vakfı İle Özbekistan Sağlık Bakanlığı Arasında İmzalanan Protokol. (Taşkent, 25 Şubat 1991)
32. Türkiye Tedavi Hizmetleri Vakfı İle Özbekistan Sağlık Bakanlığı Arasında İmzalanan Protokol. (Taşkent, 25 Şubat 1991)
33. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin İlke Ve Amaçları Hakkında Anlaşma. (Ankara, 19 Aralık 1991)
34. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Ekonomik Ve Ticari İş Birliğine Dair Anlaşma. (Ankara, 19 Aralık 1991)
35. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Konsolosluk Temsilcileri Tealisi Hakkında Protokol. (Ankara, 19 Aralık 1991)

36. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Kültürel, Bilimsel, Eğitim, Sağlık, Spor Ve Turizm Alanında İşbirliği Anlaması. (Ankara, 19 Aralık 1991)
37. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında 1992–1993 Dönemi Kültürel, Eğitsel Ve Bilimsel Değişim Protokolü. (Ankara, 19 Aralık 1991)
38. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Ulaştırma Ve Haberleşme Alanında İşbirliği Konusunda Anlaşma. (Ankara, 19 Aralık 1991)
39. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu İle Özbekistan Radyo Ve Televizyon Devlet Komitesi Arasında İşbirliği Protokolü. (Ankara, 19 Aralık 1991)
40. Anadolu Ajansı İle Özbekistan Haber Ajansı (UZTAG) Arasında Haberleşme Ve İşbirliği Protokolü.(Ankara, 19 Aralık 1991)
41. Türkiye Ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Tarafından İmzalanan Mutabakat Zaptı. (Ankara, 19 Aralık 1991)
42. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı Ve Özbekistan Yüksek Ve Orta Öğretim Bakanlığı Arasında Anlaşma. (Taşkent, 31. 01. 1992)
43. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Özbekistan Ali Tahsil Vezirliği Arasındaki 1992–1996 Dönemi İşbirliği Ön Protokolü. (Taşkent, 31.12.1992)
44. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Özbekistan Halk Talimi Vezirliği Arasında İş Birliği Ön Protokolü. (1992–1996). (Taşkent, 31.12.1992)
45. Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi İle Özbekistan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Taşkent Tıp Enstitüsü Arasında Bilim, Uzman, Eğitim, Spor Ve Turizm Alanlarında İşbirliği Protokolü. (11.2.1992)
46. Taşkent Devlet İktisat Üniversitesinde Özbek-Türk İşletmecilik Okulu Açılmasına İlişkin Niyet Protokolü. (24.2.1992)
47. Ankara Üniversitesi Ve Taşkent Devlet Ekonomi Üniversitesi Arasında Bilimsel, Teknik Ve Ekonomik İşbirliği Protokolü. (28.2.1992)
48. Ankara Üniversitesi İle Taşkent Üniversitesi Arasında İşbirliğine İlişkin Protokol. (28.2.1992)

49. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol. (Taşkent, 4 Mart 1992)
50. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Özbekistan Halk Talimi Vezirliği Arasındaki İşbirliği Mutabakat Zaptı.(1992–1996) (Taşkent, 4 Mart 1992)
51. İki Kardeş Şehir Olan İzmir Ve Taşkent'te Bulunan, Ege Üniversitesi İle Taşkent Üniversitesi Arasında İlim, Tedris, Sanat Ve Kültür Mevzularında Mübadele İle Alakalı Protokol.(Taşkent, 4 Mart 1992)
52. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı İle Özbekistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arasında Diplomatik Alanda İşbirliğine İlişkin Protokol. (Taşkent, 5.3.1992)
53. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İle Özbekistan Ali Tahsil Vezirliği Arasında 1992–1996 Dönemi İşbirliği Mutabakat Zaptı. (Taşkent, 5 Mart 1992)
54. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İle Özbekistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü. (Ankara, 7 Nisan 1992)
55. Özbekistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı Ve Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği Arasında Niyet Protokolü. (Taşkent, 16 Nisan 1992)
56. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Olarak Teşviki Ve Korunması Anlaşması. (Taşkent, 28.4.1992)
57. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması. (Taşkent, 28.4.1992)
58. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Hava Hizmetlerine Dair Protokol. (Taşkent, 28.4.1992)
59. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayinin Geliştirilmesi İçin Teknik İşbirliği Protokolü. (Taşkent,28.4.1992)
60. Türk Eximbank'ın Özbekistan İle İşbirliği Hakkında Mutabakat Muhtırası. (Taşkent, 28.4.1992)

61. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu İle Özbekistan Devlet Televizyon Ve Radyo Şirketi Arasında İşbirliği Protokolü. (Taşkent, 28.4.1992)
62. T.C. Ziraat Bankası İle Özbekistan Agroindustrial Bank Arasında İmzalanan Mutabakat Mektubu. (Taşkent, 28.4.1992)
63. Türkiye Ve Özbekistan Arasında Mutabakat Tutanağı. (Taşkent, 28.4.1992)
64. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel'in Özbekistan Resmi Ziyareti Hakkında Ortak Bildiri. (Taşkent, 28 Nisan 1992)
65. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Hava Taşımacılığı Anlaşmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası. (Taşkent, 12.5.1992)
66. Türk Eximbank İle Özbekistan Dış Ekonomik Faaliyetler Bankası Arasında Kredi Anlaşması. (Ankara, 5.6.1992)
67. Ankara Üniversitesi Ve Taşkent Tekstil Ve Hafif Endüstri Yuldash Ahunbaev Enstitüsü Arasında İşbirliği Protokolü. (Ankara, 26 Haziran 1992)
68. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasındaki Ek Protokol. (Ankara, 15 Temmuz 1992)
69. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 15 Temmuz 1992)
70. Taşkent'te Bir Basımevi Kurulmasına Dair Türkiye Özbekistan Ön Protokolü. (Taşkent, 23 Temmuz 1992)
71. Türkiye Cumhuriyeti İle Özbekistan Cumhuriyeti Arasında Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü. (3 Aralık 1992)
72. Taşkent Devlet İktisat Üniversitesi İle İstanbul Marmara Üniversitesi Arasında Yapılan Bilimsel, Teknik Ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması. (1992)

Türkiye-Türkmenistan

73. Türkiye Türkmenistan Arasında 1990–1992 Yılları İçin Kültürel Değişim Programı. (Aşkabat, 16 Ekim 1990)
74. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik, Ticari, Bilimsel Ve Kültürel İşbirliği Protokolü. (Aşkabat, 7 Kasım 1990)
75. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı İle Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Arasında, Tıp Ve Sağlık Alanında 1991–1995 Yıllarına İlişkin İşbirliği Anlaşması. (Aşkabat, 23 Şubat 1991)
76. Türkiye Ve Türkmenistan SSC Kültür Bakanlıkları Arasında Kültürel Değişim Program Mukavelesi Uygulamasına Dair Sözleşme. (Ankara, 11 Haziran 1991)
77. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Arasında Dostluk Ve İşbirliği Anlaşması. (Ankara, 3 Aralık 1991)
78. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Arasında Ekonomik Ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma. (Ankara, 3 Aralık 1991)
79. Türkiye Cumhurbaşkanı İle Türkmenistan Devlet Başkanı Tarafından İmzalanan Mutabakat Zaptı. (Ankara, 3.12.1991)
80. Türkmenistan Cumhuriyeti Kadısı İle Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı Arasında Yapılan Görüşme Zaptı. (Ankara, 3.12.1991)
81. Türkiye Ve Türkmenistan Milli Eğitim Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü. (Mutabakat Zaptı) (Ankara, 3 Aralık 1991)
82. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü İle Türkmenistan Cumhuriyeti Din İşleri Heyeti Arasındaki Protokol. (Ankara, 3 Aralık 1991)
83. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında 1992–1993 Dönemi Kültürel Ve Bilimsel Değişim Protokolü. (Aşkabat, 27 Aralık 1991)
84. Türkmenistan Ve Türkiye Milli Eğitim Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü. (3 Şubat 1992)
85. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkında Protokol. (Aşkabat, 1 Mart 1992)

86. Türkiye Ve Türkmenistan Milli Eğitim Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü (Mutabakat Zaptı). (Aşkabat, 1 Mart 1992)
87. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Vize Muafiyet Anlaşması. (Aşkabat, 1 Mart 1992)
88. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İle Türkmenistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Arasında Suça Karşı Mücadele Ve Toplum Emniyeti Konularındaki İşbirliği Hakkında Protokol. (3 Nisan 1992)
89. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Türkmenistan'dan Türkiye'ye Doğal Gaz Gönderilmesi Hakkında Anlaşma. (Aşkabat, 1 Mayıs 1992)
90. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) İle Türkmenistan Devlet Radyo-Televizyon Komitesi Arasında İşbirliği Protokolü. (Taşkent, 1 Mayıs 1992)
91. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Olarak Teşviki Ve Korunması Hakkında Anlaşma. (Aşkabat, 2.5.1992)
92. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması. (Aşkabat, 2.5.1992)
93. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Hava Taşımacılığı Anlaşması. (Aşkabat, 2.5.1992)
94. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Bilim, Kültür Ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması. (Aşkabat, 2 Mayıs 1992)
95. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Protokolü. (Aşkabat, 2.5.1992)
96. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Uzman Eğitimi Konusunda Protokol. (Aşkabat, 2 Mayıs 1992)
97. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Ve Türkmenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Tarafından İmzalanan Ortak Bildiri. (Aşkabat, 2 Mayıs 1992)
98. Türkiye İle Türkmenistan Arasında Mutabakat Tutanağı. (Aşkabat, 2.5.1992)

99. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İle Türkmenistan İçişleri Bakanlığı Heyetlerinin Görüşme Protokolü. (Aşkabat, 25 Temmuz 1992)
100. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Eğitim İşbirliği Anlaşması. (9 Eylül 1992)
101. Türkiye Cumhuriyeti İle Türkmenistan Cumhuriyeti Arasında Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolü. (Aşkabat, 4 Aralık 1992)
102. İzmir Ege Üniversitesi İle Aşkabat'taki Türkmenistan Devlet Üniversitesi Arasında İlim, Tedris, San'at Ve Kültür Mevzularında Mübadele İle Alakalı Protokoldür.

TÜRKİYE - TÜRK CUMHURİYETLERİ

(ÇOK TARAFLI ANLAŞMALAR)

103. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri Arasında Standardizasyon Toplantısı Ve Bölgeler Arası Standardizasyon Birliği (B.A.S.B) Kurulması Kararı. (Ankara, 9–14 Eylül 1991)
104. Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Ve Bölge Ülkeleri Arasında Kurulan Bölgeler Arasında Kurulan Bölgeler Arası Standardizasyon Birliği'nin İkinci Genel Kurul Toplantısı Ve Kararları. (Ankara, 8–11 Nisan 1992)
105. İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Türkiye, Türkmenistan Ve Özbekistan Arasında Ortak Projelerin Uygulanmasıyla İlgili Ekonomik İşbirliği Anlaşması. (Aşkabat, 10.5.1992)
106. İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Türkiye, Türkmenistan Ve Özbekistan Devlet/Hükümet Başkanları Tarafından İmzalanan Ortak Bildiri. (Aşkabat, 10.5.1992)
107. İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Türkiye, Türkmenistan Ve Özbekistan Devlet/Hükümet Başkanları Aşkabat Toplantısı Sonunda Yapılan Basın Açıklaması. (Aşkabat, 10.5.1992)
108. Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları Konferansı Ortak Bildirisi. (Ankara, 18.5.1992)

109. Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanlarının “Ortak Türkçe” Önerisi. (Ankara, 20 Mayıs 1992)
110. Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları 1’inci Konferansı Sonuç Bildirgesi. (İstanbul, 20.6.1992)
111. “Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Konseyi” Çalışma Yönergesi. (Türkiye’nin Taslak Önerisi) (İstanbul, 20 Haziran 1992)
112. Türk Cumhuriyetleri Devlet/Hükümet Başkanlarınca İmzalanan Ankara Bildirisi. (Ankara, 31 Ekim 1992)

EK - 2

ÜLKE PROFİLLERİ VE HARİTALARI

TÜRK CUMHURİYETLERİ

514

⁵¹⁴ TİKAKa Türkmenistan Ülke Raporu, s. 255.

AZERBAIJAN

AZERBAIJAN HARİTASI

515

516

⁵¹⁵ TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 16.

⁵¹⁶ TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 23.

AZERBAYCAN ÜLKE RAPORU

GENEL BİLGİLER

Resmi Adı : Azerbaycan Cumhuriyeti

Egemenlik İlanı Tarihi :18 Ekim 1991

Bağımsızlık İlanı Tarihi : 30 Ağustos 1990⁵¹⁷

Anayasa'nın Kabul Tarihi :12 Kasım 1995 yılında halk oylaması-referandum yoluyla kabul edilmiştir.

Yönetim Şekli :Parlamenter Cumhuriyet

Başkenti :Bakü

Bayrak : Azerbaycan bayrağı mavi gök rengi, kırmızı ve yeşil yatay şeritlerden oluşmuştur ve kırmızı zemin üzerinde ak renkte sağa bakan bir hilal ve sekiz köşeli bir yıldızdan oluşmaktadır. Bayraktaki gök renk Türklüğü, yeşil renk İslamiyeti, kırmızı renk ise uygarlığı temsil etmektedir. Resmi renkler ve boyut 5 Şubat 1991 tarihinde kabul edilmiştir.

Para Birimi : Azerbaycan Manatı

Yüzölçümü (metre kare) : 86.000km²

Nüfusu : (1999) 7.953.400

(2009) 8.922.000

Toplam nüfus büyüme oranı : %0,89'dur.

Yaş grubu - Toplam nüfustaki payı:

0-14 - 33.0

15-29 - 28.9

30-44 - 17.7

⁵¹⁷ Dar anlamıyla devletin, sınırları belirlenmiş toprakları (teritoryal) üzerinde bir başka erkin güç kullanmaması anlamına gelen egemenlik, geniş anlamda devlet gücü, devlet otoritesi, kamu gücü gibi kavramlarla ifadesini bulan ve devletin, kamu ve özel yaşama müdahalesine onay veren bir anlayışı simgelemektedir. "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması" Halil İbrahim Aydın, Veysel Ayhan; Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi, <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/egemenlik> Bağımsızlık, bir milletin veya bir devletin, kendi vatandaşları veya nüfusu tarafından özgürce yönetilebilmesidir. Yani egemenlik haklarının başkasının elinde olmamasıdır

45-59 - 12.0

60 + - 8.4

Nüfusun Kompozisyonu 91.2% Azeri, 2.2% Lezgi, 1.8% Rus, 1.5% Ermeni (Dağlık Karabağ), 0.2% Gürcü, 3.8% Diğer

İdari Bölgeler : Azerbaycan Cumhuriyeti üniter devlettir. Rayon adı verilen, il ve ilçelere karşılık gelen idari bölgelere ayrılmıştır. Bir Özerk Cumhuriyet (Nahçıvan), 66 rayon, 13 şehir rayonu, 70 şehir (11 Büyükşehir) mevcuttur.

Önemli Şehirleri : Bakü, Lenkeran, Gence, Kuba

Komşuları : Kuzeyde Rusya, kuzey batıda Gürcistan, batıda Ermenistan, güneyde İran ve batıda (Azerbaycan'a bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile komşu olan)Türkiye ile komşudur. Doğu sınırını Hazar Denizi çizmektedir

İklim : Azerbaycan'da ılıman bir iklim vardır fakat Hazar Denizinden içeriye doğru, yüksek dağlarda ve diğer yüksek kesimlerde sert bir iklimle karşı karşıya kalınır. Yüksek kesimlerde kışlar uzun, soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise serin geçer.

Önemli Nehirleri : Aras ve Kura Nehirleri

Önemli Gölleri : Sarısu Gölü

Karayollarının Uzunluğu : 30.400 km.

Demiryollarının Uzunluğu : 2.090 km.

Deniz Ulaştırması: Hazar Denizi yoluyla yapılır.

Önemli Doğal Kaynakları : petrol, doğal gaz, demir cevheri

Temel Tarımsal Kaynakları : Yetiştirilen başlıca ürünler tahıl, meyve, pamuk, çay, tütün ve üzumdür. Ayrıca, dut ağacından yılda 5.000 ton ipek kozası elde edilmektedir.

Temel Sanayi Dalları : Azerbaycan'da sanayi sektörü, net maddi üretimin % 48,3'ünü oluşturmaktadır. : Enerji, metalürji, makine, imalat, kimya, orman ürünleridir

İhracat : En önemli ihracatı petroldür. Yine Petro-kimya ürünleri de ihracatta önemli yer tutmaktadır.⁵¹⁸

⁵¹⁸ TİKA Kazakistan Ülke Raporu, Ankara 1994, s. 17 – 21.

İthalat : Deri, kösele, pamuk, sebze, kuru baklagiller, bal, şeker, hayvansal gıdalar, fenoller ve fenol alkol çeşitleri.⁵¹⁹

KAZAKİSTAN

KAZAKİSTAN HARİTASI

520

KAZAKİSTAN ÜLKE RAPORU

GENEL BİLGİLER

Resmi Adı :	:Azerbaycan Cumhuriyeti
Egemenlik İlanı Tarihi	: 25 Ekim 1990
Bağımsızlık İlanı Tarihi	: 16 Aralık 1991
Anayasa'nın Kabul Tarihi	: 28 Ocak 1993

⁵¹⁹ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.pyramidsfair.com/pdf/bdt/Azerbaycan.pdf>.

⁵²⁰ TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 80

- Yönetim Şekli** : Cumhuriyet
- Başkenti** : Astana
- Bayrak** : 4 Mayıs 1992’de kabul edilen bayrak Gök mavisi Kazakistan’ın birliğini ve barışı simgelerken altın renkli şerit eski Altın Ordu devletini, ayrıca Kazakistan’a özgü olan kültürü simgeler.
- Para Birimi** : Tenge
- Yüzölçümü (metre kare)** : 2.724.900
- Önemli Şehirleri** : Almatı, Cambul, Çimkent, Türkistan, Karaganda, Semipalatinsk,
- Komşuları** : Komşuları olarak kuzeyde Rusya, güneyde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti bulunur. Ülkenin ayrıca Hazar Denizi ve Aral Gölü'ne kıyısı vardır.
- İklim** : Kazakistan’ın okyanuslardan uzak kalması ve deniz tesirini iç kısımlara girmesini engelleyen büyük dağların olması, Kazakistan iklimini kıtasal kara iklim yapmaktadır. Ülke genelinde yaz ve kış ayları arasında ısı farkı çok büyüktür.
- Önemli Nehirleri** : Ural, Emba, Siriderya, Sarısu, İli, İrtiş
- Önemli Gölleri** : Aral, Balkaş, Alakol, Tengiz, Zaysan, Selatitengiz Gölleri

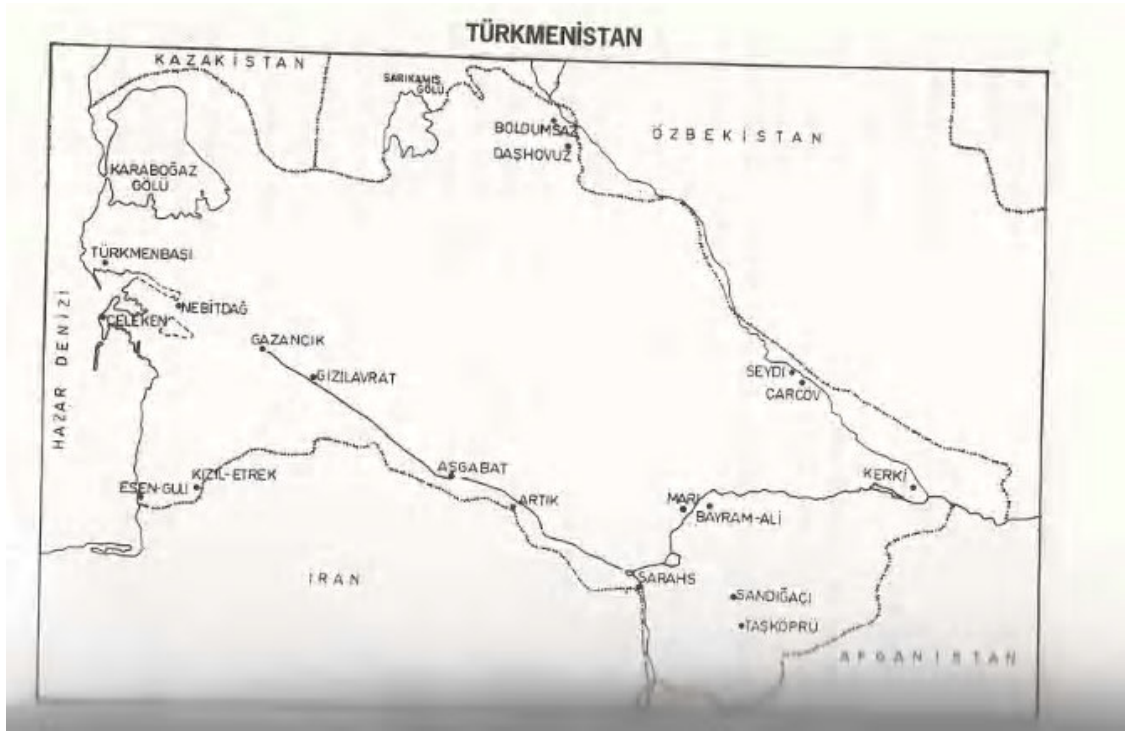
TÜRKMENİSTAN

TÜRKMENİSTAN HARİTASI

521

⁵²¹ TİKA Faaliyet Raporu 2005, s. 54.

522

TÜRKMENİSTAN ÜLKE RAPORU

GENEL BİLGİLER

Resmi Adı	Türkmenistan Cumhuriyeti
Egemenlik İlanı Tarihi	22.08.1990
Bağımsızlık İlanı Tarihi	27.10.1991
Anayasa'nın Kabul Tarihi	18.05. 1992
Yönetim Şekli	Cumhuriyet
Başkenti	Aşgabat
Bayrak	Yeşil bir zemin üzerinde beyaz bir ay, beş yıldız ve beş Türkmen halı motifi)
Para Birimi	Türkmenistan Manatı (01.11.1993 tarihinden itibaren Türkmen Manatı kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten önce SSCB rublesi kullanılıyordu. Mart 199, 2700 Manat = 1 Dolar)

⁵²² TİKA Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara 1996, s. 254.

Yüzölçümü (metre kare) 488.100 km² (195.000mil²), (toplam yüzölçümünün 375.000 km²'si çöldür.)

Nüfusu 382.487 (1897), 1.516.375 (1959), 1. 510. 000 (1970), 2.158.880 (1979), 3.600.000 (1990), 3.838.108 (1992), 4.254.000 (1993), 4.483.000 (1995)

Nüfusun Kompozisyonu % 77 Türkmen, % 9.2 Özbek,% 6.7 Rus, % 2 Kazak, % 1.1 Tatar, % 0.9 Azeri, % 0.9 Ermeni, % 0.1 Alman, % 2.1 Diğer (Ukraynalı, Beyazrus, Letonyalı, Moldavalı, Gürcü, Lezgi, Fars, Kürt, Tacik, Rus Yahudisi, Karakalpak, Beluşi) (1995)

Önemli Şehirleri Aşkabat, Marı (Merv), Türkmenbaşı (Krasnovodosk)
Doşhovuz, Çardcov, Nebit – Dağ, Köhne Ürgenç, Kerki

Komşuları (Sınırların toplam uzunluğu: 3. 736 km)

İklim Suptropikal Çöl

Önemli Nehirleri : Tecen, Murgap ve Atrek

Önemli Gölleri : Karaboğaz Gölü

Karayollarının Uzunluğu 21.400 km

Demiryollarının Uzunluğu 2.138 km

Kırgızistan'ın Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: CCC, BDT, ERBD, IMF (26.01.1992), BM (02.03.1992), AGİT, ECE, ESCAP, IBRD, ICAO, IDB, ILO, IMO, INTELSAT, IOC, ISO, ITU, OIC, OSCE, PFP, UNCTAD, UNESCO, UPU, WHO, WMO, WTO, NACC, ECO, EKTO (Uzak Doğu Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Özel Organizasyonu, FAO

ÖZBEKİSTAN

ÖZBEKİSTAN HARİTASI

523

ÖZBEKİSTAN ÜLKE RAPORU

GENEL BİLGİLER

Resmi Adı : Özbekistan Cumhuriyeti

Egemenlik İlanı Tarihi : 20 Haziran 1990

Bağımsızlık İlanı Tarihi : 1 Eylül 1991

Anayasa'nın Kabul Tarihi 8 Aralık 1992

Yönetim Şekli : Cumhuriyet

Başkenti : Taşkent

Bayrak : mavi zemin Türklüğü, beyaz zemin adaleti, yeşil zemin ise konukseverliği temsil etmektedir. İki ince kırmızı çizgi ise güçlü olmayı simgeler. Yarım ay ise, "yenilenme"yi anlatmaktadır.

Para Birimi : Özbek Somu

Yüzölçümü (metre kare) 447.400

Önemli Şehirleri : Taşkent, Fergana, Buhara, Andican

Komşuları : Özbekistan; Kazakistan, Tacikistan, Afganistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile komşudur.

İklim : Yazları sıcak ve kurak kışları soğuk ve karasal iklimdir.

Önemli Nehirleri : Sirderya (Seyhun) ve Amuderya (Ceyhun) en önemli nehirlerdir. Ayrıca, Surhanderya, Karaderya, Zerefşan, Kaşkaderya ve Narin deryaları da bulunmaktadır.

Önemli Gölleri : En büyük gölü Aral'dır.

Karayollarının Uzunluğu : 89.210 km

Demiryollarının Uzunluğu : 6800 km

Temel Sanayi Dalları : Özbekistan'ın sanayisi diğer Orta Asya cumhuriyetlerine nispetle daha çok gelişmiştir. Traktör, tarım makineleri, pamuk toplama makineleri, motor, petrol işleme makineleri üreten fabrikalar başta gelen sanayi kuruluşlarıdır. Bunların yanı sıra çimento, kimya, çelik, gıda vs. alanlarında da sanayi kuruluşları bulunmaktadır.

Dış Ticaret : İhraç ettiği ürünlerinin başında bazı gıda maddeleri ve tarım ürünleri, altın cevheri başta olmak üzere çeşitli maden cevherleri, elektrik ve doğal gaz gelir. İthal ettiği malların başında da ulaşım araçları, makineler, petrol ürünleri, kimyasal maddeler ve bazı gıda maddeleri gelir. Dış ticareti en çok BDT ülkeleri, Doğu Avrupa ülkeleri, Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya iledir. 1991'deki dış ticaret açığının yaklaşık 7 milyar dolar olduğu tahmin edilmiştir.

KIRGIZİSTAN

KIRGIZİSTAN HARİTASI⁵²⁴

525

526

⁵²⁴ Kırgızistan Ülke Raporu, Türk İşbiliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Ankara 1996.

⁵²⁵ Türk İşbiliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Tika Faaliyet Raporu, Ankara 2005, s.

⁵²⁶ Kırgızistan Ülke Raporu, Türk İşbiliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Ankara 1996, s. 205.

KIRGIZİSTAN ÜLKE RAPORU

GENEL BİLGİLER

Resmi Adı	:Kırgız Cumhuriyeti
Egemenlik İlanı Tarihi	:15 Aralık 1990
Bağımsızlık İlanı Tarihi	:31 Ağustos 1991
Anayasa'nın Kabul Tarihi	:5 Mayıs 1993
Yönetim Şekli	:Cumhuriyet
Başkenti	:Bişkek (602 000)
Bayrak	: Kırmızı fonun merkezinde sarı bir güneşten meydana gelmiştir. Güneşin 40 ışını, 40 Kırgız boyunu temsil eder. 3 Mart 1992'de kabul edilmiştir. ve ortasında tunduk sembolü bulunmaktadır
Para Birimi	Som (10 Mayıs 1993 tarihinde tedavüle çıkmıştır. Kırgızistan Orta Asya Cumhuriyetleri içinde milli Parasını tedavüle çıkaran ilk ülkedir.)
Yüzölçümü (metre kare)	:198 500 metre kare
İdari Bölgeler	:Çuy (739000), Issık-kul (424000), Oş (1411000), Talas (203000), Celal-Abad (814000), Narın (269000).
Önemli Şehirleri	: Bişkek,Oş , Karakol, Calal-Abad, Tokmok, Kara- Balta
Komşuları	: Kuzeyde Kazakistan,güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batısında Özbekistan Ve güneybatısında Tacikistan'dır. Sınırlarının toplam uzunluğu 4500 kilo metre'dir.
İklim	:Karasal iklim.

Önemli Nehirleri	: Narın, Tar, Kurşab, Talas, Alay, Çuy ve Kızılsu
Önemli Gölleri	: Ülkede 3000'eyakın göl vardır bunlardan en önemlisi, aynı zamanda dünyanın ikinci en büyük krater Gölü olan Issık Gölü'dür.
Karayollarının Uzunluğu	: 23 000 kilo metre
Demiryollarının Uzunluğu	: 340 kilo metre
Önemli Doğal Kaynakları	: Kömür, altın, civa ve uranyum.
Temel Tarımsal Kaynakları	: Pamuk, yün, ipek, sebze ve meyve, saman ve kenevir.
Temel Sanayi Dalları	: Tekstil, gıda, maden ve metelurji endüstrisi, elektronik Demirdışı metaller, şeker, ipek ve koza işleme deri İşleme, tarım ve iş makinaları, konservecilik.
Başlıca İhraç Malları	: Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışı; Demir ve demir dışı meteller, inorganik kimyasal Maddeler, kömür, ham deri ve yün BDT içi; elektirik, pamuk, yün, ham deri, kimyasal Ürünler, güpre ve metal.
Başlıca İthal Malları	: BDT dışı; gıda, makine-teçhizat, petrol, gaz, ulaşım Araçları ve tüketim malları. BDT içi; makine, ham petrol ve gaz
Kırgızista'nın Ticaret Yaptığı	
Başlıca BDT dışı Ülkeler	
İhracat	: Çin Halk Cumhuriyeti, İngiltere, Fransa, Almanya İsviçre, Japonya, Türkiye, Hollanda.
İthalat	: Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti

Almanya, Macaristan, Türkiye, Çek Cumhuriyeti
Slovakya,İngiltere.

Dış İlişkiler

: Kırgızista,halen 130 civarında ülke tarafından
Tanınmış olup,80'i aşkın ülke ile diplomatik
Cumhuriyeti,Rusya Federasyonu,Almanya,
İran,Belarus,Kazakistan ve Hindistan.

Kırgızistan'ın

Dış Temsilcilikleri

: Kırgızistan'ın toplam 14 dış temsilciliği
bulunmaktadır.

Bunlardan, Washinton,Ankara,Pekin,Bürüksel
Yeni Delhi,Moskova,Kiev,Almatı,Minsk,Taşkent
Aşkabat,BM Nezhindeki Daimi Temsilcilik
Düzeyinde olup, Viyana ve Cenevre'dekiler ise
Temsilcilik düzeyindedir.

Kırgızistan'ın Üye Olduğu

Uluslararası Kuruluşlar

:BM,AGİK,Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK),
Dünya Bankası(IBRD),Uluslararası Para Fonu (IMF),
Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO), AvrupKalkın ve
İmar Bankası (EBRD),Uluslararası Sivil Havacılık
Teşkilatı (ICAO),UNIDO, Dünya sağlık Örgütü
(WHO),UNESKO,Uluslararası Finans Kuruluşu
(IFC),İslam kalkınma Bankası,UluslararasıEnerji
Ajansı,Asya Kalkınma Bankası,BM Asya Pasifik
Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP).

TÜRK KÜLTÜR KÜŞAĞI
26 Ocak 1992 - Sayı 11 - 11. Sayı

Birçok sorular, içtihatler ve sorularla ilgili sorular da zamanla aklımıza ve yüze tutacaktır. Bu soruların bazıları, kültürün, edebiyatın ve sanatın gelişimini etkileyen bazı faktörlerdir. Soruların bazıları ise, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır.

D ANA, 1927 yılında, Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli rol oynamış bir kişi olarak tanınmaktadır. Bu kişiyi tanımlayan sorular, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır. Bu soruların bazıları, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır. Bu soruların bazıları, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır.

Ö MİLLÎ, bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramın tanımı, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır. Bu kavramın tanımı, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır. Bu kavramın tanımı, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır.

Bu soruların bazıları, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır. Bu soruların bazıları, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır. Bu soruların bazıları, Türkiye'nin kültürüyle ilgili sorulardır.

528

Asya'da yeni irlige dogru

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, beş Orta Asya cumhuriyetini biraraya getirmeye çalışıyor. Nazarbayev, "5 cumhuriyet birada olmazsak, işlerimiz çok zor olur" diyor. Değerlendirmesindeki "5'imiz" den kasıt Orta Asyalılar; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan. "Neden Azerbaycan yok" diye sorınca, "Onlar bu işlere uzak bakar" diyorlar.

veye de...
Kazakistan...
devlet...
başkanı...
Nursultan...
Nazarbayev...
Orta Asya...
cumhuriyetini...
biraraya...
getirmeye...
çalışıyor.

ediyor. Q metitleri...
kazakistan...
devlet...
başkanı...
Nursultan...
Nazarbayev...
Orta Asya...
cumhuriyetini...
biraraya...
getirmeye...
çalışıyor.

tarafında...
kazakistan...
devlet...
başkanı...
Nursultan...
Nazarbayev...
Orta Asya...
cumhuriyetini...
biraraya...
getirmeye...
çalışıyor.

belirley...
kazakistan...
devlet...
başkanı...
Nursultan...
Nazarbayev...
Orta Asya...
cumhuriyetini...
biraraya...
getirmeye...
çalışıyor.

Kazakistan...
devlet...
başkanı...
Nursultan...
Nazarbayev...
Orta Asya...
cumhuriyetini...
biraraya...
getirmeye...
çalışıyor.

10 MART 1992

DİZİ YAZILAR

YENİ CUMHURİYETLER VE TÜRKİYE 2

Yazan: Mehmet TURGUT

Berlin'de doğu ile batıyı ayıran duvarın yıkılışı olayları hızlandırdı.

Rusya'daki Ekim İhtilalinin ilk günlerinde de yeni devletler birbiri arkasından kurulmuştu...

Biz bu filmi görmüştük

HİÇBİR devirda, hiçbir şekilde ve hiçbir sistemde birleşmemiş ve birleşmeyecek olan, renkleri, dilleri, dinleri ve kültürleri farklı milyonlarca insanın, bir ütopya uğruna veya belirsiz bir gelecek için, yıllar yılı, öçsüzlük, hesapsızlık ve insafsızlık içinde ve çok çeşitli iddia ve itihamlarla, bazen Doğu ile Batı arasında, çok zaman da Sibirya'nın uçsuz bucaksızlığı içinde, süniklenip durmuşlardır.

Bugünkü cumhuriyetlerin hürriyet anlayışını, hürriyete sahip olma ve hürriyetli yaşama arzusunu, bu ölçüler içinde anlamak ve değerlendirmek gerekir.

Bütün sömürge imparatorluklarının dağılmasından sonra, daha elli yıl yaşayabilen bu imparatorluğun devlet yapısı da başka imparatorluklara benzemez. Daha doğrusu devlet yapısı da çok değişikdir. Bu devletin yapısı, yıllar yılı efsane haline gelen iddialara uyarak değişti.

çırpıp durmalarının ruh çöküntüsü ve ümitsizliğini anlamak ve çok iyi değerlendirmek gerekir...

Evet bugün, bu ölçü ve bu vasıflara sahip olan bir imparatorluk dağılmıştır. Ortaya çıkan cumhuriyetlerin insanların da ölçüleri, vasıfları ve psikolojisi, imparatorluğa ve orada yaşanan hayat şartlarına göre çok değişiktir. Ayrıca, imparatorluk dağılmış ve sistem çökmüş gibi görülmektedir, ama yeni sistemin ne olacağı belli değildir. Cumhuriyetler ilan edilmiştir, ama gelecekleri belli değildir. Öncelikle elin alınması ve bir yerlere götürülmesi gereken ekonomileri dışı-

rak, millet olarak ve fertler olarak neler yapabileceğimizi ortaya koymaya çalışacağız.

İlk söylenebilecek husus, çok büyük bir ihtimalle gelecekte, ne devletin hor şey olduğu bir Rus imparatorluğu olacak, ne de Rus hâkimiyetli askeri gibi ve despot bir şekilde devam edecektir, şeklinde bir hüküm vermek olacaktır.

DEVLETÇİLİK TARTIŞMASI

Hatta, belki de önümüzdeki yıllar, Rusya için epoyoc çalkantılı yıllar, hatta tehlikeli yıllar olabilecektir. Belki de Rus-

letin şu veya bu yönde işlere müdahalesi bakımından çok çeşitli iddia ve sloganların gündemde bulunması, izahi çok güç olan hususlardır. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği ekonomisinin bütün ölçüleri ile ve en aşırı şekildeki bir devlet kapitalizminin sonucu olduğunu ve bu ekonomiyi yaratıcıların saplantılarından kolay kolay kopamayacaklarını da unutmamak gerekir. Hatta bu iddia ve sloganların bir kısmında, Türkiye şartları içinde fikir, mantık ve ölçü bile bulmak mümkün değildir. Ama vardır.

DAĞILMA BİRDEN OLDU

Halbuki, bu iddia ve sloganların sahipleri, gerek dünyanın başka yerlerinde, gerekse bizde, mesele, Mitterrand'ın Fransa'da yaptıklarını düşünöbilseler ve tetkik ederek üzerinde durabilseler, birçok iddia ve sloganların ortadan kalkması...

● İmparatorluk dağılmış ve sistem çökmüş gibi görülmektedir, ama yeni sistemin ne olacağı belli değildir. Cumhuriyetler ilan edilmiştir, ama gelecekleri belli değildir

● Kızıldoru ayaktadır ve dünyanın en güçlü ordusundan biridir. Nükleer güç, belli ölçüde de olsa, büyük bir tehliktedir ve tehlikeye olmaya da devam edecektir.

YANI BU DEVLETİN, çözümler ve çözümlerle ilgili halime gelmiş bir devlet olmadığı da, aksine karmakarışık, her türlü ölçü ve hedeften mahrum bir milletler topluluğu olduğu da, artık kabul edilmiştir. Daha doğrusu ortaya çıkmıştır. Dahası, bu devletin geri kalmış ve gelişmekte olan bir takım insan kalabalıklarının bir potada eritip, bir sistemde birleştirilerek, çok kısa bir zamanda, çeşitli kalabalıkları geliştirip süper güç veya süper bir devlet haline getirmekten çok uzak olduğu da anlaşılmalıdır.

Bugün, bu imparatorluğun içinde ve bu devlete en küçük bağı bile bulunmayan insanları ve milletleri isim ve grup olarak o kadar çoktur ve 70 yıllık komünist idare tarafından boyanmış çoğaltılmışlardır ki, birçok araştırmalara göre, bunların sayılan yüzleri aşmaktadır. Devlet tarafından ve milletler yaratılmıştır. Evet parçılan devralınan milliyet ve milletlere ilave olarak, yeni ve değişik milliyet ve milletler uydurulmuştur. Önce parçalanıp artırmak, sonra Slavlaştırıp ortadan kaldırmak planlarının bir safhasıdır, bugün bu ilave ve artırımlar... Yüze yakın dil, sayısız isimler altında ve birbirini anlamayan yığınlar...

Evet, tarih, ırklar, din, dil, kültür, ört ve örteliler bağlaşıp da ayrı idi. Şimdi daha da farklı hale getirilmiş ve bu farklılıkların üzeri çok yerde ve değişik ölçülerde kabul edilmiştir. Öyle ki, bu insanlar, fert olarak, grup olarak ve millet olarak her manada birbirinden kopuk ve her manada birbirinden uzak yaşarlar. Yıllardan beri ve hemen her çareye başvurularak, bütün bu insanlar, gerçeklik, gerek kültür, gerekse hayat seviyesi bakımından birbiri ile en küçük bir benzerliği ve yakınlığı bulunmayan ve hatta birbirleri ile bağdaşmaları da mümkün olmayan bu milyonlar, bir arada ve tek bir sistem içinde yaşamaya mecbur bırakılmışlardır.

KIZILORDU AYAKTA

Batık sahillerinin Avrupalıları bile, Çin'in eşliğinde Uygurların; Kafkasya'daki Gürcülerle, Kutuplar bölgesindeki Eskimoların, Moldavya'daki Rumenlerle Moğolistan'daki Bugatların, hatta imparatorluğun Bab bölgesinde yaşayan Katolik Beyaz Ruslarla Orta Asya'nın kuzeyi ile Sibirya'nın güneyinde göçebe olarak dolaşan Şaman Yakutların, aynı hayati yaşama gayretleri içinde yıllardan beri

vericidir... Her cumhuriyette müşterek ve her cumhuriyette değişik pek çok problemleri ve açmazları vardır. Bütün bunların belki de, hapsinden önemli olarak cumhuriyetler, eski sistemin insanlarının elindedir. Çünkü eski sistem kendi neslinden ve kendi dünyasından başka hiçbir şey hakkında fazla bilgisi olmayan, en az iki nesil yetiştirmişti. Dolayısıyla sistemin insanlarını, özellikle de devlet ve ekonominin idaresinde vazife olarak insanları değerlendirirken hata yapmak, hayale kapılmamak ve her şeyi olmuş bitmiş olarak görmemek gerekir. Çünkü bu insanları görüş ve anlayışlarını kısa zamanda değiştirmek ve belli yönere yönlendirerek yeni bir sistemin içinde verimli bir şekilde çalıştırmak kolay değildir. Dahası Kızıldordu ayakta ve dünyanın en güçlü ordusundan biridir. Nükleer güç, belli ölçüde de olsa, büyük bir tehlikeyi ve tehlike olmaya da devam edecektir. Cumhuriyetlerin kendi içlerinde ve kendi aralarında eski ve yeni sayısız problemler vardır, büyük anlaşmazlıklar vardır ve olacaktır da... Ekonomik problemler, ordu, dil ve din problemleri, azınlık, çoğunluk ve sistem problemleri, sınır anlaşmazlıkları, etnik grup ve ideolojik anlaşmazlıklar, parti ve demokratikleşme anlaşmazlıkları... Dahası biraz da tarife bakarsak, "Biz bu filmi daha önce de gördük" diye düşünmekten de kendimizi alamıyoruz. Mesela, Rusya'daki Ekim ihtilalinin ilk günlerini düşünelim: Rusya çökünce, yeni devletler birbiri arkasında kuruluyor. Başta Ukrayna olmak üzere, Kırm, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Finlandiya ve hem Baltık'ta hem de Türkistan'da yeni yeni devletler kuruluyor. Kafkasya'da Ermeniler gene deri, gene baş belası ve Ruslar da onları destekliyor. Kavgaları gene Azerbaycan'la... 18 Mart 1918'de Bakı'yı legal ederek binlerce Türk'ü öldürüyorlar. Azerbaycanlılar Osmanlılardan yardım istiyor, Osmanlı ordusu 15 Eylül 1918'de Bakı'ya giriyor. Bunu anlatan Ermeniler daha önce şehri İngilizlere bırakarak katliamlarına günlerce devam ediyorlar. Senaryo ne kadar aynı ve her şey bugün ne kadar benzerli. İnsan bunları düşününce geleceğe rahatlama ve huzur içinde bakabilir mi? Bizim heyecanımız da buradan geliyor...

İşte bütün bunları düşünerek, neler otobileceğini ve hadiselerin nasıl gelişebileceğine dair düşüncelerimizi söylemeye, ondan sonra da, bizim, devlet ola-

ya, hem Avrupa ile hem de bütün dünya ile olan münasebetlerini yeni baştan ele alıp temelden değiştirmek mecburiyetinde kalacaktır. Çünkü Rusya'daki sömürge imparatorluğunun dağılması, özellikle anavatan durumunda olan Avrupa Rusyası için, diğer sömürge imparatorluklarından değişik ve çetrefil bazı sonuçlar doğurabilir. Birtakım büyük sarsıntılar ortaya çıkabilir. Bu sarsıntıların, daha önceki devirlerde, İspanya, Hollanda, Fransa, İngiltere ve Portekiz sömürge imparatorluklarının yaşadığı sarsıntılardan çok değişik, çok sert ve çok problemleri ihtimali son derece kuvvetlidir. Hatta, bu dağılmanın sonu, birer sömürge imparatorluğu olmayan Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na da benzeyebilir. Bir sürü devletlerin ortaya çıkıp birbirine girmesi gibi... Nitekim, bu imparatorlukların dağılmasından sonra, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da olanları ve akan kanlıları düşününce, insan gıdıklanıyor. Hatta, Rus İmparatorluğu'nun arkasında bir büyük kalesiz olursa, bu bölgenin ümit edilmez ve hesapta olmayan yeni güçler tarafından doldurulması tehlikesi de ortaya çıkabilir.

Söylenilebileceğimiz bir başka husus, ekonomik ve devletin ekonomideki rolü üzerinde olacaktır. Bilmek ve kabul etmek durumundayız ki, hemen hemen yüzyıldan beri münakaşası yapılan, ekonominin devlet tarafından yönlendirilmesi fikri, artık bütün dünyada son bulmuştur. Yani bu fikrin yanlış olduğu bütün ölçütleri ile anlaşmıştır. Çünkü geçmişte şöyle bir dönüp bakacak olursak, yüzyıldan beri ekonomi sahnesindeki münakaşa ve çatışmaların büyük ağırlığı, ister komünizme, ister faşizme dayanmış olsun totaliterliği savunan, devlet gücünden mutlak ve sınırsız olması gerektiğine inanılan ve bunu tatbikata koyanlar, devlete ve devletin ekonomisi ile toplum üzerindeki denetimine demokratik yollarla karşı çıkımlar arasında olmuştur. Bu münakaşa ve çatışmalarda devlet ve devletçilik fikri öylesine ağır basmıştır ki bunlara karşı çıkılabilmek büyük bir cesaret ve kararlılık göstermeyi gerektirmiştir. Dolayısıyla da bu karşı çıkma, bazen karma ekonomi, bazen rahat devlet, bazen de yeni liberalizm iddialarının arkasına sığınarak yapılabilmektedir.

Bugün her şey değişmiştir. Bu değişmeye rağmen devlet, devletçilik ve dev-

1930'lu yılların plan ve programlarının, vazifelerinin, ümit ve arzularının kısa zamanda tatbikata konacağı düşünülmüyordu. Mitterrand'ın, sosyalizmin babası ve en büyük mirasçısı olarak, hemen her şeyi kısa zamanda yoluna sokacağı zannediliyordu. Bütün sosyalistlerin idealindeki sosyalist Fransa, hemen eşikte idi. Halbuki o, nerede ise bir anda fikir değiştirdi ve rotasını ters yöne çevirerek, adeta kapitalizmin taraftarı oldu ve hemen tatbikata girişti. Hiçbir şeyi de devletleştirmeyi düşünmedi. Bugün iki şey için çıkmaktadır: Yerinde kalmak ve destekçilerini devlet içinde ve iş dünyasında önemli kritik noktalara yerleştirmek...

Bu açıklamaların ışığında gelelim son sömürge imparatorluğunun dağılması sonucunda ortaya çıkan büyük ve küçük devletlerin, başka bir ifade ile yeni cumhuriyetlerin durumuna:

Önce bu cumhuriyetler hükümetlerini ilan ettiler ve cumhuriyetlerini kurdular, ancak ne yapacaklarını ve hangi yöne gideceklerini tam olarak bilmemektedirler. Bu durum son derece önemli, son derece kritik ve herkesin üzerinde düşünmesi gereken bir husustur. Nüfus büyüklüğüne gelince, ilk akla gelenler şunlar: Çünkü dağılma bir denbire ve yitirilmesine oldu. Dolayısıyla imparatorluğun eski idarecileri de, yeni cumhuriyetlerin kurucuları da buna hazırlıksızdır. Bunlar böyle bir dağılmayı beklemeyebilirler, bugünün yeni cumhuriyetlerinin entelektüelleri olarak hür ve müstakil bir devlete idare etmek için de yetmişmişlerdi... Özellikle Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin entelektüelleri böyle idi ve son derece hazırlıksızdır. Şimdi de hazırlıksızdır. Daha doğrusu, sömürge imparatorluğunun idarecileri, onların bu şekilde olmasını istemişlerdi... Bu mevzuda, yıllardan beri yapılmış olanların, ayrıntı günlerinde yapılanların ve bugünkü durumun çok yakından bilinmesine ihtiyaç vardır.

Bugün bu cumhuriyetlerin halklarının hemen hepsi okur-yazar duruma gelmişlerdir. Anok ilçerinde Rusça bilenlerin sayısı çok azdır. Halbuki Rusça, devlet dili, iş çevrelerinin dili, ilim dili ve hafta bazı istisnalar olmakla beraber, bir manada edebiyet dilidir. Bu bakımdan önce dil bakımından çok büyük sıkıntılar olacaktır. Sonra alfabe problemi gündeme gelecektir. Bazılarında gelmiştir bile...

- SÜRECEK -

ASYADAKI TÜRK CUMHURİYETLERİ

3

ANAYURT İLLERİ

Yazan: ALI SIRMEN

A

LMA-Ata'nın devasa, Cumhurbaşkanlığı Sarayı binasının katından birbirini aidi- Bond 'çamaşı' giriyor, IMF'den Dünya Bankası'ndan gelen he- yeller Kazakistan yetkilileri ile görüşüyor ve Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın koca konferans salonunda yapı- lan, dış ekonomik ilişkiler toplantısına katılı- yorlar.

Kırgızistan'da da, Şbir BDT üyesi devletlerde olduğu gibi okunmaya, kila- ba ilgi fazla. Zaman zaman caddelerin ortasında, yukarıda- ki resimde görüldü- ğü gibi, kitap satan isportacıların fez- gâh kurduğunu ta- nık oluyorsunuz.

Dünyanın dört bir yanından gelmiş iş- ademleri heykeli arasında, Türkler birinci sı- rayı alıyorlar. DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi) ve MUSIAD (Müstakil İşadamlar Derneği) üyelerinden oluşan 60 kişilik bir he- yet 19 bağlamak üzere gelmişler Kazakistan başkentine. Nitekim Penta ve RAM temsilci- leri ticari bağları kurmayı başarılar döndü- ler.

Orta Asya şteleri artık Bond çantalı iş- ademilerin aklına uğruyor. Bunlar görsün- ler diye bir de Kazakistan ürünleri sergisi açılmış.

Kim zaman da, Türk cumhuriyetlerinin temsilcileri yabancı ülkelerde işadamlarıyla görüşüyorlar.

Tüm Türk cumhuriyetleri yöneticileri ara- sında en ilginç, kış olan Kırgızistan Cumhurbaş- başkanı Askar Akayev, geçen yılın Ekim ayın- da Birleşmiş Milletler'de konuşmuş, ardın- dan Moskva'da işadamlarıyla görüşmüş, ardın-

Bozkırda bond çantacılar

Doğrusu bu epiklama biraz abartılı da gelmiş olsa, Azerbaycan'da Ermeni soru- nunun toplumun nasıl derinlerine kök saldığı- ni göstermesi bakımından ilginçti.

Nitekim, Azerbaycan İçişleri Bakanı, adı- mı değiştirip kurtuluş çoluklarını, Bası'da kal- mış olan Ermenilerin, yurttaşlar tarafından derhal ihbar edilmeleri gerektiğini, çünkü bunların "Azerbaycan'ın güvenliğine tehdit

Görecesizlik Ökmen yeni bir Eldorado olacak oldu için.

Kırgızistan'ın uranyum, çiya ve de altın madenleri açısından zengin bir öлке olduğunu da unutmamalıyım.

Kırgızistan Üniversitesi'nde fizik profesörü olan ve politikaya oldukça geç atılan Akayev'in bu yeni Eldad'ın ölüyü sandırıyor. Ama Akayev, inönü'den daha başanlı bir politikacı, o aside bir geçitli genel başkan edeni karşısında kurultay kazanmakla kalmıyor, kilitlerini saflarını belirleyecek oylamada da birinci sırayı almaya başlıyor.

Oyle antipatıyor ki, bu carbezeli ve özgün kişilikli politikacı isadamlarını ikna etmekte de başanlı, nitelikli Bileşik Havazian'ın 100 milyon dolar kredi koparmış.

Gerçekten Kırgızistan gibi Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan da doğal kaynaklar açısından zengin yitkenli ölkelerle verimli ticari ve ekonomik ilişkiler kurabilecek cumhuriyetler. Ancak burada çok önemli bir sorun çıkıyor ortaya. Rubleyle bağlı olan ekonomiler, kaçınılmaz olarak onun da zayıflık ve hastalığını yaşamak zorunda kalacaklar.

Nitekim Kazakistan'da Devlet Kuruculuğu Konseyi üyesi Sartayev Sultan Sartayev'ü pek yakında işe yaratan değerler rubleler ile dokacağı söyleyiyordu. Kazakistan Cumhuriyeti'nin ve ekliyordu.

Kazakistan'ın kendi para birimine döğru adımlar atması gerek. Ukrayna kuponları para yerine kabul ederek bu yolda ilk adımı etti.

Mutabilizov ve Kerimov da kendi para birimlerinin, onların deyimiyle kendi öz valütalarının, peşinde olduklarını gizlemiyorlar. Ancak şimdilik bunun nasıl yapılacağı, genç cumhuriyetlerin kendi merkez bankalarını nasıl kuracakları konusu çıkıyor ortaya. Altın rezervi Orta Asya cumhuriyetleri açısından sorun değil. Azerbaycan'ın ise "kara altın"ı yer Mutabilizov'un pek güvendiği Azerbaycan'ın "kara altın"ı petrol, biraz sorunu. Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin tükenmekte olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir.

Buna karşılık, Hazar Deniz rezervlerinin henüz denenmediği belirtiliyor. Nitekim Amerikalılar burada yeni keşiflere başlamışlar. Bu erada bir Türk şirketi olan Petrosan da Amerikalılar ile işbirliği yapıyor. Hazar öteki petrol yataklarının şu anda değil de, daha çok petrolün pahalılaşmaya başladığı dönemde önem kazansacağı düşünülüyor. Öte yandan da Amerikalılar, aski teknolojiyle işletilmeye

Eski bir fizik profesörü ve çok ilginç bir politikacı olan Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Amerikalı isadamlarına şöyle sesleniyordu: "Gelin, ülkemize yatırım yapın. Görecesizlik orası sizin için yeni bir Eldorado olacak"

kurulmuş yeriden değerlendirilmesi "sacasağ rezervi" için çalışıyorlar.

Ancak burada da önemli bir sorun ila karşılaşıyoruz. Azerbaycan öz petrolünün yalnız %7'ini üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Bu petrolün %83'ü ise Moskova'ya denatitlenmektedir. Aynı sorunlar öbür cumhuriyetler için de geçerli. Örneğin çok zengin maden yataklarına sahip olan, demir değeri mükemmel mülkünde SSCB'de çıkarılan maden zenginliklerinin yarısına yakınına sağlıyor. 1,066 milyar

kilovatsaat elektrik üretilecek, bu alanda en büyük cumhuriyet Rusya Federasyonu ile başa gürşen Kazakistan'ın toplam ihracatının %81'i öbür cumhuriyetlere gidiyor. Bu ölkelerin ötek SSCB, yeni EBT dışındaki ölkelere ihracatının toplam değeri içindeki oranı ise sadece %8.

Eski Sovyetler Birliği içinde, tepeden emirle parçaklaşılan cumhuriyetler arasında bölümlü son derseğe girip sonuçlar doğurmuş. Orta Asya'da bir "maz cumhuriyeti"ni andırarak tek ötm ölkesi Özbekistan, bu

apıdan örnek oluşturabilecek olan bir öлке, Özbekistan, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun birinci sırayına, petrol ve altın ölkesi. Eski SSCB'de üretilen uranyum üçte ikisi Özbekistan'da yetiştiriliyordu.

Ama Moskova, üretimin fazla olması için kurguladığı zorlamakta, sisteme sisteme alabildiğine abanmakta ve fazla gübrelemeyle zararlarının artmasını sağlanmaya çalışmaktadır.

Sonuç ise tam bir felakettir. Sulamaların

zorlanması Aral Gölü'nü kuruttu, aynı gübreleme ise özensiz çevre sorunları yarattı.

Aynı Özbekistan, EBT'deki altın üretimini üçte birini sağlıyor. Özbek altını yerlilizin en kaliteli. Ancak Moskova, Özbek altınına gerçek değerinin çok altında bir öder ödiyor. Durum böyle olunca, ortaya bağımsızlığın gerçek anlamıyla ilgili çok önemli bir sorun çıkıyor.

Kazakistan madenlerini, Kırgızistan dağ gazını, altınını, uranyumunu, Özbekistan altını ve pamuğunu, Azerbaycan petrolünü, Moskova'ya ya da öbür cumhuriyetlere değil de, dış ölkelere, doğrudan satabilecekler mi?

Acaba Türklerin yazgıya müdar nedir bilmez, ama bilinen o ki, bütün Türk cumhuriyetleri buna TC'de dahil depremi bölgelelerinde bulunuyorlar. 1966'da, yani bundan 26 yıl önce meydana gelen büyük deprem tüm Taşkent'i yerte bir elmişti.

Yine bütün Türk cumhuriyetlerinin bir başka özelliği de, kimselerinde şu anda sarımsıya yol açmamış, patlak vermemiş bile olsa herman hepsinin, büyük etnik sorunlarını patlak ve

rebileceği bir yapıya sahip olmaları.

Nüfusların %78,17 Azeri olan, %41 Rus, %81 Ermeni oranında kökünüye sahip bulunan Azerbaycan'da, Dağlık Karabağ'da bu

öyük sorun patlak vermiş bile. Azerbaycan'ı derinden sarsan bir sorun Dağlık Karabağ, Bir Azeri dost güyle yakınıyordu.

Bu yıllarda, Azerbaycan çok közüledi. Hep bu Ermeni sorunu yüzünden öyle ki, fakir bile çir yazamaz oldular. Herkes yalnızca Ermeni sorunu düşünür oldu.

yük göçtüğü Stalin tarafından zorlaşan yerlerden Türkiye'ye göçmek istiyorlar.

Kırgızistan da etnik sorunlara gebe bir ölkedir. 1999 sayımına göre 4 milyon 291 kişi bulunmuş Kırgızistan'da etnik gruplar ve nüfus oranları şöyle: Kırgız %47,8, Rus %25,8, Özbek %12,1, Ukraynalı %6,6, Tatar %2,7.

Tüm Türkler gibi Kırgızlar da, "Rus İmparatorluğu" ile onun uygulamasından yakınmaktalar. Nitekim geçmişte, sünnet gibi dind aklideler, cenaze törenlerindeki kimi davranışlar, ulusal gelenekler yasaklanmış. İste bu yüzden ki, Demokratik Hareket'in önceri yazar Kazat Ahmetov, "ulusal uyumdan, en fazla beşkiye uğramış grup olan Kırgızların birleşmesi çok yararlıdır" dediği gibi söyleyiyor.

1990 yılında Kırgız dilinin resmî dil olarak kabulü ise gelecek birkaç yıl içinde, Ukrayna ve Rus kökenli olanların buradan göçmelerine neden olacaktır. Daha pöcen iki yıl içinde 70 binden fazla Rus ve Ukraynalının göçtüğünü ileri sürüyor Kırgız Ulusal Hareketi ne karış kurulumuş olan Slav örgütünün başkanı Anarık Bölgekov.

iki milyon yedi yüz küsur bin kişinin %59,7 Kazak, %37 Rus, %6 Alman, %6 Ukraynalı, %2,0 Özbek, %2,0 Tatar ve %7,3 diğer milletler diye ayrıldığı çok karmaşık bir yapı içinde yaşayan Kazakistan'da da geleceğin sorunları yaratılabileceğini söylemek için talid olmaya gerek yok herhalde.

Geçmişte 80 bin sığınmacı mülteci ve Türkü, Azat gazetesinin yöneticisi Betimhan Derimov, Kazakistan'da yaşayan Rusların Yeltsin'le mediklerini, burada yaşamaktan hoşnut olduklarını, Ruslar ile Kazakistan arasında "sözleşme birliği"nden çok daha köklü bir birlik olduğunu söylüyor ama, kendilerine Kazaklar gibi Rusların da kendi köklerini haklarına sahip çıkmaya katılmaları halinde ne olacağını sorduğumuzda yanıt açık ve keskin oluyor:

- Kazakistan'da Rus kökünü yoktur.

- Fakat, diyorsunuz, ya Moskova, Rusları kurtarır mı olur?

- O zaman iş savaş olur?

- Onlar için otomati ölüpünormez mi?

- Hayır, olmaz, o istek de iş savaşına yol açar.

YENİ TÜRKİYE'Yİ KAZANANLARIN İZLENLERİ

EK - 4

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı : B.02.0.KKG/

101-278/03016

Ankara

9 / 3 / 1992

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan ve Başkanlığınıza arzı Bakanlar Kurulu'nca 23/2/1992 tarihinde kararlaştırılan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı" ile gerekçesi ilişikte gönderilmiştir.

Geregini arz ederim.

Süleyman DEMİREL
Başbakan

S. Demirel

Eki :
1- Kanun Tasarısı
2- Gerekeçe

T. C. M. M. BAŞKANLIĞI	
Dışişleri	
4/363	
Başbakan	
U. C. Ç. Ç.	

Not : Verilecek cevaplarda Daire adının, yazı tarih ve sayısının açıklanması

BAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Dışişleri Bak. (230)
Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı.)

T/185

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AZERBAJYAN CUMHURİYETİ ARASINDA
DOSTLUK, İŞBİRLİĞİ VE İYİ KOMŞULUK ANLAŞMASININ
ONAYLANMASININ UYGUN BULUNDUĞUNA DAİR KANUN TASARISI

Madde 1- 24 Ocak 1992 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması"nın onaylanması uygun bulunmuştur.

Madde 2- Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3- Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

Eki

S. Demirel
S. DEMİREL
BAŞBAKAN

Prof. E. İNÖNÜ Devlet Bakanı ve Başb. Yrd.	Prof. T. ÇİLLER Devlet Bakanı	E. CEYHAN Devlet Bakanı
I. TEZ Devlet Bakanı	G. ERGENEKON Devlet Bakanı	G. ERGENEKON Devlet Bakanı
O. KILERCIOĞLU Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	U. BARUTÇU Devlet Bakanı
E. SAHİN Devlet Bakanı	S. ERCAN Devlet Bakanı	M. BATALLI Devlet Bakanı
M. AYAZ Millî Savunma Bakanı	I. SEZGİN İçişleri Bakanı	H. CETİN Dışişleri Bakanı
K. TOPTAN Millî Eğitim Bakanı	Prof. O. KUMBARACIBAŞI Bay. ve İstisn. Bakanı	Y. AKTUNA Sağlık Bakanı
N. CEVHERİ Tarım ve Köylüleri Bakanı	M. MOÇULTAY Çal. ve Sos. G.üv. Bakanı	M. T. KOŞE Sanayi ve Ticaret Bakanı
D.F. SAĞLAR Kültür Bakanı	Prof. A. ATEŞ Turizm Bakanı	V. ANIR Orman Bakanı
		B. D. AKYÖREK Çevre Bakanı

Dosya No.
101-278
230

GEREKÇE

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında akrabalıktan kaynaklanan dil ve kültür yakınlığı bulunmaktadır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov, Sayın Cumhurbaşkanımızın davetine icabetle 23-27 Ocak 1992 tarihlerinde ülkemizi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında, Sayın Cumhurbaşkanımız ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mutallibov dostluk, işbirliği ve iyi komşuluk ilişkilerinin iki ülkenin birbirlerinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı ile işlerine karışmama ilkelerine dayalı olarak daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi arzusuyla 24 Ocak 1992 tarihinde Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması" nı imzalamışlardır.

Bu Anlaşma, Türkiye ile Azerbaycan arasında mevcut dostluk, işbirliği ve iyi komşuluk ilişkilerinin iki ülkenin birbirlerinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı ile işlerine karışmama ilkelerine dayalı olarak daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Tasarı bu amaçla hazırlanmıştır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AZERBAYCAN CUMHURİYETİ
ARASINDA DOSTLUK, İŞBİRLİĞİ VE İYİ KOMŞULUK ANLAŞMASI

Aşağıda Taraflar olarak adlandırılacak olan Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti,

Birbirlerinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı ile içişlerine karışmama ilkelerine dayanarak aralarındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve dostluk ilişkilerinin daha da güçlendirilmesi arzusuyla,

Birleşmiş Milletler Yasası'nın amaç ve ilkeleri, Helsinki Nihai Senedi ile Yeni Bir Avrupa için Paris Yasası ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı sürecinde kabul edilen diğer belgelerde ifadesini bulan esaslara bağlı olduklarını teyid ederek,

İki halk arasındaki tarih ve kültür, gelenek ve dil yakınlığının ve mevcut akrabalık bağlarının çok yönlü bir işbirliğinin geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturduğuna dair inançlarını belirterek,

Bugüne kadar Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanmış bulunan ve her iki devletin mevcut mevzuatına uygun olan tüm Antlaşma, Anlaşma ve Belgelere, bu meyanda iki ülke arasındaki sınırı belirleyen 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'na bağlılıklarını teyit ederek,

Aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır:

Madde 1:

Taraflar, iki ülke arasındaki ilişkilerin uluslararası ilişkilere hakim olan yeni gelişmelerle uyumlu biçimde, karşılıklı yarar, güven ve işbirliği temelinde siyasal, ekonomik, ticari, tarım, bilimsel, teknik, ulaştırma, kültürel, enformasyon, turizm, spor ve diğer alanlarda geliştirilmesi ve genişletilmesi hususunda görüş birliği içindedirler.

2.

Madde 2:

Taraflar, ilişkilerinin düzenli şekilde gelişmesini sağlamak amacıyla ikili ilişkilerinin durumu ile her iki tarafı da ilgilendiren bölgesel veya uluslararası konular hakkında düzenli aralarla danışmalarda bulunacaklardır.

Taraflar, üst düzey Dışişleri Bakanlıkları yetkilileri ile yapılacak siyasi danışmaların gündem konularını, yerini ve süresini önceden karşılıklı mutabakat ile belirleyeceklerdir.

Madde 3:

Taraflar, ticari ve ekonomik işbirliğinin aralarındaki ilişkilerin önemli bir unsurunu teşkil ettiğinden hareketle, aralarındaki ticaret hacminin mevcut potansiyele uygun bir düzeye yükseltilmesi ve ortak yatırım projelerinin geliştirilmesi ve uygulanması yönünde gayret göstereceklerdir.

Madde 4:

Taraflar, ekonomi, bilim ve teknik alanlarında bilgi ve tecrübe alış verişini teşvik edecekler, her iki ülkenin bu alanlardaki potansiyel ile olanaklarının daha iyi tanınmasını sağlamak için her düzeyde temasların geliştirilmesini destekleyeceklerdir.

Madde 5:

Taraflar, çeşitli alanlardaki uzmanların ve özellikle ekonomi ve diplomasi alanlarında yönetici kadroların yetiştirilmesi, bilgi ve deneyimlerinin arttırılması hususunda işbirliğine büyük önem verecekler; öğrenci, stajyer ve öğretmen değişimine yardımcı olacaklardır.

Madde 6:

Taraflar, çeşitli kamu kurumları, iş çevreleri, meslek ve sanat kuruluşları, parlamentoları, siyasi partileri ile sendikaları arasında temas ve ilişkiler kurulmasını, anılan kuruluşlar temsilcileri arasında karşılıklı ziyaretler teati edilmesini teşvik edecekler ve şehirleri arasında kardeş şehir bağları tesisini destekleyeceklerdir.

Madde 7:

Taraflar, ortak bir kültürel mirasa sahip halklarının birbirlerinin yaşam tarzlarını daha iyi tanımalarına olanak yaratacaklar, kültür ve sanat çevreleri arasında doğrudan işbirliğini teşvik edecekler ve ülkelerinde kültür merkezleri açılması hususunda işbirliği yapacaklardır.

./..

3.

Taraflar, tarihi ve kültürel mirasın korunmasına yönelik çabaları destekleyecekler ve kültür, mimarlık ve sanat alanlarında uluslararası kuruluşlarda işbirliği yapacaklardır.

Madde 8:

Taraflar, kardeş iki ülke halkları arasında kişisel temasların arttırılmasını teşvik edecekler ve konsolosluk ilişkilerini geliştirmek amacıyla konsolosluk alanında Anlaşmalar imzalamak imkanını araştıracaklardır.

Madde 9:

Taraflar, ulaştırma ve haberleşme alanlarında işbirliğinin geliştirilmesine özel bir önem atfedeceklerdir. Taraflar, basın, radyo ve televizyon alanlarında işbirliğini ve her türlü haber, bilgi ve yayın değişimini ve dağıtımını destekleyeceklerdir.

Madde 10:

Taraflar, işbu Anlaşma ile geliştirilen işbirliğinin ve dostluk ilişkilerinin diğer ülkelerin menfaatlerine karşı olmadığını ve diğer devletler ile imzalamış oldukları ikili ve çok taraflı anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini hâeldar etmeyeceğini beyan ederler.

Madde 11:

İşbu Anlaşma taraflarca mevzuatlarına uygun olarak onaylanmasını müteakip yürürlüğe girecektir.

Ankara'da 24 Ocak 1992 tarihinde Türk ve Azerbaycan dillerinde iki nüsha olarak ve iki metin de aynı ölçüde geçerli olmak üzere imzalanmıştır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ADINA

TURGUT ÖZAL
CUMHURBAŞKANI

AYAZ MUTALLIBOV
CUMHURBAŞKANI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ İLE ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ
ARASINDA KÜLTÜR, BİLİM, EĞİTİM, SAĞLIK, SPOR VE TURİZM ALANINDA
İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti (bundan böyle Akit Taraflar olarak anılacaktır) iki Ülke arasındaki geleneksel tarihi ve kültürel bağlar çerçevesinde, dostluk, karşılıklı anlayış ve ülke halklarının fikrîsel yakınlığını sağlamak gayesiyle, iki tarafın kültür, bilim, eğitim, spor ve turizm alanındaki bağlarını güçlendirmek maksadıyla aşağıdaki hususlarda anlaşmaya varmışlardır.

MADDE 1

Akit Taraflar, iki ülke arasında, eğitim, bilim ve kültür alanlarında işbirliğini teşvik edeceklerdir.

Bu amaçla, Akit Taraflar kendi yetkileri içinde;

- Üniversite profesörleri ve bilimsel araştırma yapan diğer kişilerin konuk profesör ve araştırmacı olarak ziyaretlerini,
- Her ülkenin aynı düzeydeki üniversite mezunlarının, araştırmacılarının, öğretmen ve kültür uzmanlarının, diğer ülkedeki seminerlere, tartışmalara katılmalarını, bilim laboratuvarlarını ve ilgili kurumlarını ziyaretlerini,
- Diğer Akit Ülke vatandaşlarına, ülkesinde araştırma ve inceleme izlemeleri veya üstlenmelerini sağlayacak burs vermeyi,
- Her iki Devletin dilinin ve edebiyatının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını,
- Bilim, eğitim, ve kültür alanlarında her iki tarafa yarar sağlanmasını, deneyimlerin ve bu alanlardaki sorunları incelemek isteğinde olan heyetlerin değişimini teşvik edeceklerdir.

MADDE 2

Akit Taraflar, geleneksel ve çağdaş edebiyat alanındaki kitap malzemeleri, sanat alanında faaliyet gösteren Özbek ve Türk sanatçı grupları arasında değişimde bulunmak üzere festival ve sergi düzenlemeyi, film üretimi ve gösterimi için ortak teşebbüs kurmayı teşvik edeceklerdir.

[Handwritten signature]

-2-

MADDE 3

Akit Taraflar, bir diğzerinin Ülkesinde o Ülkenin kanunları ve yönetmeliklerine uygun olmak şartıyla bu anlaşmanın amaçları doğrultusunda kültür kurumları tesis edebilirler.

MADDE 4

Akit Taraflar, 11.maddede kayıtlı, uygulama programlar çerçevesinde ayrıntıları üzerinde mutabık kalınacak faaliyetlerle birbirlerinin kültürünün tanınmasını teşvik edeceklerdir.

MADDE 5

İki Ülke arasındaki bilimsel ve teknik işbirliğinin öneminin bilinciyle, Akit Taraflar, bilim^{el} proje ve programların değişimi ile bilimsel konferans, toplantı, uzman yetiştirilmesi, mühendis değişimi ve ortak bilimsel laboratuvarların kurulmasını teşvik ederler.

MADDE 6

Akit Taraflar, birbirlerinin kültürünü daha iyi tanımaya yönelik olarak okul kitapları dahil, öğretim malzemesi ve eğitim konularında bilgi değişimini teşvik edeceklerdir.

MADDE 7

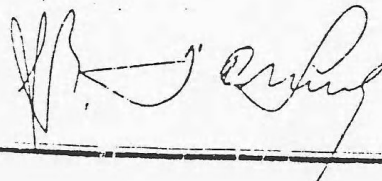
Akit Taraflar, resmen tanınan spor ve gençlik kuruluşları arasında işbirliğini teşvik edeceklerdir.

MADDE 8

Akit Taraflar, ülkelerinin radyo ve televizyon kurumları arasında işbirliğini teşvik edeceklerdir.

MADDE 9

Akit Taraflar, Özbek ve Türk Halklarının birbirlerini daha yakından tanımalarının öneminin bilinci içinde, turizm alanında karşılıklı ilişkileri ve gelişmeleri teşvik edecekler, bunun için turizm kuruluşlarına gereken imkânı sağlayacaklardır.

-3-

MADDE 10

Akit Taraflar, sağlık alanında ilgili kuruluşlar arasında her türlü işbirliğini teşvik edeceklerdir.

MADDE 11

Akit Tarafların temsilcileri, süresi belirlenmiş programlar hazırlamak ve bu Anlaşmanın yürütülmesini gözden geçirmek üzere toplantılar yapacaklardır. Bu toplantılar, bir Akit Tarafın önerisi üzerine, Akit Taraflar arasında mutabakata varılacak yer ve zamanda gerçekleşecektir.

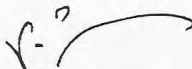
MADDE 12

Bu Anlaşma, Tarafların birbirlerine Anlaşmanın yürürlüğe girmesi için gerekli anayasal koşulların yerine getirildiğini bildirmelerinden otuz gün sonra yürürlüğe girecektir.

MADDE 13

Bu Anlaşma beş yıllık bir süre için yürürlükte kalacaktır. Bu süre sonunda, diğer Akit Taraf, Anlaşmanın süresinin sona erişinden altı ay önce diplomatik yolla yazılı olarak yürürlükten kalkmasını istemedikçe otomatik olarak bir yıl için yenilenmiş olur.

İşbu Anlaşma Ankara'da 19 Aralık 1991 tarihinde Türkçe ve Özbekçe dilinde iki nüsha halinde imzalanmıştır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

HÜKÜMETİ ADINA

D. Fikri SAÇLAR

Kültür Bakanı

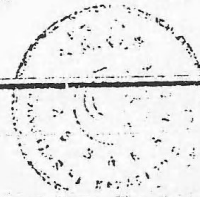
ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

HÜKÜMETİ ADINA

Bahtiyar HAMİDOV

Bakanlar Kurulu Başkan

Yardımcısı

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

T/ 170

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ ARASINDAKİ
İLİŞKİLERİN İLKE VE AMAÇLARI HAKKINDA ANLAŞMANIN
ONAYLANMASININ UYGUN BULUNDUĞUNA DAİR
KANUN TASARISI

Madde 1- 19 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin İlke ve Amaçları Hakkında Anlaşma"nın onaylanması uygun bulunmuştur.

Eki

Madde 2- Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3- Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

E. İNÖNÜ
BAŞBAKAN

<i>Prof. E. İNÖNÜ</i> Prof. E. İNÖNÜ Devlet Bakanı ve Başb. Yrd.	<i>C. ÇAĞLAR</i> C. ÇAĞLAR Devlet Bakanı	<i>Prof. T. AKER</i> Prof. T. AKER Devlet Bakanı	<i>E. CEYHAN</i> E. CEYHAN Devlet Bakanı
<i>I. TEZ</i> I. TEZ Devlet Bakanı	<i>A. GÖNEN</i> A. GÖNEN Devlet Bakanı	<i>G. İLERİ</i> G. İLERİ Devlet Bakanı	<i>B. ERGENEKON</i> B. ERGENEKON Devlet Bakanı
<i>O. KILERCİOĞLU</i> O. KILERCİOĞLU Devlet Bakanı	<i>M. KAHRAMAN</i> M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	<i>O. BARUTÇU</i> O. BARUTÇU Devlet Bakanı	<i>M. AYILMAZ</i> M. AYILMAZ Devlet Bakanı
<i>E. RAHİN</i> E. RAHİN Devlet Bakanı	<i>S. ERGÜDÜK</i> S. ERGÜDÜK Devlet Bakanı	<i>M. BATALLI</i> M. BATALLI Devlet Bakanı	<i>M. S. OKTAY</i> M. S. OKTAY Adalet Bakanı
<i>N. AYAZ</i> N. AYAZ Millî Savunma Bakanı	<i>I. SEZGİN</i> I. SEZGİN İçişleri Bakanı	<i>H. CETİN</i> H. CETİN Dışişleri Bakanı	<i>S. ORAL</i> S. ORAL Maliye ve Gümrük Bakanı
<i>K. TOPTAN</i> K. TOPTAN Millî Eğitim Bakanı	<i>M. KAHARACIBASI</i> M. KAHARACIBASI Eğil. ve İst. Bakanı	<i>Y. AKTUNA</i> Y. AKTUNA Sağlık Bakanı	<i>Y. TOPÇU</i> Y. TOPÇU Ulaştırma Bakanı
<i>N. CEVHERİ</i> N. CEVHERİ Tarım ve Köylüleri Bakanı	<i>M. MOĞULTAY</i> M. MOĞULTAY Çal. ve Soc. Gbv. Bakanı	<i>M. T. KOSE</i> M. T. KOSE Sanayi ve Ticaret Bakanı	<i>E. FARALYALI</i> E. FARALYALI Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
<i>D. F. SAĞLAR</i> D. F. SAĞLAR Kültür Bakanı	<i>Prof. A. ATEŞ</i> Prof. A. ATEŞ Turizm Bakanı	<i>R. JAVIR</i> R. JAVIR Orman Bakanı	<i>B. L. AKYÜREK</i> B. L. AKYÜREK Çayır Bakanı

Dosya No.

101-240

143

İSDA/I
3100.EK1

GEREKÇE

Malumları olduğu üzere, Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında tarihten kaynaklanan dil ve kültür yakınlığına dayalı dostluk, anlayış ve dayanışma ruhu bulunmaktadır.

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Sayın Cumhurbaşkanımızın davetine icabetle 16-19 Aralık 1991 tarihlerinde ülkemizi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Sayın Cumhurbaşkanımız ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov, dostluk ve işbirliği ilişkilerinin iki ülkenin karşılıklı yarar ve hak eşitliğine dayalı olarak daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi arzusuyla 12 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin İlke Ve Amaçları Hakkında Anlaşma'yı imzalamışlardır.

Bu Anlaşma, Türkiye ile Özbekistan arasında mevcut dostluk ve işbirliği ilişkilerinin iki ülkenin karşılıklı yarar ve hak eşitliği ilkelerine dayalı olarak daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Anlaşma'nın içeriği özetle aşağıda sunulmuştur.

DİBAÇE

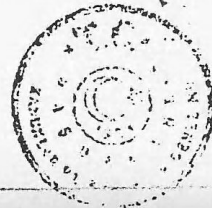
Birleşmiş Milletler Yasasının amaç ve ilkeleri ile AGİK süreci ilkeleri doğrultusunda, dostluk ve işbirliğinin karşılıklı yarar ve hak eşitliği temelinde daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi yolundaki siyasi irade vurgulanmaktadır.

MADDE 1

Tarafların, ülkeleri arasındaki işbirliğinin tüm alanlarda geliştirilmesi ve genişletilmesi konusunda görüşbirliği içinde buldukları belirtilmektedir.

MADDE 2

İki ülke arasındaki ticaret hacminin mevcut potansiyele uygun bir düzeye yükseltilmesi ile ortak yatırım projelerinin geliştirilmesi ve uygulanması yönünde çaba gösterileceği açıklanmaktadır.

./..

MADDE 3

iki ülke halkının birbirlerini daha iyi tanımaları amacıyla bilim, eğitim, kültür ve sanat alanlarında ilişkilerin daha da artırılmasının teşvik edileceği ve karşılıklı olarak kültür ve enformasyon merkezlerinin açılması için işbirliği yapılacağı kaydedilmektedir.

MADDE 4

Çeşitli kamu kurumları, iş çevreleri meslek ve sanat kuruluşları ile parlamentolar arasında temas ve ilişkiler kurulmasının; karşılıklı ziyaretler yapılmasının ve kardeş şehir bağlarının tesisinin desteklenmesi öngörülmektedir.

MADDE 5

Ortak bir kültürel mirasa sahip halkların birbirlerinin yaşam tarzlarını daha iyi tanımalarına olanak yaratılacağı, bu amaçla kişisel temasların artırılmasının teşvik edileceği ve Ankara ile Taşkent'te karşılıklı olarak Başkonsolosluklar açılmasının kararlaştırıldığı açıklanmaktadır.

MADDE 6

Ulaşım ve telekomünikasyon alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmakta ve karşılıklı uçak seferlerinin başlatılması öngörülmektedir.

MADDE 7

Televizyon ve haber ajansları arasında haber ve program teması ile işbirliği yapılması konusunda mutabakata varılmaktadır.

MADDE 8

Uzmanların bilgi ve deneyimlerinin geliştirilmesi ile iki ülke arasında öğretmen, öğretim görevlisi, stajyer ve öğrenci değişiminin gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

MADDE 9

Tarafların karşılıklı güven, eşitlik ve yarar ilkelerine dayalı yeni işbirliği alanları geliştirmeye gayret edecekleri belirtilmektedir.

MADDE 10

Bu Anlaşma'nın, diğer ülkelerin çıkarlarına karşı olmadığı ve Tarafların mevcut ikili ve çok taraflı anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini haleldar etmeyeceği vurgulanmaktadır.

MADDE 11

Anlaşma'nın Taraflarca mevzuatlarına uygun olarak onaylanmasını müteakip yürürlüğe gireceği kaydedilmektedir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ
ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İLKE VE AMAÇLARI HAKKINDA ANLAŞMA

Aşağıda, Taraflar olarak anılacak olan Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti,

iki ülke arasındaki tarih, kültür, dil ve gelenek yakınlığına dayanan dostluk, anlayış ve dayanışma ruhunun, çok yönlü bir işbirliğinin geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturduğuna dair inançlarını belirterek,

Karşılıklı yarar ve hak eşitliği ilkelerine dayalı olarak daha da geliştirilecek ve güçlendirilecek dostluk ve işbirliği ilişkilerinin iki ülke halklarının ortak çıkarlarına olduğu kadar Dünya'da barış ve güvenliğe de katkıda bulunacağını vurgulayarak,

Aralarındaki mevcut dostluk ilişkilerini, Birleşmiş Milletler Yasası'nın amaç ve ilkeleri, Helsinki Nihai Senedi, Yeni bir Avrupa için Paris Yasası ve AGİK sürecinde kabul edilen diğer belgelerde ifadesini bulan esaslar çerçevesinde ve hukukun üstünlüğü, egemenliğe ve bağımsızlığa saygı, içişlerine karışmama, işbirliği, dayanışma ve ortak yarar temelinde, daha da güçlendirmek arzu ve irade-siyle,

Aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır:

MADDE 1:

Taraflar, iki ülke arasındaki ilişkilerin uluslararası ilişkilere hakim olan yeni gelişmelerle uyumlu biçimde, siyasal, ekonomik, ticari, bilimsel, teknik, kültürel, enformasyon, turizm, spor ve diğer alanlarda geliştirilmesi ve genişletilmesi hususunda görüş birliği içindedirler.

MADDE 2:

Taraflar, ticari ilişkilerin ve ekonomik işbirliğinin aralarındaki münasebetlerin önemli bir unsurunu teşkil ettiğinden hareketle, aralarındaki ticaret hacmin mevcut potansiyele uygun bir düzeye yükseltilmesi ve ortak yatırım projelerinin geliştirilmesi ve uygulanması yönünde gayret göstereceklerdir.

MADDE 3:

Taraflar, halkların birbirlerini daha iyi tanımalarını sağlamak amacıyla kültür, sanat, bilim ve eğitim alanlarında münasebetlerin daha da artırılmasını teşvik edecekler ve ülkelerinde kültür ve enformasyon merkezlerinin açılması hususunda işbirliği yapacaklardır.

- 2 -

MADDE 4:

Taraflar çeşitli kamu kurumları, iş çevreleri, meslek ve sanat kuruluşları ile parlamentoları arasında temas ve ilişkiler kurulmasına, anılan kuruluşlar temsilcileri arasında karşılıklı ziyaretler teati edilmesine yardımcı olacaklar ve şehirleri arasında kardeş şehir bağları tesisini destekleyeceklerdir.

MADDE 5:

Taraflar, ortak bir kültürel mirasa sahip halkların birbirlerinin yaşam tarzlarını daha iyi tanımalarına olanak yaratacaklar, bu amaçla kişisel temasların arttırılmasını teşvik edecekler ve konsolosluk ilişkilerini geliştireceklerdir.

Taraflar, bu amaçla Ankara ve Taşkent'te karşılıklı olarak Başkonsolosluk açmaya karar vermişlerdir.

MADDE 6:

Taraflar, ulaşım ve telekomünikasyon alanlarında işbirliğinin geliştirilmesini teşvik etmeyi kararlaştırmışlar, bu çerçevede karşılıklı uçak seferlerinin başlatılması imkanlarının araştırılması hususunda mutabakata varmışlardır.

MADDE 7:

Taraflar, televizyon ve haber ajansları arasında haber ve program teatisi ve işbirliği yapılması hususunda mutabaktırlar.

MADDE 8:

Taraflar, çeşitli alanlardaki uzmanlarının ve özellikle ekonomik kadrolarda yer alan yöneticilerinin bilgi ve uzmanlıklarının geliştirilmesi amacıyla işbirliği yapılmasına önem verecekler ve bu çerçevede karşılıklı olarak öğretmen ve öğretim görevlisi ile stajyer ve öğrenci değişimine yardımcı olacaklardır.

MADDE 9:

Taraflar, bu Anlaşma çerçevesinde ve karşılıklı güven, eşitlik ve yarar ilkelerine dayalı olarak yeni işbirliği alanları geliştirmeye gayret edeceklerdir.

- 3 -

MADDE 10:

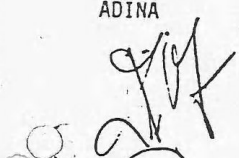
Taraflar işbu Anlaşma ile geliştirilen işbirliğinin ve dostluk ilişkilerinin diğer ülkelerin menfaatlerine karşı olmadığını ve diğer devletler ile imzalamış oldukları ikili ve çok taraflı anlaşmalardan doğan yükümlülükleri haleldar etmeyeceğini beyan ederler.

MADDE 11:

İşbu Anlaşma taraflarca mevzuatlarına uygun olarak onaylanmasını müteakip yürürlüğe girecektir.

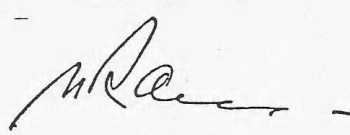
Ankara'da 19/12/1991 tarihinde Türkçe ve Özbekçe dillerinde iki nüsha olarak ve iki metin de aynı ölçüde geçerli olmak üzere imzalanmıştır.

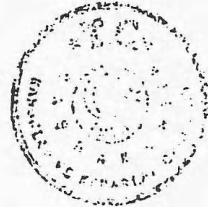
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ADINA

Turgut ÖZAL
Cumhurbaşkanı

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ
ADINA

Islam KERİMOV
Cumhurbaşkanı

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı : B.02.0.KKG/ 101-235 / 01391

Ankara

18/2/1992

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan ve Başkanlığınıza arzı Bakanlar Kurulu'nca 2 / 2 / 1992 tarihinde kararlaştırılan "Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı" ve gerekçesi ilişikte gönderilmiştir.

Gereğini arz ederim.

Erdal İNÖNÜ
Başbakan V.

Eki :
1- Kanun Tasarısı
2- Gerekçe
3- Anlaşma

T. B. M. M. BAŞKANLIĞI	
Komisyon	- Dışişleri
TARİHİ	19.2.1992 1/349
K. D. Bşk.	K. D. Bşk. <i>[Signature]</i>
BAŞKAN	<i>[Signature]</i>

Not : Verilecek cevaplarda Daire adının, yazı tarih ve sayısının açıklanması.

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

T/ 173

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE TÜRKMENİSTAN ARASINDA DOSTLUK
VE İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI'NIN ONAYLANMASININ UYGUN
BULUNDUĞUNA DAİR KANUN TASARISI

Madde 1- 3 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"nın onaylanması uygun bulunmuştur.

Madde 2- Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3- Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

Eki

E. İNÖNÜ
BAŞBAKAN

<i>E. İnönü</i> Prof. E. İNÖNÜ Devlet Bakanı ve Başb. Yrd.	<i>C. Çağlar</i> C. CAĞLAR Devlet Bakanı	<i>E. Ceyhan</i> Prof. E. CEYHAN Devlet Bakanı	E. CEYHAN Devlet Bakanı
<i>I. Tez</i> I. TEZ Devlet Bakanı	<i>A. Gonen</i> A. GÖNEN Devlet Bakanı	<i>G. İleri</i> G. İLERİ Devlet Bakanı	G. ERGENEKON Devlet Bakanı
<i>O. Kilercioğlu</i> O. KILERCIOĞLU Devlet Bakanı	<i>M. Kahtaman</i> M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	<i>O. Barutcu</i> O. BARUTCU Devlet Bakanı	M. A. YILMAZ Devlet Bakanı
<i>E. Şahin</i> E. ŞAHİN Devlet Bakanı	<i>S. Ercan</i> S. ERCAN Devlet Bakanı	<i>M. Batalli</i> M. BATALLI Devlet Bakanı	M. S. OKTAY Adalet Bakanı
<i>N. Ayaz</i> N. AYAZ Millî Savunma Bakanı	<i>I. Sezgin</i> I. SEZGİN İçişleri Bakanı	<i>H. Çetin</i> H. ÇETİN Orman Bakanı	S. ORAL Maliye ve Gümrük Bakanı
<i>K. Topkan</i> K. TOPKAN Millî Eğitim Bakanı	<i>Prof. O. Kubaracıbası</i> Prof. O. KUMBARACIBASI Bay. ve İskan Bakanı	<i>Y. Aktuna</i> Y. AKTUNA Sağlık Bakanı	Y. TOPÇU Ulaştırma Bakanı
<i>N. Cevheri</i> N. CEVHERİ Tarım ve Köylüleri Bakanı	<i>M. Mıgultay</i> M. MİGULTAY Çal. ve Sos. Gön. Bakanı	<i>M. T. Köse</i> M. T. KOŞE Sanayi ve Ticaret Bakanı	E. FARALYALI Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
<i>D. F. Saçlar</i> D. F. SAÇLAR Kültür Bakanı	<i>Prof. A. Ates</i> Prof. A. ATES Turizm Bakanı	<i>O. Orman</i> O. ORMAN Orman Bakanı	B. D. AKYÜREK Çevre Bakanı

Dosya No.
101-235

147

GEREKÇE

Malumları olduğu üzere, Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan arasında tarihten kaynaklanan dil ve kültür yakınlığına dayalı dostluk, anlayış ve dayanışma ruhu bulunmaktadır.

Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, Sayın Cumhurbaşkanımızın davetine icabetle 2-6 Aralık 1991 tarihlerinde ülkemizi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Sayın Cumhurbaşkanımız ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov, iki ülkenin karşılıklı yararına olmak üzere siyasi, ekonomik ve kültürel bağların geliştirilmesi ve dostluk ilişkileri ile işbirliğinin daha da güçlendirilmesi arzusuyla 3 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan Arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" nı imzalamışlardır.

Bu Anlaşma, iki ülke arasındaki tüm alanlardaki işbirliği ilişkilerinin dengeli, uzun süreli ve istikrarlı bir niteliğe kavuşturulması açısından önem taşımaktadır.

Anlaşmanın içeriği özetle aşağıda sunulmuştur.

DİBAÇE

Birleşmiş Milletler Yasasının amaç ve ilkeleri ile AGİK süreci ilkeleri doğrultusunda karşılıklı yarara dayalı ekonomik ve kültürel bağların geliştirilmesi ve dostluk ilişkileri ile işbirliğinin daha da güçlendirilmesi yolundaki siyasi irade vurgulanmaktadır.

MADDE 1

İki ülkenin, tüm alanlarda karşılıklı yarar ilkesine dayalı işbirliğini geliştirmek ve genişletmek konusunda görüşbirliği içinde oldukları açıklanmaktadır.

MADDE 2

İkili, bölgesel ve uluslararası sorunları görüşmek üzere danışmalarda bulunulması ve bu çerçevede üst düzey Dışişleri Bakanlıkları yetkilileri arasında Ankara ve Aşkabad'ta siyasi danışmalar yapılması kararlaştırılmaktadır.

MADDE 3

Ticaret hacminin mevcut potansiyele uygun bir düzeye yükseltilmesi ile ortak yatırım projelerinin geliştirilmesi ve uygulanması yönünde çaba gösterileceği belirtilmekte ve iki ülke arasında mal, hizmet ve sermayenin dolaşımına kademeli olarak geçilebilmesi amacıyla uygun hukuki, ekonomik ve ticari koşulların yaratılmasına çalışılacağı kaydedilmektedir.

MADDE 4

Uzman ve yöneticilerin bilgi ve deneyimlerinin geliştirilmesi ile iki ülke arasında öğretmen, öğretim görevlisi, stajyer ve öğrenci değişimine yardımcı olunması öngörülmektedir.

MADDE 5

Çeşitli kamu kurumları, iş çevreleri, meslek ve sanat kuruluşları, parlamentoları, siyasi partileri ile sendikaları arasında temas ve ilişkilerin kurulmasının, karşılıklı ziyaretlerin teatisinin ve kardeş şehir bağlarının tesisinin destekleneceği belirtilmektedir.

MADDE 6

İki ülke halkının birbirlerinin yaşam tarzlarını daha iyi tanımalarına olanak yaratılacağı, bu amaçla kişisel temaslara artırılmasının teşvik edileceği ve karşılıklı olarak Kültür Merkezleri açılması için işbirliği yapılacağı vurgulanmaktadır.

MADDE 7

Karşılıklı olarak Başkonsolosluklar açılması öngörülmektedir.

MADDE 8

Ulaşım ve telekomünikasyon alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi ile televizyon ve haber ajansları arasında haber ve program teatisi kararlaştırılmaktadır.

MADDE 9

Bu Anlaşma'nın, diğer ülkelerin çıkarlarına karşı olmadığı ve Tarafların mevcut ikili ve çok taraflı anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini haleldar etmeyeceği vurgulanmaktadır.

MADDE 10

Anlaşma'nın Taraflarca mevzuatlarına uygun olarak onaylanmasını müteakip yürürlüğe gireceği belirtilmektedir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE TÜRKMENİSTAN ARASINDA
DOSTLUK VE İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI

Aşağıda Taraflar olarak anılacak olan Türkiye Cumhuriyeti ile Türkmenistan, iki ülke arasındaki tarih, kültür, dil ve gelenek yakınlığına dayanan dostluk, anlayış ve dayanışma ruhunun çok yönlü bir işbirliğinin geliştirilmesi için gerekli zemini oluşturduğuna dair inançlarını belirterek,

Karşılıklı yararaya dayanan siyasi, ekonomik ve kültürel bağların geliştirilmesi, dostluk ilişkilerinin ve işbirliğinin daha da güçlendirilmesi arzusuyla,

Aralarındaki mevcut dostluk ilişkilerine Birleşmiş Milletler Yasasının amaç ve ilkeleri, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Bir Avrupa için Paris Yasası ve AGİK Sürecinde kabul edilen diğer belgelerde ifadesini bulan esaslar çerçevesinde ve hukukun üstünlüğü, egemenliğe ve bağımsızlığa saygı, içişlerine karışmama, hak eşitliği ve ortak yarar temelinde yeni bir muhteva kazandırmak gerekliliğini teyid ederek,

İşbirliği ilişkilerinin dengeli, uzun süreli ve istikrarlı bir niteliğe kavuşması amacıyla,

Aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır:

MADDE 1

Taraflar, siyasi, ekonomik, ticari, bilimsel, teknik, kültürel, enformasyon, turizm, ulaştırma, spor ve diğer alanlarda karşılıklı yarar ilkesine dayalı işbirliğini geliştirmek ve genişletmek hususunda görüş birliği içindedirler.

MADDE 2

Taraflar, ilişkilerinin düzenli şekilde gelişmesini sağlamak amacıyla ikili ilişkilerinin durumu ile her iki tarafı da ilgilendiren bölgesel veya uluslararası konular hakkında düzenli aralarla danışmalarda bulunacaklardır.

Taraflar, üst düzey Dışişleri Bakanlıkları yetkilileri ile Ankara ve Aşkabad'ta yapılacak siyasi danışmaların gündem konularını, yerini ve süresini önceden karşılıklı mutabakat ile belirleyeceklerdir.

MADDE 3

Taraflar, ticari ilişkilerin ve ekonomik işbirliğinin aralarındaki münasebetlerin önemli bir unsurunu teşkil ettiğinden hareketle, aralarındaki ticaret hacminin mevcut potansiyele uygun bir düzeye yükseltilmesi ve ortak yatırım projelerinin geliştirilmesi ve uygulanması yönünde gayret göstereceklerdir.

- 2 -

Bu amaçla, taraflar iki ülke arasında mal, hizmet ve sermayenin geniş ve etkin dolaşımına kademeli olarak geçilmesi için uygun hukuki, ekonomik, mali ve ticari şartları yaratmaya çalışacaklardır.

MADDE 4

Taraflar, çeşitli alanlardaki uzmanlarının ve öncelikle ekonomi, kamu idaresi, bankacılık, ticaret, sanayi ve uluslararası hukuk alanlarında görev yapan yöneticilerinin bilgi ve uzmanlıklarının karşılıklı olarak geliştirilmesi, her iki ülkenin potansiyel ve deneyimlerinin daha fazla tanıtılması ve değerlendirilmesi için işbirliği yapılmasına önem verecekler ve bu çerçevede karşılıklı öğretmen, öğretim görevlisi, stajyer ve öğrenci değişimine yardımcı olacaklardır.

MADDE 5

Taraflar, çeşitli kamu kurumları, iş çevreleri, meslek ve sanat kuruluşları, parlamentoları, siyasi partileri ile sendikaları arasında temas ve ilişkiler kurulmasını, anılan kuruluşlar temsilcileri arasında karşılıklı ziyaretler teati edilmesini teşvik edecekler ve şehirleri arasında kardeş şehir bağları tesisini destekleyeceklerdir.

MADDE 6

Taraflar, ortak bir kültürel mirasa sahip halklarının birbirlerinin yaşam tarzlarını daha iyi tanımalarına olanak yaratacaklar, bu amaçla kişisel temasların arttırılmasını teşvik edecekler ve ülkelerinde Kültür Merkezlerinin açılması hususunda işbirliği yapacaklardır.

MADDE 7

Taraflar, konsolosluk ilişkilerinin geliştirilmesini sağlamak için birbirlerinin ülkelerinde Başkonsolosluklar açmayı kararlaştırmışlardır.

MADDE 8

Taraflar, ulaşım ve telekomünikasyon alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi televizyon ve haber ajansları arasında haber ve program teatisi yapılması hususunda mutabıktırlar.

MADDE 9

Taraflar, İşbu Anlaşma ile geliştirilen işbirliğinin ve dostluk ilişkilerinin diğer ülkelerin menfaatlerine karşı olmadığını ve diğer devletler ile imzalamış oldukları ikili ve çok taraflı anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini hâlidâr etmeyeceğini beyan ederler.

- 3 -

MADDE 10

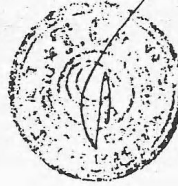
İşbu Anlaşma taraflarca mevzuatlarına uygun olarak onaylanmasını müteakip yürürlüğe girecektir.

Ankara'da 3 Aralık 1991 tarihinde Türkçe, Türkmençe ve Rusça dillerinde üç nüsha olarak ve üç metin de aynı ölçüde geçerli olmak üzere imzalanmıştır.

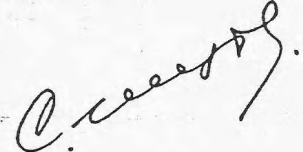
TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Turgut ÖZAL
Cumhurbaşkanı

TÜRKMENİSTAN ADINA

Saparmurat NIYAZOV
Cumhurbaşkanı

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI
VE
KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ
ÇALIŞMA VE HALKIN SOSYAL KORUMASI BAKANLIĞI
ARASINDA
ORTAK İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI

Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Kazakistan Cumhuriyeti Çalışma ve Halkın Sosyal Koruması Bakanlığı (bundan böyle "Taraflar" olarak anılacaktır)

Ülkelerinde çalışma, sosyal güvenlik ve istihdamı geliştirmek amacıyla deneyim alışverişinde bulunmanın Taraflar arasındaki işbirliğini güçlendireceğine inanarak,

Türkiye Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmak amacıyla,

Sürekli bir işbirliği kurmaya karar vermişler ve aşağıdaki hususlarda mutabakata varmışlardır.

Madde 1

Taraflar, çalışma, sosyal güvenlik ve istihdam alanlarında, Tarafların ülkelerindeki ulusal mevzuatlardaki değişiklikler hakkında bilgi alışverişinde bulunacaklardır.

Madde 2

Taraflar, çalışma, sosyal güvenlik ve istihdam konularında yeni bilgiler edinmek amacıyla karşılıklı uzman değişimi yapacaklardır:

Madde 3

Taraflar, aşağıdaki konularla ilgili olarak bilgi ve deneyim alışverişinde bulunacaklardır:

- a) Sosyal güvenlik politikalarındaki gelişmeler,
- b) Sosyal güvenlik sistemlerinin kısa vadeli ve uzun vadeli aktüeryal tahminleri,
- c) Malül kişilerin mesleki rehabilitasyonu,
- d) Sosyal güvenlik sisteminin organizasyonu ve yönetimi,
- e) Sosyal güvenlik sisteminin otomasyonu,
- f) Haksahiplerine verilen hizmetlerin iyileştirilmesi,
- g) İş piyasasındaki gelişmelerin izlenmesi,
- h) İşsizler için işe yerleştirme ve mesleki eğitim ve yıllık raporlar, halkla ilişkiler yayınları ve gerekli görülen diğer belgelerin düzenlenmesi,

Madde 4

Taraflar, bu Anlaşmada belirtilen konuların gerçekleştirilmesi için ortak bir çalışma komitesi oluşturmaya karar vermişlerdir.

Madde 5

Bu Anlaşma, Tarafların yasal temsilcileri tarafından imzalandığı gün yürürlüğe girer ve üç yıl süreyle yürürlükte kalır. Bu dönemin sonunda, Taraflardan biri Anlaşmanın sona ereceği tarihten en az altı ay önce yazılı olarak bildirimde bulunmadığı takdirde, Anlaşma kendiliğinden üçer yıllık sürelerle uzar.

Madde 6

Bu Anlaşma hükümlerinin yorumlanması ve uygulanması ile ilgili olarak Taraflar arasındaki tüm sorun ve anlaşmazlıklar karşılıklı müzakere ve görüşmelerle halledilecektir.

Madde 7

Karşılıklı mutabakat ile, Taraflar, Anlaşmanın tamamlayıcı parçaları olarak kabul edilen protokoller şeklinde bu Anlaşmada değişiklikler ve düzeltmeler yapabilirler.

Bu Anlaşma, 19 Ekim 2000 tarihinde, Astana'da her biri eşit derecede geçerli olmak üzere Türkçe, Kazakça, İngilizce ve Rusça ikişer nüsha olarak hazırlanmıştır. Yorumlanmasında herhangi bir tereddüt oluşması halinde, İngilizce metin dikkate alınacaktır.

Fikri ŞAHİN
Müsteşar

Alihan BAYMENOV
Bakan

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇALIŞMA VE SOSYAL
GÜVENLİK BAKANLIĞI
ADINA

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ
ÇALIŞMA VE HALKIN SOSYAL
KORUMASI BAKANLIĞI
ADINA

EK - 5

Tablo.1: Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Çerçevesini Oluşturan Temel Anlaşmalar

Ülkeler	Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması
Azerbaycan	01.11.1992	09.02.1994	09.02.1994
Kazakistan	10.09.1997	01.05.1993	15.08.1995
Kırgızistan	24.10.1997	28.04.1992	02.07.1999
Özbekistan	13.04.1998	28.04.1992	08.05.1996
Türkmenistan	03.12.1991	02.05.1992	17.08.1995

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.2: Türk Cumhuriyetlerine İhracatlarımızın Ülke Dağılımı (Milyon \$)

Ülke	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	102,8	67,8	132,4	161,3	239,5	319,6	326,1	248	230	225	226
Kazakistan	19,3	67,8	131,7	150,8	164	210,7	213	96,2	119	120	158
Türkmenistan	7,3	84	84,3	56,1	65,6	117,1	95,7	106,6	120	105	109
Özbekistan	54,5	213,3	65	138,4	229,8	210,7	155,6	99,1	83	90	93
Kırgızistan	1,9	17,1	16,8	38,1	47	49,9	41,6	22,9	20	17	23
Toplam	186	450	430	545	746	908	832	573	572	557	609

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.3: Türk Cumhuriyeti'ne İhracatımızın Ülke Dağılımı (1992–2002) (Milyon \$)

Ülke	1992–2002	Oran (%)
Azerbaycan	2278,5	35,6
Kazakistan	1450,5	22,6
Türkmenistan	950,7	14,8
Özbekistan	1432,4	22,4
Kırgızistan	295,3	4,6
Toplam	6408	100

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.4: Türk Cumhuriyetlerinden İthalatımızın Ülke Dağılımı (Milyon \$)

Ülke	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	35	34	8,9	21,8	39	58,2	50,3	43,9	95,4	78	63
Kazakistan	10,5	43,7	32,3	86,7	99,9	165,1	253,7	295,7	346,6	91	202
Türkmenistan	21,1	77	65,7	111,6	99,6	73,4	42,2	67,2	97,9	72	99
Özbekistan	21	31,9	78,9	61,4	57,7	94,6	96,1	47,5	86	36	75
Kırgızistan	1,4	3,4	4,4	5,5	5,7	7,6	6,7	2,7	2,5	6	15
Toplam	89	190	190	287	302	399	449	457	628	283	454

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.5: Türk Cumhuriyeti'ne İthalatımızın Ülke Dağılımı (1992–2002) (Milyon \$)

Ülke	1992–2002	Oran (%)
Azerbaycan	527,5	14,1
Kazakistan	1627,2	43,7
Türkmenistan	826,7	22,2
Özbekistan	686,1	18,4
Kırgızistan	60,9	1,6
Toplam	3728	100

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.6: Türk Cumhuriyetlerine İhracatlarımızın Ülkeler Bazında Yüzesel Dağılımı (Yüzde Pay)

Ülke	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	55,3	15,1	30,8	29,6	32,1	35,2	39,2	43,2	40,2	40,4	37,1
Kazakistan	10,4	15,1	30,6	27,7	22	23,2	25,7	16,8	20,8	21,5	25,9
Türkmenistan	3,9	18,6	19,6	10,3	8,8	12,9	11,5	18,6	21	18,9	17,9
Özbekistan	29,3	47,4	15	25,4	30,8	23,2	18,7	17,3	14,5	16,2	15,3
Kırgızistan	1	3,8	3,9	7	6,3	5,5	5	4	3,5	3,1	3,8

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.7: Türk Cumhuriyetlerine İthalatımızın Ülkeler Bazında Yüzdesele Dağılımı**(Yüzde Pay)**

Ülke	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Azerbaycan	39,3	17,9	4,7	7,6	12,9	14,6	11,2	9,6	15,2	27,6	13,9
Kazakistan	11,8	23	17	30,2	33,1	41,4	56,5	64,7	55,2	32,2	44,5
Türkmenistan	23,7	40,5	34,6	38,9	33	18,4	9,4	14,7	15,6	25,4	21,8
Özbekistan	23,6	16,8	41,5	21,4	19,1	23,7	21,4	10,4	13,7	12,7	16,5
Kırgızistan	1,6	1,8	2,3	1,9	1,9	1,9	1,5	0,6	0,4	2,1	3,3

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu**Tablo.8: Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticareti (Milyon \$)**

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	186	89	97	275
1993	450	190	260	640
1994	430	190	240	620
1995	545	287	258	832
1996	746	302	444	1048
1997	908	399	509	1307
1998	832	449	383	1281
1999	573	457	116	1030
2000	572	628	—56	1200
2001	557	283	274	840
2002	609	454	155	1063

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.9: 1992–2002 Döneminde Türk Cumhuriyetleri'nin Genel İthalatları İçinde Türkiye'nin Yeri (Milyon \$)

	1992	1993	1994	195	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1002
Azerbaycan											
Genel İthalat		636	778	668	961	794	1077	1036	1172	1486	1800
Türkiye'den ithalat	102,8	67,8	132,4	161,3	240	319,6	326,1	248	230	225	226
Oran (%)	10,3	10,7	17	24,1	25	40,3	30,3	24	20	15	13
Kazakistan											
Genel İthalat	469	3887	3561	5387	6618	7176	6672	5645	5052	6363	9600
Türkiye'den ithalat	19,3	67,8	131,7	150,8	164	210,7	213	96,2	119	120	158
Oran (%)	4,1	1,7	3,7	2,8	2,5	2,9	3,2	1,7	2,4	1,9	1,6
Türkmenistan											
Genel İthalat	30	501	894	1644	1388	1005	1137	1382	1382	1816	2250
Türkiye'den ithalat	7,3	84	84,3	56,1	65,6	117,1	95,7	106,6	120	105	109
Oran (%)	24,3	16,8	9,4	3,4	4,8	11,7	8,4	7,7	8,7	5,8	4,8
Özbekistan											
Genel İthalat	929	958	2479	3238	4240	3767	2717	1855	2600	2550	2500
Türkiye'den ithalat	54,5	213,3	65	138,4	230	210,7	155,6	99,1	83	90	93
Oran (%)	5,9	22,3	2,6	4,3	5,4	5,6	5,7	5,3	3,2	3,5	3,7
Kırgızistan											
Genel İthalat	418	430	316	531	783	646	756	547	554	468	587
Türkiye'den ithalat	1,9	17,1	16,8	38,1	47	49,9	41,6	22,9	20	17	23
Oran (%)	0,5	4	5,3	7,2	6	7,7	5,5	4,2	3,6	3,6	3,9

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.10: Türk Cumhuriyetlerinin Genel İthalatı (Milyon \$)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Genel İthalat	2844	6412	8028	11468	13989	13388	12359	10462	10760	12683	16737
Türkiye'den İthalat	186	450	430	545	746	908	832	573	572	557	609
Oran (%)	6,5	7	5,4	4,8	5,3	6,8	6,7	5,5	5,3	4,4	3,6

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.11: 1992–2002 Döneminde Türk Cumhuriyetleri'nin Genel İhracatları İçinde Türkiye'nin Yeri (Milyon \$)

	1992	1993	1994	195	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1002
Azerbaycan											
Genel İthalat	1571	993	638	612	643	808	677	1025	1745	1873	2000
Türkiye'den İthalat	35	34	8,9	21,8	39	58,2	50,3	43,9	95,4	78	63
Oran (%)	2,2	3,4	1,4	3,6	6,1	7,2	7,4	4,3	5,5	4,2	3,2
Kazakistan											
Genel İthalat	1398	3277	3231	5164	6292	6899	5870	5986	9139	8647	10300
Türkiye'den İthalat	10,5	43,7	32,3	86,7	99,9	165,1	253,7	295,7	346,6	91	202
Oran (%)	0,8	1,3	1	1,7	1,6	2,4	4,3	4,9	3,8	1,1	2
Türkmenistan											
Genel İthalat	908	1049	2010	2084	1692	774	614	1143	1143	2057	2970
Türkiye'den İthalat	21,1	77	65,7	111,6	99,6	73,4	42,2	67,2	97,9	72	99
Oran (%)	2,3	7,3	3,3	5,4	5,9	9,5	6,9	5,9	8,6	3,5	3,3
Özbekistan											
Genel İthalat	869	721	3044	3475	3534	3695	2888	1843	2300	2550	2800

Türkiye'den ithalat	21	31,9	78,9	61,4	57,7	94,6	96,1	47,5	86	36	75
Oran (%)	2,4	4,4	2,6	1,8	1,6	2,6	3,3	2,6	3,7	1,4	2,7
Kırgızistan											
Genel İthalat	-	340	340	409	531	631	535	463	504	476	488
Türkiye'den ithalat	1,4	3,4	4,4	5,5	5,7	7,6	6,7	2,7	2,5	6	15
Oran (%)	-	1	1,3	1,3	1,1	1,2	1,3	0,6	0,5	1,3	3,1

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.12: 1992–2002 Döneminde Türk Cumhuriyetleri Toplam İhracatları İçinde Türkiye'nin Yeri (Milyon \$)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Genel İthalat	4746	6380	9263	11744	12692	12807	10584	10460	14831	15603	18558
Türkiye'den İthalat	89	190	190	287	302	399	449	457	628	283	454
Oran (%)	1,9	3	2	2,4	2,4	3,1	4,2	4,4	4,2	1,8	2,4

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.13: Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	19,3	10,5	8,8	29,8
1993	67,8	43,7	24,1	111,5
1994	131,7	32,3	99,4	164
1995	150,8	86,7	64,1	237,5
1996	164	99,9	64,1	263,9
1997	210,7	165,1	45,6	375,8
1998	213	253,7	—40,7	466,7
1999	96,2	295,7	—199,5	391,9
2000	119	346,6	—227,6	465,6
2001	120	91	29	211
2002	158	202	—44	360

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.14: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	102,8	35	67,8	137,8
1993	67,8	34	33,8	101,8
1994	132,4	8,9	123,5	141,3
1995	161,3	21,8	139,5	183,1
1996	239,5	39	200,5	278,5
1997	319,6	58,2	261,4	377,8
1998	326,1	50,3	275,8	376,4
1999	248	43,9	204,1	291,9
2000	230	95,4	134,6	325,4
2001	225	78	147	303
2002	226	63	163	289

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.15: Türkiye-Türkmenistan Dış Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	7,3	21,1	-13,8	28,4
1993	84	77	7	161
1994	84,3	65,7	18,6	150
1995	56,1	111,6	-55,5	167,7
1996	65,5	99,6	-34	165,2
1997	117,1	73,4	43,7	190,5
1998	95,7	42,2	53,5	137,9
1999	106,6	67,2	39,4	173,8
2000	120	97,9	22,1	217,9
2001	105	72	33	177
2002	109	99	10	208

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.16: Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	54,5	21	33,5	75,5
1993	213,3	31,9	181,4	245,2
1994	65	78,9	-13,9	143,9
1995	138,4	61,4	77	199,8
1996	229,8	57,7	172,1	287,5
1997	210,7	94,6	116,1	305,3
1998	155,6	96,1	59,5	251,7
1999	99,1	47,5	51,6	146,6
2000	83	86	-3	169
2001	90	36	54	126
2002	93	75	18	168

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo.17: Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti (Milyon \$)

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	1,9	1,4	0,5	3,3
1993	17,1	3,4	13,7	20,5
1994	16,8	4,4	12,4	21,2
1995	38,1	5,5	32,6	43,6
1996	47	5,7	1,3	52,7
1997	49,9	7,6	42,3	57,5
1998	41,6	6,7	34,9	48,3
1999	2,9	2,7	20,2	25,6
2000	20	2,5	17,5	222,5
2001	17	6	11	23
2002	23	15	8	38

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

EK – 6⁵³⁸**Tamamlanan Teknik Yardım Projeleri****İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi Projeleri (1994-2003)****Azerbaycan****Kazakistan****Kırgızistan****Özbekistan****Türkmenistan**

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde istatistik altyapılarını güçlendirmek isteyen Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin istatistik teşkilatlarının talepleri doğrultusunda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA) ile işbirliği içinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi konulu 5 ayrı proje hazırlamıştır. Projelerin yürürlüğe konulması amacı ile, TÜİK ve TİKA arasında 9 Mayıs 1994 tarihinde bir işbirliği protokolü imzalanmıştır. Projeler aşağıda belirtilen faaliyetleri kapsamaktadır:

- 1- Eğitim programları (kurs, seminer, çalışma grubu toplantısı vb.),
- 2- Danışmanlık hizmetleri,
- 3- Ekipman temini,
- 4- Yayın basımı

İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi Projeleri 31.12.2003 tarihi itibariyle sona ermiş olup, ilgili ülkelerle istatistik alanındaki işbirliği çalışmalarının ikili bazda imzalanacak yeni protokoller kapsamında sürdürülmesine karar verilmiştir. Proje faaliyetleri ülkeler ayrımında verilmektedir.

---

⁵³⁸ TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

AZERBAYCAN

Projenin İsmi:

Azerbaycan'da İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi

Donör Kuruluş(lar):

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Projenin Başlangıç Tarihi:

1994

Proje Bütçesi:

Toplam: 172.975 USD

TİKA Katkısı: 107.775 USD

TÜİK Katkısı (ayni): 65.200 USD

Gerçekleştirilen Faaliyetler:

Danışmanlık Hizmeti

Toplam danışman sayısı: 27

Konular: Durum Tespiti, Personel ve Organizasyon Durumunun İncelenmesi, Tarım İstatistikleri, Ulusal Hesaplar, Input-Output Tabloları, Örneklem Teknikleri, İşgücü İstatistikleri

Kurslar, Toplantılar, Eğitim Programları

Toplam katılımcı sayısı: 32

Konular: Ulusal Hesaplar, Tarım İstatistikleri, Sanayi İstatistikleri, Örneklem Teknikleri, İşgücü İstatistikleri, Input-Output Tabloları, Saklı Ekonomi

Ekipman Yardımı

1996 yılında TİKA tarafından 1 adet PC, 1 adet Laser Printer ve Modem satın alınarak, Azerbaycan İstatistik Komitesi'ne hibe edilmiştir.

Yayın Basımı:

1994, Azerbaycan İstatistik Yıllığı,
75. Yıldönümü Kitabı

KAZAKİSTAN

Projenin İsmi:

Kazakistan'da İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi

Donör Kuruluş(lar):

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Projenin Başlangıç Tarihi:

1994

Proje Bütçesi:

Toplam: 169.775 USD

TİKA Katkısı: 111.775 USD

TÜİK Katkısı (ayni): 58.000 USD

Gerçekleştirilen Faaliyetler:

Danışmanlık Hizmeti

Toplam danışman sayısı: 21

Konular: Durum Tespiti, Ulusal Hesaplar, Proje Faaliyetlerinin Koordinasyonu, Örneklem Teknikleri, İşgücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü Anketi ve Tarım İstatistikleri

Kurslar, Toplantılar, Eğitim Programları

Toplam katılımcı sayısı: 32

Konular: Ulusal Hesaplar, Tarım İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü Anketi, Veri İşleme, Bilgi Sistemleri ve Saklı Ekonomi

Ekipman Yardımı

1996 yılında TİKA tarafından 2 adet PC, 1 adet Laser Printer ve Modem satın alınarak, Kazakistan İstatistik Teşkilatı'na hibe edilmiştir.

KIRGIZİSTAN

Projenin İsmi:

Kırgızistan'da İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi

Donör Kuruluş(lar):

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Projenin Başlangıç Tarihi:

1994

Proje Bütçesi:

Toplam: 169.775 USD

TİKA Katkısı: 111.775 USD

TÜİK Katkısı (ayni): 58.000 USD

Gerçekleştirilen Faaliyetler:

Danışmanlık Hizmeti

Toplam danışman sayısı: 17

Konular: Durum Tespiti, Proje Faaliyetlerinin İzlenmesi, Veri İşleme, Örneklem Teknikleri, İşgücü İstatistikleri ve Tarım İstatistikleri.

Kurslar, Toplantılar, Eğitim Programları

Toplam katılımcı sayısı: 28

Konular: Ulusal Hesaplar, Tarım İstatistikleri, Sanayi İstatistikleri, Örneklem Teknikleri, İşgücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü Anketi, Input-Output Tabloları, Saklı Ekonomi

Ekipman Yardımı

1996 yılında TİKA tarafından 1 adet PC, 1 adet Laser Printer ve Modem satın alınarak, Kırgızistan İstatistik Teşkilatı'na hibe edilmiştir.

ÖZBEKİSTAN

Projenin İsmi:

Özbekistan'da İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi

Donör Kuruluş(lar):

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Projenin Başlangıç Tarihi:

1994

Proje Bütçesi:

Toplam: 169.775 ABD\$

TİKA Katkısı: 111.775 ABD\$

TÜİK Katkısı (ayni): 58.000 ABD\$

Gerçekleştirilen Faaliyetler:

Danışmanlık Hizmeti

Toplam danışman sayısı: 12

Konular: Durum Tespiti, Input-Output Tabloları, Proje Faaliyetlerinin İzlenmesi, Örneklem Teknikleri, İşgücü İstatistikleri ve Tarım İstatistikleri.

Kurslar, Toplantılar, Eğitim Programları

Toplam katılımcı sayısı: 20

Konular: Ulusal Hesaplar, Tarım İstatistikleri, Sanayi İstatistikleri, Örneklem Teknikleri, İşgücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü Anketi, Input-Output Tabloları.

Ekipman Yardımı

1996 yılında TİKA tarafından 2 adet PC, 2 adet Laser Printer ve 2 adet Modem satın alınarak, Özbekistan İstatistik Teşkilatı'na hibe edilmiştir.

TÜRKMENİSTAN

Projenin İsmi:

Türkmenistan'da İstatistik Faaliyetlerinin Güçlendirilmesi

Donör Kuruluş(lar):

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Projenin Başlangıç Tarihi:

1994

Proje Bütçesi:

Toplam: 169.375 ABD\$

TİKA Katkısı: 107.775 ABD\$

TÜİK Katkısı (ayni): 61.600 ABD\$

Gerçekleştirilen Faaliyetler:

Danışmanlık Hizmeti

Toplam danışman sayısı: 22

Konular: "Durum Tespiti, Proje Faaliyetlerinin Koordinasyonu, Tarım İstatistikleri, Sanayi İstatistikleri, Ulusal Hesaplar, İşgücü İstatistikleri

Kurslar, Toplantılar, Eğitim Programları

Toplam katılımcı sayısı: 30

Konular: Ulusal Hesaplar, Tarım İstatistikleri, Sanayi İstatistikleri, Örneklem Teknikleri, İşgücü İstatistikleri, Hane halkı İşgücü Anketi, Saklı Ekonomi ve Cinsiyet İstatistikleri

Ekipman Yardımı

1996 yılında TİKA tarafından 8 adet PC, 8 adet Matrix Printer, 7 Fax-Modem, 100 Kard Printer ve 1600 disket satın alınarak, Türkmenistan İstatistik Teşkilatı'na hibe edilmiştir.

Yayın Basımı

Türkmenistan Nüfus Sayımı, 1995

Ek-7

ANKARA ÜLDIRİSİ

Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurad Niyazov,

- Halkları arasında ortak tarih, dil ve kültürden kaynaklanan özel bağları kaydederek,

- İlişkilerinde kardeşlik, dayanışma ve işbirliği ruhunun hakim olduğunu belirterek,

- Ülkeleri arasındaki ilişkileri ve işbirliğini, bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, birbirlerinin içişlerine karışmama ve eşitlik ilkeleri üzerinde daha da güçlendirmeye kararlı olarak,

- Birleşmiş Milletler Yasasının amaç ve ilkeleri, Helsinki Nihai Senedi ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı sürecinde kabul edilen diğer belgelerde ifadesini bulan esaslar çerçevesinde Avrasya'da barış, güvenlik, istikrar ve kalkınmaya bu katkıda bulunma arzu ve iradesiyle,

- İstikrar ve istikrarla ilgili ortak çaba gösterilmesini önemle bilinciyse,

30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara'da toplanarak, bölgenin bölgeleştiren konular, ortak hususlar, bölgesel ve milletlerarası sorunlar hakkında görüş teatisinde bulundular.

1. Devlet ve Hükümet Başkanları, bu vesileyle, Ankara toplantısının, Ülkeleri arasında ortak yarar temelinde çeşitli alanlarda çok taraflı ve ikili işbirliğinin geliştirilmesini arzu ve tevidine, muhtelif bölgesel ve milletlerarası sorunlar hakkında benzer görüşleri paylaştıklarında, uluslararası düzeyde ortak hareket etme iradesinin tesbitine imkan ve uygun memnuniyetle kaydedmişlerdir.

2. Devlet ve Hükümet Başkanları, dünyada son yıllarda genel olarak artan silahsızlanma ve güven artırımı alanlarında sınırlı adımları memnuniyetle karşıladıklarını teyitle, bölgesel planda ortaya çıkan ihtilaflardan duydukları endişeyi belirttikleri ve bunların egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı ilkesiyle barışla ve barışçı yollarla çözümü gerektiğini vurguladıklarını,

6. Devlet ve Hükümet Başkanları, Başkanlıkların, Bakanlıkların ve diğer kuruluşların sosyal hizmet ve sosyal etkinlikleri ile ilgili çalışmalarını destekleyerek bu alanlardaki faaliyetleri teşvik etmişlerdir.

7. Devlet ve Hükümet Başkanları, Azya Kıtiasması Güvenlik Konseyi'nin kurulmasını teşvik etmişlerdir.

8. Devlet ve Hükümet Başkanları, diğerleri arasında, Karayolu, Denizyolu ve Havayolu ulaştırılması ve telefon ve radyo ile haberleşme ile ilgili ileri ve çok ileride yapılacak projelerin gerçekleştirilmesine özel bir önem vererek, ticari ve ekonomik işbirliğinin alanlarındaki anlaşılabilir bir unsurun teşkil ettiği kanaati ile, mevcut bir anlaşme yükümlülüklerine halel getirmeksizin, uygun tedbirler alınması ve acıların atılması, sanayi, enerji, tarım ve diğer sektörlerle ilgili yeralli macunları, petrol ve diğerleri araştırılması, işletilmesi ve nakli ile ilgili ortak projelerin işletmeler geliştirilmesi, karşılıklı olarak teknik yardım ve mesleki eğitim imkanları yaratılması amacıyla bu konuda Çalışma Grupları kurulmasını kararlaştırmışlardır.

9. Devlet ve Hükümet Başkanları, ortak kültürlerinin evrensel ve saf insanlık kültürüne büyük katkıları sağladığı için, kültür kurumları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini, birlikte kültürel etkinlikler düzenlenmesini, diğerlerdeki ortak kültür mirası eserlerinin korunması, onarımı ve geliştirilmesi için işbirliği yapılması hususlarında görüş birliğine varmışlardır.

10. Devlet ve Hükümet Başkanları, ortak bir kültür mirasına sahip halkları arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesine ve derinleştirilmesine imkan yaratmak amacıyla, her seviyedeki toplantıların düzenlenmesi için gerekli kolaylıkları sağlamayı, dil ve edebiyat kurum ve kuruluşları, dernekler, üniversiteler, basını kurumları, öğrencileri, edebiyat ve sanat dernekleri ve diğer kuruluşları arasında düzenli ortak toplantılar düzenlenmesini teşvik etmeyi kararlaştırmışlardır.

11. Devlet ve Hükümet Başkanları, eğitim ve kültür alanlarında ortak işbirliği çabalarını memnuniyetle karşılamışlar ve bu alanın diğer alanlar kültürlerinin ortak geliştirilmesine katkıları için her türlü destekleri vermişlerdir.

12. Devlet ve Hükümet Başkanları, Parlamentolarını ve diğer kuruluşlarını ortak çalışma alanlarında kaydetmişler ve karşılıklı olarak bu alanlarda işbirliğini teşvik etmişlerdir.

10. Devlet ve Hükümet Başkanları, Dışişleri Bakanları arasında üçüncü en az bir hafta düzenli danışma toplantıları yapılmasını önemli vasitelerle ve özellikle üye olmayan uluslararası kuruluşların toplantılarından önce Dışişleri Bakanları veya temsilcileri arasında danışmalar yapılmasını yararlı olacağını ifade etmişlerdir.

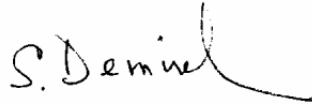
11. Devlet ve Hükümet Başkanları, ortak danışmaların yararına olan inançlarını teyid ederek ilki Ankara'da yapılan zirve toplantılarının düzenli olarak devamını kararlaştırmışlardır. Bu çerçevede, gelecek zirve toplantısının 1993 Ekim ayında Bakü'de yapılması öngörülmüştür. Toplantının kesin tarihleri diplomatik kanallarla tesbit edilecektir. Ayrıca, gerekli hallerde ilave zirve toplantıları yapılmasının mümkün olabileceğini kaydetmişlerdir.

İşbu Bildiri, 31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da Türkçe ve Rusça altı nüsha olarak imzalanmıştır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

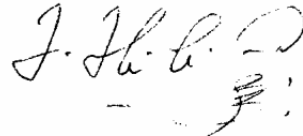
Turgut Özal
Cumhurbaşkanı

Süleyman Demirel
Başbakan

AZERBAIJAN CUMHURİYETİ ADINA

Ebu İsmail Elî İbrahim
Cumhurbaşkanı

KAZAKHISTAN CUMHURİYETİ ADINA

Nursultan Nazarbayev
Cumhurbaşkanı

KIRGIZISTAN CUMHURİYETİ ADINA

Askar Akayev
Cumhurbaşkanı

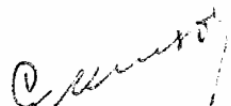
ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

İslam Karimov
Cumhurbaşkanı

TÜRKMENİSTAN ADINA

Saparmurat Niyazov
Cumhurbaşkanı

İSTANBUL BİLDİRİSİ

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurad Niyazov, 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen ilk Zirve toplantısında alınan karar uyarınca, 18-19 Ekim 1994 tarihlerinde ikinci toplantılarını İstanbul'da yapmışlardır.

Devlet Başkanları,

- Halkları arasındaki ortak tarih, dil ve kültürden kaynaklanan özel bağları kaydederek,

- Aralarındaki ilişkilerin ve işbirliğinin anılan özel bağlara uygun olarak ve bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmama ve eşitlik ilkeleri üzerinde güçlendiğini memnuniyetle kaydederek,

- Sözkonusu ilişkilerin ve işbirliğinin Avrasya'da barış, güvenlik, istikrar ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğunu belirterek,

- Uluslararası ilişkilerde Birleşmiş Milletler Yasası ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ilkelerinin önemini ve başta ülkelerin toprak bütünlüğü ve sınırların kuvvet yoluyla değiştirilemeyeceği olmak üzere, bu ilkelere riayet edilmesi gerekliliğini vurgulayarak,

Ülkeleri arasındaki ilişkileri ve işbirliğini gözden geçirmişler, bölgesel ve uluslararası sorunlar hakkında görüş teatisinde bulunmuşlardır.

1. Devlet Başkanları, Ankara Zirvesinden bu yana aralarındaki ikili ve çok taraflı ilişkilerin siyasi, eğitimel, kültürel, ekonomik ve diğer alanlarda tatminkâr bir şekilde geliştiğini kaydetmişler ve bunların daha da güçlendirilmesi hususunda siyasi iradelerini teyid etmişlerdir.

2. Devlet Başkanları, demokrasi, insan haklarına saygı, laiklik, sosyal adalet ve piyasa ekonomisi ilkelerine dayalı toplum düzenine olan inançlarını teyid etmişlerdir.

./...

-2-

3. Devlet Başkanları, uluslararası ve özellikle bölgesel sorunlar hakkında geniş görüş teatisinde bulunmuşlar ve benzer görüşleri paylaştıklarını memnuniyetle kaydetmişlerdir. Bu çerçevede, bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı ile uluslararası sınırların kuvvet yoluyla değiştirilemeyeceği ilkeleri doğrultusunda, başta BM ve AGİK olmak üzere, uluslararası kuruluşlarda ortak hareket etmelerinin dünya ve bölge barış ve güvenliğine katkıda bulunacağını belirtmişlerdir.

4. Devlet Başkanları, bölgelerinde BM ve AGİK ilkelerinin açık bir şekilde ihlali neticesinde ortaya çıkan uyuşmazlıklardan duydukları derin endişeyi belirtmişler ve bütün tarafları sözkonusu ilkelere riayete davet etmişlerdir. Devlet Başkanları, Ermenistan-Azerbaycan ihtilâfının ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarına dayalı olarak barışçı yollarla çözümlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Devlet Başkanları, Tacikistan ve Afganistan sorunlarına barışçı yollarla, adil ve kalıcı çözümler bulunması gerektiğini vurgulamışlar ve Bosna-Hersek ile Kıbrıs konularında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Devlet Başkanları, bölgesel uyuşmazlıkların çözümü için BM ve AGİK'in daha etkili rol oynamaları gereğinden hareketle, bu kuruluşların imkânlarının arttırılmasını dilemişler ve bu amaca yönelik çalışmalarını destekleyeceklerini belirtmişlerdir.

5. Devlet Başkanları, Ankara Bildirisine atıfla, Asya'da işbirliği ve güven arttırıcı önlemlerin geliştirilmesi hususundaki çalışmalarını kaydetmişler ve bu vesileyle bölgelerindeki güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesi açısından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının önemini teyid etmişlerdir.

6. Devlet Başkanları, ülkeleri arasında çeşitli vesilelerle ve değişik düzeylerde yapılan bölgesel ve uluslararası konular hakkındaki danışmaların yararını teyidle, bu danışmaların düzenli bir şekilde sürdürülmesinin ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda, uluslararası kuruluşlar ve forumlar dahil, yakın eşgüdüm ve dayanışma içinde bulunulmasının önemini teyid etmişlerdir.

7. Devlet Başkanları, savaş, doğal afetler ve diğer zaruri hallerde birbirlerine elden gelen insani yardım sağlanması ve dayanışma gösterilmesi hususunda her türlü çabanın sarfedilmesini kararlaştırmışlardır.

./..

-3-

8. Devlet Başkanları, ortak tarihi mirasa ve kültüre sahip halkları arasında kültür, eğitim, bilim ve ortak tarih araştırmaları alanlarında yapılan işbirliği çalışmalarını kuvvetle desteklediklerini beyan etmişlerdir. Bu çerçevede Kültür Bakanları, Eğitim Bakanları, ilim akademileri, tarih enstitüleri ve diğer seviyelerde yapılan ortak toplantıları ve bu toplantılarda alınan kararları memnuniyetle kaydetmişler ve bunların süratle uygulamaya konulması hususundaki iradelerini belirtmişlerdir.

9. Devlet Başkanları, dil dahil kültürlerinin ortak unsurlarının güçlendirilmesi amacıyla, Kültür Bakanlıkları ve kurumları arasındaki işbirliği ve ortak kültürel etkinlikler hususundaki çabaları desteklediklerini belirtmişlerdir. Bu çerçevede Türk lehçelerinin karşılaştırmalı sözlüğünün hazırlanması ve ortak kültür mirası eserlerinin korunması, onarılması ve tanıtılması için yapılan işbirliğini memnuniyetle kaydetmişlerdir.

10. Devlet Başkanları ortak kültür ve sanatlarının geliştirilmesi, öğretilmesi, yaygınlaştırılması ve tanıtılması amacıyla Kültür Bakanları tarafından 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı'da imzalanan anlaşma ile kurulan TÜRKSOY'un önemini teyid etmişler ve adigeçen kuruluşun faaliyetlerine gerekli desteğin sağlanacağını belirtmişlerdir.

11. Devlet Başkanları, halklarının ortak mirasının karşılıklı olarak tanınmasının önemine dikkat çekerek, büyük şahsiyetlerin hayatı ve faaliyetleri ile Türk kültürünün önemli olaylarına ilişkin yıldönümlerinin ortak bir şekilde kutlanmasını kararlaştırmışlardır.

12. Devlet Başkanları, Eğitim Bakanlıkları ve Üniversiteleri arasında başlatılan işbirliği çabalarının daha da geliştirilmesinin teşviki hususunda görüş birliğine varmışlardır. Bu çerçevede, Eğitim Bakanları arasında yapılan düzenli toplantıları ve Üniversiteleri arasındaki işbirliğinin kurumsallaştırılması çalışmalarını desteklediklerini ifade etmişlerdir.

13. Devlet Başkanları, karşılıklı olarak öğrencilere sağladıkları burs imkânlarının ülkelerinin kalkınma sürecine katkıda bulunacağına ve bu öğrencilerin ülkeleri arasında güçlü işbirliği köprüleri oluşturacaklarına olan inançlarını vurgulamışlar ve burslu öğrenci değişimi programlarının geliştirilerek devam ettirilmesinin yararını belirtmişlerdir.

./..

-5-

22. Devlet Başkanları, çevre korumasında, özellikle çevre felâketi bölgelerinde işbirliğinin önemini kaydederek, bu çerçevede Aral Denizi bölgesinde ekoloji durumunun normalleştirilmesine yönelik çabalarının ve uluslararası imkânların birleştirilmesi gereğini vurgulamışlardır.

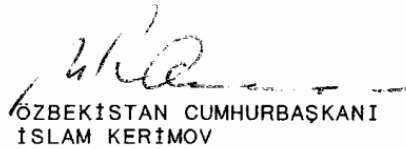
23. Devlet Başkanları, Zirve Toplantısı kararlarının uygulanmasını gözden geçirmek ve bir sonraki Zirve Toplantısının hazırlıklarını yapmak üzere Dışişleri Bakanlarının veya uygun görecekları yüksek görevlilerin uygun zamanlarda danışmalarda bulunmalarını kararlaştırmışlardır.

24. Devlet Başkanları, çok samimî ve yapıcı bir havada gerçekleşen İstanbul Zirve toplantısının ülkeleri arasındaki işbirliğini daha da güçlendireceğine, bölgesel kalkınma ve refah ile istikrar, barış ve güvenliğe katkıda bulunacağına olan inançlarını belirtmişlerdir. Zirve toplantılarının düzenli olarak devamı hususunda Ankara Zirvesinde aldıkları karar uyarınca, gelecek Zirve toplantısının 1995 Ağustos ayında Bişkek'te yapılması hususunda mutabık kalmışlardır. Toplantının kesin tarihleri diplomatik kanallarla tesbit edilecektir.

İşbu Bildiri, 19 Ekim 1994 tarihinde İstanbul'da Türkçe ve Rusça altışar nüsha olarak imzalanmıştır.

AZERBAIJAN CUMHURBAŞKANI
HAYDAR ALIYEV

ÖZBEKİSTAN CUMHURBAŞKANI
İSLAM KERİMOV

KAZAKİSTAN CUMHURBAŞKANI
NURSULTAN NAZARBAYEV

TÜRKİYE CUMHURBAŞKANI
SÜLEYMAN DEMİREL

KIRGIZİSTAN CUMHURBAŞKANI
ASKAR AKAYEV

TÜRKMENİSTAN CUMHURBAŞKANI
SAPARMURAD NİYAZOV

BİŞKEK BİLDİRİSİ

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, İstanbul'da 18-19 Ekim 1994'te alınan karar uyarınca, 27-29 Ağustos 1995 tarihlerinde Bişkek'te üçüncü Zirve Toplantısını gerçekleştirmişlerdir.

Devlet Başkanları,

- Ankara ve İstanbul Bildirilerinin temel ilkelerinin geçerliliğinin devam ettiğini teyid ederek;
  - Halkları arasındaki bağların güçlendiğini ve bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmama ve eşit haklar ilkelerine dayalı işbirliğinin daha da geliştiğini memnuniyetle not ederek,
  - Ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin, barışa, güvenliğe, istikrara, işbirliğine, bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmesinin yararına yöneldiğini ve herhangi bir ülkeye karşı olmadığını açıklayarak,
  - Uluslararası ilişkilerde, toprak bütünlüğü ve sınırların kuvvet kullanımı yoluyla değiştirilemeyeceği dahil olmak üzere, Birleşmiş Milletler Anayasası ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ilkelerine uyulmasının önemini bir kez daha teyid ederek, ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin mevcut durumunu gözden geçirmişler, görüş alış-verişinde bulunmuşlar ve bazı uluslararası ve bölgesel sorunları ele almışlardır.
1. Devlet Başkanları, ikili ve çok taraflı ilişkilerinin İstanbul Zirvesi'nden bu yana çeşitli işbirliği alanlarında gösterdiği ilerlemeyi olumlu olarak değerlendirmişler ve bu ilişkilerin daha da geliştirilip güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.
  2. Devlet Başkanları, demokrasi, insan haklarına saygı, laiklik, sosyal adalet ve piyasa ekonomisi ilkelerine dayalı toplum düzenine olan bağlılıklarını yeniden teyid etmişlerdir.
  3. Devlet Başkanları, Türk halklarının büyük kültür ve tarih mirasının muhafazası ve tanıtılmasına yönelik ortak çabaların sürdürülmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

-2-

4. Devlet Başkanları, tarih, dil ve kültür yakınlığının yanı sıra kalkınmanın değişik alanlarına yönelik uzun süreli ortak amaçların da katılımcı ülkeler halklarını, birbirlerine bağladığı düşüncesindedirler. 145

5. Devlet Başkanları, iktisadi kalkınma ve refah için bölgesel işbirliğinin önemini tekrar teyid ederek, ülkeleri arasında, ikili ve çok taraflı ekonomik işbirliğinin, mevcut uluslararası yükümlülüklerine hâlel getirmeksizin geliştirilmesinin gereğini vurgulamışlardır.

Bu çerçevede, Devlet Başkanları, ilgili Bakanlarının, ülkeleri arasında doğrudan ve transit ulaştırma bağlantılarının sağlanması, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının kolaylaştırılması, işadamlarının çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve karşılıklı ticaret, bankacılık ve sigortacılık faaliyetlerini güçleştiren ya da sınırlayan engellerin kaldırılması için gerekli tedbirleri görüşmek üzere biraraya gelmelerini uygun bulmuşlardır.

6. Devlet Başkanları, ülkelerinin petrol ve doğal gaz başta olmak üzere zengin doğal kaynaklarının işlenmesi ve bunların en ekonomik ve yakın bir zamanda dünya pazarlarına ulaştırılmasının gereğini dile getirmişler ve bu alanda tüm ilgili ülkelerle ortak projelerin geliştirilmesinin ve gerçekleştirilmesinin önemini vurgulamışlardır.

Bu bağlamda, Devlet Başkanları, İstanbul Zirvesi'nden bu yana, ilgili ülkelerce, Türkiye üzerinden Avrupa ve Akdeniz'e ulaşan petrol ve doğal gaz boru hatları inşa edilmesine yönelik olarak yapılan çalışmalara memnuniyetle işaret etmişlerdir.

7. Devlet Başkanları, İstanbul Bildirisinin kültürel ve insani bağlarla ilgili bölümlerinin gerçekleştirilmesini ele almışlar ve bu alandaki işbirliğinin, ortak eğitim kuruluşları tesisi, şenlikler ve kültür günleri düzenlenmesi vb. yollarla daha da ilerletilmesi hususunda desteklerini ifade etmişlerdir. Bu çerçevede, Devlet Başkanları, Azerbaycan-Türk, Kazak-Türk, Kırgız-Türk ve Türkmen-Türk Üniversiteleri gibi ortak eğitim kurumlarının kurulduğunu memnuniyetle belirtmişlerdir.

8. Devlet Başkanları, TÜRKSOY faaliyetlerinin olumlu katkısını vurgulamışlar, TÜRKSOY'un, ortak kültürel değerlerin gelişimi, yaygınlaştırılması ve tanıtılmasındaki önemli rolünü desteklemişlerdir.

9. Devlet Başkanları, kitlesel enformasyon alanındaki işbirliğinin daha da güçlendirilmesinin önemini vurgulamışlardır.

10. Devlet Başkanları, insanlığın genetik kaynaklarını olumsuz etkileyen çevresel faktörlerin nitelik ve nicelik yönünden artışından duydukları derin endişeyi ifade etmişler, katılımcı ülkelerin, tabii beşeri çevrenin korunması için olanak ve çabalarını birleştirme yolunda fikir birliğine varmışlardır.

Bu çerçevede, Devlet Başkanları, Aral Gölü'nün kurtarılması için etkin uluslararası önlemler alınması hususunda bir kez daha çağrıda bulunmuşlardır.

/..

11. Devlet Başkanları, bir çok uluslararası ve bölgesel sorunlar üzerinde görüş alışverişinde bulunmuşlar ve başta BM ve AGİT olmak üzere, uluslararası örgütlerde ülkeleri arasındaki işbirliğinin bu örgütlerin amaç ve ilkelerine uygun olarak gerçekleştirileceğini belirtmişlerdir. Bu, bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanmasına, bütümsüzlük, egemenlik ve mevcut sınırlar içinde bölge bütünlüğüne saygı ilkelerine uyulmasına katkıda bulunacaktır.

12. Devlet Başkanları, bölgede süren ve BM ve AGİT ilkelerinin açık ihlâlini teşkil eden çatışmalardan duydukları derin endişeyi ifade etmişler ve bu ilkelere derhal uyulması çağrısında bulunmuşlardır. Devlet Başkanları, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmanın, BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları uyarınca, barışçı yollarla çözümünün gereğini teyit etmişlerdir. Bir kez daha Tacikistan ve Afganistan'daki sorunlara barışçıl ve adil çözüm arayışlarını teyitle, Bosna-Hersek ve Kıbrıs konularındaki son gelişmeler üzerinde görüş alış-verişinde bulunmuşlardır.

13. Devlet Başkanları, BM ve AGİT'in bölgesel çatışmalarda daha etkin bir rol oynaması gerektiğine inanarak, bu örgütlerin olanaklarının geliştirilmesi arzularını ifade etmişler ve bu alanda yürütülen çabalara olan desteklerini belirtmişlerdir.

14. Devlet Başkanları, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın bölgedeki entegrasyon süreçlerinin etkinleştirilmesi ve genişletilmesi çabalarına desteklerini ifade etmişlerdir.

15. Yasadışı uyuşturucu ve psikotrop madde kaçakçılığından endişe duyan Devlet Başkanları, uyuşturucu kontrolünde uluslararası işbirliği yapılmasına verdikleri önemi belirtmişler ve yasadışı uyuşturucu kaçakçılığı ve silah kaçakçılığına karşı tek bir politika izlenmesi ihtiyacı üzerinde görüş birliğine varmışlardır.

16. Terörizmin, günümüzün en ciddi sorunlarından biri olduğunu açıklayan Devlet Başkanları, terörizmle mücadelede uluslararası işbirliğinin gereğini vurgulamışlardır.

17. Devlet Başkanları, toprak bütünlüğüne riayet edilmesi ilkesini teyitle, her türlü ayrılıkçı harekete karşı olduklarını ifade etmişlerdir.

18. Devlet Başkanları, ülkelerinin Parlamentoları arasında işbirliği tesis edilmesinden duydukları memnuniyeti belirtmişlerdir.

19. Devlet Başkanları, Dışişleri Bakanlarının veya tam yetkili temsilcilerinin, Zirvelerde alınan kararların gözden geçirilmesi ve uygulanması, düzenli Zirve Toplantılarının hazırlıklarının yapılması, ve ayrıca uluslararası ve bölgesel sorunlarda görüş alışverişinde bulunulması ve uluslararası örgütlerdeki politikalarının eşgüdümü için toplanmalarının önemini vurgulamışlardır.

143/5

20. Devlet Başkanları, Bişkek Zirvesinin açık, samimi ve yapıcı bir ortamda geçtiğine olan inançlarını ve Zirve'nin Türk Devletlerinin kalkınma ve refahına, Türk Devletleri arasındaki mevcut işbirliğinin daha da gelişmesine ve bölgede barışın ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunacağını vurgulamışlardır. Ankara Zirvesi'nde alınan düzenli Zirve Toplantıları yapılmasına ilişkin karar uyarınca, Devlet Başkanları, bir sonraki

Zirvenin Eylül-Ekim 1996 aylarında Taşkent'te düzenleneceği konusunda mutabık kalmışlardır.

Bu Bildiri, 28 Ağustos 1995 tarihinde Bişkek'te 6 nüsha olarak Türkçe ve Rusça dillerinde imzalanmıştır.

AZERBAJCAN CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANI

HAYDAR ALİYEV

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANI

NURSULTAN NAZARBAYEV

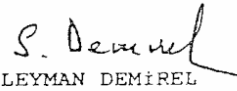
KIRGIZ CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANI

ASKAR AKAYEV

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANI

İSLAM KERİMOV

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANI

SÜLEYMAN DEMİREL

TÜRKMENİSTAN
CUMHURBAŞKANI

SAPARMURAT NİYAZOV

T A Ş K E N T B İ L D İ R İ S İ

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Geydar ALİYEV, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan NAZARBAYEV, Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar AKAYEV, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat NİYAZOV ve Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam KARİMOV, 28 Ağustos 1995 tarihinde Bişkek'te yapılan Zirve sırasında alınan karar uyarınca 21 Ekim 1996 tarihinde Taşkent'te 4. Zirve toplantısını gerçekleştirmişlerdir.

Devlet Başkanları,
Ankara, İstanbul ve Bişkek bildirimlerinin geçerliliğini teyid ederek;

Türkçe konuşan Devlet ve Halklar arasındaki işbirliğinin çeşitli alanlarda ileriye dönük olarak dinamik bir şekilde gelişmesinden duydukları memnuniyeti belirterek;

Bariş, güvenlik ve sosyo-ekonomik kalkınmanın geliştirilmesi amacıyla;

Birleşmiş Milletler Yasasına ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı ilkelerine bağlı olduklarını tekrar vurgulayarak;

Egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü, sınırların ihlâl edilmezliği, eşitlik, içişlerine karışmama ilkelerine saygıdan hareket ederek;

Kardeşlik ilişkilerinin daha da geliştirilmesine gayret göstererek;

Uluslararası bariş ve güvenliğin idamesinde genel kabul görmüş uluslararası hukuk ilke ve normları doğrultusundaki yükümlülüklerini göz önünde tutarak;

Ülkeleri arasındaki işbirliği ve ilişkilerin durumunu gözden geçirip, bir dizi uluslararası ve bölgesel sorunlara ilişkin görüş alışverişi yaparak;

Aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

1. Devlet Başkanları değişik alanlardaki ikili ve çok yönlü ilişkilerin gelişmesinden duydukları memnuniyeti ifadeyle, bu ilişkilerin daha da güçlendirilmesi ve derinleştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

./..

-2-

2. Devlet başkanları, demokrasi, insan haklarına saygı ve piyasa ekonomisi ilkelerine kuvvetle bağlı olduklarını tekrar teyid etmişlerdir.

3. Ülkeleri arasında bilim, kültür ve eğitim sahaslarındaki işbirliğinden duydukları derin memnuniyeti dile getiren Devlet Başkanları, bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ile Türk halklarının büyük kültürel-tarihi mirasının yaygınlaştırılması görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. Devlet Başkanları, TÜRKSOY kuruluşunun önünde, Türkçe konuşan ülkeler halklarının ortak kültür, dil ve manevi değerlerine dayalı işbirliğinin daha da geliştirilmesi yönünde önemli görevlerin bulunduğunu vurgulayarak, bu kuruluşun etkinliğinin arttırılması gereğine inanmaktadırlar.

4. Devlet Başkanları, Taşkent'te düzenlenen 4. Zirve toplantısının büyük Emir Timur'un 660. Yıldönümünün görkemli biçimde kutlandığı bir sırada yapıldığına dikkat çekerek, Türkçe konuşan halkların kültür ve tarihine büyük katkıda bulunan dünyaca tanınmış şahısların yaşam ve faaliyetleri ile ilgili tarihlerin ortaklaşa kutlanması gerektiği hususunu yeniden teyid etmişlerdir.

Devlet Başkanları, TÜRKSOY Örgütünü, Türk tarihi ve medeniyeti ile ilgili tarihlerin takvimlerini hazırlamak, bu tarihlerle ilgili kutlamalara başta UNESCO olmak üzere kültür alanında çalışan uluslararası örgütlerin de katılmaları olanaklarını incelemekle görevlendirmişlerdir. Aynı zamanda, TÜRKSOY'un Büyük Türk Kağanlığının 1450. yılının müştereken kutlanması olanaklarını incelemek ve bu konudaki faaliyetlerin planını Türkçe Konuşan Devlet Başkanları V. toplantısına sunmakla görevlendirmişlerdir.

5. Devlet Başkanları, turizme uygun gerekli altyapı ve turistik güzergâhlar ağını geliştirerek turizmin duruma uygun muhtelif şekillerini yaygınlaştırmak amacıyla, "İpekyolunun İhyası: Kültür Turizminin Geliştirilmesi, Türkçe Konuşan Devletlerin Kültürel Mirasının Canlandırılması, Korunması ve İstikrarlı Bir Biçimde Geliştirilmesi" programını oluşturup birlikte gerçekleştirmeye hazır olduklarını ifade etmişlerdir.

6. Devlet Başkanları, bilgi değişimi alanındaki olumlu eğilimlerden memnuniyet duyduklarını ve ülkelerinin kitle bilgi ve iletişim araçlarının Türkçe konuşan halkların büyük kültürel-tarihi mirasının tanıtılması ve halka yayılması, yaygınlaştırılması yönünde yapacakları işbirliğinin arttırılması görüşünde olduklarını belirtmişlerdir.

Ülkeleri halkları arasındaki ilişkileri pekiştirmek ve birbirlerinin çeşitli alanlardaki deneyimlerinden yararlanmayı amaçlayan, Devlet Başkanları, Türkçe konuşan ülkeler yerel yönetimleri ve hükümet dışı örgütleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini kararlaştırmışlardır.

./..

-3-

7. Devlet başkanları, Türkçe konuşan ülkeler arasındaki ticarî-ekonomik işbirliğinin elden geldiğince geliştirilmesi, ekonomik ilişkilerin değişik düzeylerde yaygınlaştırılması, ekonomik bütünleşme sürecinin desteklenmesi, karşılıklı ticarete engellerin kaldırılması, uluslararası yükümlülüklerine aykırı olmamak kaydıyla ortak bir mal, hizmet, sermaye ve işgücü pazarı oluşturmak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler arasındaki ekonomik işbirliğinin kolaylaştırılmasını sağlamaya yönelik uygun hukukî ortamın gerçekleştirilmesine taraftar olduklarını bildirmişlerdir.

Devlet başkanları, ilgili devlet makamlarının gümrük ve transit işlemlerinin kolaylaştırılması, karşılıklı ticareti, malî ve banka işlemlerini kısıtlayan ve zorlaştıran engellerin ortadan kaldırılması için gerekli tedbirleri almalarının gerekli olduğunu kaydetmişlerdir.

8. Başta doğalgaz, petrol ve hidroelektrik olmak üzere kendi ülkelerindeki zengin doğal kaynaklarının işletilmesi ve çıkartılmasına özel bir önem atfettiklerini yeniden belirten Devlet Başkanları, boru hatları ve elektrik nakil hatları ortak projelerinin ilgi duyan devlet, uluslararası malî kuruluşlar, özel ve devlet kuruluşlarının da katılımı ile süratle gerçekleştirilmesi için gerekli önlemleri almayı kararlaştırmışlardır.

Devlet Başkanları, ilgili devlet ve uluslararası kuruluşların Türkiye üzerinden Akdeniz kıyıları ve Avrupa'ya ulaşacak petrol ve doğalgaz boru hatlarının döşenmesine ilişkin çalışmalarının sürdürülmekte olduğunu memnuniyetle kaydetmişlerdir.

9. Devlet Başkanları, bölgedeki ekonomik ulaşım sistemlerinin geliştirilmesinin gerektiğini kaydederek, demiryolu ulaşımı ve transit konusundaki Seraks (1996) Dörtlü Anlaşmasının, Kafkas ötesi koridorunun faaliyete geçmesi ile ilintili olarak uygulanmasının hızlandırılmasını desteklediklerini belirtmişler ve Avrupa Birliği'nin TRASECA Projesi hususunda gösterdiği çabaları kutlamışlardır. Devlet Başkanları, aynı zamanda "Kuzey-Güney" ulaşım koridorunun bir parçası olarak Hint Okyanusu'na çıkışlı "Orta Asya-Afganistan-Pakistan" ulaşım yolunun gerçekleştirilmesi girişimini desteklemişlerdir.

./..

-4-

10. Devlet Başkanları, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, BM Kalkınma Programı ve Bölgesel Kalkınma Bankalarını, Türkçe Konuşan Ülkelerden her birinde geçiş dönemi süresince, faaliyet stratejisinin hazırlanmasında, yardım kabul eden taraflarla işbirliğini genişletmek suretiyle daha aktif bir biçimde davranmaya çağırılmışlardır.

11. Devlet Başkanları, ülkelerinin ekonomik kalkınmasına yönelik önlemlerin etkinliğinin arttırılmasını teşvik etmek için:

- Sermaye ve insan gücü kaynaklarına, temel ve mesleki eğitimin kalitesinin yükseltilmesine, işgücü becerisinin geliştirilmesi ve kadroların yetiştirilmesine ve mesleki ihtisaslaşmasına özel önem vererek yatırım yapılmasını;

- Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler alanında sadece rekabet edebilir mal üretimi için değil, aynı zamanda yeni açılacak işletmelerde yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması konularında gayret gösterilmesini kararlaştırmışlardır.

12. Devlet Başkanları, çevre alanındaki işbirliğinin geliştirilmesinin güncel bir konu olduğunu yeniden vurgulayarak, Aral Denizi bölgesindeki ekolojik dengenin istikrara kavuşturulması konusunda uluslararası boyutta sonuca yönelik önlemlerin alınması için tekrar çağrıda bulunmuşlardır.

13. Devlet Başkanları, uyuşturucu ve psicotrop maddelerin yasadışı üretiminin, talebinin ve dolaşımının artmasından ve Türkçe Konuşan devletler topraklarının yasadışı uyuşturucuların geçiş alanı olarak kullanılması olanağının mevcudiyetinden duydukları ciddi endişeyi dile getirerek, uyuşturucu madde ticareti ile mücadelede faaliyetlerini eşgüdüm içinde yürütmek ve uyuşturucu madde ticaretinin denetimi konusunda uluslararası çabalara etkin biçimde katılmak hususunda kararlı olduklarını teyid etmişlerdir.

Bu bağlamda, asrımızın 90'lı yıllarında artan örgütlü suçun uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizm ile yakın ilişki içinde olduğunu ve uyuşturucu kaçakçılığının terörizme mali kaynak oluşturduğunu belirtmişlerdir.

./..

-5-

14. Devlet Başkanları, terörizm ve bölücülüğün yeniden alevlenmesinden duydukları ciddi endişeyi dile getirerek, insan haklarını ciddi bir biçimde ihlâl eden terörizm ve bölücülüğün kimin tarafından ve hangi amaçla yapıldığına bakılmaksızın ortaya çıkışını şiddetle kınamışlar ve uluslararası topluluk tarafından bu iki olgu ile mücadele amacıyla kabul edilmiş önlemleri tamamıyla desteklediklerini ifadeyle bu önlemlerin bir an önce ve geniş bir biçimde uygulanmaya başlamasının gerekliliğini kaydetmişlerdir. Devlet Başkanları, artık sınır tanımayan terörizm ve bölücükle mücadele amacıyla uluslararası işbirliğinin gerekliliğinin bir kez daha altını çizmişlerdir.

15. Devlet Başkanları, Birleşmiş Milletler ve AĞİT ilkelerinin açık ihlâlinin sonucu olarak ortaya çıkan çatışmalardan duydukları endişeyi dile getirmişler ve zikredilen ilkelere zaman kaybetmeden saygı duyulması çağırısını yapmışlardır.

Devlet Başkanları, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilâfın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları çerçevesinde barışçı yollardan çözümünün gerekliliğini teyid etmişler ve bu ihtilâfın çözüme kavuşturulmamasının bölgedeki barış süreci, güven ve güvenliğin pekiştirilmesine zarar vereceğini belirtmişlerdir.

16. Devlet Başkanları, düzenli olarak karşılıklı danışmalar ve teknik toplantılar gerçekleştirilmesinin, alınmış kararların uygulanmasının izlenmesinin gerekliliğini vurgulayarak, Türkçe Konuşan Devletler Zirvesi Sekretaryası (TKDZS) oluşturulması ve Tüzüğü'nün hazırlanmasıyla Dışişleri Bakanlıklarının görevlendirilmeleri üzerinde mutabık kalmışlardır. Sekretarya'ya, Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesine ve Dışişleri Bakanlıkları yöneticilerine sunulacak belgelerin koordinasyonunu sağlamak, hazırlıklarını yapmak, Türkçe Konuşan Devletlerin dili, kültürü ve başarılarının tanıtımına yönelik sempozyumlar, konferanslar, seminerler düzenlemek, Türk halklarının geçmişteki ve bugünkü hayatı hakkındaki tarihi kaynakların araştırılması, derlenmesi ve yayına hazırlanması görevleri verilmiştir.

./..

-6-

17. Devlet başkanları, samimi ve dostane bir hava içinde geçen Taşkent Zirvesi'nin Türkçe Konuşan Devletler arasındaki işbirliğinin daha da gelişmesinde ve bölgede istikrar ve barışın sağlanmasında önemli bir merhale oluşturacağını kaydetmişlerdir.

Devlet başkanları, Ankara zirvesinde alınan ve Zirvelerin düzenli olarak gerçekleştirilmesi hakkındaki karar uyarınca olağan zirvenin ~~Ekim-Aralık~~ 1997 tarihinde ~~Kazakistanın~~ ..... 'de düzenlenmesi hususunda mutabık kalmışlardır. ~~Başkentinde~~

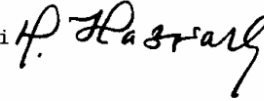
İşbu bildiri 21 Ekim 1996 tarihinde Taşkent'te Türkçe ve Rusça 6 nüsha olarak imzalanmıştır.

Azarbeycan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Geydar ALİYEV

Kazakistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Nursultan NAZARBAYEV

Kırgızistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Askar AKAYEV

Türkiye Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Süleyman DEMİREL

Türkmenistan
Cumhurbaşkanı

Saparmurat NİYAZOV

Özbekistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

İslam KARİMOV

TÜRKÇE KONUŞAN ÜLKELER DEVLET BAŞKANLARI
V. ZİRVE BİLDİRİSİ

Astana şehri

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar ALİYEV, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan NAZARBAYEV, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar AKAYEV, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam KERİMOV, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL ve Türkmenistan Meclis Başkanı Sahat MURADOV 9 Haziran 1998 tarihinde Astana şehrinde V. Zirve'yi gerçekleştirmişlerdir.

Devlet Başkanları,

Kültür, dil ve geleneklerinin tarihi gelişiminin ortak olduğundan hareket ederek,

Bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığına saygı, eşit haklar, birbirlerinin içişlerine karışmama, genel kabul görmüş uluslararası normlardan kaynaklanan taahhütlerin yerine getirilmesi, kuvvet kullanımı ve kuvvet kullanma tehdidi ile ekonomik ve diğer baskı yöntemlerinin reddedilmesi ilkelerine dayalı olarak, ülkeleri arasındaki bağların çok taraflı, yapıcı ve verimli olarak gelişmesi ve daha da güçlendirilmesi amacıyla;

Birleşmiş Milletler Yasasının amaç ve ilkeleri ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde üstlenmiş oldukları taahhütlerine bağlılıklarını teyid ederek;

Ankara, İstanbul, Bişkek ve Taşkent Bildirilerinin geçerliliğini bir kez daha teyid ederek;

Türkçe Konuşan Ülkeler arasındaki ikili ve çok taraflı işbirliğinin, Ankara Bildirisi'nin imzalanmasını izleyen altı yıl içinde çeşitli alanlarda ileriye yönelik ve dinamik bir şekilde gelişmesinden duydukları memnuniyeti belirterek;

Ülkeleri arasındaki işbirliğinin ve ilişkilerin durumunu ve bunların gelişme perspektiflerini gözden geçirip, uluslararası ve bölgesel sorunlara ilişkin bir dizi görüş alışverişinde bulunarak;

Aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

1. Devlet Başkanları, değişik alanlarda adil ve tarafların çıkarlarına uygun olarak sağlanan gelişmelerden duydukları memnuniyeti ifadeyle, bu ilişkilerin halklarının refah ve kalkınmasını somut projelerin hazırlanması ve gerçekleştirilmesi suretiyle genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

2. Devlet Başkanları, Dışişleri Bakanlıkları tarafından hazırlanmış olan Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi Sekreteryası (TKUDBZS) Tüzüğünü kabul etmişler ve Dışişleri Bakanlıklarını Sekreteryaya çalışmalarının denetimi ile görevlendirmişlerdir.

3. V. Zirve'nin, egemen Kazakistan'ın yeni başkentinin takdim töreniyle aynı tarihte gerçekleştirildiğini dikkate alarak, Devlet Başkanları, Kazakistan'da devam etmekte olan gelişmeleri desteklediklerini teyid etmişlerdir.

4. Devlet Başkanları, "İpek Yolunun Canlandırılması Programı"nın müştereken gerçekleştirilmesinin önemini vurgulayarak, sözkonusu programın gerçekleştirilmesinin bölge ekonomisi için önemli rol oynayacağını ve tarafların çıkarlarına uygun ekonomik işbirliğini güçlendireceğini kaydetmişlerdir.

5. Devlet Başkanları, ticaret, yatırım, sanayi işbirliği ve bütünleşme süreçlerinin desteklenmesi açısından ekonomik ilişkilerin genişletilmesinin ve derinleştirilmesinin önem ve gereğini vurgulamışlardır.

6. Devlet Başkanları, başta doğal gaz, petrol ve hidroelektrik olmak üzere kendi ülkelerindeki zengin doğal kaynakların çıkarılmasına ve işletilmesine özel önem atfettiklerini yeniden vurgulayarak, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasına ilişkin ortak projelerin devlet, uluslararası mali kuruluşlar, özel kuruluşlar ile kamu kuruluşlarının da katılımı ile süratle gerçekleştirilmesi için önlemleri kararlaştırmışlardır.

Devlet Başkanları, ilgili kamu kurumları ile uluslararası kuruluşların, Türkiye üzerinden Akdeniz kıyılarına ve Avrupa'ya

ulaşacak petrol ve doğal gaz boru hatlarının döşenmesine ilişkin yaptıkları çalışmalardan memnuniyet duyduklarını ifade etmişlerdir.

7. Devlet Başkanları, "Avrupa-Kafkasya-Asya" ulaştırma koridorunun geliştirilmesi konusundaki uluslararası konferansın düzenlenmesi ve seçenekli ulaştırma şebekelerinin geliştirilmesi hususunda yeni çok taraflı çerçeve sözleşmelerinin akdedilmesine ilişkin olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından alınan inisiyatifleri memnuniyetle karşılamışlar ve önemle değerlendirmişlerdir.

8. Devlet Başkanları, bölge ülkeleri arasındaki bilimsel ve teknik işbirliği ile mevcut ulaştırma ve haberleşme alt yapısının geliştirilmesi gerektiğini kaydederek, bu alanlarda tecrübe ve bilgi alışverişi ile teknoloji değişiminin teşvikinin gerektiğini ifade etmişlerdir.

9. Devlet Başkanları, bütünleşme süreçlerinin daha da geliştirilmesi amacıyla, sanayi, tarım, ulaştırma ve haberleşme alanlarında ortak konsorsiyumların kurulmasını teşvik edeceklerini beyan etmişlerdir.

10. Devlet Başkanları, çevre korunması alanında işbirliğinin geliştirilmesinin güncel bir konu olduğunu vurgulayarak, bölgedeki ekolojik durumun normalleştirilmesi konusunda uluslararası düzeyde acil önlemlerin alınması için çağrıda bulunmuşlardır.

11. Devlet Başkanları, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın bölgedeki bütünleşme süreçlerinin geliştirilmesine ve genişletilmesine yönelik gayretlerini desteklediklerini ifade etmişlerdir.

12. Devlet Başkanları, Türk halklarının kültürel ve tarihi mirasının tanıtılması, yaygınlaştırılması ve bu mirasın tecrübesinden yararlanılması amacıyla Türkçe Konuşan Ülkelerin kitle iletişim kurumları ve hükümet dışı kuruluşları arasındaki bilgi değişimi ve işbirliğinin daha da geliştirilmesini desteklediklerini ifade etmişlerdir.

13. Devlet Başkanları, Orta Asya devletleri tarafından yürütülmekte olan eğitim sisteminin köklü reformu ile ilgili gayretlerin önemini vurgulayarak, sözkonusu reformları desteklediklerini ve bu alandaki tecrübe değişimini teşvik ettiklerini ifade etmişlerdir.

14. Devlet Başkanları, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı'nın toplanması hususunda Kazakistan'ın başlatmış olduğu girişimin önemini vurgulamışlardır.

15. Devlet Başkanları, uluslararası toplumun ve ilgili tarafların bölgesel istikrarın sağlanmasına yönelik çabalarını takdir ederek, Tacikistan'daki barış sürecini desteklediklerini ifade etmişlerdir.

Devlet Başkanları, Afganistan'daki çatışan taraflara, aralarındaki sorunların çözülmesine yönelik gayretlerini ilgili devletlerin işbirliğiyle, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun çatışma önleyici komitesi altında ve İKÖ'nün katılımı ile faal hale getirmeleri için çağrıda bulunmuşlardır.

Devlet Başkanları, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilafın alevlenmemesinin bu iki ülkenin ekonomik gelişmesine ve halklarının refahının yükseltilmesine zarar verdiğini kaydederek, insani amaçlardan

hareketle, ihtilafın BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları ve AGIT Lizbon Zirvesi'nin üç ilkesi çerçevesinde barışçı yollardan çözümünün önemini altını çizmişlerdir.

16. Devlet Başkanları, uyuşturucu ve psikotrop maddelerin yasadışı üretiminin ve trafiğinin artmasından ve Türkçe Konuşan Ülkelerin topraklarının yasadışı uyuşturucuların geçiş alanı olarak kullanılması olanağının mevcudiyetinden duydukları endişeyi dile getirerek, uyuşturucu madde ticareti ile mücadele faaliyetlerinin eşgüdümünde yürütülmesi ve uyuşturucu madde ticaretinin denetimi konusunda, BM Uyuşturucu Maddeler Kontrol Programı dahil olmak üzere, uluslararası çabalara katılmak hususunda kararlı olduklarını teyid etmişlerdir.

17. Devlet Başkanları, sınır tanımayan terörizm, köktendincilik ve bölücülükle mücadele amacıyla uluslararası işbirliğinin gerekli olduğunu bir kez daha altını çizmişlerdir.

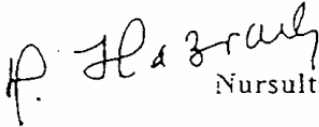
18. Devlet Başkanları, Birleşmiş Milletler'in amaçları ve ilkelerine bağlı olduklarını bir kez daha vurgulayarak, Türkçe Konuşan Ülkelerin dünya toplumunun ayrılmaz ve etkin birer üyesi olduklarını, barış, istikrar ve ilerleme için diğer tüm ülkelerle karşılıklı çıkarlara uygun ve etkili işbirliğine açık bulduklarını ifade etmişlerdir.

19. Devlet Başkanları, samimi ve dostane bir hava içinde Astana'da gerçekleştirilen V. Zirve'nin, Türkçe Konuşan Ülkeler arasındaki işbirliğinin daha da gelişmesinde ve bölgede istikrarın sağlanmasında önemli bir adım oluşturduğunu kaydetmişlerdir.

Devlet Başkanları, müteakip Zirve'nin Bakü de düzenlenmesi hususunda mutabık kalmışlardır.

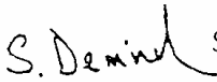
İşbu Bildiri, 9 Haziran 1998 tarihinde Astana'da Türkçe ve Rusça altı asıl nüsha olarak imzalanmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı Haydar ALİYEV

Kazakistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı Nursultan NAZARBAYEV

Kırgız Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı Askar AKAYEV

Özbekistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı İslam KERİMOV

Türkiye Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı Süleyman DEMİREL

Türkmenistan
Meclis Başkanı Sabat MURADOV

TÜRKÇE KONUŞAN ÜLKELER DEVLET BAŞKANLARI ZİRVESİ
BAKÜ BİLDİRİSİ

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkmenistan Meclisi Başkanı Sahat Muradov ve Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı Erkin Halilov, 8 Nisan 2000 tarihinde Bakü'de bir araya gelerek Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları VI. Zirve toplantısını gerçekleştirmişlerdir.

Devlet Başkanları,

- Aralarındaki, dostluk, eşitlik ve karşılıklı menfaatlere dayalı her alanda mevcut yüksek düzeyde devletlerarası işbirliğinin ve ilişkilerin tarih, dil ve kültür ortaklığından kaynaklandığını kaydederek;

- ülkelerinin siyasi ve ekonomik güvenliğini, bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı, eşitlik, birbirlerinin iç işlerine karışmama, kuvvet kullanmama ve kuvvet kullanma tehdidine başvurmama, ekonomik ve diğer baskı yöntemlerini uygulamama ilkelerine dayalı olarak pekiştirmeye, halklarının refahını yükseltmeye ve ulusal ekonomilerini doğal kaynaklarından tam ve etkin bir şekilde yararlanmak amacıyla dinamik bir şekilde geliştirmeye çalışarak;

- Türkiye'nin, Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantılarının düzenli bir şekilde yapılması yolundaki girişimine özellikle dikkat çekerek ve bu çerçevede Ankara 31 Ekim 1992, İstanbul 19 Ekim 1994, Bişkek 28 Ağustos 1995, Taşkent 21 Ekim 1996 ve Astana 9 Haziran 1998 Bildirilerinin kabul edildiğini vurgulayarak;

- Birleşmiş Milletler Teşkilatı Şartı, Helsinki Nihai Senedi ve diğer temel AGİT belgelerinde yer alan amaç ve prensiplere bağlı kaldıklarını belirterek;

- Dostluk, iyi komşuluk ve karşılıklı menfaatlere dayalı işbirliği ilişkilerinin daha da geliştirilmesinin ülkeleri halklarının temel çıkarlarına uygun olduğunu, barış ve güvenliğe hizmet ettiğini kaydederek;

- 21. Yüzyıla girerken aralarındaki karşılıklı menfaatlere ve eşitliğe dayalı işbirliğine yeni bir ivme kazandırılması gerektiğine işaret ederek;

- Ülkeleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin mevcut durumu ve ileriye dönük beklentileri gözden geçirerek ve bir dizi uluslararası ve bölgesel sorunlar hakkında görüş alış-verişinde bulunarak;

Aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

1. Devlet Başkanları, Bakü Zirve Toplantısının faydalı ve zamanında düzenlenmiş olduğunu memnuniyetle kaydetmişler, değişik alanlarda çoktarafı ve ikili işbirliğinin geliştirilmesinin ve uluslararası örgütlerde birlikte hareket edilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır.

2. Devlet Başkanları, demokratik ilkelere bağlılıklarını, insan haklarına saygılarını ve pazar ekonomisinin geliştirilmesine bağlılıklarını tekrar kuvvetle teyit etmişlerdir.

3. Devlet Başkanları, VI.Zirve'nin Bakü'de "Kitab-ı Dede Korkut" Destanının 1300. Yıldönümünün kutlandığı bir dönemde yapıldığına işaret etmişler, bilim, kültür, eğitim, bilgi değişimi alanlarındaki işbirliğinden duydukları memnuniyeti belirtmişler, ülkeleri arasında bu alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesinden ve pekiştirilmesinden yana olduklarını ifade etmişler, Türkçe konuşan ülke halklarının ortak tarih ve kültürü ile ilgili olan ve dünya çapında önemi haiz bulunan yıldönümlerinin kutlanmasına dair ortak programların hazırlanması ve bunların gerçekleştirilmesi konusunda TÜRKSOY Teşkilatının etkinliğinin artırılması gerektiği hususuna dikkat çekmişlerdir.

4. Devlet Başkanları, tarihi Büyük İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasının ekonomik potansiyelin geliştirilmesinde önemli rol oynayacağını ve bölgedeki ülkelerin karşılıklı yarara dayalı ekonomik ilişkilerini kuvvetlendireceğini kabul etmişlerdir.

Devlet Başkanları, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Eylül 1998'de Bakü'de yapılan Tarihi İpek Yolu'nun Canlandırılmasına İlişkin Uluslararası Konferansın düzenlenmesinde oynadığı role ve "Avrupa-Kafkasya-Asya Koridoru Üzerinde Uluslararası Ulaştırmanın Geliştirilmesine Dair Çok Tarafı Anlaşma'nın imzalanmış olmasına büyük önem atfettiklerini belirtmişler, sözkonusu Konferansta kabul edilen belgeler ile daha önce aktedilen, ithalat ve ihracat ürünlerinin serbest geçişlerinin sağlanması için gerekli koşulların oluşturulmasına yönelik anlaşmaların hayata geçirilmesine ilişkin kararlılıklarını kaydetmişlerdir.

Devlet Başkanları, Türkçe Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanlarının tarihi Büyük İpek Yolunun canlandırılmasıyla ilgili işbirliğinin pekiştirilmesine ve geliştirilmesine yönelik diğer tekliflerini de takdir etmişlerdir.

5. Devlet Başkanları, başta doğal gaz ve petrol olmak üzere, ülkelerinin zengin doğal kaynaklarının işletilmesine ve çıkarılmasına, ayrıca hidroenerji kaynaklarının kullanılmasına özel önem atfettiklerini tekrar vurgulamışlar, ilgili devletlerin, uluslararası ve özel finans kuruluşlarının teşvik edilmesiyle bu ortak projelerin gerçekleştirilmesinden yana olduklarını ifade etmişlerdir.

Devlet Başkanları enerji kaynaklarının çıkarılması ve taşınmasında, Avrupa-Asya ulaştırma koridorunun oluşturulması ve işletilmesiyle ilgili konularda işbirliğinin önemini kaydetmişlerdir.

Devlet Başkanları, hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması sırasında, seyir, can, mal ve çevre güvenliğinin korunmasına büyük önem verdiklerini belirtmişlerdir.

6. Devlet Başkanları, 29 Ekim 1998 tarihinde imzalanmış olan ve Hazar bölgesi ülkelerinin hidrokarbon kaynaklarının dünya piyasalarına taşınmasını öngören Ankara Bildirisi'nin önemini bir daha tasdik ederek faaliyetlerini bu yönde arttırmanın gerekliliğini belirtmişlerdir.

Devlet Başkanları, 18 Kasım 1999 tarihinde imzalanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Büyük Petrol Boru hattı ile ilgili İstanbul Bildirisi ve Anlaşma ile Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Avrupa Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattının gerçekleştirilmesine ilişkin prensipler hakkındaki Hükümetlerarası Deklarasyonun büyük önem taşıdığını belirterek, bu projelerin bir an önce gerçekleştirilmesine atfettikleri önemi belirtmişlerdir.

7. Devlet Başkanları, çevrenin korunması alanında işbirliğinin geliştirilmesinin önemine dikkat çekerek katılımcı ülkeleri bölgedeki ekolojik durumu iyileştirmek için uluslararası çapta acil önlemler almaya davet etmişlerdir.

8. Devlet Başkanları ekonomik reformların gerçekleştirilmesinde, ulusal sanayinin güçlendirilmesinde ve bu çerçevede küçük ve orta boy

işletmeler alanında bilimsel ve teknik işbirliğinin ve kadroların eğitilmesi için deneyim ve bilgi değişiminde bulunmanın önemine işaret etmişlerdir.

Devlet Başkanları, Türkçe konuşan bazı ülkelerin sivil havacılık alanında başlatmış oldukları işbirliği sürecini not etmişlerdir.

9. Devlet Başkanları, bilim, kültür, güzel sanatlar, edebiyat, eğitim, sağlık, basın, radyo, sinema ve televizyon, turizm, spor ve diğer alanlarda ilişkilerin derinleştirilmesinin ve tecrübe değişiminin geliştirilmesinin önemini vurgulamışlardır.

10. Devlet Başkanları, parlamentolar, merkezi ve yerel yönetimler, toplumsal ve hükümet dışı kuruluşlar arasında işbirliğinin sürdürülmesinin gerekliliğini kaydetmişlerdir.

11. Devlet Başkanları, bölgede ve dünyada, barış, istikrar ve güvenliğin sağlanması için açıklıktan ve geniş temaslarda bulunulmasından, çatışmaların barışçı yollarla çözülmesinden yana olduklarını teyid etmişler ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı, AGİT ve diğer uluslararası kuruluşların barış ve güvenliğin sağlanmasına ilişkin faaliyetlerinin etkin bir hale getirilmesine destek vermeye hazır olduklarını ifade etmişlerdir.

Devlet Başkanları, AGİT İstanbul Zirvesinde ve diğer vesilelerle ortaya attıkları Güney Kafkasya ve Orta Asya'da barış, istikrar ve güvenliğin tesis edilmesine yönelik tekliflerini kaydetmişler ve bu tekliflerin bölge ve dünya barışına katkıda bulunacağına olan inançlarını teyid etmişlerdir.

12. Devlet Başkanları, gerginliklerin tırmanmasına, mültecilerin sayılarının artmasına, insani durumun kötüleşmesine, sosyal düzenin ve ekonomik altyapının yıkılmasına yolaçan, devletlerin güvenliğine tehdit oluşturan her türlü saldırganlığa ve çatışma bölgelerinde artan silahlanmaya ilişkin gelişmeleri kınamışlardır.

Devlet Başkanları Ermenistan-Azerbaycan ihtilafıyla ilgili olarak BM Güvenlik Konseyinin kararlarına bağlılıklarını ifade etmişler, ihtilafın AGİT Lizbon Zirvesinde kabul edilen üç ilke esasında ve barışçıl yollarla çözümlenmesini desteklediklerini bir kez daha teyid etmişlerdir.

13. Devlet Başkanları, uyuşturucu ve psikotrop maddelerin yasa dışı üretimi, satışının büyüme eğilimi gösterdiğini belirterek, katılımcı devletlerin topraklarının bu maddelerin yasa dışı geçişi amacıyla kullanılmasında endişe duyduklarını kaydederek, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadelede atılacak adamların uyumlulaştırılması ile söz konusu suç eylemleriyle ilgili bilgilerin hızlı bir şekilde iletilmesi için ortak bilgi bankası oluşturulması ve dünya kamuoyunun BM'nin uyuşturucu maddelerin ticaretinin denetlenmesi programı dahil, bu doğrultuda gerçekleştirdiği tüm girişimlere yardımcı olmaya kararlı olduklarını bildirmişlerdir.

14. Devlet Başkanları, uluslararası terörizm, köktendincilik ve ayrımcılığa karşı mücadele alanında uluslararası işbirliği için etkin bir mekanizmanın oluşturulması ve bu alanda bilgi teatisinin gerekliliğini bir kez daha kaydetmişlerdir.

15. Devlet Başkanları, Türkçe Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanlarının Zirve Toplantılarının Sekreterya'sının rolüne dikkat çekmişler ve Daimi Sekreterya'nın Türkiye'de kurulmasına karar vermişlerdir.

16. Devlet Başkanları, karşılıklı anlayış ve güven ortamında gerçekleşen Zirve Toplantısının sonuçlarından memnun kaldıklarını belirtmişlerdir.

Devlet Başkanları, yapıcı ve verimli şekilde gerçekleşen Zirve Toplantısının halklar arasında dostluğun, geniş ve çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi ve pekiştirilmesine büyük katkıda bulunduğunu kaydetmişler ve VI. Zirvenin Türkçe konuşan ülkelerin halklarının çoktaraflı işbirliğinin daha da derinleştirilmesi ve bölgede barış ve istikrarın sağlanması yönünde önemli bir adım olduğunu vurgulamışlardır.

Devlet Başkanları, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Türkçe Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları arasında karşılıklı anlayışın ve güvenin oluşturulmasına ve pekiştirilmesine, bu devletler arasında dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin geliştirilmesine ve Türk halklarının birbirlerine yaklaşmasına ve dayanışmasına ilişkin önemli rolünü kaydetmişler ve minnettarlıklarını bildirmişlerdir.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, kardeş devletlerin liderlerine, Azerbaycan halkına verdikleri dostça destek ve iyi dileklerinden ötürü samimi teşekkürlerini ifade etmişlerdir.

Türkçe konuşan devletlerin Heyet Başkanları N.Nazarbayev, A.Akayev, S.Demirel, S.Muradov, E.Halilov kendilerine gösterilen sıcak kabul ve misafirperverlikten dolayı Azerbaycan halkına ve Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e teşekkürlerini ifade etmişlerdir.

17. Devlet Başkanları, Zirve görüşmelerinin faydalı olduğunu kaydederek bir sonraki Zirvenin 2001 yılı Nisan ayında İstanbul'da düzenlenmesine karar vermişlerdir. Zirvenin kesin tarihi diplomatik kanallarla belirlenecektir.

8 Nisan 2000 tarihinde Bakü'de her biri eşit şekilde geçerli olmak üzere altı nüsha halinde Türkçe ve Rusça olarak imzalanmıştır.

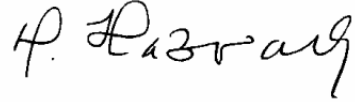
Azerbaycan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Haydar Aliyev

Kazakistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Nursultan Nazarbayev

Kırgızistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Askar Akayev

Türkiye Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

S. Demirel

Süleyman Demirel

Türkmenistan Meclisi
Başkanı

Sahat Muradov

Özbekistan Yüksek
Meclisi Başkanı

Erkin Halilov

Ek-8
Yürürlükteki Başlıca Anlaşma ve Protokoller

Özbekistan⁵³⁹

Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi	Resmi Gazete
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	13.04.1998	
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	28.04.1992	12.05.1995 – 22200
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	08.05.1996	07.09.1997 – 23103
Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma	09.07.1995	07.01.1996 – 22516
Karma Ekonomik Komisyon III. Dönem Toplantısı Protokolü	27.03.2008	

Kazakistan

Anlaşma Adı	İmza Tarihi	Resmi Gazete
Ticaret ve Ekonomik Teknik İşbirliği Anlaşması	10.09.1997	10.05.2000
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	01.05.1993	11.02.1995
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	15.08.1995	08.11.1996
Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması	22.05.2003	31.07.2008
<u>Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması</u>	22.05.2003	18.09.2003
<u>Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı</u>	13.12.2007	20.03.2008
<u>KEK IV. Dönem Toplantısı Protokolü</u>	25.08.2006	12.03.2007
<u>KEK V. Dönem Toplantısı Protokolü</u>	06.05.2008	08.09.2008
<u>KEK VI. Dönem Toplantısı Protokolü</u>	18.11.2009	

Azerbaycan

⁵³⁹ <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=ulkeler&country=78BD8900-D8D3-8566-45203691C9967681>.

Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi	R. G.
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	01.11.1992	23.01.1993
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	09.02.1994	26.05.1997
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	09.02.1994	27.06.1997
<u>Uzun Vadeli Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması</u>	13.04.2004	08.03.2005
Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı	06.11.2007	
Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması	06.11.2007	
Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması	16.08.2010	
Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin Oluşturulmasına İlişkin Ortak Açıklama	15.09.2010	
KEK VI. Dönem Protokolü	22.01.2011	

Kırgızistan

Anlaşma Adı	İmza Tarihi	Resmi Gazete
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	24.10.1997	26.04.2001-24397
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	28.04.1992	12.02.1995-22200
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	02.07.1999	12.12.2001- 24611
Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma	16.08.1995	09.01.1996-22518

Türkmenistan

Anlaşma Adı	İmza Tarihi	Resmi Gazete
Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma	03.12.1991	09.01.1992-21106
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	02.05.1992	05.01.1995-22172
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	17.08.1995	13.06.1997-23018
Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma	17.08.1995	09.01.1996-22518
Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma	24.03.2008	16.05.2009-27230
Türk-Türkmen Hükümetlerarası Ekonomik Komisyon Üçüncü Dönem Toplantısı Protokolü	28.07.2010	

ÖZGEÇMİŞ

- 1. Adı Soyadı** : Fatma Tombak
- 2. Doğum Tarihi** : 03 Mart 1981
- 3. Doğum Yeri** : Kayseri
- 4. Unvanı** : Okutman
- 5. Medeni Durumu** : Bekar
- 6. İş Tecrübesi** : 2009 yılından bu yana Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Bölümü'nde Okutman olarak görevine devam etmektedir.
- 7. Yabancı Dil** : İngilizce (73 KPDS), İspanyolca (50 KPDS), İtalyanca.

1. Öğrenim Durumu:

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Tarih (Fen – Edebiyat)	Erciyes Ü.	2003
Y. Lisans	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi	Erciyes Ü.	2006
Doktora	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi	Erciyes Ü.	2012

Adres : Fatih Mah. Atatürk Bul. No.77 Kat: 2 D. 2 Merkez / Aydın

Tel : 0532 120 66 86

E-mail : ftmtombak@yahoo.com

2. Hazırladığı Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

Yüksek Lisans Tezi : Yeni Dünya Düzeni ve Ortadoğu Bağlamında Hamas Örgütü

Doktora Tezi : Türkiye'nin 1990 – 2000 Yıllarında Türk Cumhuriyetleri İle Kültürel, Siyasî Ve Ekonomik İlişkileri

3. Yayınlar ve Sempozyumlar

Tombak, Fatma; *Atatürk'ün 1930 Sonrası Devletçilik Anlayışının Demokrasi İle Uyumunu*, Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, Ekim 2008 Isparta / Türkiye.

Tombak, Fatma; *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulmasından Sonra, Modernizm Ve Postmodernizm Olgularını Şekillendirici Dinamiklerin İçerik Analizi*, Nisan 2009 İzmir / Türkiye.

Tombak, Fatma; *Adam Smith Ve Bir Ekonomi Politikliğini Anlamlandırma Denemesi (1923 – 1950)* Politik İktisat ve Adam Smith, Ekim 2009 İzmit / Türkiye.

Tombak, Fatma; *Milli Şef Döneminde Yerel Gazetelere Göre Bozdoğan İlçesi'nin Sosyo – Ekonomik ve Demografik Analizi*, Bozdoğan Sempozyumu, Mayıs 2010 Bozdoğan / Aydın